

351071

ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAI

ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

SZERKESZTI: MÁRTON LAJOS ÉS FETTICH NÁNDOR

XI.

MÁRTON LAJOS

A KORAI LA TÈNE-KULTURA MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST

1933

577870

Schiller Regényes, megíté-
sével a Magyarországi mű-
veltségnek, mely korábban
Márton

MÁRTON LAJOS

A KORAI LA TÈNE-KULTURA MAGYARORSZÁGON

(30 TÁBLÁVAL és 29 SZÖVEGKÉPPEL)

LAJOS v. MÁRTON

DIE FRÜHLATÈNEZEIT IN UNGARN

(MIT 30 TAFELN UND 29 ABBILDUNGEN)

BUDAPEST

1933

MTA
KIK

351071

NYOMATOTT KARCAGON, KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
GEDRUCKT IN KARCAG, BEI JOSEF KERTÉSZ
MEGJELENT 400 PÉLDÁNYBAN. ERSCHIENEN IN 400 EXEMPLAREN

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 2531 / 1958 ..... sz.

PULSZKY FERENC
EMLÉKÉNEK

I. A KELTA SIROK ELTERJEDÉSE MAGYARORSZÁGON

A hódítóként terjeszkedő nép kultúrája rendszerint erősen elválik a megszállott terület egyéb emlékeitől. Olyan világosan és szabatosan azonban csak kivételes esetekben lehet a határvonalat megvonni közöttük, mint Magyarországon a Kr. e.-i IV. század elejéig végbement fejlődés — vaskorunk első szakasza — és a La Tène-kultúra között. A behatoló keltaság nagyszámú temetőinek csontvázas, vagy halott-hamvasztásos sírjaiból ránk maradt ékszereket, fegyvereket, keramikai leleteket látszólag nem is fűzik erősebb gyökérszálak a hazai fejlődés talajához; inkább egy teljesen fejlett kultúra áttelepítésére vall minden jel. Mintegy 140 helyről ismerünk eddig többé-kevésbé hiteles kelta sírleletet. Bár több mint félszázad telt el azóta, hogy Pulszky Ferenc¹ felhívta a szakkörök figyelmét a főbb La Tène-típusokra, a leleteknek behatóbb összefoglaló méltatásban mindmáig nem volt részük.

Oly időben iratott még Pulszky munkája, amikor a La Tène-emlékeket nem választották el a hallstattkoriaktól, mert mindkét leletcsoportban a keltaság hagyatékát keresték. A „Magyarország Archaeológiájá“-ban azonban Pulszky már megvonja a két csoportot elhatároló vonalat, sőt részletesebb kronológiát is ad.² Épp ily határozottan különbözteti meg egymástól a két emlékcsoportot Pasteiner Gyula is, a magyarországi őskorról írott világos összefoglaló munkájában.³ Még mindketten a keltaság hagyatékát látják a hallstattkori régiségekben is. Az ősrégészeknek Pulszky korát követő nemzedékéből Hoernes volt az egyetlen, aki — legalább részben — a keltasághoz számítja a Hallstatt-kultúra által

I. DIE VERBREITUNG DER KELTENGRÄBER IN UNGARN

Die Nachlassenschaft eines erobernden Volkes lässt sich meistens ziemlich klar aus dem Fundmaterial des besiedelten Landes ausscheiden; nur in seltenen Fällen kann man aber eine derart scharfe Grenze ziehen, wie es diejenige ist, die die mit dem Ende des fünften vorchristlichen Jahrhunderts abgeschlossene Kulturentwicklung auf ungarischem Boden, — die ältere Eisenzeit, — von der Latènekultur trennt. Schmuckgegenstände und Waffen, sowie die Keramik, die uns die zahlreichen Skelettgräber und Brandbestattungen der eindringenden Kelten liefern, sind nicht diesem Boden entsprungen, sie sprechen vielmehr von dem Übersiedeln einer bereits entwickelten Kultur in das neue Land. In etwa 140 Ortschaften des Landes wurden Gräber aus dieser Periode festgestellt, aber nur in ganz seltenen Fällen fachmännisch untersucht. Mehr als ein halbes Jahrhundert ist seit der Zeit, dass Pulszkys kurzgefasste Schilderung, „Die Denkmäler der Keltenherrschaft“¹ erschien, verstrichen, doch wurden die keltischen Funde seither keiner eingehenden Betrachtung unterzogen.

Pulszkys Werk entstand zu einer Zeit, die genauerer chronologischen Einteilungen entbehrte; man war dazumal geneigt, auch in den Altertümern der Hallstattzeit, den Latènefundungen gleich, die Nachlassenschaft der Kelten zu suchen. Pulszky stellte die Grenzlinie zwischen den zwei Perioden erst in einem späteren Werke, „Magyarország Archaeológiája“², fest und lässt sich erst bei dieser Gelegenheit in eingehendere chronologische Details ein. Auch die sorgfältige, kurzgefasste Arbeit Pasteiners,³ die

¹ Pulszky, A kelta uralom emlékei Magyarhonban, Budapest, 1879.

² Pulszky, Magyarország Archaeológiája, Budapest, 1897, I. k., 190. sk.

³ Pasteiner Gyula, Magyarország Műemlékei: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, IV. kötet, 85.—106.

¹ F. v. Pulszky, A kelta uralom emlékei Magyarhonban, Budapest, 1879; auch deutsch: Die Denkmäler der Keltenherrschaft in Ungarn, 1879.

² F. v. Pulszky, Magyarország Archaeológiája, Budapest, 1897, Bd. I., S. 190 ff.

³ Gyula Pasteiner, Die Kunstdenkmäler Ungarns. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Bild und Schrift (Bd. IV, S. 85—106.)

uralt keleti területek lakosságát s így a beosztása szerint keleti, középső csoportot is, melyhez a magyar Dunántúl is tartozik.⁴ Épp ez a felfogása hozta összeütközésbe Reinecke Pállal, aki a La Tène-ízlés kialakulásának felderítése körül a legnagyobb jelentőségű munkát végezte és aki a magyarországi korai La Tène-emlékekről írott munkájában is élesen szembehelezkedik Hoernes nézetével.⁵

Reinecke e tanulmányával lezárul a magyarországi La Tène-korral általánosságban foglalkozó munkák sora; azon munkák közül, melyek az egyes területek, vagy temetők monografikus leírását tartalmazzák, Wosinszky Mór gondosan összegyűjtött tolnamegyei adatai,⁶ valamint Kuzsinszky Bálint szigorú kritikával selektált adatgyűjtése a Balaton vidékéről, válnak ki.⁷

Az egyes temetők feltárásánál tett észleleteket a soproni leletek ismertetése nyitja meg,⁸ majd ismét Wosinszky⁹ munkájával találkozunk; ő már fényképekben is megörökítette az apátipusztai sírokat. A háborút közvetlen megelőző és az első háborús években e téren is Pósta Béla iskolája vívja ki magának az első szerepet. Roska Márton¹⁰ a balsai kelta hadiszekeres sírt írta le; ezt az értekezését számos más gondos munkája követte. Kovács István az apahidai La Tène-temetőben végzett kutatásait ismertetete.¹¹ Az utóbbi két kutató a magyarországi La Tène-kor általános jelenségei szempontjából is értékesítette észleleteit; Roska arra az eltérő hatásra mutat rá, melyet a Maros és a Szamos völgyének különböző földrajzi adottsága a kultúra terjedésére gyakorolt; Kovács István a sírleletek egy fajtájával foglalkozik, amelyre Pósta Béla hívta fel első ízben a figyelmünket;¹² egyébként összeállította a La Tène-leletek statisztikáját is.¹³ Ez utóbbi munka annyi utánjárását, a kevésbé hozzáférhető vidéki irodalomban való

er als Einleitung zu seinem Werk über die Kunstentwicklung in Ungarn veröffentlichte, zieht klar die Grenze dieser zwei Hauptperioden der Eisenzeit, obwohl noch keiner der beiden Forscher sich vom Gedanken losreissen konnte, dass auch die Kulturträger der Hallstattzeit keltischen Stämmen angehörten. Dies ist eine Auffassung, an der aus der späteren Generation der Urgeschichtsforscher allein Hoernes festhielt; sogar in seiner, für die Hallstattzeit grundlegenden Studie⁴ spricht er hinsichtlich der mittleren Ostgruppe seiner Einteilung von einer keltischen Bevölkerung. Diese Meinung hat eben denjenigen Forscher zu scharfem Widerspruch angeregt, der beim Klarlegen der Entstehungsfragen der Latènezeit das entscheidende Wort aussprach. In seiner ungarischen Abhandlung, die er einigen ungarischen frühzeitlichen Latènefunden widmete, lehnte Reinecke diese Meinung energisch ab.⁵

Dieser Artikel Reineckes schliesst die Reihe jener Studien ab, die sich mit den Latènefunden Ungarns in ihrer Gesamterscheinung befassen. Von nun an begegnen wir nur mehr monographische Schilderungen einzelner Gebiete. Aus der Reihe dieser ist Wosinszkys sorgfältiges Sammelwerk über die Altertumsfunde im Komitat Tolna hervorzuheben,⁶ sowie die mit strenger Kritik gewählten Daten Kuzsinszkys aus der Plattenseeegend.⁷

Die Reihe der Veröffentlichungen einzelner Grabfelder wurde durch die Soproner Grabfunde eröffnet,⁸ dann begegnen wir wieder Wosinszkys Namen,⁹ der seinen Grabungsbericht über das Latènegrabfeld in Apátipusztá mit Photographien ergänzte. Kurz vor dem Ausbruch des Weltkrieges ergriff Pósta Schule auch in diesem Gebiete die führende Rolle. Márton Roska¹⁰ gab die Beschreibung der keltischen Wagenbestattung aus Balsa (Kom. Szabolcs) und István Kovács berichtete über seine Grabungen im Latènegrabfeld von Apahida.¹¹ Beide Forscher fan-

⁴ Hoernes, Die Hallstattperiode. Archiv f. Anthropologie. 1904, Bd. III, 233.—281.

⁵ Reinecke Pál, Magyarhoni emlékek a La Tène-kor kezdetéről, AÉ, 1898, 306.—316.

⁶ Wosinszky Mór, Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig, II. k.

⁷ Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeológiája, Budapest, 1920.

⁸ Paur Iván, AÉ, 1886, 96.—114.

⁹ Wos. II, 517.—618.

¹⁰ Dolgozatok, Kolozsvár, VI., 18.—45.

¹¹ Dolgozatok, Kolozsvár, II., 20.—56.

¹² Dolgozatok, Kolozsvár, II., 51. sk.

¹³ AK, XIX, 55.—59.

⁴ Hoernes, Die Hallstattperiode. Archiv f. Anthropologie Bd. III, 1904, S. 233—281.

⁵ P. Reinecke, Magyarhoni emlékek a La Tène kor kezdetéről, AÉ, 1898, S. 306—316 (Ungarländische Denkmäler vom Anfang der Latèneperiode).

⁶ M. Wosinszky, Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig, Bd. II.

⁷ B. Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeológiája, Budapest, 1920.

⁸ I. Paur, AÉ, 1886, S. 96—114.

⁹ Wos. II, S. 517—618.

¹⁰ Dolgozatok, Kolozsvár, Bd. VI, S. 18—45.

¹¹ Dolgozatok, Kolozsvár, Bd. II, S. 58 ff.

jártasságot igényel, hogy nem csodálkozhatunk, ha statisztikája nem egészen teljes. A La Tène-leletek területi elhelyezkedésének kérdésével magam is foglalkoztam,¹⁴ de tanulmányom alapjául szolgáló gyűjtésemet nem tettem közzé. Bella Lajosnak a magyarországi kelta leletekről összeállított kis térképe egyformán behintetnek mutatja Magyarország területét ezen ízlés különböző eredetű emlékeivel.¹⁵ Ezért — azt hiszem — nem végeztem hiábavaló munkát, amikor különválasztottam a hazai leletek közül a települési archaeologia legfőbb bizonyítékait: a sírleleteket, s azokat szintén térképen (I. tábla) egyesítettem. A kelta sírleletekkel legsűrűbben elletett terület a Dunántúl. A Sopron és Sümeg körül látható két nagy gócpont, valamint a jelek kivételes sűrűsége Tolna megye területén azonban nem a nagyobb népsűrűséget mutatja, hanem Bella és a régebbi soproni kutatók, valamint Darnay Kálmán és Wosinszky gondos gyűjtői tevékenységét. A többi temető elhelyezkedése arra mutat, hogy a kelták a felsőmagyarországi bányavidék felé vezető folyóvölgyek és utak biztosítása mellett a fontos átkelőhelyek biztosítására is törekedtek. Legfeltűnőbb ez Szolnok környékén és a Maros torkolatánál.

A leletek egy kis csoportja az Erdélyi Érc-hegység közelébe esik. A vonzóerő itt az arany volt, mely már a szkítákat is ösztönözte e vidék megszállására. E területen a szkíta leletek is a La Tène-leletekéhez hasonló gócpontot alkotnak. A térképen kelta éremleletek is ilyen szigetté tömörülnek e környéken.¹⁶

¹⁴ Márton, La répartition locale des Monuments de l'âge du fer en Hongrie; Compte rendu du Congrès d'anthrop. et d'arch. préhistorique, Monaco, 1906, II., 64. — A magyarországi La Tène-kornak legjobb összefoglalását Párvan Geticájában bírjuk, aki nagy koncepciójú művének majdnem kétszáz oldalra terjedő VI. fejezetét szentelte ezeknek az emlékeknek: 459.—646.; francia kivonat: 774.—793. Az összefoglalás az AÉ régi és új folyamaiban megjelent idevágó cikkeknél gondos tanulmányozásával készült; az anyagot nem mindenkor az újabb eredmények figyelembevételével használta, de sokoldalú nyelvészeti, palaeoethnológiai, történelmi ismereteivel megvilágítva állította be az erdélyi és romániai kultúrális fejlődés általános képébe. Az a körülmény, hogy az érdeklődés körébe bevont terület nem azonos a történelmi Magyarország, a középdunai medence földrajzi egységének fogalmával, okozza azt, hogy könyve nem nyújtja a magyarországi kelta hódításnak teljes képét és azt is, hogy a Dunántúl La Tène-kultúrájának az AÉ-n kívül eső irodalma — legalább is részben — elkerülte figyelmét.

¹⁵ Bella Lajos, A föld és ember, VII. k., 1897, 55.—57.

¹⁶ Egyéb leletek elterjedéséhez járul még az éremleletek elterjedésének térképe. Részlettérképeken kívül er-

den Gelegenheit, die Stellung dieser Funde innerhalb der Latènekultur Ungarns zu umgrenzen und ihre Bedeutung hervorzuheben. Roska weist auf die Rolle hin, die die Flusstäler mit ihrer verschiedenen geographischen Beschaffenheit bei der Verbreitung der Keltenstämme in Siebenbürgen spielten. Kovács stellte die Gruppe der mit jenen von Apahida verwandten Bestattungen zusammen, auf die die Ausgrabung Béla Pósta¹² in Szirák die Aufmerksamkeit zuerst hinlenkte. Kovács versuchte gleichzeitig eine kurze Statistik der Latènefundes zu geben.¹³ Dieser erste Schritt zu einer Statistik der Latènefundes in Ungarn ist, da er bei dem damaligen Stand unserer Wissenschaft sich nicht auf die Kenntnisse kleinerer ungarischer Museen und ihrer Veröffentlichungen stützen konnte, ziemlich unvollkommen. Mit dem Aufbringen ähnlichen Materials habe ich mich ebenfalls viel beschäftigt,¹⁴ wurde aber in der Veröffentlichung derselben durch den Krieg aufgehalten. Auf die Frage, wieweit die Produkte der Latènekultur in Ungarn überhaupt Eingang fanden, kann jene Landkarte Aufklärung geben, die L. Bella veröffentlichte.¹⁵ Leider sind in dieser Karte Streufunde, Depots, Siedlungs- und Grabfundes ohne Unterscheidungsmerkmale eingetragen. Die Fundkarte Bellas zeigt Ungarn dicht besät mit Latènefundes, da es sich aber dabei um Fun-

¹² AK, Bd. XIX, S. 55—59.

¹³ Dolgozatok, Kolozsvár, Bd. II, S. 51.

¹⁴ L. von Márton, La répartition locale des Monuments de l'âge du fer en Hongrie, Compte Rendu du Congrès d'anthrop. et d'arch. préhistorique, Monaco, 1906, Bd. II, S. 64. Die gründlichste Zusammenfassung der ungarländischen Latènefundes ist in der Getica Parvans erschienen. Er beschreibt diese Denkmäler in dem, etwa 200 Seiten starken VI. Kapitel seines grossangelegten Werkes (S. 459 bis 646, franz. Résumé S. 774—793). Der Verfasser arbeitete auf Grund der alten und neuen Jahrgänge des AÉ. Dieses Material hat er nicht immer unter Beachtung der neuesten Forschungsergebnisse verwendet, dagegen stellte er dasselbe mit Hilfe seiner bedeutenden philologischen, palaeoethnologischen und historischen Kenntnissen in das allgemeine Bild der Kulturentwicklung Siebenbürgens und Rumäniens ein. Der Umstand, dass sein Studiengebiet nicht mit den historischen Grenzen Ungarns, auch nicht mit dem Begriff der geographischen Einheit des mittleren Donaubeckens zusammenfällt, verursachte, dass er kein ganz mangelfreies Bild über den Verlauf der keltischen Eroberungen geben konnte und die einschlägige Literatur der Latènekultur jenseits der Donau (mit Ausnahme des AÉ) — mindestens zum Teil — ausser Achtung liess.

¹⁵ Lajos Bella, A föld és ember, Bd. VII, 1897, S. 55—57.

Valószínű, hogy az Alduna mentén észlelhető nagyobb sűrűség is a Krassó-Szörény megyei vasérccek biztosítását, de egyszersmind a Duna kétoldali mellékfolyói által nyújtott közlekedési lehetőség kihasználását is jelenti. Az Alföld területének nagy része fehér folt a térképen. Ezen a képen újabb leletek esetleg még változtathatnak, de az ellentét a Dunántúl és a cserhádi dombvidék sűrűn való lakottságával összehasonlítva szembeötlő, annnyival is inkább, mert kelta éremleletek sem ismeretesek erről a területről. Az Alföld sík és mocsaras területeiért a kelták talán nem tartották érdemesnek erejüket összemérni a szkítákéval, akikkel való érintkezésüknek emlékei a szkíta terület nyugati határain a sirmezőkben elvegyülnek.¹⁷

Reinecke említett értekezésében utal arra, hogy a terjeszkedésnek kifejezetten nyugat-keleti iránya van. Ez kétségtelen, sőt bizonyos nyers formában is kifejezésre jut a leletekben. A sopronvidéki leletek egy része még az V. századba látszik visszanyúlni, míg keleten, fenn a Beszkideken jelentékeny előzmények nélkül, inkább csak a kor harmadik szakaszából eredő leleteket ismerünk (Reinecke D-fokozata): Munkács vidékéről és a zempléni telepekről. A közbeeső területeken a sírleletek zöme Reinecke B-fokozatának jellegét feltüntető leleteket szolgáltatott, valamint a C-fokozatból származókat is.

Arra nem nyújt elegendő támpontot ez az anyag, hogy a kelta hódítás lefolyásának képét belőle megrajzoljuk, hisz legnagyobbbrészt szakértőileg nem is ellenőrzött sírleletekről van szó. Még kevésbé alkalmasak a leletek arra, hogy a magyarországi La Tène-kultúrának összefoglalásához már most nyujtsanak alapot. Az anyag összegyűjtése és tanulmányozása során oly jelenségekre lettem figyelmes, melyekre célszerűnek vélem — a kérdés helyes megítélése szempontjából — a figyelmet már most ráirányítani. Leginkább azokra a leletekre voltam munkámban tekintettel, amelyek az előző kor kultúrája és az új műveltség között kapcsolatot látszanak

ről sem jelent meg egyéb. Gohl Ödön szerkesztett ilyet saját használatára. E térkép adatait lásd: Gohl, Magyarország barbár pénzeinek áttekintése, Az Érem, 1925, III. évf., 1.—5.; Gohl, Numizmatikai Közöny, I, 1.—29.; II., 31. skk.; VII., 129. skk.; VIII., 132. skk.; X., 1—20.; Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei, Budapest, 1910, 1.—26., I.—XVIII. tábla.

¹⁷ Fettich Nándor, Bestand der skythischen Altertümer Ungarns, Rostowzew, Skythien und der Bosphorus (Berlin, 1931.) című művében, 429.—529.

de nicht gleichen Charakters handelt, achtete ich in erster Linie darauf, dass ich die sicheren Skelett- oder Brandbestattungen aus dem gesamten Material ausscheide und damit eine Grundlage zur Siedelungsgeschichte der ganzen Periode schaffe. Beim jetzigen Stand der Keltenforschung in Ungarn kann meine Karte (Taf. I) ebenfalls nur lückenhaft sein. Doch fallen schon beim ersten Blick manche Erscheinungen auf, die kaum mehr durch neue Funde wesentlich geändert werden dürften; so z. B. die dichtere Besiedlung Transdanubiens. Doch muss hier darauf aufmerksam gemacht werden, dass das allzu dichte Vorkommen der Zeichen in der Soproner Gegend, bei Sümeg und besonders im Komitat Tolna, mit den Forschungen Bellas und seiner Vorgänger, sowie der Tätigkeit Kálmán Darnays und Wosinszkys im Zusammenhange steht. Die Verbreitung der Grabfunde in anderen Landesteilen scheint darauf hinzuweisen, dass die Kelten in erster Linie die Zugänge zu den Bergwerken Oberungarns, sodann die wichtigeren Furten zu besetzen strebten, was besonders in der Gegend von Szolnok und bei der Maros-Mündung auffallend ist. Als stärker bevölkert erscheinen die Täler des Siebenbürger Erzgebirges. Die Anziehungskraft bildete hier das Gold, das ja schon früher die Skythen hier anlockte. Auch die Tatsache keltischer Münzfunde in Siebenbürgen stützt diese Annahme.¹⁶ Die kleine Gruppe an der unteren Donau mag einerseits das Bestreben zur Sicherung des Eisenerzes in den Bergen des Komitates Krassó-Szörény bedeuten, dürfte aber auch auf die Verkehrsmöglichkeiten durch die Täler beiderseitigen Nebenflüsse der Donau hinweisen.

Das ungarische Tiefland östlich der Theiss bildet einen grossen weissen Fleck auf der Karte. Künftige Funde können ja diese Fläche einigermaßen noch ausfüllen, vorläufig ist aber der Gegensatz im Vergleich zu Westungarn und zu dem Cserhäter Hügelgelände sehr auffallend. Im allgemeinen können wir das Land am Westufer der Theiss als Grenzgebiet zwi-

¹⁶ Der Verbreitungskarte der Grabfunde schliesst sich die Karte der Verbreitung der Münzen an. Ausser Detailkarten wurde über diese nichts bemerkenswertes geschrieben. Ödön Gohl stellte für eigenen Gebrauch eine Karte zusammen; die Angaben dieser Karte s. bei Gohl, Magyarország barbár pénzeinek áttekintése, Az Érem, 1925, Jahrg. I, S. 1—5; Gohl, Numizmatikai Közöny (Numismatische Mitteilungen), I, S. 1—29; II, S. 31 ff.; VII, S. 129 ff.; VIII, S. 132 ff.; X, S. 1—20; Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei, Budapest, 1910, S. 1—26, Taf. I—XVIII.

képviselni s így a La Tène-izlés általános jellegétől eltérő helyi színezettel bírnak. Szükségessé válik, hogy ezeknek elbírálásához Magyarország első vaskorának kulturális képét is áttekintsük, hogy a környezetet, melyben a kelta leletek fellépnek, megismerjük. Az eddig ismert kétségtelen sírleletek a következők:

schon Kelten und den Nachkommen der Skythen betrachten; in den Gräbern dieses Gebietes mengen sich die Erzeugnisse beider Kulturen oft in auffallender Weise.¹⁷

In dem schon erwähnten Aufsatz wies Reinecke darauf hin, dass die Ausbreitung der Kelten in Ungarn eine ausgesprochen westöstliche Richtung nahm. Ein Teil der Funde aus der Soproner Gegend scheint noch in das V. Jahrhundert zurückzureichen; hingegen sind uns mehr nach Osten, aus den Beskiden, Funde aus dem dritten Abschnitt des Zeitalters bekannt, aber hier grösstenteils ohne Vorstufen, u. zw. aus der Umgebung von Munkács. Das Hauptmaterial, das die Gräber und Grabfelder auf dem Zwischengebiete lieferten, gehört der B-Stufe Reineckes an, oder stammt von seiner C-Stufe her.

Dieses reiche Material ist leider nicht so zuverlässlich, dass wir auf Grund desselben ein genaues Bild über den Verlauf der keltischen Besiedlung geben könnten; es liegen nämlich grösstenteils Grabfunde vor, die fachmännisch nicht untersucht wurden. In dem Maasse, als ich das Material zusammentrug und studierte, ergaben sich aber gewisse Erscheinungen, auf die ich, — um die Frage richtig beurteilen zu können, — das Interesse bereits jetzt wachrufen möchte. Bei meiner Arbeit hatte ich hauptsächlich auf jene Funde ein Augenmerk gerichtet, die offensichtlich ein Verbindungsglied zwischen der Kultur der vorangehenden Periode und jener neuen Zivilisationsstufe darstellen. Sie besitzen infolgedessen ein gewisses Lokalkolorit. Es dürfte angebracht sein, nach der Aufzählung der Latènefunde zugleich auch einen Blick auf das gesamte Kulturbild der früheren Eisenzeit Ungarns zu werfen, um das Milieu, worin die Keltenfunde auftreten, richtig einzuschätzen. Wir geben hier eine Zusammenstellung der Skelett- und Urnengrabfunde:

¹⁷ Der Artikel N. Fettichs über den „Bestand der skythischen Altertümer Ungarns“ im Rostovtzeffschen Werk: Skythien und der Bosphorus, Berlin, 1931, S. 494—529.

Čsontvázsírok — Skelettgräber

1. Abony (Pest m.), Öreghegy, MNM. Publikálatlan (unpubliziert).
2. Agárd (Tolna m.), *Wos.* II, 563.
3. Apáti puszta (Tolna m.), *Wos.* II, Taf. CXVIII. tábla 6—10, C-fokozat (C-Stufe).

6. Andránhida (Zala m.), *AÉ*, 1911, 357.
7. Alsó Zsolca (Borsod m.), *AÉ*, 1896, 374.

9. Borjád (Tolna m.), *Wos.* II, 577.
10. Belac (Tolna m.), *Wos.* II, 574.
11. Bikács (Tolna m.), *Wos.* II, 576.
12. Baj (Komárom m.), *AÉ*, 1896, 177.
13. Bösü (Somogy m.), *Mon. Somogy*, 352.
14. Bácsi földvár és Bese közt, a Ferenc-csatorna mellett (Zwischen dem Erdwall von Bács und Bese, am Ferenc-Kanal), *AÉ*, 1901, 184.

19. Csabrendek (Zala m.), *Darnay, AK, XXII*, 26, 41; *AÉ*, 1884, 228; 1890, 167.
20. Cserepes Kenéz (Szabolcs m.), *Mon. Szabolcs*, 379; *Szabolcsi Múzeum Katal.*, 63, 1—23.
21. L. alább 122.-nél (s. unten bei 122).
22. Csány (Heves m.), *AÉ*, 1901, 187.
23. Csany (Csongrád m.), *AÉ*, 1894, 266.

25. Dubovác (Temes m.), *Milleker*, 25.

29. Gerenyáspuszta (Tolna m.), *Wos.* II, 583.; v. ö. (vgl.) *Százard*, 1931.
30. Galambok (Zala m.), *Darnay*, 84.
31. Gödöllő vidéke (Pest m.), *Mon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun*, 181.
32. Glogon (Torontál m.), *Milleker*, 26.

Urnasírok — Urnengräber

1. Abony, a Piócás-tó melletti homokban, MNM. Publikálatlan.
2. Agárd (Tolna m.), *Wos.* II, 563.
3. Apáti puszta (Tolna m.), *Wos.* II, 563.

4. Apár (Tolna m.), *Pósta, Útmutató*, 31.
5. Apahida (Kolozs m.), *Dolgozatok, Kolozsvár*, II, 51. sk.

8. Alsó Szentiván (Fehér m.), a tumulusok egy része (ein Teil der Tumuli), *AÉ*, 1893, 29. Nagy Géza korhatározása (Zeitbestimmung des Géza Nagy).
9. Borjád (Tolna m.), *Wos.* II, 577.

15. Bölcské (Tolna m.), *Wos.* II, CXXX. Taf. tábla 6.
16. Balsa (Szabolcs m.), *Dolgozatok, Kolozsvár*, II, 50.
17. Boldog (Pest m.), *AÉ*, 1895, 1—26.
18. Basaharc (Esztergom m.), *AÉ*, 1894, 69.
19. Csabrendek (Zala m.), *Darnay, AK, XXII*, 26; *AÉ*, 1890, 241.

21. L. alább 122.-nél (s. unten bei 122).

24. Cserkút (Baranya m.), *Pécsi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert)*.

26. Dunaföldvár (Tolna m.), három urnatemető (drei Urnengräberfelder), *Wos.* II, 578; *AÉ*, 1894, 361.
27. Felső Méra (Abauj m.), *AÉ*, 1905, 261.
28. Felső Zsuk (Kolozs m.), *AÉ*, 1912, 171.

33. Gombos (Bács m.), *AÉ*, 1900, 260.

35. Győr (Győr m.), Mon. Győr, 258.
37. Gyoma (Békés m.), AÉ, 1906, 62—67.
38. Gyetva (Zólyom m.), Túróc-Sz.-Márton, Túróc-Sz.-Mártoni Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
39. Hidjaapáti (Tolna m.), AÉ, 1894, 373.
40. Harc (Tolna m.), AÉ, 1894, 73.
41. Hernád Büd (Abauj m.), Kassai Múzeum, Kassai Múz. Katal., No. 2275; 2327—2334.
48. Károlyháza (Veszprém m.), AÉ, 1904, 178.
52. Kis Zombor (Torontál m.), Mon. Torontál, 311.
53. Kosd (Nógrád m.), AÉ, 1923—26, 234—240.
54. Kis Apáti (Zala m.), AÉ, 1897, 126.
58. Litér (Veszprém m.), MNM-i Jelentés, 1912, 37.
60. Mezőkövesd (Borsod m.), Miskolci Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
62. Nagy Hörcsök (Fejér m.), MNM-i Jelentés, 1909, 156.
63. Nagy Perkáta (Fejér m.), AÉ, 1890, 264—268; Nagy Géza, Budapest régiségei, VIII, 148.
64. Nagy Enyed (Alsó-Fehér m.), Dolgozatok, Szeged, 1929, 82.
66. Osztrovai sziget (Temes m.), AÉ, 1908, 188.
67. Oláh Szilvás, P. Z., 1925, 210.
34. L. alább 131.-nél (s. unten bei 131).
36. Gyapa (Tolna m.), Wos. II, 582.
37. Gyoma (Békés m.), AÉ, 1906, 62—67.
42. Hódság (Bács m.), AÉ, 1904, 351.
43. Hosszúhát hegy (Bereg m.), AÉ, 1895, 71.
44. Heréd (Nógrád m.), AÉ, 1903, 428.
45. Hejő Csaba (Borsod m.), Miskolci Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
46. Ipolykürt (Nógrád m.), Mon. Nógrád, 336.
47. Jászapáti, MNM-i Jelentés, 1907, 183 sk. (ff.)
49. Kenyhec (Abauj m.), Kassai Múzeum, Kassai Múz. Katal., No. 2287—2291.
50. A térképen tévesen 5 (an Taf. I — unrichtig — 5). Kistengelic. Wos. II, 587.
51. Kéttornyúlak, AÉ, 1898, 355.
53. Kosd (Nógrád m.), MNM, Szerz. Napló, 1927-től kezdve; Kund-gyűjtemény; AÉ, 1923—1926, 234—240.
55. Keszthely (Zala m.), Csóré-gödör (?); Kuzs. 94; La Tène B-fokozat (Latène B-Stufe).
56. Kánya (Tolna m.), Wos. II, 584.
57. Keszthely (Zala m.), Dobogó, Kuzs. 104.
59. Kőszeg (Vas m.), tumulus, AÉ, 1904, 345.
61. Margitta (Sopron m.), tumulus. Publikálatlan (unpubliziert).
62. Nagy Hörcsök (Fejér m.), MNM-i Jelentés, 1909, 156.
63. Nagy Perkáta (Fejér m.), AÉ, 1890, 264—268; Nagy Géza, Budapest régiségei, VIII, 148.
65. Nyiregyháza (Szabolcs m.), hat urnatemető (sechs Urnengräberfelder), AÉ, 1902, 24—29; 280.
68. Ordód-Babot (Sopron m.), AÉ, 1894, 301 ;

69. Palánk (Temes m.), Milleker, 25.
70. Pusztagéc (Nógrád m.), AÉ, rf., XIV, 1880, 6; 1881, 7.
71. Pusztaszentiván (Pest m.), Mon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun, 181.
72. Petőháza (Sopron m.), AÉ, 1892, 346.
73. Pokorág (Gömör m.), AK, III, 179.
74. Pénteksur (Pozsony m.), Mon. Pozsony, 102.
75. Püspökhatvana (Pest m.), MNM. a térképen tévesen urnasír-jelzéssel feltüntetve (an Taf. I, unrichtig, als Urnengrab bezeichnet). Publikálatlan (unpubliziert).
76. Rábatamási (Sopron m.), Mon. Győr, 258.
77. Radostyán (Borsod m.), Miskolci Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
78. Simontornya (Tolna m.), Vos. II, 602.
79. Sopron (Sopron m.), Bécsidomb, AÉ, rf., XIV, 1880, 153; 155.
78. Simontornya (Tolna m.), Vos. II, 602.
79. Sopron (Sopron m.), Bécsidomb, AÉ, 1884, 97.
80. Sényő (Szabolcs m.), Szabolcsi Múz. Katal., 66, No. 24—36.
81. Somlyóhegy (Veszprém m.), Darnay, Taf. XXIX.—XXX. tábla.
82. Seregélyes (Fejér m.), La Tène C-fokozat (Latène C-Stufe), MNM, Szerz. Napló 33/1900, 29.
83. Sopron, (Sopron m.) felsőparti szőlők, AÉ, 1890, 71.
84. Sárosd (Fejér m.), MNM (Urnasír? — Urnengrab?). Publikálatlan (unpubliziert).
85. Szabatony (Tolna m.), Vos. II, 602.
86. Szekszárd-Jajdomb (Tolna m.), AÉ, 1890, 85. Szekszárd-Csalári (Tolna m.), AÉ, 1890, 85.
87. Szárazd (Tolna m.), MNM, 1931. Publikálatlan (unpubliziert).
88. Szob (Hont m.), AK, II, 35; 85. Képatlasz az AK III.-hoz (Bilderatlas zu AK III), Taf. IV.—V. tábla. MNM-i Rég. Napló, 147/1910, 1—217.
89. Szentgál (Veszprém m.), AÉ, 1894, 73.
90. Szalacska (Somogy m.), publikálatlan tumulusokból (aus unpublizierten Tumuli); C-fokozat (C-Stufe).
91. Szekszárd (Tolna m.), Vos. II, 605.
92. Szigliget (Zala m.), Darnay, 122.
93. Szob (Hont m.), MNM-i Jelentés, 1910, 190.
94. Szombathely (Vas m.), AÉ, 1898, 375.
95. Szirák (Nógrád m.), AK, XIX, 55—59.
96. Szentandrás (Tolna m.), Vos. II, 612.
97. Szina (Abauj m.), Kavicsbánya, AÉ, 1907, 187.

98. Szántó (Tolna m.); *Wos.* II, 603.
99. Szendrő (Borsod m.); Pulszky, Magyarország Archaeológiája, I, 219. Abb. 71.—72. kép.
100. Szőreg (Torontál m.), *Dolgozatok*, Szeged, 1929, 90.
101. Székelykeresztur (Udvarhely m.), *SzNM.* Dacia, III—IV, 359.
102. Szind (Torda-Aranyos m.), *SzNM.* Publikálatlan (publikálatlan).
103. Tevel (Tolna m.), *Wos.* II, 623.
104. Tapolca-Avardomb (Zala m.), *Kuzs.* 122.
105. Temeskubin (Temes m.), Milleker, 24.
106. Tamási (Tolna m.), *Wos.* II, 612.
107. Tátika (Zala m.), utólagos temetkezés tumulusban (*Nachbestattung in einem Tumulus*), *Kuzs.* 112. sk.
108. Tengőd (Tolna m.), *Wos.* II, 613.
109. Tápszentmiklós (Győr m.), tumulusok (Tumuli), *AÉ*, 1911, 358—360; közép La Tène, C-fokozat (*Mittellatène, C-Stufe*).
110. Tápiófarmos (Pest m.), *Mon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun*, 182.
111. Tóalmás (Pest m.), *Mon. Pest-Pilis-Solt-Kiskun*, 182.
112. Tolnaváralja (Tolna m.), *AÉ*, 1910, 139.
113. Tótkomlós (Csongrád m.), *Dolgozatok*, Szeged, IV, 304; közép La Tène, C-fokozat (*Mittellatène, C-Stufe*).
114. Tolnaudvari (Tolna m.), *Wos.* II, 616; *AÉ*, 1894, 185—262.
115. Tolnaudvari (Tolna m.), *Wos.* II, 616; *AÉ*, 1895, 188.
116. Ujfeled (Gömör m.), *MNM.* Publikálatlan (unpubliziert).
117. Versec (Temes m.), több temető (mehrere Grabfelder), *AÉ*, 1898, 409; Milleker, 27.
118. Vattina (Temes m.), *AÉ*, 1909, 382.
119. Vasas és Somogy közt (Baranya m.), *AÉ*, 1911, 96.
120. Zalaszentgrót (Zala m.), *AÉ*, 1895, 326; 1904, 177.
121. Zics (Somogy m.), *AÉ*, 1894, 376.
122. Rácalmás (Fehér m.), Kulcstelep, Székesfehérvári Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
123. Érd (Fehér m.), Gyula-major, Székesfehérvári Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
124. Győrszemere (Győr m.), a pápai ref. kollégiumban (im ref. Kollegium). (Csontvázsír?) (*Skelettgrab?*) Publikálatlan (unpubliziert).
125. Szabadhídvég (Veszprém m.), Veszprémi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
126. Tétény (Fehér m.), Székesfehérvári Múzeum.

- Publikálatlan (unpubliziert).
127. Badacsony (Zala m.), kelta sírok (keltische Gräber), Darnay, AÉ, 1910, 140.
128. Aka (Veszprém m.), Veszprémi Múzeum. Publikálatlan.
129. Balatonzamárdi (Somogy m.), Veszprémi Múzeum, Kuzs. 12.
130. Esztergom (Esztergom m.), Szentgyörgymező; Esztergomi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
131. Jutas (Veszprém m.), Veszprémi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
132. Kéménd és Csata közt (Esztergom m.), Esztergomi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
133. Kőhidgyarmat (Esztergom m.), Esztergomi Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
134. Ottomány (Bihar m.), Debrecen, Déri Múzeum. Publikálatlan (unpubliziert).
135. Simunovec (Szlavónia) (Szerém m.), AÉ, 1902, 428 sk. (ff.). MNM.
136. Mezőbánd, Dolgozatok, Kolozsvár, IV, 278 sk. (ff).

A fenti felsorolásba csak oly leletek vétettek föl, melyekre vonatkozólag a szakirodalomban vagy a múzeumi nyilvántartásokban hiteles adatok állottak rendelkezésre, vagy pedig sírlelet voltuk a leletből magából kétségtelenül megállapítható.

E hatalmas lelettömegből gondos szemügyrevételnél könnyen kiválaszthatók azok a sírok, amelyeket más, tisztázottabb kronológiájú területekhez fűződő analógiák révén legkorábbiaknak kell tekintenünk. E korai sírokban még Certosa-fibulákkal is találkozunk. E fibula magyarországi elterjedésére vonatkozó adatokat 1913-ban az akkor ismert leletek alapján állítottam össze.¹⁸ Leggazdagabb sorozatukat akkor a velemi harácsolts leletekből válogathattuk ki; számukat azóta több szórványlelet gyarapította és egy magángyűjtemény tanulságos, gazdag anyaga, amely valószínűleg valamely komáromvidéki nagyobb elpusztult sírmezőből származik. Sajnos azonfelül, hogy a leletkörülmények épp oly ismeretlenek, mint a velemi példányokéi, itt még a pontos lelhelyet sem sikerült kinyomoznom.

A Nemzeti Múzeum a múlt év folyamán szerzett meg a közigazgatásilag Gyönkhöz tartozó, de szárazdi gazdák kezén levő Gerenyás-

Die später bekannt gewordenen Gräber wurden nachträglich der Fundliste eingereiht; in diese Liste wurden nur jene aufgenommen, bezüglich derer uns gutbeglaubigte Daten zur Verfügung standen, oder die den unverkennbaren Charakter einer Grabausstattung verraten. Bei ihrem eingehenden Studium sind diejenigen Gräber leicht zu erkennen, die als früheste gelten können. Diese frühzeitlichen Gräber enthalten noch öfters die Certosafibel. Die auf die ungarländische Verbreitung dieser Fibel bezüglichen Belege habe ich noch im Jahre 1913 zusammengestellt.¹⁸ Die reichste Serie boten da die sogenannten „Raubbaufunde“ von Velem. Seither kamen weitere Streufunde hinzu, ferner reiches Material aus einem Komárom naheliegenden grösseren Grabfeld (in einer Privatsammlung in Komárom). Die Feststellung der Fundstelle gelang mir nicht. Das Ung. Nationalmuseum erwarb im Laufe des vorvorigen Jahres einen Grabfund, der in Gerenyáspusztá (Kom. Tolna) (Taf. IX, 7) zu Tage kam. Der Fund wird aber meistens nach Szárazd benannt, da die Stelle im Besitze Szárazder Bauern ist. In diesem fundreichen Grab wurden zwei Certosafibeln, zwei

¹⁸ Márton Lajos, A magyarhoni fibulák osztályozása, 3. közlemény, II. Rész, A hallstattkori fibula-typusai, AÉ, 1913. 327.—340

¹⁸ L. von Márton, A magyarhoni fibulák osztályozása, (3. közlemény) II. rész: A hallstattkori fibula-typusai, AÉ, 1913, S. 327—340. (Die Klassifizierung des ungarländischen Fibelmateriale; dritte Mitteilung, zweiter Teil: Die Fibelformen der Hallstattzeit).

pusztán (Tolna m.) előkerült sírleletet (IX. tábla 7). Ez a gazdag sír két Certosa-fibulán, két állatfejes Certosa-fibulán kívül néhány kék és sárga üveggyöngyöt tartalmazott, aztán pedig kettős övhöz tartozó 127 asztragalos-tagot egy pár kapoccsal (II. tábla 1—8; XV. tábla 2). A sírlelet egyes részeit Fettich Nándor ásta ki, később magam is megvizsgáltam a lelőhelyet, további sírokat nem találtam. A sír egy vízmosás szélén feküdt, amely elvágta a mellette emelkedő domboldaltól. A domboldalon a zöld vetésben szembeötlött néhány La Tène-kori cserép; itt lehetne a temető folytatását keresnünk. A sír másik oldalán föltárt 50 m² területen nem találtunk sírokat, csupán sötétebb földdel kitöltött cölöpüregeket, ezenkívül máglyából származó égési termékeket. A tárgyak nem halotthamvasztásos-, hanem veremsírból, csontvázszálak kerültek elő, mely mindössze 50 cm-nyire sülyedtek le a felszín alá. Azzal az eshetőséggel is kell számolnunk, hogy a sír fölött egykor halom emelkedett, melyet már régen lehorodtak. Ez a sírlelet épp úgy, mint a valószínűleg ugyancsak csontvázszálból eredő balfi lelet (III. tábla 1—5), és az orondi leletek (IV. tábla lenn), végül a tömegesen fellépő Certosa-fibulák, még nem a keltaság emlékei, hanem a hallstatti kornak eddig kellőleg meg nem figyelt legutolsó fokozatát képviseli.¹⁹ A keltaság legkorábbi emlékeinek azokat a sírokat tekinthetjük, melyekben a Certosa-fibula főleg vaspéldányokban, Reinecke A és B-fokozatának ismert La Tène-típusaihoz járul, elsősorban a Reinecke által az V. század végére helyezett sopron-bécsidombi sírokat. E soproni leletek közül csak igen kevés az, ami Paur Iván és Storno Ferenc 1882. évi ásatása alkalmával került felszínre. Túlnyomó részük a bécsidombi kavicsbányák 1872.—1881. évi kiaknázásának mellékterméke.²⁰ Stornó már ekkor is figyelemmel kísérte a sírok előfordulását, az egyes sírok tartalmáról feljegyzéseket, a temetőről pedig térképvázlatokat készített. Valószínűleg ezekre támaszkodott Pulszky Ferenc is, amidőn mint egy férfisír összetartozó készletét

Tierkopf-Certosafibeln, ferner einige Glasperlen (blau und gelb) und 127 Astragalstäbe, die zu einer Doppelgürtelgarnitur gehörten, vorgefunden (Taf. II, 1—8; Taf. XV, 2). Der Fundort wurde zuerst von N. Fettich untersucht; später übernahm ich selbst die Leitung der Ausgrabungen; weitere Gräber kamen aber nicht zum Vorschein. Das Grab lag abseits eines Hügels, hievon durch eine Furche getrennt; jenseits der Furche lagen auch einige latènezeitliche Scherben auf der Oberfläche. Dicht am Grabe fanden sich bloss Abdrücke von Pflöcken, sowie verkohlte Holzreste vor, die wahrscheinlich aus einem Scheiterhaufen stammten. Das Grab aber, woraus die Funde ans Licht kamen, war ein Skelettgrab. Es lag selbst nur 50 cm tief unter dem Erdboden; möglichenfalls erhob sich darüber einst ein Grabhügel, der aber von den Bauern bereits vor alten Zeiten abgetragen wurde. Dieser Grabfund, ebenso wie der Fund von Balf, (Taf. III, 1—5) der ebenfalls aus einem Skelettgrab stammt, die Funde aus Pusztá-Orond (Taf. IV, unten), sowie eine grosse Anzahl der Streufunde mit Certosafibeln, können nicht zum keltischen Fundschatz gerechnet werden.¹⁹ Sie scheinen vielmehr die letzte, bisher unbeachtete Kulturstufe der ungarischen Hallstattzeit zu vertreten. Als älteste Keltendenkmäler können diejenigen Gräber betrachtet werden, in denen die Certosafibel (besonders die Eisenexemplare) sich zu Fibeln vom Latène-Typus der A- und B-Stufe Reineckes gesellt. Solche Denkmäler sind die Gräber am Wienerhügel (Bécsidomb) zu Sopron (Ödenburg).²⁰

Die Funde vom Wienerhügel wurden zuerst während der Jahre 1872—1881 beim Kieselgewinnen erfasst, und später durch die Ausgrabungen Iván Paur und Ferenc Stornos im Jahre 1882 durch weitere Funde ergänzt. Zum Glück machte Storno noch zur Zeit der ersten Bergung der Funde am Fundort selbst eine Terrainaufnahme und zeichnete sich die Fundumstände

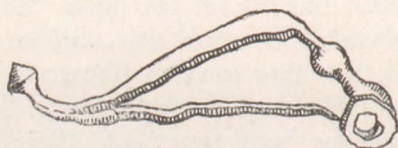
¹⁹ Lajos Bella, Der Fund von Balf, AÉ, 1910, S. 39, Abb. 1—10. Derselben, der vierten Hallstätter Kulturstufe Reineckes kann auch das Lackendorfer (Burgenland) Skelettgrab zugezählt werden, woraus aber nur eine Fibel — mit einem Knopf am Ende der Nadelhülse und mit Kreisaugen am Bügel, sodann einige blaue Glasperlen ins Burgenländische Museum kamen. Ebendaher stammt noch ein weiteres Frauenskelettgrab — auch im genannten Museum — das zwei Fibeln vom Velem-Typus mit Schellenplatten als Beigabe aufwies.

²⁰ I. Paur, A soproni ásatások, AÉ, 1886, S. 97 (Die Soproner Ausgrabungen); L. Bella, AÉ, 1889, S. 357; AÉ, 1891, S. 57—66.

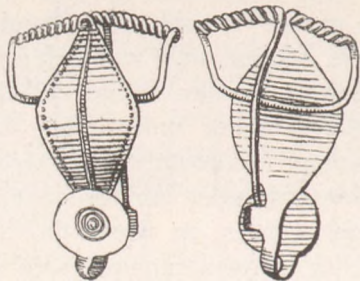
¹⁹ Bella-Lajos, A balfi lelet, AÉ, 1910, 39., 1.—10. ábra. Ugyanezt a Reinecke Hallstatt 4. fokozatába tartozó kultúrfokot képviseli a lakfalvi (ma: Lackendorfer, Burgenland) csontvázszál, amelyből csupán egy gombban végződő hosszú tűtartós, kengyelén központos köröcskével díszített fibula és egy kék üveggyöngy került a burgenlandi múzeumba; továbbá egy másik női csontvázszál ugyanott, egy pár csörtetölemezese velemi típusú fibulával.

²⁰ Paur Iván, A soproni ásatások, AÉ, 1884, 97. — Bella Lajos, AÉ, 1889, 357. és 1891, 57.—66.

mutat be egyes tárgyakat az AÉ-ben.^{20a} Ebben a sírban a Certosa-fibula késői változatát (1. kép) nyers vasfibula kísérte, mely gömbös és tüskés lábával már Reinecke B-fokozatának képviselője. Egy másik női sír tartalmát is bemutatta ugyanitt.²¹ Ez utóbbiban egyetlen olyan darab van, amely nem helyezhető kétségtelenül a La Tène-kor legelőjére: egy, az altmarki fibula változatát képviselő fibula (2. kép). Ez a típus Beltz szerint Északnémetországban, ahová fűződő kapcsolatai Pulszky előtt sem voltak ismeretlenek, még a közép La Tène-időben is előfordul; egyelőre azonban idegenként áll hazai emlékeink sorában; otthonosabbnak és az állatalakos fibulák helyi változatának látszik a csüngődíszek hordo-

1. kép. Sopron

2. kép. Sopron

zására szolgáló, kiágazással ellátott, lánccal egybefűzött fibulapár, mely a litérihez teljesen hasonló,²² kétségtelenül Reinecke A-periódusából való, rajta a csörtetőslánc is a hallstatti kor, sőt a magyar bronzkor öröksége. Az ú. n. duxi formához sorozható az erősen bordázott kengyelű fibula. Sem ez utóbbi, sem a pecsétlősvégű karperec nem szállítják le lényegesen a sír korát, annál kevésbé, mert Bella Lajos 1888-i ásatása is hasonló anyagot hozott felszínre.²³ Ezek között a fibula kengyelének térdhajlásszerű vonala és az egyenes hát ugyancsak korai jelenségek.²⁴ Bella ásatásainak főérdeme az a figyelem, amelyet a keramikai leleteknek szentelt. Második közleményében²⁵ az

auf. Wahrscheinlich wurden eben dieselben Aufzeichnungen von Ferenc von Pulszky verwendet.^{20a} Er veröffentlichte nämlich Beigaben eines Männergrabes, eine Lanzen spitze, sowie eine späte Variante der Certosafibel (Abb. 1) in Begleitung einer rohen Eisenfibel²¹ (Reinecke B-Stufe), ferner, als Inhalt eines Frauengrabes: Fibel, Armringe, usw. Unter diesen befindet sich bloss eine Fibel (Abb. 2), die nur mit Vorbehalt an den Anfang der Latènekultur gesetzt werden kann; sie ist nämlich eine Variante des Altmärker Typus. Dieser Typus kommt nach Angaben Beltz' — sogar im Mittellatène vor. Die Beziehungen dieses Fibeltypus zum Norden waren auch schon Pulszky bekannt. Vorläufig steht er in Ungarn allein da. Ein mit Ketten verbundenes Fibelpaar scheint eine lokale Variante der Tierfibeln zu sein. Diese Form ist zweifellos in die A-Stufe Reineckes einzureihen (vgl. die Analogien auf Taf. V, 2; Taf. VII, 1 und Taf. VIII, 8). Von der Mitte der Kette hängt eine zweite, kürzere Kette herab, u. zw. zum Anbringen eines Hängeschmuckes.²² Dieses Kettenanhängsel ist dabei auch eine bezeichnende Erbschaft der ungarischen Hallstatt-, und sogar der Bronzezeit. Die Fibel mit stark geripptem Bügel schliesst sich den sogenannten Duxer Formen an. Die Ausgrabungen Lajos Bellas vom Jahre 1888 brachten ganz ähnliches Material ans Taglicht.²³ Die Kniefibel, sowie auch die Fibel mit geradem Bügelrücken, sind frühzeitliche Erscheinungen.²⁴ In seiner zweiten Abhandlung²⁵ berichtete Bella über fünf Gefässe, mit den erwähnten Fibeln zusammen vorgefunden, von denen die Omphalosschale und die Linsenflasche die erste Entwicklungsperiode der Latènezeit vertreten, ebenso, wie die Figuren und Wellenornamente des grossen Prunkgefässes. Die Linsenflasche finden wir auch unter den Grabfunden von Ordód-Babot. Wenngleich das Fundmaterial von Ordód-Babot (jetzt im Soproner Museum) wegen Mangel an Aufzeichnungen nicht leicht einzuteilen ist, steht es doch fest, dass sich darunter Funde von Skelettgräbern befinden, die mit den Gräbern vom Wienerhügel gleichen Alters sind. Aus solchen Gräbern stammen die in Petschaftform endenden Armringe her, dann die schei-

^{20a} Pulszky Ferenc, AÉ, rf., XIV, 1880, 153. és 155., továbbá u. o., XXII. tábla.

²¹ AÉ, rf., XIV, 1880, XXIII. tábla.

²² AÉ, rf., XIV, 1880, XXII. tábla.

²³ AÉ, 1889, 57.—66.

²⁴ AÉ, 1889, 364.

²⁵ AÉ, 1891, 58.—59, és 1889, 365.

^{20a} F. von Pulszky, AÉ, r. i., XIV, 1880, S. 153 und 155, ferner Taf. XXII.

²¹ AÉ, a. F., XIV, 1880, Taf. XXI.

²² AÉ, a. F., XIV, 1880, Taf. XXII.

²³ AÉ, 1889, S. 357—366.

²⁴ AÉ, 1889, S. 364.

²⁵ AÉ, 1891, S. 57—59.

említett fibulákkal egy sírban lelt öt edényről ad számot, melyek közül az omphalosos csésze, a karcsú nyakú és lencseidomú korsó, valamint a nagy díszedény ékítményei képviselik a La Tène-izlés első kialakulásának korát.

A lencseidomú korsó előfordul Ordód-Baboton is. Ha minden esetben nem is választható külön síronként az ordód-baboti anyag (a Soproni Múzeumban), mégis kétségtelen, hogy vannak benne a bécsidombiakkal egykorú, ugyancsak csontvázsírokból eredő tárgyak is, ú. m. : pecséltösvégű karperecek, korongoslábú, korallberakásos fibulák és karmantyús középtaggal záródó nyakperec.²⁶ A sírmező urnasírokat is tartalmaz a fésűs díszítésű keramika jelenlétének tanúsága szerint belé késői időkben is temetkeztek.

Ugyancsak kis korkülönbség választja el a bécsidombi síroktól azt a Balf és Sopron között elterülő Marbersatz nevű szőlőhegyről származó leletet, melyet Bella Lajos tett közzé 1890-ben.²⁷ A leletben egynéhány korai La Tène (B)-fibulán és egy egyszerűen elmetszett végű, babosvégű karperecen kívül egy torques is előfordult, mely az ordód-baboti leleteknél említett típustól csak annyiban tér el, hogy tömör közép-díszítménye nem szolgál zárótagul, tekintve, hogy az ékszer hátsó részén kapcsolódik. Jellemző korai típusok a petőházai kardok; a vágókés s a nyakperecek meg éppen hallstatti kor örökségei. E tárgyak neolitikus rétegbe beásott csontvázsírokból kerültek elő; egy korai La Tène-sírlelet Petőházáról a burgenlandi múzeumba is került.

Ezek a temetők csontvázás temetéssel és bizonyos korai formákkal karakterizált egyazon kultúrfokot képviselik. Sopron vidékéről^{27a} számos jelentéktelenebb lelet, de a Dunántúl több helyéről, sőt a Dunán innenről is tisztán őrizte meg ez időpont jellemző formáit. Elsősorban két csontvázsírból való lelet, melyet a Nemzeti Múzeum 1912-ben szerzett meg a veszprémmegyei Litérről. Az első sírban a soproni Bécsidomb Pulszky által leírt női sírjának állatalakos páros fi-

²⁶ Soproni Múzeum, 9. szekrény 36.—40. és 51. sz. Az edények u. o., 8. szekrény 1.—5. sz.

²⁷ Bella Lajos, Soproni leletekről, AÉ, 1890, 72.—73.

^{27a} Egy nagyobb, kései változatú certosa-fibula Vulkapordányról (Wolkenprodersdorf, Burgenland) és egy kis sírlelet Petőházáról (Pöttelsdorf) a burgenlandi múzeumban (Lelt. sz. 536—538), amely kézzel formált omphalosos fenekekű kisebb és egy nyak nélküli fazék-féle nagyobb edényből áll, amelyek egy-két darabra tört ú. n. pecséltösvégű karpereccel együtt csontvázsírból kerültek elő.

benförmigen Fibelfüße mit eingelegten Korallen (ähnlich wie Abb. 3), sowie ein Torques mit Stöpselverschluss. Das Grabfeld enthält übrigens auch Urnengräber, und — wie dies die Gefässe von der Art der Kammstrichware beweisen, — es wurde die Stelle bis in die Spätlatènezeit zur Beerdigung verwendet.²⁶

Zeitlich unterscheidet sich kaum von den Gräbern des Wienerhügels jener Grabfund, der auf dem Marbersatz zwischen Balf und Sopron gehoben wurde.²⁷ In dem Grabe tritt ausser einigen Frühlatenefibeln und einem einfach gerillten Armbande auch ein Torques auf. Der Form nach gehört er zum erwähnten Typus von Ordód-Babot; dass massive Mittelstück dient aber diesmal nicht als Schliesse, da der Halsring an der Rückseite durch Haken geschlossen wird.

Charakteristisch frühzeitliche Typen sind die Schwerter von Petőháza (Pöttelsdorf). Das Hiebmesser und die Halsringe, die ebenfalls dort gefunden wurden, gehören eher zum Erbe der Hallstattzeit. Die erwähnten Funde hat man aus Skelettgräbern, die in eine neolithische Schicht eingebettet wurden, gehoben. Neuerdings erwarb das Burgenländische Museum von diesem Fundort weitere frühlatènezeitliche Grabfunde.

Die oben erwähnten Grabfelder sind für eine Kulturstufe bezeichnend, die durch Skelettgräber mit Frühlatène-Schmuckstücken, Waffen, und ebensolchen keramischen Formen charakterisiert wird. Dieselbe Kulturstufe ist ferner durch ein Fundmaterial von untergeordneter Bedeutung in Sopron und Umgebung vertreten.^{27a} Sie beschränkt sich aber nicht auf dieses kleine Gebiet. Von beiden Seiten der Donau sind uns Funde bekannt, die die Formen derselben

²⁶ Soproner Museum, Schrank 9, 36—40 und 51. Die Gefässe ebdort, Schrank 8, 1—5.

²⁷ L. Bella, Soproni leletekről, AÉ, 1890, S. 72—73.

^{27a} Eine grössere Certosafibel in der Sammlung Sándor Wolffs aus Vulkapordány (Wolkenprodersdorf, Burgenland) und ein kleinerer Grabfund von Petőháza (Pöttelsdorf) im Burgenländischen Museum (No. 536-538). Im Fund befand sich ein Armband in zwei Stücken, dessen Ende Petschaftform hatte; ferner ein kleinerer, handgeformter, eiförmiger Topf, dessen Bodenfläche jenen der Omphalosschalen gleicht; sowie ein grösserer Topf des sog. halslosen Typus. Die von Bella publizierten Gefässe aus dem ersten Fund von Petőháza weisen Charakterzüge der Badener Kultur auf. Die zahlreichen Scherben dürften daher als neolithisch betrachtet werden (AÉ, 1892, S. 346—347). Die Stelle der neolithischen Ansiedlung wurde als Grabfeld genützt.

bulája ismétlődik (V. tábla 2). Egy másik fibula volt vele, rendkívül gondos munkájú finom díszítéssel a kengyelen, a visszahajló láb lapos korongban végződik, melyre aprólékosan megmunkált keskeny keretben és hasonló művű rozettával leszorítva domború korall van illesztve; a korongos díszítmény szélén parányi fej ül. A fejecske merev hajviseletével az archaikus Apollókra emlékeztet (V. tábla 3). (A raktározás során az összekeveredett litéri anyagot s annak érdekes korai, részben még hallstatti jellegű keramikáját nem sikerült egyelőre különválasztanom.) A másik sírban hat karperec volt és egy La Tène B-típusú fibula (valószínűleg a VII. tábla 8-hoz hasonló). A karperecek közül a bronzcsőből hajlított példány valamivel későbbinek látszik; a többiek azonban: a meghajlított és pecsétlősvégű, valamint a karmantyús záródású, koraiak. Néhány korai forma ismeretes a csabrendeki temetőből is.²⁸ Ez az urnatemető a Csabrendek és Sümeg között végigvonuló fehér kövek hegláncolatának tövében, az országút felett terül el s több holdnyi kiterjedésű. A benne előforduló csontvázsirok a temető összes sírjainak mintegy húsz százalékát teszik ki, ezért választotta Darnay az „urnatemető“ elnevezést. Bronzkori, hallstatti és La Tène-leletek kerültek itt elő. Valószínűleg a temetkezés folytonosságára gondol Darnay, amikor a temető „kelta területéről“ beszél. Érdekes lenne tudni, hogy vajjon az a hallstatti jellegű keramika, melyet Darnay olykor a La Tène-korba sorol, fordul-e elő La Tène-régiségekkel együtt csontváz kíséretében is? A korai La Tène-kardról (Darnay, 40. oldal 1a-b ábra) tudjuk, hogy csontváz mellől való, de egy ehhez igen hasonló kard (Darnay, XV. tábla) önála a 40. lapon bemutatott díszes lándzsacsúcsokkal együtt egy urnasírból került ki. Valószínű, hogy olyan tárgyak, mint Darnay, XII. tábla 3. és 4. ábráján bemutatott nyakperecek is, csontvázak mellékletei voltak, mintahogy ilyen lehetett a többszörös láncal egybefűzött és lefüggő láncokon csörtetőkkel díszített fibulapár, mely a madárfejes fibulák késői leszármazottjának (La Tène-B) látszik (V. tábla 1). Ez az eredet csak akkor válik érthetővé, ha a közbeékelődő példányok sorát ismerjük. Ilyen, a típusfejlődés szempontjából fontos példány a díszes szebeszlói (Turóc m.) láncos fibula²⁹ (II. tábla

Zeit rein bewahrten, in erster Reihe zwei Grabfunde von Litér (Kom. Veszprém, seit 1912 im Besitze des Ung. Nationalmuseums). Nach Angabe des Mannes, der die Stücke einlieferte, waren beide Skelettgrabfunde. Im ersten Grab befand sich eine Tierfibel (Taf. V, 2). Die Ornamente am Bügel einer anderen Fibel sind ausserordentlich fein bearbeitet, wobei die Füllmuster sich an hallstättische Vorstufen knüpfen; der zurückgeschlagene Fibelfuss endet in einer Flachscheibe; ein minutiös bearbeiteter Rahmen fasst die muglige Koralle, sowie eine Rosette ein. Ein kleiner Menschenkopf sitzt auf der Scheibe. Der Kopf mit steifem Haarwuchs erinnert an Köpfe archaischer Apollonfiguren (Taf. V, 3). Einfaches Tongefäss ergänzte den Fund. Im zweiten Grab befanden sich sechs Armبänder, u. zw. ein Hohlring, ein Schulterring, dann Ringe mit Stöpselverschluss (einer an Taf. XI, 15) und solche mit Petschaftendungen. Schliesslich waren noch eine Latènefibel der Periode B, — und zwei Tongefässe im Grabe.

Einige frühzeitliche Formen sind uns auch aus dem Urnenfeld von Csabrendek bekannt. Dieses Gräberfeld erstreckt sich auf ein Gebiet von mehreren Joch Boden. Die Skelettgräber machen bloss zwanzig vom 100 der Gräber aus; deshalb wurde es als „Urnenfeld“ bezeichnet (Darnay). Bronzezeitliche, Hallstatt- und Latène-funde treten im Material auf. Darnay setzte eine Kontinuität in der Benützung des Friedhofes fest. Dass er von „keltischen Einflüssen“ im Grabfeld spricht, bildet einen beredten Beweis hiefür. Allerdings wäre es interessant zu wissen, wie diese Hallstattkeramik, die bei Darnay oft als „latènezeitlich“ bezeichnet wird, also wahrscheinlich aus dem Teil des Grabfeldes mit „keltischen Einflüssen“ her stammt, sich mit den Produkten der Latènekeramik mischte. Kam sie auch neben Skeletten und in Begleitung typischer Latèneformen vor? Ein Schwert vom Frühlatène-Schema stammt sicher aus einem Skelettgrab (Darnay, S. 40, Abb. 1a—b), aber von einem ähnlichen Schwert desselben Fundortes ist es hinwieder bekannt, dass es samt den bekannten zwei reichverzierten Lanzen spitzen aus einem Urnengrab zum Vorschein kam (Darnay, Taf. XV).

Es ist wahrscheinlich, dass Gegenstände, wie z.B. die Halsringe mit Stöpselverschluss (Darnay, Taf. XII, 3—4) als Skelettbeigaben dienten. Ebenso dürfte dann auch dasjenige Fibelpaar anzusprechen zu sein, das mit dekorativen

²⁸ Darnay Kálmán, Sümeg vidékének őskora, AK, XXII. tábla 26 és XII. tábla 3—4. — Önálló kötetben is, Budapest, 1899, 26.

²⁹ AÉ, rf., XIV, 1880, 160. és XXV. tábla.

balra és IV. tábla fenn), melyen a madárfej alakja még jobban felismerhető. A fibulához fűzött, láncot díszítő kerek domborított lemez ugyancsak fibula volt, illetve a fibula díszítő korongja, ép-úgy, mint a jelentékenyen kisebb balfi korongos fibula, lemezén még az aklaszögek is láthatók. A szigligeti és tapolcai avardombi sírok valamivel későbbieknek látszanak, viszont az andráshidai sírokból eredő torques és fibula igen korai formák. Csontvázsról leletéből valónak látszik a Nemzeti Múzeumban lévő nagyécsi (Komárom m.) lelet is, egy pár babos kengyelű, pecsétlősvégű karperec és az az ugyancsak pecsétlősvégű magányos példány, amelyet végeinél és közepén domborúan öntött palmettaindaszerű díszítmény borít. A szögben meghajlított karperec karmantyúsan záródik (VIII. tábla 18—22). A győrmezei Szemeréről származó karperecek is valószínűleg csontvázsírokból erednek (a pápai ref. kollégium gyűjteménye).

A püspökhatvanai (Pest m.) leletet kőbor cigányok ásták ki (VII. tábla 1—13). Egy-egy pár pecsétlősvégű és karmantyús záródású karperec, lapos kengyelű La Tène B-fibula és a már ismert állatalakos fibula láncsal, amely egykor párához fűzte, alkották a sír készletét. Ez utóbbi formát az eddig felsoroltakon kívül a Nemzeti Múzeumban még egy meg nem állapítható lelhelyű példány is képviseli (VII. tábla 1). A püspökhatvanai lelet is igen korai időből való. Ezt annyival inkább is állíthatjuk, mert annyit mégis sikerült a leletkörülményekből megállapítanunk, hogy e tárgyak is csontvázsról valók. Ehhez a fokozathoz, melyben a La Tène B-típus fibulái majdnem minden sír anyagában előfordulnak, közvetlenül csatlakozik a nagy temetőknek, Kosdnak és Szobnak anyaga. Szobról a Nemzeti Múzeum nagyobb földmunka alkalmával előkerült, sajnos azonban sírok szerint külön nem választható gazdag anyagot őriz; Kosdról apródonként került be az anyag a Nemzeti Múzeumba, azonkívül Fleissig József, túlnyomólag azonban Kund Elemér gyűjteményébe; így ha nem is egyes, de bizonyára szomszédos egykorú sírok anyaga valamennyire különválasztható. Kosdon alig fordult elő közép La Tène-forma, emitt pedig a korai formák a kivételesek. Ezekben a nagy sírmezőkben, amelyek közül Szob még a La Tène C-fokozat idejében, sőt esetleg még a D-fokozatban is használatban volt, a temetkezés vegyes. Sajnos, nem áll rendelkezésünkre elég megbízható észlelet, mely a kérdést eldönthetné, hogy vajjon a két külön-

Klirrketten verbunden (Taf. V, 1) als eine späte Form der Vogelkopffibeln betrachtet werden kann. Um diese Herkunft richtig zu deuten, müssen wir auch die als Übergang dienenden Exemplare in ihrer Reihenfolge kennen lernen.²⁸

Vom Gesichtspunkt der Typusentwicklung ist solcherart die Kettenfibel aus Szebeszló²⁹ (Kom. Turóc) wichtig (Taf. II, links), auf der der Vogelkopf noch klarer zu erkennen ist. Die der Fibel angehängte, getriebene Bronzeplatte war wahrscheinlich ebenfalls eine Fibel, ebensowohl, wie die bedeutend kleinere Scheibenfibel von Balf; die Nieten der Nadel sind auf der Scheibe noch festzustellen. Auch die aus den Andráshidaer Gräbern stammenden Torques und Fibel sind frühere Formen (AÉ, 1911, S. 357, Fig. 4 und 9).

Der Fund von Nagyécs stammt offenbar, obwohl nicht ganz sicher, aus einem Skelettgrab; er besteht aus ein Paar Knoten-Armingen mit Petschaftendungen; ebensowohl gehört ein Einzelexemplar eines Arminges zum Fund; die Oberfläche des Ringes ist an den Enden und in der Mitte mit plastisch gegossenen Palmettenranken dekoriert. Das Armband vom Schulterring-Typus hat einen Stöpselverschluss (Taf. VIII, 18—22). Ebenso scheinen die Knotenringe von Győrszemere (im Kollegium zu Pápa) aus einem Skelettgrabe herzurühren.

Der Grabfund von Püspökhatvana (Taf. VIII, 1—13) bestand aus zwei Paar Armingen mit Petschaftendungen und Stöpselverschluss, dann aus einer Latène B-Fibel mit flachem Bügel, sowie aus der bereits bekannten Tierfibel mit einer Kette daran, die sie einst mit ihrem Zwillingstück verband. Ausser den hier herangezogenen Stücken gibt es im Ung. Nationalmuseum noch ein Exemplar unbekanntes Fundortes (Taf. VII, 1), das diesen Typus vertritt. Die Fundumstände beweisen, dass die Gegenstände von Püspökhatvana auch aus einem Skelettgrabe herrühren. Unmittelbar dieser Gruppe — die ich, weil die Fibeln vom Latène B-Schema darin schon fast überall vorkommen, an den Anfang des IV. Jahrhunderts setze, — schliesst sich das Material des grossen Grabfeldes von Kosd (Kom. Nógrád) an. Diese Funde wurden bei den jährlichen Arbeiten gehoben. Die Herren J. Fleissig, T. A. Horváth, E. Kund, die die Funde ankauften, hatten sogar

²⁸ Kálmán Darnay, Sümeg vidékének őskora, AK, Bd. XXII. In separatem Band: 1889, S. 26.

²⁹ AÉ, a. F., XIV, 1880, S. 160 und Taf. XXV.

bőző temetkezésmód megállhat-e kronológiai osztályozás alapjául. A soproni 1882. ásatáskor és ezt megelőzően is észlelt urnasírok a csontvázastemető közvetlen folytatásaként, de külön csoportban állottak, amint azt Storno térképe is mutatja, viszont a leletekben nem látnunk lényeges korkülönbséget.

Az első korszak végéről, vagy második korszak elejéről valóknak tartjuk a Banner által kiásott szőregi sírokat, főleg a keramikában előforduló régi elemek miatt. Tanulságosak itt Bannernek gondos megfigyelései a temetkezésre vonatkozólag; a sírok ritkán és rendszertelenül feküdtek, nem alkothattak soros temetkezést s vegyesen helyezkedtek el az egyszerű, nem kővel kirakott veremsírok, az elégetett hamvak vermeivel; így a 2., 6., 7. és 10. sírban csontvázat, az 1., 3., 5., 8., 9., és 17. sírban elégetett hamvakat, a 4. és 11. sírban ugyancsak — ezúttal urnába gyűjtött — hamvakat lelt Banner. A sírok sorszáma a térképen nem felel meg azok elhelyezkedésének a temetőben, a térképre vetett tekintet azonban meggyőzhet arról, hogy Bannernak igaza van, amidőn a leletek útján a két temetkezésmód párhuzamos használatát állapítja meg. Legföljebb az urnákba gyűjtött hamvakra nézve, amelyek területileg is külön helyezkedtek el, melyeket ő is későbbi fokozatba soroz, vitathatjuk ezt. A csontvázak fekvése a sírokban kinyújtott, több-kevesebb eltéréssel észak-déli irányú, fejükkel észak felé. Amit Banner az elszórtan előforduló sírokra vonatkozólag feltételez, hogy t. i. azokat halmok fődtek, útmutatás arra, hogy ezt más elszórt sírokból álló temetőkről is feltételezhetjük, a gazdasági munkarovására írva azoknak elegyengetését; miután a halmokban nem voltak kőrakások, ez könnyen mehetett.

Wosinszky Mór Tolna megye monografiájában külön fejezetet szentel a temetkezésre vonatkozó észleleteknek.³⁰ Legjelentősebb ásatása az apátípusztai volt, ahol 48 sírt tárt föl. Itt azt látjuk, hogy — bár a sírok legtöbbször La Tène C-fibulával datált — a halotthamvasztás szokása még mindig nem általános; 48 sír közül mindössze 8 volt az urnasír: a 17., 18., 21., 28., 35., 38., 41. és 47. számú sírok. A temetkezés sok tekintetben eltérő a sopronitól. A sírok fölé helyezett három kő itt elmarad, a Paur által „jelkövek”-nek nevezett kőlapok legnagyobbika

Gelegenheit, die Hebung einiger Gräber zu beobachten. Aus Kosd ist eine Fülle von Formen des Frühlatène-Schema vorhanden, so die Certosa-fibel (Taf. VI, 2), dann Derivate der sonsthin noch kräftig gerippten Duxer Fibeln, sowie solche der Vogelkopffibel. Ferner erscheint unter ihnen eine eigenartige Hybridform, die in dem hier nicht behandelten Material des Wienerhügels ebenfalls vorhanden ist (Ausgrabung i. J. 1888, Soproner Museum, Vitrine 9., Nr. 33). Dieser Typus bildet einen Übergang von der Kahnfibel zu dem Latène B-Schema (Taf. VI, 7 und Taf. XVII, 2, 8). Eine andere, ihrer Originalform entkleidete Fibel, deren Analogstück aus Velem bekannt ist, wurde von Beltz den frühzeitlichen Formen zugeteilt³⁰ (Taf. XVII, 6); auch der gerade Fibelrücken und die vasenförmige Endung (Taf. XVII, 2) des Fusses sind frühzeitliche Charakterzüge; ebenso stammen aus einer frühen Zeit die in den Gräbern vorkommenden Armringe mit Petschaftendungen, dann die Schulterringe; auch die Schwerter sind einer relativ frühen Zeit zuzusprechen. Das Fundmaterial von Szob stammt grösstenteils aus jüngeren Gräbern; eine Hallstattfibel vom bosnischen Typus und eine Paukenfibel (AÉ, 1913, S. 151, Fig. 42; S. 334, Fig. 157) weisen aber darauf hin, dass es auch hier frühere Gräber gab.

Die verschiedenen Bestattungsarten in diesen ausgedehnten Gräberfeldern sind untereinander vermengt.

Leider sehen wir nicht klar, ob die zweierlei Beerdigungsformen zugleich auch Bestattungsarten verschiedener Keltenstämme darstellen, oder nur einen Umschwung in der Religionsauffassung betonen. Eine Frage, die seiner Zeit auch Reinecke viel Sorge machte.

Die drei Urnengräber aus Sopron bildeten als Fortsetzung des Friedhofes eine anschliessende Gruppe, wie dies sich aus der Fundkarte Stornos herausstellt; doch herrschte hier ein grösserer Zeitunterschied zwischen den einzelnen Funden nicht vor (AÉ, 1886, S. 99).

In dem Falle der Gräber von Szőreg liegen uns — wie dies die im Material häufig auftretenden frühzeitlichen Elemente zu bestätigen scheinen — Stücke, die vom Ausgang der ersten, oder vom Anfang der zweiten Periode her stammen, vor. Betreffs der Bestattung dürften

³⁰ Wos. II.; A kelták temetkezése, 558.—562., továbbá a CXXXIV. és CXL. tábla; Apáti pusztá, 563.—575.

³⁰ R. Beltz, Die Latènefibeln; Fünfter Bericht über die Tätigkeit der, von der Deutsch. Anthrop. Ges. gewählten Kommission für praehist. Typenkarten. Zeitschrift für Ethnologie, 1911, S. 664—817.

rendszerint a fej, másik a mellkas, harmadik pedig a lábak fölé volt helyezve. Ezenkívül a sír négy szögletét is egy-egy kővel jelölték meg. Az apátípusztai vázak, mint Wosinszky öt szép fényképes tábláján bemutatja, a pusztai földben feküdtek, mindannyian egy szinten, egyforma mély sírokban, rendes soros temetkezésben, egymástól kb. 150 cm távolságban. Köveket más tolnamegyei sírokból sem említ. A kosdi síroknál ellenben úgy látszik gyakori a kővel való körülrakás és lefedés. Tolna megyéből egyelőre nem ismerünk korábbi sírokat, a kosdi temető sírjaira vonatkozó adataink pedig nem mindenkor kielégítőek.

A két temetkezésmód nem föltétlenül jelent időbeli különbséget, sőt Pittioni, aki a különböző vidékek temetkezési szokásainak összehasonlítására is kiterjeszkedik, arra az eredményre jut, hogy a kövek nélküli temetkezés felel meg a kelták ősi szokásának. Azokon a vidékeken, amelyeknek talaja a négyszögű veremását megengedi, meg is felelt ez a temetkezésmód; mégsem a laza talaj indokolja a szokás megváltozását, hanem az illyr kamrasírok temetkezésmódjának megismerése a temetkező nép által. Pittioni az illyrséggel való érintkezés hatásának tekinti a halotthamvasztás szokásának felvételét is.

Valószínűbbnek tartom, hogy a sír fölé rakott kövek az idegen vidéken a sírok háborítatlanságát akarták biztosítani; amit a halotthamvasztás szokásának átvételéről mond, azt valószínűvé teszi az a körülmény is, hogy Csabrendeken a La Tène-temető a régebbi urnatemető közvetlen folytatásának látszik;³¹ az, hogy Darnay nem írja le külön a kelta urnasírokban észlelt temetkezési módot, — a fegyvermeghajlítás szokásának említésén kívül, — arra mutat, hogy az urnatemetésekről általánosságban előadtak a kelta urnákra is vonatkoznak. Feltételezhetjük, hogy a kelták a helyi szokásokhoz alkalmazkodtak és ezért tették az urnákat kövekből rakott kúpok üregébe, vagy helyezték kőlapra és földtek le kővel azokat.

A csontvázak fekvése általában nyújtott helyzetű; a fej nyugat felől fekszik, szorosan a törzs mellett kinyújtott karral. Wosinszky Apátípusztán öt vázat is talált, dél felé fekvő fejjel. Rendszerint női sírokkal van dolgunk; így a 36. sz. férfisír fölött keresztben utótemetkezésből

wir uns erfolgreich auf die treffenden Beobachtungen Banners stützen. Die Gräber lagen ganz zerstreut und bildeten keine zusammenhängende Reihen. Es waren Leichengruben, ohne jedweden Steinbelag. Die letzteren lagen zwischen Urnengräbern verteilt; so wurden in den Gräbern 2, 6, 7 und 10 Skelette, in 1, 3, 5, 8, 9 und 17 verkohlte Reste, in 4 und 11 Aschenurnen vorgefunden. Ein auf die Fundkarte geworfener Blick mag uns leicht überzeugen, dass Banner recht hatte, als er aus den Funden auf die gleichzeitige Anwendung der zwei Bestattungsarten schloss. Höchstens in Bezug auf die in Urnen aufgesammelten Reste, — die übrigens auch Banner einer späteren Stufe zuteilt — kann man behaupten, dass sie auch topographisch gesondert lagen. Was Banner für diese zerstreut liegenden Gräber annimmt, dass sie nämlich ursprünglich unter Hügeln lagen, — ist ein trefflicher Fingerzeig dafür, dass dies vielleicht auch für andere Gräberfelder mit zerstreuten Gräbern anzunehmen sei. Sicher wurden die Hügel im Laufe der Feldarbeiten abgetragen, was umso leichter geschehen konnte, da jene Hügel nicht aus Steinen, sondern einfach aus Erde errichtet waren (Dolgozatok, Szege, Bd. V, S. 50—110).

Wosinszky beschreibt in der Monographie „Tolna Vármegye“ (Das Komitat Tolna) die verschiedenen Bestattungsarten ausführlich.³¹ Seine bedeutendste Ausgrabung ist die in Apátípuszta (48 Gräber); trotz der verhältnismässig späten Entstehung des Grabfeldes, — die meisten Gräber sind nämlich durch Latène C-Fibeln datiert, — war hier die Brandbestattung noch nicht allgemein verbreitet: es kamen im Ganzen nur acht Urnengräber vor (No 17, 18, 21, 28, 35, 38, 41 und 47). Frühere Gräber sind uns aus dem Komitat Tolna vorläufig nicht bekannt. Die Bestattung weicht in manchen Belangen von jenen der Soproner Gegend ab: die sonst über den Gräbern liegenden Steine kommen da nicht vor. Es sind das gewöhnlich drei Steinblöcke, die Paur als „Merksteine“ bezeichnet; der grösste Block pflegt zu Häupten des Bestatteten zu liegen, der zweite Block in Brusthöhe, der dritte zu Füssen des Grabes. Ausserdem pflegte man auch die vier Ecken des Grabes mit je einem Steine zu bezeichnen. Die Skelette von Apátípuszta lagen in der blossen Erde (s. die 5 Ta-

³¹ Pittioni, La Tène in Nieder-Österreich, Materialien zur Urgeschichte Österreichs, H. 5, 1930, S. 114.

³¹ M. Wosinszky, A. a. o., A kelták temetkezése (Die Bestattungsart der Kelten), S. 558—562, ferner Taf. CXXXIV und CXL; Apátípuszta, S. 563—573.

eredő vázat találtak női ékszerek kíséretében. Wosinszky találkozott a zsugorításnak máshonnan is ismert, elsőízben Lindenschmit által, legutóbb pedig Guntramsdorfon megfigyelt jelenségével,³² ahol — úgy látszik — La Tène B-mellékletek kísérték. Apáti pusztán három, Borjádön egy zsugorított csontvázat észlelt. Az apáti pusztai vázak közül kettő gyengébb, egy pedig erősebb zsugorításban találtatott; Wosinszky szerint a zsugorítás a kőkoriakhoz hasonló, fényképe azonban csak mérsékelt zsugorítást és a törzs hosszában elnyújtott karokat mutat.³³ Csák Árpád egy tátikai tumulusban a hatalmas hat kőlapból álló hallstattkori kőkamrásir fölött ugyancsak zsugorított vázat talált egyszerű omphalosos csészével; ilyen csészék igen gyakoriak a hazai La Tène-leletek sorában.³⁴

A zsugorításon kívül a rendes helyzettől való egyéb eltérésekkel is találkozunk, így az egyik soproni sírban a jobb kar a mellre volt hajlítva; a rajz, melyet Paur közölt, nem felel meg teljesen az eredeti helyzetnek,³⁵ mely ugyanaz lehetett, mint a sziléziai grossburgi lelettel kiásott csontvázé.³⁶ Ugyanígy volt ez az általam a nagyhörccsöki Törökdombon kiásott, ugyancsak korai La Tène-csontváznál, ahol a balkar volt visszahajlítva.³⁷ Kund Elemér is több esetben észlelte Kosdon az egyik kar visszahajlítását, vagy a törzsön való átfektetését.

Az urnatemetkezés, ha nem is vált általánossá, ugyancsak korán fellépett, amint ezt a soproni sírok mutatják. A Bécsidombon az edények éppen úgy csak kísérő leletek, mint az előfeldelésnél. Itt az összegyűjtött hamvak fölé helyezték az urnát és a többi tárgyakat; ugyanezt a szokást találtam egyébként a közép La Tène-fibulával jelzett urnasírban Jászapáti is. A sopronkörnyéki La Tène-kori temetőkben is előfordul, hogy nem a nagy urna, hanem egy kisebb edény szolgál ossuarium gyanánt; épp úgy, amint ez a Purgstall hallstattkori tumulusainak halotthamvasztásos sírjaiban is szokásos.

³² F. Wimmer, Vier neuentdeckte La Tène Gräber bei Guntramsdorf, u. o., S. 127.—136; Schumacher, AUHV V, 1 69.—180.

³³ Wos, II, 562. és 577.

³⁴ Kuzs., 112.—114.

³⁵ AÉ, 1886, 111., VIII. tábla 1.

³⁶ Martin Jahn, Kelten in Schlesien; Schles. Altertumsverein in Breslau; Quellenschriften zur Ostdeutschen Vor- u. Frühgeschichte, Bd. I, Leipzig, 1931, S. 11, Abb. 2.

³⁷ Márton L. jelentése 1909. évi ásatásairól, Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról, 156.

felbilder bei Wosinszky) in gleicher Tiefe, etwa 1.50 M von einander getrennt, in langen, gleichmässigen Reihen. Aus dem Komitat Tolna erwähnt er keine „Merksteine“. Hingegen sind angeblich mehrere Gräber in Kosd mit Steinresten umrahmt und zugedeckt worden.

Pittioni, der sich mit der Vergleichung verschiedener keltischen Bestattungsformen befasste, behauptet, dass die Kelten die Anregung zur Anwendung von Steinen bei ihren Beisetzungen erst durch illyrische Kammergräber erhielten. Er meint dabei, dass der Gebrauch der Leichenverbrennung ebenfalls eine illyrische Anleihe sei.³² Meiner Ansicht nach erscheint es wahrscheinlicher, dass die Eroberer durch diese Steine in fremden Gegenden die Unversehrtheit der Gräber sichern wollten. Was aber Pittioni über die Übernahme des Brandbestattungsgebrauches ausspricht, hat für sich eine grosse Wahrscheinlichkeit, da in Csabrendek der Latène-Friedhof unmittelbar aus dem alten Urnengrabfeld auszugehen scheint.

Man dürfte annehmen, dass sich die Kelten an die hier vorherrschenden Bestattungsgebräuche anpassten und die Urnen unter Steinhügel oder zwischen Steinplatten verbargen. In den Skelettgräbern wurden die Toten gewöhnlich in gestreckter Lage beigesetzt, auch die Arme hat man dem Rumpfe entlang ausgestreckt. Die Lage ist westöstlich, mit dem Haupt gegen Westen. Wosinszky beobachtete in Apátipuszta fünf Skelette, die mit dem Haupte gegen Süden, die Füße nach Norden lagen. Solche Gräber waren in jedem Falle Frauengräber; so befand sich z. B. als Beigabe neben einem als Nachbestattung quer über Männergrab 36 gelegten Skelette: Frauenschmuck. Wosinszky fand in Apátipuszta drei Hocker, zweie davon in stärkerer, einen in mässiger Hockerstellung, sowie in Borjád einen weiteren. Das starke Hocken in den Gräbern von Guntramsdorf ist hier nicht vorzufinden.³³ Wosinszkys Ansicht nach war die Hockerstellung ganz steinzeitlicher Art. Seine Aufnahmen zeigen aber nur ein mässiges Hocken und ausgestreckte Arme.³⁴ In einem Grabhügel zu Tátika fand Árpád v. Csák oberhalb der hallstattzeitlichen, aus mächtigen Steinplatten gebauten Grabkammer ebenfalls einen Hocker, mit

³² R. Pittioni, Latène in Niederösterreich. — Materialien zur Urgeschichte Österreichs; H. 5, 1930, S. 114.

³³ F. Wimmer, Vier neuentdeckte Latène-Gräber bei Guntramsdorf, ebdort, S. 127—136.

³⁴ Wosinszky, Bd. II, S. 562 und 577.

Egy ordód-baboti edényen szándékosan eszközölt gondos kilukasztást észleltem (Soproni Múzeum, 8. szekrény, 17. sz.). Kétségtelenül az ú. n. „Seelenloch“ (léleklyuk)-kal van itt dolgunk. Kisebb-nagyobb kilukasztások a sírmező több edényén is előfordulnak. Az elkövetkező megfigyelések során majd az is tisztázható lesz, hogy vajjon e sérüléseknek is jelentőséget kell-e tulajdonítanunk és hogy valóban a temetkezési szokásokkal összefüggő fontosságuk van-e a lyukasztásoknak? Egy Kulcstelepről származó urnán (a Székesfehérvári Múzeumban) az egykori omphalos kerülete gondosan ki van metszve. Ugyanez esettel állunk szemben egy Kéttornyulakról származó példányban (a ref. pápai kollégium régiséggyűjteményében), melyről első közlője azt tartotta, hogy az eredetileg is ilyen alsó nyílással készült. Ezzel függ össze a Banner által feltételezett szokás, hogy t. i. a temetkezésnél egyes edényeket összetörtek és cserepeiket a sírba szórták. Az urnákat a soproni Bécsidombon ugyancsak kövek közé rakták, vagy kövekkel födték be, mint az elföldelt holttesteket. Wosinszky pedig pajzzsal lefödve találta a — felszerelése után ítélve — férfi hamvait rejtő egész urnasírt Borjádón.

A La Tène-kor legkorábbi sírjait Németországban halmok födték s Reinecke annakidején csodálkozással észlelte a halmok elmaradását a magyarországi sírok fölül. Börzsönyi tápszentmiklósi ásatása az egyetlen, amely kétségtelenül La Tène-kori halmos temetőről szolgáltatott adatokat,³⁸ de egyúttal arra is felhívja figyelmünket, hogy a Dunántúl gazdasági kulturája a kisebb halmokat jórészt már régen elegyengette; úgy látszik, hogy a halmok egyszerű, veremsírok fölé emelt földhányások voltak, a tápszentmiklósiak legalább ilyenek. Az a La Tène-kori anyag, amely a nagyobb halmokból került a felszínre, utólagos temetkezésből ered, mint amilyen például a már fentebb említett tátikai zsugorított sír, a pénteksúri³⁹ (Pozsony m.) és szalacscai⁴⁰ leletek. A halmokba való temetkezés szokása egyébként a Hallstattkortól egészen a római ko-

einer Omphalosschale (Taf. XXVI, Mitte).³⁵

Andere Abweichungen lassen sich ebenfalls nachweisen. So ist der Rechte Arm in einem Soproner Grab auf die Brust gelegt, I. Paur bemerkt hiebei, AÉ, 1886, S. 111, dass die Abbildung nicht ganz der originalen Lage entspricht, da sowohl der Ober-, wie auch der zurückgebogene Unterarm sich fest an den Rumpf schmiegen.³⁶ Die Lage entspricht jenem im schlesischen Fund von Grossburg.³⁷ Ein frühlatènezeitliches Skelett mit zurückgebogenem linken Arm brachte auch ich aus dem „Türkenhügel“ in Nagyhöröcsök ans Licht³⁸ und Elemér Kund (bei der Untersuchung und Ausgrabung einiger Gräber in Kosd) traf ebenfalls auf die Erscheinung sowohl der über dem Leib gequerten, wie auch der zurückgebogenen Arme. Die Urnenbestattung trat, wie dies die Soproner Gräber beweisen, sehr früh auf. Ich konnte leider das keramische Material daraufhin, welche Stücke aus Urnengräbern hervorkamen, nicht untersuchen. Bei dem alten Bestand wäre diese Arbeit ohnehin erfolglos gewesen. Am Wienerhügel dienen die Gefässe so wie bei der gewöhnlichen Beerdigung, als Beigaben. Oberhalb der aufgehäuften Reste finden wir da nämlich die Urne und andere Gegenstände separat hingelegt; ich habe eine ähnliche Erfahrung beim Urnengrab in Jászapáti mit der Mittellatèneibel gemacht. In den Urnengrabfeldern zu Sopron kam es sogar bei jenen Beerdigungen, wo die Asche in Urnen untergebracht wurde, vor, dass in dem Grabe die grössere Urne als Beigefäss diente und ein kleineres Gefäss als Ossuarium gebraucht wurde. Dies war übrigens auch schon in den Hügelgräbern der Hallstattperiode üblich.

An einem Gefäss von Ordód-Babot liess sich eine sorgfältige Durchbohrung der Seitenwand erkennen: es handelt sich in diesem Falle zweifelsohne um das sog. „Seelenloch“; kleinere oder grössere Durchlöcherungen kommen auch sonst an mehreren Gefässen des Grabfeldes vor, die aber oft einfach Beschädigungen zugeschrieben werden können. Ich möchte die Aufmerksamkeit nur deshalb diesen Stücken von Ordód-Babot zuwenden, um im weiteren

³⁸ Börzsönyi Arnold, AÉ, 1911, Tápszentmiklós-Halmoszer dűlő, 358.

³⁹ Vende Aladár dr. magángyűjteményében elkallódott, Mon. Pozsony, 102.

⁴⁰ Szalacska halmairól: Kammerer Ernő ásatása, Römer, Comptes Rendu II. 115. és 121. V. ö. még Mon. Somogy, 352. Hallstattkori és La Tène C. és D. kisebb leletek Biró István birtokában a nagyberki kastélyban. Publikálatlan.

³⁵ B. Kuzsinszky, a. a. O., S. 112—114.

³⁶ AÉ, 1866, Bd. III, Taf. VIII, 1.

³⁷ Martin Jahn, Kelten in Schlesien. Schles. Altertumsverein in Breslau, Quellenschriften zur Ostdeutschen Vor- u. Frühgesch., Bd. I, Leipzig 1901, S. 11, Abb. 2.

³⁸ Die Berichte L. von Mártons über seine Ausgrabungen im Jahre 1909. „Jelentés a M. N. Múzeum 1909. évi állapotáról“, S. 156.

rig fennmarad a Dunántúlon; e kérdés tárgyalása azonban kivülesik feladatomon. Ha La Tène-sírok fölé emelt nagy halmokat egyelőre nem ismerünk is, fel kell tennünk, hogy itt a keltákat megelőző ősi temetkezési szokás fennmaradásáról van szó, amelyet aztán a kelták maguk is gyakoroltak. Egy halomsír birhat ebből a szempontból ránk nézve fontossággal: a fehérvárcsurgói halmok egyike, amelynek leletanyaga a hallstatti és La Tène-kor határáról valónak látszik.⁴¹ Az Eresztvény nevű erdőben hét hatalmas halom áll egymás mellett, amelyek magukra vonták a tulajdonos figyelmét, aki a halmok egyikét felásatta. Az ásatás eredményéről Pados János az Akadémiai Értesítő még ezévi folyamában beszámolt;⁴² beszámolóját a halomban levő kamrasír alaprajzának, átmetszetének és a belőle előkerült tárgyaknak rajzával kísérte. Sajnos sem ebből, sem Rómernek a Comptes Renduban adott ismertetéséből nem nyerünk tiszta képet. Rómer közleménye egyes részletekben eltér a Padosétól; valószínűleg azért, mert ő Pados adatain kívül Érdy észleleteire is támaszkodott, akit annakidején szintén meghívtak az ásatásra. Az alaprajz mint mérnöki felvétel feltétlenül hitelt érdemel. A beomlott kamra rekonstruált függélyes metszetének helyességéhez már férhet szó.

Az alaprajz és a jelentések összevetéséből azt látjuk, hogy a 14 méter átmérőjű halom közepét gerendákból összerótt észak-déli irányú négyszögű kamra foglalta el. A kamra hossza 4, szélessége 3 méternyi volt. A gerendafalak vázául a négyszög sarkaiban álló egy-egy, és a hosszanti falak mentén még egy pár oszlop szolgált, amelyek egyszersmind az ugyancsak gerendákból készített tetőt, vagy lépcsőzetes (?) befödést is hordozták. A faalkotmányt kőkerítés vette körül és úgy látszik köréteggel is le volt fődve. A lejárás ferdén csatlakozott a tulajdonképpeni sírkamra hosszanti oldalához. Gerendákból álló lépcsői voltak, falai ugyancsak gerendákkal voltak burkolva és a gerendák köze kövekkel volt kitöltve. A lejáró szerkezetéből és elzárásának módjából világos, hogy a sírkamra nem egyetlen halott számára készült, hanem többszöri temetkezésre szolgált sírboltul; erre mutatnak különben a leletek is, amelyeknek nem teljesen áttekinthető és nem is teljes fel-

lauf der Beobachtungen feststellen zu können, ob diesen, der Aufmerksamkeit leicht entgehenden Beschädigungen eine Wichtigkeit beigelegt werden müsse und ob hinter ihnen eine, mit dem Bestattungsritus zusammenhängende Absichtlichkeit stecke?

An einer, im Museum von Székesfehérvár befindlichen, aus Kulcstelep stammenden Urne wurde der Omphalos sorgfältig ausgeschnitten. Auch an einer anderen Urne, die aus Kéttornyulak herkommt (in der kleinen Sammlung des Kollegiums von Pápa), ist der Omphalos ausgeschnitten; vom ersten Veröffentlichter wurde sogar die Ansicht vertreten, wonach die Urne schon bei ihrer Herstellung diese untere Öffnung erhielt. Auch das Zusammenbrechen mancher Gefässe und die Hinlegung der Scherben in das Grab stehe mit einem ähnlichen Bestattungsritus in Verbindung, meint Banner, auf Grund seiner Beobachtungen in Szőreg.

Am Soproner Wienerhügel wurden auch die Urnen zwischen Steine gelegt und mit solchen zugedeckt, ähnlich wie bei den Skelettgräbern. Wosinszky fand wieder in Borjád eine, ihrem Inhalt nach Männerreste enthaltende Urne, diesmal mit einem Schild bedeckt.

Die frühesten Gräber des Latène waren in Deutschland in Hügeln geborgen. Es fiel schon seinerzeit Reinecke auf, dass über den Gräbern in Ungarn keine Hügel errichtet wurden. Leider fehlen uns selbst heute diesfällige Beobachtungen. Börzsönyis Ausgrabung in Tápszentmiklós³⁹ ist die einzige, die uns über ein ausschliesslich mit Hügeln bedecktes Grabfeld der Latènezeit Anhaltspunkte lieferte und zugleich auch unsere Aufmerksamkeit auf die Tatsache hinlenkte, wonach die uralte, intensive, landwirtschaftliche Kultur in Transdanubien die kleineren Hügel zum Grossteil bereits seit Vorzeiten dem Erdboden gleichstellte. Diese Gräber in Tápszentmiklós waren offensichtlich Hügel ohne Kammern oder Steinsetzungen, einfach über die Flachgräber gesetzt. Was als Latènematerial aus den grösseren Hügeln zustande gebracht wurde, dürfte vielleicht aus Nachbestattungen herrühren, wie z. B. das erwähnte Hockergrab in Tátika. Höchst wahrscheinlich schliessen sich diesem Fund die Nachbestat-

⁴¹ Comptes Rendu II., 141.

⁴² Comptes Rendu II., 124. és 125. Bővebben a Magyar Akadémiai Értesítőben, 1857, 159.

³⁹ A. Börzsönyi, AÉ, 1911, S. 358—360. Halomszerdülő.

sorolásában több „hamvakat és égett csontokat rejtő“ urnáról esik szó: az északi sarokban urna, benne hamu, mellette lándzsa és két más szűrő eszköz, odébb „két rézgomb, négy gyűrűnyi nagyságú rézkarika, számos apró kerekcske és csatt féle“, az utóbbin rátapadt bőrmaradványok, egy hosszú tű, két cserépedényhez való fogantyú és két cserépkarika (a rajz után hallstattkorinak látszó orsógombok) került elő.

Az oszlopok mellett mindenütt hamvvedrek, amelyek a rájuk nehezedő súly alatt öszsze voltak törve; a cserepek tiszta hamut és égett csontokat takartak, míg más edények szemet földtek.

A kamra földje a középben is el volt borítva cserepekkel és vasdarabokkal. Egy csomóban felhalmozottan sertés, Rómer szerint egy vadkan csontjai heverték. Ez kétségtelenül valamiféle temetkezési állatáldozat maradványa. Rómer, aki látta a tárgyakat, csupán a keramikai leletekről emlékezik meg s ezekről is csupán annyit mond, hogy a cserepek más halmainkból már ismert grafitos edényekkel rokonok. Nem tudhatjuk, hogy ezalatt hallstattkori edényeket, vagy késői La Tène-fésűs-árút ért-e? A cserepek után rekonstruált rajz szokatlan formájú edényt mutat, mely leginkább hallstattkori sírjaink szitulaalakú ossuáriumihoz hasonló, függélyes helyzetű fülekkel; vállán SSSS-ekből alakított széles sáv fut körül. La Tène-lándzsák köpüje szélén gyakran találkozunk keskeny díszítményes sávval; így fordul ez elő az egyik csurgói lándzsán is, melyen azonban a karika külön darabban, bronzból készült. Korai La Tène-időre utal az a kis kosárkaalakú csüngődísz is, amely erősen emlékeztet a hagenai tumulusokból Schaeffer által bemutatott^{42a} kis csüngődíszekre; ez utóbbiak kétségtelenül korai La Tène-környezetben léptek fel. Vele egykorúak lehetnek az apró kerekcskék is, ezeknek kora azonban már tágabb keretek közt mozog. A felhalmozott vaddisznócsontok is a temetkezés kelta jellege mellett esnek a mérlegbe.

A vadkannak a kelta kultuszban való jelentőségét kisplasztikai tárgyakon kívül több hazai emlék őrzi. Ilyen a Nemzeti Múzeum „eraviszkus menyecské“-nek nevezett híres domborműve, mely egy nőalakot, ki tálon vadkanfőt visz, ábrázol. Ugyancsak Bölcskéről, ahonnan ez a dombormű is származik, a vadkanáldozat jelentékenyen korábbi gyakorlásáról tanúskodik

tungen in den Hügeln von Pénteksúr⁴⁰ und Szalacska an.⁴¹

Der Gebrauch, Grabhügel zu errichten, war in Transdanubien übrigens ganz bis in die Römerzeit hinein üblich. Zweifelsohne wurden aber aus den Hügeln von Szalacska, Szentiván und Érd, Funde aus den verschiedensten Perioden gehoben und wenngleich uns rein latènezeitliche Grabhügel auch nicht bekannt sind, muss man doch annehmen, dass es sich da um das Weiterbestehen der schon vor und zur Zeit der Kelten existierenden lokalen Bestattungsgebräuche handelt. Eines der Hügelgräber in Fehérvár—Curgó ist für uns von hervorragender Bedeutung, da dessen Fundmaterial während des Überganges der Hallstattperiode zur Latènezeit ins Grab gelangt zu sein scheint.⁴² Im „Eresztvény“ genannten Walde liegen sieben mächtige Hügel nebeneinander. Graf György Károlyi liess im Jahre 1857 einen der Hügel unter der Leitung seines Domäneningenieurs A. Kosztics ausgraben. Über die Ergebnisse der Ausgrabung berichtete János Pados im Akademischen Jahresbericht desselben Jahres.⁴³ Seinem Berichte waren der Grund- und Aufriss des Kammergrabes, sowie auch die Abbildungen der Funde beigegeben. Leider ist weder aus diesen Berichten, noch aber aus der im Comptes Rendus erschienenen Besprechung Rómers ein klares Bild zu gewinnen, weil die Angaben Rómers dabei in manchen Einzelheiten von denen des Pados abweichen, da er sich ausser den Mitteilungen Pados auch auf die Beobachtungen Erdys stützte, der an der Ausgrabung seinerzeit ebenfalls teilnahm. Der Grundriss selbst als Ingenieurarbeit, ist unbedingt glaubwürdig. Der Aufriss der Grabkammer dürfte weniger genau sein. Aus dem Vergleich des Grundrisses mit den verschiedenen Fundangaben ergibt sich, dass in der Mitte des Hügels eine balkengestützte, nördlich gerichtete viereckige Kammer lag, die eine Länge von 4 und eine Breite von 3 Meter hatte. Als Stützen des Balkenwerkes dienten an den vier Ecken je ein, sowie entlang der Wände mehrere Pfosten.

⁴⁰ In der leider verschollenen Privatsammlung des Herrn Dr. Aladár Vende, Mon. Pozsony, S. 351.

⁴¹ Von den Hügeln von Szalacska: Die Ausgrabung Ernő Kammerers, Rómer, Comptes Rendus II, S. 115 u. 121. S. noch Mon. Somogy, S. 361: Kleinfunde aus der Hallstattzeitlichen und der C und D Stufe. Funde des Latène im Besitz des István Biró im Schloss zu Nagyberki.

⁴² Comptes Rendus II, S. 141.

⁴³ Comptes Rendus II, S. 124—125. Eingehender im Magyar Akademischen Jahresbericht, 1857, S. 159.

^{42a} Schaeffer, Les Tertres funéraires, II., fig. 182, 16.

Wosinszky Mórnak egy ásatási észlelete: az itteni urnatemető sírjainak sorában előfordult egy urna, mely fiatal vadkan összegyűjtött csontjaival volt tele.⁴³ Jutason Rhé Gyula tett hasonló észleletet. Ehhez járul a soproni Bécsidomb kökeretes vadkansírja és a széthasított vadkanfő ugyancsak egy soproni sírban.⁴⁴ A két utóbbi sír már a La Tène-kultúra magyarországi fellépésének idejére megy vissza s így joggal feltételezhetjük, hogy a csurgói halomban lelt temetkezések is legalább részben kelta temetkezések. A helyi szokásokhoz való alkalmazkodás jelenségével állunk tehát itt szemben, tekintve, hogy a sírkamra semmiben nem tér el hallstattkori és fakamrás sírjainktól. Ugyanilyen szerkezetű volt a közelmúltban egyik vidéki múzeumunk balsikerű vállalkozásával részben feltárt, kamrasírt rejtő dunamelléki halom is.

Hogy vajjon a lovas temetkezés szokása, amelynek szintén vannak magyarországi La Tène-emlékei is, — bár nem az itt tárgyalt korai időszakból, — nálunk is etruszk hatásra lenne visszavezethető, amint azt Pittioni a keltákról általában föltételezi, nem kétségtelen. Ez a temetkezés Magyarországon már a hallstatti korban is szokásos az ország egészen más hatások érdekkörébe eső keleti területein is és ezen korai érvényesülésében valószínűleg preszkita hatással kell inkább számolnunk.

A helyi szokáshoz való alkalmazkodás fenti példáival ellentétben a kelta temetkezési szokáshoz való ragaszkodás esetével is találkozunk a balsai kétkerekű hadiszekeres sírban, amely arról tanúskodik, hogy ez a szokás nem tűnt le Reinecke C-periódusa előtt, amint azt régebben föltételezték, mert még a halotthamvasztás szokásával kapcsolatban is gyakorolják és Roska joggal utal arra, hogy az olyan leletek, mint a balsai, hidalják át az ürt a hadiszekérral való temetkezésnek rómaikori keltáinknál való újabb jelentkezéséig.

*

Már e fejezet korrekturájának bevégezése után jelent meg Jan Eisnernek Slovensko v Pravěku

⁴³ Wos. II., 576. : Báta, Gerend és Alsókosály : AÉ, 1886, 113., IX. tábla és 1889, 362. (Erdélyi Múzeumban).

⁴⁴ A bölcskei vaddisznósír a többi urnasír között feküdt. A már több ízben publikált bölcskei kőemlék a rajta látható kelta viselet szempontjából is fontossággal bír. L. még erre vonatkozólag Hampel cikkét : Pannóniai Costumképek, AÉ. rf., XIV, 305.—306 ; AÉ, 1886, 113., IX. tábla ; AÉ. 1889, 362

ten, die zugleich die stufenförmige Decke trugen. Das Holzgerüst war scheinbar durch aufgeschichtete Steine umwallt. Der Zugang schloss sich schräg der Längsseite der eigentlichen Grabkammer an. Aus der Konstruktion des Zugangskorridors und aus der Art der Verschlössung desselben ergibt sich, dass die Grabkammer nicht bloß für einen einzigen Toten, sondern als Familiengruft diente. Diese Annahme wird allerdings auch durch die Funde bekräftigt, deren Liste von mehreren „Urnen“ spricht. In der nördlichen Ecke befand sich eine Urne mit Aschen ; als Beigaben: ein Speer und zwei andere Stichwaffen. Beim nächsten Pfosten lagen zwei Bronzeknöpfe, ein Bronzering, vier Fingerlinge, zahlreiche kleinere Rädchen und Beschläge. An den letzteren hafteten Lederreste an ; ausserdem gab es noch zwei Tonringe (der Abbildung nach dürfte es sich hier um hallstattzeitliche Spinnwirteln handeln).

Neben den weiteren Pfosten standen überall Aschenurnen, die durch das Einstürzen der Grabkammer zertrümmert wurden. Die Scherben enthielten Asche und gebrannte Knochen, in anderen fanden sich Kohlenreste vor. Sogar in der Mitte des Kammerbodens lagen Scherben und Eisengegenstände umher. Schweineknochen (oder wie es Römer behauptet : Eberknochen) wurden hier aufgehäuft ; zweifelsohne Überbleibsel des bei der Bestattung üblichen Tieropfers.

Aus den Abbildungen lassen sich über die Funde wenig Anhaltspunkte gewinnen. Römer, der die Stücke persönlich untersuchte, spricht bloß von der Keramik. Seine kurze Bemerkung, wonach die Gefässe mit Graphitgefässen, die aus anderen Hügeln stammen, in Verwandtschaft stehen, trägt nur wenig unseren Kenntnissen bei. Es lässt sich nicht feststellen, ob damit hallstattzeitliche Gefässe, oder aber spätlätenezeitliche Kammstrichware meint. Die Form der Urne wurde nach Scherben rekonstruiert. Sie zeigt ein Gefäß in ungewohnter Gestalt, die unseren aus hallstattzeitlichen Gräbern stammenden situlaförmigen Ossuarien gleicht, aber senkrecht angebrachte Ösen trägt. Am Schulterteil zieht sich ein aus SSSS Buchstaben gebildeter Streifen herum. Ein Eisenspeer trägt erhabene Zick-Zacklinien an dem als Einfassung der Tüllenöffnung dienenden angelöteten Bronzering ; die Verwendung der Bronzeringe ist auch an anderen lätenezeitlichen Eisengegenständen zu finden. Eine kleine korb förmige Hängezier lässt eben-

c. műve, az egykori Felsőmagyarország őskori leleteire vonatkozó irodalmunk alapos ismeretével készült módszeres összefoglalás. A benne felsorolt újabb vagy előttem ismeretlen adatok miatt mégis meg kell róla emlékezni, mert ezek az adatok az általam felhasználtakkal együtt teljesebb képét nyújtják a kelta honfoglalásnak (167.—195. o., LII.—LXI. tábla). A Duna balparti részén kelet felé haladva a következő lelhelyeket találjuk: Stomfa (Stupava), Igram, Terbete (Třebatice) pozsony megyei, Sarlóska (Sarlůžky-Kajsa) nyitrai megyei, Garamdamásd (Damaša) barsi megyei, Hetény, Marcellfalva (Marcellová), Harcsáspuszta (Velky Harčáš) komáromi megyei, Ipolyszakálas hont megyei temető, illetve sírok járulnak az általam felsoroltakhoz.

Ezek közül Stomfa még az V. és IV. század fordulójáról való leletanyagot mutat: a régebbi változathoz tartozó vágókések, egy maszkkal díszített bronzlemez, behajlott szélű és omphalosos fenekű tálcák, a kelta formákhoz tartoznak és kelta temetkezésre utalnak az úgynevezett „jelkövek“ is. A csontvázak dél-északi iránya és egyes figurális díszű hallstatti formák azonban már az illyr kultúrával való érintkezés tanúi. Reinecke B-fokozatát képviselik a harcsáspusztai, a sarlóskai és a damásdi sírok. De már ezeken a helyeken a korábbi csontvázsírok mellett a halotthamvasztás jelenségével is találkozunk. Érdekes ez utóbbiakra vonatkozólag Eisner megfigyelése, hogy t. i. a damásdi sírokban a hamvak a verem fenekén bemélyített külön kis gödröcskében voltak összegyűjtve, a veremfenék pedig egy esetben cserepekkel volt elborítva. A csontvázak sírok nyújtott helyzetűek, csupán a fekvés irányában van eltérés. A sírok túlnyomó része kelet-nyugati irányú, de előfordulnak temetkezések délnek fekvő fejjel is. Előfordul a balkarnak a törzsön való áthajlítása is.

falls Latène-Eigenschaften erkennen (ähnliche wurden aus den Tumuli bei Langenau von Schaeffer veröffentlicht) und aus demselben Zeitabschnitt mögen auch die kleinen Räder herrühren, deren Entstehungszeit nicht genau feststellbar ist. Selbst die aufgehäuften Knochen der Wildschweine dürften den gemeinkeltischen Charakter des Bestattungsritus bestätigen.

Die wichtige Rolle des Wildschweines im keltischen Kult tritt an ungarländischen Objekten von Bába (Taf. XVII, unten), Gerend, Alsókosály und an einem bekannten Relief der Römerzeit des Ung. Nationalmuseums hervor; es ist das „die junge Eraviskerfrau“ genannte Steinrelief von Bölcske (eine Frauengestalt, die einen Saukopf trägt; das Kleid wird an den Schultern von sog. norisch-pannonischen Fibeln zusammengehalten, die eine keltische (II. Jh. n. Chr.) Herkunft annehmen lassen). Dass Wildschweinopfer auch schon früher geübt wurde, zeigt wohl eine andere Beobachtung Wosinszkys in Bölcske.⁴⁴ Es wurde da in einer Urne das Skelett eines jungen Ebers vorgefunden; dazu kommen noch: ein Wildschweingrab vom Soproner Wienerhügel mit Steinbau und ein zerspaltener Saukopf in einem anderen Grab von Sopron (Ausgrabung von Bella), ferner Wildschweinknochen in den Gräbern von Jutas. Die Soproner Funde gehen bereits auf die Zeit des Auftretens des Latène-Stils auf ungarländischem Boden zurück und so kann man getrost voraussetzen, dass die Hügelgrabkammer von Csurgó mindestens zum Teil keltische Bestattungen barg; hier haben wir also einen Fall für die Anpassung an gegebene Ortsgebräuche vor uns. Die Grabkammer ist sonst überhaupt nicht von den übrigen Stein- und Holzkammern der Hallstattzeit der ungarischen Donaugegend verschieden. Ob aber die seltenen Reitergräber der Latènezeit bei uns ebenfalls auf etruskischen Einfluss zurückzuführen sind, wie dies Pittioni für die Kelten im allgemeinen annimmt, sei dahingestellt.

Diese Bestattungsform war in Osturgarn, das ganz anderen Wirkungen ausgesetzt war, bereits zur Zeit der Hallstattperiode üblich. In dieser frühzeitlichen Ausbreitung muss also gewiss ein östlich-praeskythischer Einfluss in Be-

⁴⁴ Die Wildschweingrube von Bölcske lag inmitten der übrigen Urnengräber. Das öfters publizierte Steindenkmal von Bölcske ist auch wegen der Keltentracht von Wichtigkeit. S. noch diesbez. den Artikel Hampels, Pannoniai Costumeképek, AÉ a. F. XIV, S. 305—316; AÉ 1886, S. 113, Taf. IX; AÉ 1889, S. 362.

tracht gezogen werden und es ist überhaupt nicht ausgeschlossen, dass sich hier die Kelten den Ortsgebräuchen anpassten. Den erwähnten Fällen, wo sich die neuangesiedelte Bevölkerung dem Ortsgebrauch anpasste, steht hier der Grabfund von Balsa mit dem zweirädrigen Kriegskarren gegenüber; wir sehen also, dass die Art der Bestattung in der C-Stufe Reineckes noch keineswegs in Vergessenheit geriet, sie wurde im Gegenteil in Verbindung mit dem Gebrauch der Leichenverbrennung geübt. Roska weist mit Recht darauf hin, dass die Balsa-Funde ein Mittelglied zwischen der älteren Kriegskarrenbestattung und deren Neuauftreten bei den Kelten der Römerzeit bilden.

Schon nach Beendigung der Korrektur dieses Kapitels erschien Jan Eisners Werk: *Slovensko v. Právěku*, eine methodische Synthese unserer, auf die prähistorische Funde des einstigen Oberungarns bezughabenden Literatur fertiggestellt wurde.

Wegen der vorgezählten neueren, oder mir unbekanntem Daten, muss ich mich mit dieser Synthese befassen, da diese Daten zusammen mit den, von mir verbrauchten, ein vollkommenes Bild der keltischen Landnahme bieten (S. 167—195, Taf. LII—LXI).

Am linken Ufer der Donau nach Osten zu finden wir folgende Fundorte: Stomfa (Stupava), Igram, Terbete (Trebatice) des Pressburger Komitates; Sarlóska (Sarlužky-Kajsa) des Nyitraer Komitates; Garamdamásd (Damaša) des Barser Komitates; Hetény, Marcellfalva (Marcelobá),

Harcáspuszta (Velky Harčás) des Komáromer Komitates und Ipolyszakálás des Honter Komitates — alle Friedhöfe bzw. Gräber, die als obenerwähnte Fundorte dienen.

Von denen zeigt Stomfa noch ein Fundmaterial aus der Zeit um 400 v. Chr., usw. die zu der älteren Varianten gehörigen Schneidmesser, ein mit Maske verziertes Bronzeblech, Schüsseln mit eingezogenem Rand und mit Omphalos am inneren Gefässboden gehören zu den keltischen Formen, und weisen, diese sowie die sogenannten „Merksteine“, auf keltische Begräbnisse hin.

Die Orientierung S—N der Skelette und einige Hallstatt-Formen mit figuralen Ornamenten sprechen jedoch schon für Berührungen mit der illyrischen Kultur.

Die B-Stufen von Reinecke werden durch die Gräber von Harcáspuszta, Sarlóska und Damásd vertreten. Doch finden wir schon die Einäscherung an obenerwähnten Orten neben früheren Skelettgräbern. Interessant ist die, auf die letzten bezügliche Bemerkung Eisners, dass nämlich die Asche in den Gräbern von Damásd am tiefsten Punkt der Grube in einzelnen, kleinen, vertieften Grübchen gesammelt und der Grubenboden in einem Fall mit Scherben bedeckt war. Die Toten in den Skelettgräbern liegen in gestreckter Lage, nur in der Orientierung ist eine Abweichung. Der grösste Teil der Gräber ist O—W orientiert, doch kommen auch Begräbnisse mit dem Kopf nach S vor. Es kommt sogar auch das Biegen des linken Armes über den Rumpf vor.

II. A KORAI LA TÈNE JELLEGŰ KELTA FORMÁK

A sírleletekre támaszkodtunk, amidőn a kelta kultúra régebbi magyarföldi emlékeinek összeállítását kíséreltük meg. A sírokból előkerült anyag természetszerűleg nem meríti ki a hazai kelta régiségek formai változatosságának teljességét. Ha erről csak megközelítő képet is akarunk nyerni, a szórványos leleteket is be kell vonnunk vizsgálataink körébe, még akkor is, ha csupán azoknak a tárgyaknak bemutatására törekszünk, amelyek a formai fejlődés szempontjából legfontosabbak és ekként a közép európai izlés átalakulásának legmegbízhatóbb tanui.

A fibula, amelyet egyébként oly szívesen használunk korhatározás alapjául, talán legkevesebb alkalmas a kelta ékszerek közül arra, hogy áttekinthetően és könnyen felfoghatóan szemléltesse az izlés fejlődését ebben a korban. A fibulaformáknak ebben az időben annyi változatával találkozunk, hogy azoknak mindannyiát korántsem lehet egy már szinte meggyökerezett tévtan nyomán indulva a Certosa-fibulára visszavezetni. A korszak elején a formai fejlődés teljesen zavaros. Az egyes változatokat szemügyre véve, vizsgálataink szűkreszabott körében is láthatjuk azt, ami még inkább szembeszökő, ha a La Tène-kultúrától uralt közép európai területek egészét áttekintjük, hogy mint játszik bele a forma alakulásába, amelynek egyébként a fibula rendeltetésével és mechanizmusával kapcsolatos célszerűségi okai is vannak; az ívfibula, a bogárhátú fibula, a bogláros fibula, sőt — bár már inkább a közép La Tène formavilágában — még a hazai bronzkori drótfibulák hatása is felcsillan. Legkevesebb az itáliai kigyófibuláét észlelhetjük, amelyet egyébként eleven vonalvezetésének ismétlődése alakjában egyéb, ugyan ismét csak későbbi emlékeken pedig elég sűrűn láthatunk. Ezek közül a formák közül a bogláros fibulának, amely a láb visszahajlásával közelebb áll a La Tène-fibulához, a forma kialakulásánál viselt szerepére már Viollier is

II. KELTSICHE FORMEN DES FRÜHLATÈNE-SCHEMA

Das Material der Grabfunde enthält keineswegs sämtliche Formvarianten der heimischen Keltenkunst; ich musste daher — um ein, auch nur annähernd entsprechendes Bild hierüber bieten zu können — auch die Einzelfunde heranziehen. Dies ist selbst dann erforderlich, wenn man weder die Aufstellung von erschöpfenden Formrepertoiren, noch die von vollständigen typologischen Serien erstrebt, sondern bloß jene Objekte bespricht, die im Laufe der Formentwicklung wichtige Anhaltspunkte darbieten und hiedurch sprechende Zeugenschaft für die jeweiligen Wandlungen des mitteleuropäischen Kunstgeschmackes ablegen. Die Fibel, die man übrigens recht gerne als datierendes Merkmal benützt, kann von sämtlichen keltischen Schmucksachen am wenigsten dazu verwendet werden, durch sie die Entwicklung des Kunstgeschmackes in diesem Zeitalter bildlich und leicht begreifbar darzustellen. In diesem Zeitalter treten uns die Formvarianten der Fibel in solcher Fülle entgegen, dass sich sämtliche Fibelformen im Gegensatz zu einer bisher tief eingewurzelter Irrlehre doch nicht auf eine einzige Urform — die Certosafibel — zurückführen lassen. Zu Beginn des Zeitalters ist die Formentwicklung der Fibel noch ganz unklar. Wenn wir nun die einzelnen Varianten eingehender untersuchen, stellt sich — selbst in dem uns gestellten engen Rahmen — sofort heraus, wie die Bogen-, Kahn-, Pauken- und hie und da sogar die ungarländische bronzezeitliche Drahtfibel in die, auch sonst durch den Fibelmechanismus und andere Zweckmäßigkeitsgründe beeinflusste Formentwicklung hineinspielt. Dieses eigenartige Hineinspielen althergebrachter Formen ist noch auffallender, wenn das mittellatènezeitliche Zentraleuropa in seiner Gesamterscheinung betrachtet wird. Am wenigsten hatte vielleicht die italische Schlangenfibel eingewirkt, deren lebhaftige Linienführung erst an spätzeitlichen Denkmälern erscheint und auch

utalt.¹ Kimutatta, hogy ez a forma ugyanazt az utat futja meg, mint a Certosa-típus és emellett domború díszítése belejátszik egyes fibula-lábformák kialakulásába.

A fibula átalakulása nem nálunk megy végbe; míg az előző koroknak megvoltak a sajátos helyi formái, már a késői Hallstattkor sem termelt a kis velemi fibulán kívül új helyi alakot. Legföljebb a sodrony többszörös hajlításával alakított kengyeleket tekinthetnők ilyennek, mint aminő a piskii szkita sírokból ismert sajátos hybrid-alak, amely másrésztől itáliai és görög hatások keveredését mutatja. A többi alakok közt a Certosa-fibula rugónélküli galléros itáliai alakját látjuk (VI. tábla 1); más, szintén itáliai eredetű formákon a kengyelt reáfűzött gyöngy, vagy ennek hatása alatt keletkezett nagyobb gömb díszíti a fej felőli részen.

E mellett a pusztá-orondi leletben és Szőny környékén még a bolognai Arnoaldi-temetőből ismert korábbi formákkal is találkozunk (IV. tábla, lenn). Más példányokon viszont, amelyek a bogárhátú fibulából erednek, a láb hosszúranyújtása képviseli a hallstatti örökséget; ezeken a formákon olykor állatfejes végződést is látunk, éppúgy, mint az u. n. számszerű Certosa-fibula lábán (II. tábla 1 és 2, III. tábla 4).

A sajátképpen La Tène-alakok közül a soproni, litéri és püspökhatvani sírokból ismert állatalakos fibula az egyetlen helyi alakunk, ez is föllép azonban határainkon túl is. A duxi típushoz tartozó fibulák erős hajlású íve bizonyára még a hallstatti ívfibulák maradványa, kengyelük erős tagozása pedig, úgy lehet, a Golasseca-fibulára vezethető vissza. Az ív hasonló tagozásával olykor találkozunk a madárfejes fibulákon is. Erről a formáról már a sírleletek ismertetése során megemlékeztünk, éppúgy, mint a bogárhátú fibula leszármazottairól. Ez utóbbiakon olykor a felduzzasztott kengyel alakja eltér a szokott gömbölyű formától és felülete több lapúvá válik (VI. tábla 6). A kengyel felületének díszítése többnyire geometrikus jellegű az ilyen származású fibulákon, egyes esetekben azonban tiszta La Tène-ornamentikával is találkozunk (v. ö. Hoernes, Die Hallstattperiode, Fig. XVII, 4). A lábak gombjában a Certosa-fibula egyszerűbb formáira, majd olykor a bogláros fibulák dúsan díszített ptykéire ismerünk, más példányokon a délnyugathorvátországi fi-

dann nur selten auf Fibeln. Die Paukenfibel steht — wie das schon von Viollier betont wurde¹ — mit ihrem zurückgebogenen Fuss der Latène-Fibelform nahe und dürfte in der Durchbildung derselben eine wichtige Rolle gespielt haben. Viollier erbrachte den Beweis, dass die Paukenfibelform denselben Entwicklungsgang, wie der Certosatypus, durchmachte und dass ihre erhabene Verzierung mehrfach in der Entwicklung der einzelnen Fibelfussformen nachzuweisen ist. Dies kann aber füglich auch von anderen Typen behauptet werden.

Die Wandlung der Fibelformen erfolgt nicht bei uns. Die vorangehenden Zeitalter besaßen alle ihre, ihnen eigentümlichen Lokalformen. Die Späthallstattzeit dagegen kann — die kleine Velem-Fibel ausgenommen — bereits keine neuen Lokalformen aufweisen. Höchstens könnten die Bügel, die durch mehrfache Biegung der Drähte entstanden, als solche neue Lokalvarianten betrachtet werden, wie z. B. die eigenartige Hybridform aus den skytischen Gräbern in Piski. Unter den übrigen Formen fällt uns die italische, spirallose Kragenform der Certosafibel auf (Taf. VI, 1). Bei anderen Certosa-Formen wurde der Bügel am Kopfteil durch Perlen, oder als deren Derivat, durch eine grössere Kugel verziert. Im Fund von Pusztáorond und Szőny (Taf. IV, unten) sind dabei noch frühere Formen des Arnoaldi-Gräberfeldes vertreten; an anderen Exemplaren wieder, die in der Kahnfibelform wurzeln, vertritt der langgestreckte Fuss die Erbschaft der Hallstattperiode (Taf. II, 9, 10).

Unter den Fibeln von der genannten Form kommen oft Tierkopfundungen vor, wie wir sie sonst am Fuss der sog. österreichischen Ambrust-Certosafibel vorfinden.

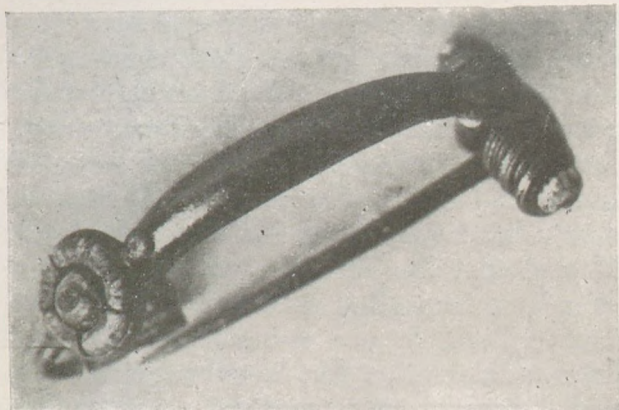
Unter den eigentlichen Latèneformen gibt es nur zwischen den Tierfibeln Lokalvarianten. Die Fibelform der Gräber von Sopron, Litér und Püspökhatvana (Taf. V, 2; Taf. VII, 1) ist als solche zu betrachten, obwohl sie auch ausserhalb Ungarns vorkommt. Im hohen Bogen der Duxer Fibeln klingt sicher noch die Urform der hallstättischen Bogenfibeln nach (Taf. XVII, 5, 9); die kraftvolle Gliederung der Bügel mag man vielleicht auf die Golassecafibel zurückführen. Von den Vogelkopffibeln habe ich schon im ersten Teil meines Werkes, anlässlich der Besprechung der Grabfunde gesprochen, ebenso von den Ab-

¹ David Viollier, Les sépultures du second âge du fer sur le plateau Suisse, Genève, 1916, 87.

¹ David Viollier, Les sépultures du second âge du fer sur le plateau Suisse, Genève, 1916, S. 87.

bulák módjára a lábnak kétfelé ágazása ismétlődik (VII. tábla 7 és XVII. tábla 8). Máskor a késő-hallstatti bogárhátú fibulából eredt forma mákfej vagy vázaalakú díszítményeire ismerünk. A lábon korongos díszítményt, korall vagy borostyánborítást, súlyosabb, tömörebb öntésű példányokon a kengyelen is berakást látunk; ugyanezekon a kiugró részek gondos cizellálásával is találkozunk (Sopron, Gyoma), 3. kép és XII. tábla 3.

Az egységes művészi törekvést, amely ebben a nagy zűrzavarban az ariadnefonalat képviseli, Fr. Wimmer találta meg a művészettörténet vizsgálati módszerével.² Tanulmánya akkor jelent meg, amikor a jelen kötet már közel állott a befejezéshez, mégis vissza kell térnem majd több helyen tartalmas fejtegetésére. A kivezető fonál a Certosa-fibula által is jellemzően képviselt zárt

3. kép. Sopron
(Valamivel nagyítva — Etwas vergrößert)

formák feloldására való törekvés, majd a korai La Tène nyugtalan eklekticizmusa után újból a visszatérés a zárt formához a hosszan elnyújtott közép La Tène-fibulákban. A forma feloldására való törekvés azonban már benne él csírájában a hallstatti kor végének több fibulatípusában. A Dipylon-fibula négyszögű láblemezének, a külső felső sarkára ültetett gombjának és a gomb nyelének elnyújtása éppúgy, mint az ív és bogárhátú fibula változatosan profilált, gombban végződő tütartójának szertelen megnövekedése, már a zárt forma feloldása. A gomb ezeken a példányokon még célszerűségi forma mindaddig, amíg felfelé nem hajlítják. E felfeléhajlítással indul meg a törekvés a fibulának egy önálló, tisztán díszítő rendeltetésű taggal való ellátására.

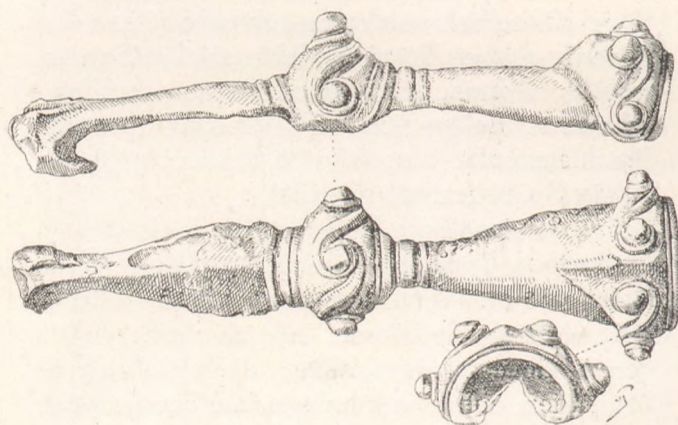
² Fr. Wimmer, Zur Formentwicklung im La Tène, W. P. Z. XIX, 1932, 82.—117.

kömmlingen der Kahnfibel. An solchen kommt auch öfters die Gabelung des Endzierates am Fusse der Fibel vor (Taf. VII, 7 und Taf. XVII, 8). Auch die fazettierte Bügelform tritt dabei auf (Taf. VI, 6). Die Ornamentierung der Bügel ist im allgemeinen noch ein Erbe des geometrisierenden mitteleuropäischen Stils, trägt aber oft auch ausgesprochene Merkmale des Latènestils an sich (vgl. Hoernes, Die Hallstattperiode, Fig. XVII, 4.). Die Fussknöpfe anderer Stücke erinnern bald an reichverzierte Paukenfibeln, bald an die einfachen Knöpfe der Certosafibeln (Taf. VII, 7—11), bald wieder an mohnkopf- oder vasenartige Verzierungen (Taf. XVII, 3), der aus den späthallstättischen Kahnfibeln entwickelten Fibelformen. Die Scheibenzier des Fibelfusses bilden Korallen oder Bernstein; an massiven Fibeln erscheinen solche auch als Einlagen am Bügel. Dieselben wurden manchmal auch an den Federn und am Bügel sorgfältig zisellirt (Sopron, Abb. 3; Gyoma, Taf. XII, 3). Die grossen Fuss-scheiben erhalten sich aber, wie das durch ein Prachtexemplar von Bölcske bewiesen ist, bis in die Spätlatènezeit (Fig. 25).

Das eigentliche Kunstwollen, das in diesem Formchaos doch einen Leitfaden bildet, wurde zuerst von Fr. Wimmer erkannt.² Seine Abhandlung verliess die Presse, als ich meine Arbeit bereits abgeschlossen hatte; doch hielt ich es für geraten, auf seine inhaltsreichen Erörterungen im Laufe meiner Arbeit mehrfach zurückzugreifen. Das Leitmotiv bildet das, auch bei der Certosafibel charakteristisch hervortretende Kunstwollen, die geschlossenen Formen aufzulösen; später, nach dem unruhigen Eklektizismus des Frühlatène, kommt die Wiederkehr zur geschlossenen Form in den langgestreckten Mittellatènefibeln wieder. Das Streben nach Auflösung der Formen ist aber bereits im Keime mehrerer Fibeltypen der ausgehenden Hallstattzeit zu erkennen. Das Ausstrecken der viereckigen Fibelfussplatte der Dipylonfibel, sowie das, des auswendig angebrachten Sporns und des Spornstieles ebenso, wie auch die Verlängerung des, in einem abwechslungsreich profilierten Kopf ausklingenden Nadelhalters an der Bogen- und Kahnfibel, bedeuten schon die vorgeschrittene Auflösung der bislang abgeschlossenen Formen. Der Knopf bleibt an diesen Exemplaren eine Zweckform, solange er nicht aufgestülpt wird. Dieses Auf-

² Fr. Wimmer, Zur Formentwicklung im La Tène, W. P. Z. XIX, 1932, S. 82—117.

Ennek a törekvésnek köszöni létrejöttét Wimmer szerint a La Tène-fibula lába. Ez a láb egyes példányokon merészen eláll a fibula kengyelétől (VI. tábla 4), más példányokon a tűtartóval párhuzamosan hajlik vissza (VI. tábla 3). Maga a gomb is rendkívüli változatosságot mutat. A nagy forrongásban groteszk és célszerűtlen, sőt alkalmatlan változatok keletkeznek, amelyek egyáltalán nem állanak összhangban a korszak egyéb emlékeivel, amelyeken, mint látni fogjuk, — legalább is a hazaiakon — a klasszicizmus első ihletésének nyugalmát érezzük. A közép La Tène-formához vezető fejlődésben a láb végén ülő díszítményes gomb vagy korong mindjobban ráhajlik a kengyelre, végül az érintkezési ponton át is fogja azt. Emögött a lehiggadt formai megoldás mögött azonban sokkal inkább a célszerűség volt a hajtóerő, mint a művészi

4. kép. Magyarország — Ungarn
(Valamivel kicsinyítve — Etwas verkleinert)

törekvés. Az állatalakos fibulánál hamarabb megy végbe az átalakulás, mert állatalakos fibulánk (V. tábla 2, VII. tábla 1, VIII. tábla 8) lábain már zárt kis keretet látunk. Wimmer azt feltételezi, hogy a közép La Tène-fibulák készítői ezekkel a keretekkel kiegészítő formák alakítására gondoltak, amelyeknél a kengyel képezi a két mező elválasztó vonalát. A fibulát kézben szemlélve tetszetős ez a feltevés; a fibula viselésénél azonban nem keletkeznek kiegészítő mezők, mert a kengyel által közbefogott ruharedő elfedi a mezők egyikének határait.

Az átalakulás, az ízlés megváltozása, egysegebben nyilvánul meg az egyszerűségükben kevesebb formai változásra alkalmas torqueseken és a vele rokon egyéb karikaékszereken, gyűrűkön, kar- és lábpereceken. A torques régebbi kultúrák ősi, közvetlenül a hallstatti kor öröksége. Viselésben meglehetősen kényelmetlen két formáját ismerjük ebből a korból. Az egyik ba-

stülpén des Knopfes ist der Ausgangspunkt für das Bestreben, die Fibel mit einem selbständigen, rein dekorativen Zierglied zu versehen; nach Wimmer ist die Entstehung des Latène-fibelfusses in diesem Bestreben zu suchen. Dieser Fibelfuss ragt an manchen Exemplaren kräftig über den Bügel hervor (Taf. VI, 4); an anderen wieder wurde er parallel zum Nadelhalter zurückgebogen (Taf. VI, 3). Auch der Knopf weist eine ausserordentliche Mannigfaltigkeit in den Formen auf. Im Anlauf der mächtigen Gärung entstanden manchmal auch groteske und unzweckmässige Varianten, die überhaupt nicht mit den sonstigen Denkmälern der Periode in Einklang zu bringen sind, da an den letzteren, besonders soweit sie aus dem heutigen Ungarn stammen, bereits ein Frühschimmer des eindringenden Klassizismus zu erkennen ist. Im Entwicklungsgang, der zum Mittellatène führt, wurde die Zierscheibe oder der Zierknopf des Fibelfusses immer mehr auf den Bügel zurückgebogen, bis endlich der ganze Bügel am Berührungspunkt durch den Zierknopf umklammert wurde. Doch war hier, bei dieser abgeklärten formellen Lösung viel eher die Zweckmässigkeit, denn ein eventuelles Kunststreben das ausschlaggebende Moment. Bei den Tierfibeln vollzieht sich diese Wandlung bereits früher. Sowohl die ungarländischen Tierfibeln, wie auch sonstige Vogelkopffibeln wurden über den Bügel gebogen, oder sind damit verbunden, wodurch sie mit demselben gewissermaassen kleine Rahmenformen bilden. Der hiedurch gebildete, eingefasste Raum ist aber keine Ergänzungsform jenes Raumes, der durch die Bügelbeuge und die Linie der Nadel entstand. Wimmer nimmt an, dass die Verfertiger der Mittellatènefibeln bei der Zweiteilung des, durch Bügel und Fuss, Bügel und Nadel gebildeten Doppelraumes auch an die Gestaltung derartiger Ergänzungsformen dachten. Man darf aber nicht vergessen, dass die Ergänzungsformen nur bei jenen Schmuckstücken von Bedeutung sind, bei denen die einzelnen dekorativen Flächen auch beim Tragen voll zur Geltung kommen. In der praktischen Anwendung der Fibel dagegen verdecken die, durch die Fibelnadel zusammengefassten Kleiderfalten die Grenzlinien einer der genannten Flächen, so dass keine Ergänzungsformen entstehen können.

Die Wandlungen und Veränderungen des Kunstgeschmackes treten viel einheitlicher an dem Torques, an diesem charakteristischen Schmuckstück der Kelten hervor, das eben seiner Ein-

bos nyílt karika, aminőnek a Purgstallról,³ Csabrendekről és egy baranyamegyei leletből ismerjük, a másik nyílt karikára hajlított, csavart, négyélű pálca, amint a fokorui kincsben arany-példányok egész tömegével jelentkeznek. Mindkét forma ellapított végei azon az ősi módon vannak fölsodorva, amint a korai bronzkor egyszerű nyakperecein látjuk. A torquesnek ez a nyílt része a viselésnél reáfekszik a tarkóra s az ekként a mellre eső rész erősebb, duzzadtabb; ez a súlyelosztás biztosítja az ékszer nyugodt fekvését a nyakon. Kivételt képeznek az olyan könnyű, nyílt karikák, mint aminők Petőháza már La Tène-környezetben kerültek elő (AÉ, 1892, 347., 10. ábra). A kelta torquesek régebbi példányain ezzel ellentétben az ékszer végei válnak az ékszer a mellre reáfektető súlyokká, egyszersmind pedig díszítőményes formákká. A díszítőmény pecsétlőszerű, felhajtottszélű keret, mint a gyermeki töredéken (X. tábla 6) és a szekszárd-jajdombi példányon (IX. tábla 6). Alighanem mindkettőn cabochon-korallok befoglalására szolgált, az erősen megrongált miavai arany torquesen (IX. tábla 3—4) átlátszó borostyánkő, vagy színes üveg lehetett befoglalva, mert üregének belsejét vésett díszítés borítja. Kevésbé érthető az andráshidai töredékek mély, kehelyszerű díszítőményének rendeltetése (AÉ, 1913, 357. 4. ábra).

A szekszárd-jajdombi torquesen találkozunk először azzal a törekvéssel, hogy a kelta ékszerész az ékszer viselését kellemessé igyekszik tenni.⁴ A domború befejező rész ugyanis ezen a példányon elhajlik a karika tengelyének irányától és ezáltal simábban fekszik a nyakon. A Nemzeti Múzeum ismeretlen lelhelyű nagy torquesének felületén (X. tábla 7) a testhez simuló részről még a poncolt díszítés is elmarad. Ez a gondosság és az igen szerényen jelentkező pecsétlős végződés emeli ki ezt a tárgyat a rokon hallstatti példányok sorából és azok mellé a torquesek mellé állítja, amelyeken már a La Tène-stílusssal határos fejlődés jelenségével találkozunk, a végek tojássorszerű tagozásában (Petőháza, AÉ, 1892, 347. 11. ábra; Michalkow, Hadaczek, i. m., X. 3). A kis központos körök, amelyek az említett nagy bronztorquest díszítik, szintén átmennek a La Tène-izlésbe

fachkeit halber wenige Formwandlungen zuließ. Auch von den übrigen Schmuckringen, Arm- und Fussringen ist dasselbe zu behaupten. Der Torques stellt eine Erbschaft der frühbronzezeitlichen, unmittelbar aber der hallstättischen Kultur dar. Aus der Hallstattperiode blieben uns zwei solche Formen erhalten, beide dürften beim Tragen ziemlich unbequem gewesen sein. Die eine ist der offene, geknotete Ring, der in den Hügelgräbern von Sopron,³ in einem Fund aus dem Kom. Baranya, ferner in einem Grab von Csabrendek vorkam; die andere ist die Form des vierkantigen Stabes, der rund um den offenen Ring gedreht wurde, wie er im Schatze von Fokoru durch massenweise vertretene Goldexemplare belegt erscheint. Beide Formen wurden an den Enden plattgehämmert und nach früherem Herkommen aufgerollt, wie z.B. an den einfachen Ösenhalsringen der Frühbronzezeit. Dieser offene Teil des Torques schmiegt sich beim Tragen hinten an das Genick an. Der infolgedessen über die Brust anliegende Teil ist gewöhnlich stärker, geschwollener. Diese Eigenart ist für beide Formen, sowohl für die geknotete, wie auch für die gewundene, charakteristisch. Eine Ausnahme bilden jene leichten Ringe, wie wir sie z.B. aus dem latènezeitlichen Fund von Petőháza kennen (vgl. AÉ 1892, S. 347). Diese Gewichtsverteilung sichert das ruhige Aufliegen des Schmuckstückes am Hals. An früheren Exemplaren des keltischen Torques werden — im Gegensatz zu den oben besprochenen Beispielen — die offenen Enden der Halsringe der Brust zugewendet und während der Ring sich an dem, den Hals umspannenden Teil verjüngert, werden die breiteren Endungen in petschaftartige Verzierungen umgewandelt und dienen erstens als Zierformen, zweitens als Gewichte, die das Schmuckstück an der Brust festhalten sollen. Jener petschaftartige Teil wird unter gewöhnlichen Umständen tief ausgehöhlt; der zurückgebogene Rand bildet eine Rahmenwulst, wie dies am Bruchstück von Gyerk (Taf. X, 6) und an einem Fundstück von Szekszárd-Jajdomb ersichtlich. Die Rahmenwulst dürfte an beiden Stücken zur Einfassung von Cabochonkorallen gedient haben. Am stark beschädigten Goldtorques von Miava wurde der innere Teil der Aushöhlung durch kleine Kreisäugen und Punktreihen verziert; die Endungen

³ I. Hoernes, a Mitteil. der Wiener Anthrop. Gesellschaft XXI, 77, fig. 18. és Nemzeti Múzeumi Jelentés 1906, 168, 29. ábra.

⁴ Martin Jahn, i. m., 24.

³ R. Hoernes, in den Mitteil. der Wiener Anthrop. Gesellschaft XXI, S. 77, fig. 18 und Nemzeti Múzeumi Jelentés, 1906, S. 168, fig. 29.

is, amint azt a miavai torques végein látjuk. A pecsétlősvégű torquesek fejlettebb példányain változatosabb a profilálás, olykor pedig a karika ellapítása és kiszélesedése közvetíti az átmenetet a karika és a pecsétlős végek között. A Székesfehérvári Múzeum egy igen díszes példányán (Kulcstelep, X. tábla 5) az ellapított rész növekvő körökre tagozódik, amelyeken arany rekeszekbe foglalt koralldíszítés maradványait látjuk. A körök között kövér hármás palmettalevelek ülnek. A díszítmény elosztottsága nem tetszetős hatású, ezért ismét az ékszer viselésének kényelmességét áldozzák fel a pecsétlős végek egyetlen tömör taggá egyesítésével, amely karmantyúul is szolgál a karika csapos végének elrejtésére. Feltaláljuk ezt a formát Kosdon, Ordód-Baboton,⁵ Csabrendeken,⁶ Hátszegén (IX. tábla 5) bronzpéldányokban, Gyulán egy könnyed, csinos ezüstpéldányban (IX. tábla 2). Egy sopron-marbersatzai példányon a középtag nem szolgál zárótagul, mert az ékszer hátsó részén kapcsolódik (AÉ, 1890, 72. o., 1. sz. kép). A Nemzeti Múzeum egy gerenyápusztai példányán az ellapultvégű forma egyesül a tömör középtagú változattal, a középső díszítményt korallok befogadására szolgáló mély vályuk tagolják. A karika szárára vésett palmettaindák kusznak, amelyek a díszítmény mellső részét lezárják. Ez a példány is a végek karmantyús elrejtésével záródik. A formát képviselő lovasberényi példányról⁷ és a Békéscsabai Múzeum egy Gyomárról származó példányáról (X. tábla 8) ismét elmarad a hengerded középső díszítmény, csupán köralakú növekvő kereteket látunk rajtuk; e keretekben a lovasberényi példányon vaskorongok vannak. A békésgyulai példány karikája csőből van hajlítva és belől fehér földdel kitöltve. E két utóbbi torques már valószínűleg kivülesik a korai időszak határán, bár a csőből hajlított nyak- és karpereceknek már a hallstatti korban is voltak előzményei.⁸

Különleges formákat képvisel a Nemzeti Múzeum két kis nyakperece. Az egyik visszahajló nyílt végeivel egy andelfingeni példányra

⁵ A Soproni Múzeumban, 9. sz. szekrény, 51; csinosabb, gondosan díszített példány.

⁶ Csabrendek, Darnay, XII. tábla 3.—4. ábra.

⁷ Br. Miske, AÉ, 1894, 332, 7a és b ábra. Maga a tárgy igen fejlett és nem lehetetlen, hogy már a közép La Tène-korba helyezhető. A vele egy táblán ismertetett vasfibula és a bronzkarperecek korai formák, de összetartozásukat a torquesszel nem ismerjük.

⁸ AÉ, 1910, 39., A ábra.

dürftten daher mit durchsichtigem Bernstein oder mit Glas verkleidet gewesen sein (Taf. IX, 3, 4). Wozu aber die tiefausgehöhlten kelchartigen Endzierate der Bruchstücke von Andrásida (AÉ 1911, 357, Fig. 4) dienten, steht uns nicht klar vor Augen. Am Torques von Szekszárd-Jajdomb (Taf. IX, 6) wurden zum erstenmal diejenigen Flächen des Schmuckstückes, die mit dem menschlichen Körper in Berührung kamen, absichtlich glatt gelassen, wie dies M. Jahn bei der typologischen Beschreibung der Armbänder nachdrücklich betont.⁴ Im vorliegenden Falle hat der Verfertiger des Torques diesen praktischen Gesichtspunkt noch dadurch unterstrichen, dass er den erhabenen Schlussteil des Ringes nicht in der geraden Linie des Halsringes weiterführte, sondern ihn auswärtsbog, damit das Stück bequemer am Hals aufliege. Der Bronzarbeiter ging in seiner Sorgfalt in dieser Hinsicht manchmal so weit, dass an einem grossen Torques des Ung. Nationalmuseums (unbekannten Fundortes) die Punzierung an jenem Teil, der sich dem Körper anschmiegt, einfach wegblieb (Taf. X, 7). Diese Sorgfalt und die vorerst kaum betonte Petschaftendigung hebt unseren Halsring weit über die hallstattzeitlichen Denkmäler hinweg, in die Reihe jener Stücke, die schon Erzeugnisse eines, mit dem Latène verwandten Kunstgeschmackes sind, wie z.B. die Stücke von Petőháza (AÉ 1892, 347, Abb. 11) und von Michalkow (vgl. Hadaczek, a. a. O., Taf. X, 3), die beide an ihren Endungen eierstabartig gegliedert sind. Die Verwandtschaft, die die Ornamentierung des obenerwähnten Bronzehalsringes mit jenem von Miava hält, knüpft ihn auch der Gruppe unserer Latène-funde an. Bei den Letztgenannten wurde aber die Verzierung bereits auf die Endungen beschränkt. Der in Ringform gebogene, manchmal ganz dünne Draht wird bei anderen Exemplaren durch eine mehr oder minder geistreiche Profilierung in petschaftartige Endungen hinübergeleitet. Ein besonders reichverziertes Exemplar wurde in Kulcstelep (bei Rácalmás) gefunden (Taf. X, 5); die Enden des Ringes verflachen hier allmählich, indem sie mehrfache, immer grössere, scheibenförmige Flächen bilden, worauf in Goldcloisons Korallenplatten sassen. Zwischen den einzelnen Scheibenflächen wurden wulstige, dreifache Palmettenblätter als Ornamente eingepresst. Die petschaftförmigen Endungen vereinigte man später zu einem einzigen, massiven Dekorations-

⁴ Martin Jahn, a. a. O., S. 24.

emlékeztet.⁹ Reinecke C-periodusába soroz ilyen végződésű példányokat. Leletkörülményeit nem ismerjük és így nem tudjuk, nem kell-e még későbbi emlékekhez sorolnunk; igaz, hogy középső díszítménye szorosán fűzi az előbb felsorolt alakokhoz. A másikat, amelyet Nagygájon leltek, a végek felé egymásután két-két stilizált madárfej díszíti. A két végső csőrében tartja a négyszögű kapsot és a kapcsolólemezt. A kapcsolásnak ez a módja egy prattelni példányra emlékeztet (Viollier, Pl. IX, 63). Ezért megfelelő datáló adatok híján némi fönn tartással ezt korai formáink közé sorozzuk.¹⁰ A nyakpercet díszítő hosszúéletű madárfejmotívumok is inkább korai rokonaikra emlékeztetnek, fibulák és törhüvelyek hosszan elnyújtott díszítményeire (A.U.H.V., Bd. II, Heft VIII, Taf. 3, 1—2; Bd. V, Taf. 20, 326). Ugyancsak korai La Tène karika ékszereken találkoztunk a díszítménynek olyféle arányos elosztásával, mint a gáji kis nyakpercen.

A torquest a kelta férfiak jellemző ékszerének tekintik, a magyar leletek azonban kevés anyagot nyújtanak ennek bizonyítására. Az egyetlen torques, amely hiteles sírból származik, a marbersatzi példány, már könnyedsége miatt is csak női ékszer lehetett. A sírlelet többi tárgya sem mutat férfisirra. A férfiak torquesviselésének mégis van két közvetett bizonyítéka. A gyérki aranytöredék, amelyet nehézkes formája, súlyos volta miatt nem tudunk női ékszerként elképzelni és egy közép La Tène halotthamvasztásos sírból előkerült bronz Priapus-szobrocska Tápiófarmosról, amely darab nyakának összesodrott végein gömböcskével díszített torquest látunk, olyféle ékszer ábrázolatát, mint a Kubinyi Miklós gyűjteményében levő isztebnei

stück, das dann zugleich auch als Hülse zur Bergung des Reifenendes, wie bei den Armringen mit Stöpselverschluss, diente. Hiedurch wurde eine geschlossene Rundform gewonnen.⁵ Verschiedene Abarten dieser Form finden wir ausser an dem hier vorgeführten Stücke aus Hátzeg (Tafel IX, 5), das bereits diese Form vertritt, noch an weiteren Halsringen von Gyula (Tafel IX, 2, ein hübsches, zierliches Silberexemplar), in dem Funde von Ordódbabot, an zwei Stücken von Csabrendek⁶ und endlich in dem Funde von Marbersatz. Die sonst einfache Mittelzier erscheint an dem Stück von Gerenyáspuszta (im Ung. Nationalmuseum) reicher ausgestaltet. Die Mittelzier, die vom walzenförmigen Ring überblieb, hat man, im Stiel der Bügel der Latènefibeln, durch tiefe Rillen gegliedert, die zur Aufnahme von Koralleinlagen dienten. Auf den Halsreifkörper hat man Palmettenranken eingraviert, die das Ornament vornhin abschliessen.

Das prachtvoll verzierte Stück von Lovasberény⁷ und ein Halsring von Békésgyula (im Museum von Békéscsaba, Tafel X, 8) liegen bereits ausserhalb der Grenzen des eigentlichen Frühlatènegeschmacks; obwohl die, aus gebogenen Röhren gefertigten Hals- und Armringe, wie derjenige von Békésgyula, ihre Vorstufen noch in der Hallstattperiode besitzen,⁸ wie dies einige schwerfällige Ringe z.B. des Fundes von Balf beweisen (Tafel III, 2).

Eine eigenartige Form vertreten zwei Halsringe des Ung. Nationalmuseums. Einer derselben erinnert mit seinen offenen, zurückgebogenen Endungen an den Fund von Andelfingen.⁹ Derart endende Stücke kommen aber auch in

⁵ Im Soproner Museum. Schrank 9, Nr. 51, ein stattliches, sorgfältig verziertes Stück.

⁶ Csabrendek. Darnay, a. a. O., Taf. XII, Abb. 3—4.

⁷ Baron Miske, AÉ 1894, S. 332, Abb. 7 a-b. Das Stück selbst ist von einer späteren Form und dürfte daher eventuell in die Mittellatèneperiode datiert werden. Die Eisenfibeln und die Bronzearmringe (an ein- und derselben Tafel ersichtlich) sind frühzeitliche Erscheinungen, ihr Zusammenhang mit dem Torques steht uns aber nicht klar vor Augen.

⁸ AÉ 1910, S. 39, Abb. Á.

⁹ Das Stück rührt noch vom alten Fundkatalog des Ung. Nationalmuseums her, seine Inventarnummer konnte infolgedessen nicht festgestellt werden. Im „Képes Kalauz“ (d. h. Illustrierter Führer) des Jahres 1873 kommt es schon vor, der Fundort dürfte aber bereits zu dieser Zeit unbekannt gewesen sein. Viollier, a. a. O., Taf. 14, Abb. 32, reiht ein Analogstück in die C-Stufe der ersten Periode, zwischen 325—250.

⁹ A tárgy a Nemzeti Múzeum régi állagából való, leltári számát nem ismerjük. A képes Kalauz 1873. évi bővített (második) kiadásában már szerepel, de lelhelyét — úgy látszik — már akkor sem ismerték. Viollier, i. m. 14. tábla 32. ábra, az I. korszak C-fokozatába (325—350) sorozza közeli analogiáját.

¹⁰ Milleker, AÉ, 1899, 5. ábra a 414. o.-n a hallstatti korba sorozta. Összegyűjtött tárgyak közül való s nem tartozik össze az ugyancsak madárfejes de eltérő jellegű karperecekkal. Ez utóbbiak a pusztá-orondi griffejes kapsok formáinak elfajult, esetleg igen késői utánzatai is lehetnek, mert e formának ismerjük ilyféle leszármazottait. A csőrök végei horgosan áthajlítva kapcsolódnak egybe, u. o., 6. és 7. ábra, valamint Viollier i. m., 9. tábla 6. ábra. A lapos, ugyancsak madárfejes karikák kapcsolódása sűrűn ismétlődik Északkelet-Európa váltakozó csavarodású karikáin (az ú. n. Wendelringe).

példány, amely ugyancsak korai formáinkhoz csatlakozik.¹¹

A sima karperecek díszítésében nemcsak a díszítményeknek a karika végeire való koncentrációjával találkozunk, de olykor a karika középső részének díszítményekkel való hangsúlyozásával is. A Hallstattkortól átvett babos karpereceknél a végső tagok kiemelése többnyire csak méreteik fokozásában nyilvánul meg. A karperec fejlődése Magyarországon éppúgy, mint máshol is, zárt formák felé, illetve a záródásnak teljes elrejtése felé halad. A soproni sírokból ismerjük a sima, kerek átmetszetű forma legégyyszerűbb példáit (AÉ, rf., XIV, 1880, XXIII. tábla 5 és 6) és egy párt a püspökhatvanai sírokból (VIII. tábla 4, 5), a gyomai leletek közt a Békéscsabai Múzeumban. A karika végének valamivel gazdagabb kiképzését találjuk a sopron-

wesentlich jüngeren Funden vor; wir befassen uns auch mit diesem Typus an dieser Stelle nur deshalb, weil er sich durch seine Mittelzier eng an die früher besprochenen Formen anschliesst. Der andere Halsring, der in Nagy-Gáj gefunden wurde, ist in der Nähe seiner Endungen durch je zwei stilisierte Vogelköpfe verziert;¹⁰ den Schnäbeln der beiden äusseren Köpfe schliesst sich die viereckige Klemme und die Haftelplatte an. Dieses Haftelglied ist dem Exemplar von Pratteln (Viollier, Pl. 9. 6. I.a) eng verwandt, weshalb wir auch diese Stücke nur mit einigem Vorbehalt den Frühformen zuzählen. Die Form des, an gewisse Fibelfüsse erinnernden, sonst langlebigen Vogelkopfmotivs auf dem Halsring steht nämlich den früheren Fibeln und Dolchscheidenornamenten (AUHV. V, II, VII. 3, 1) näher als den Erscheinungen seiner spä-

5. kép. Nagyhőrcsök (1/2 nagyság — 1/2 Grösse)

megyei Hegykőről származó leletek közt és a nagyécsi leletekben (VIII. tábla 19).

A lapított sima karikából készült példányok kissé kiszélesedő véggel, mint a sziléziai, ploh-mühlei példány (Jahn, i. m. 19, 1, 12), ritkábbak. Ordód-Babotról és Litérről ismerünk ilyeneket; annál gyakoribbak a külső felületükön rovátkolt vagy babosan tagolt pecsétlősvégű karikák, a legkönnyedebb példányoktól egészen a súlyosabb, erősebb, bizonyára férfiviselethez tartozó példányok különböző változataiig. Itt is az 1880. évi soproni női sírbeli karperec az első (AÉ, rf., XIV, 1880, XXII, tábla 4.), amellyel teljesen azonos példányt őriz ismeretlen lehel-

teren Varianten. Ebenfalls ein Merkzeichen der Frühlatènekunst bildet jene wohlproportionierte Verteilung der Ornamente im Kreisrund, wie wir sie auf dem kleinen Halsring von Nagy-Gáj vorfinden.

Im Torques erblickte man bereits zur Zeit der Antike den charakteristischen Schmuck des

¹⁰ Milleker, AÉ 1899, S. 414, Abb. an S. 415, setzte es in die Hallstattperiode. Eigentlich ein Exemplar aus der Reihe der aufgesammelten Einzelfunde, nicht mit den ebenfalls Vogelkopf tragenden, aber durchaus auf einer anderen Art charakterisierten Armbändern. Die vorgefundenen letzterwähnten dürften vielleicht verartete Formen oder gar späte Nachahmungen der Gürtelhaken mit Greifkopf von Pusztatorond darstellen. Derivatstücke dieser Form, an denen die Schnäbel hakenartig umgebogen sich knüpfen, sind uns wohlbekannt. Die Art der Schliessung der flachen, ebenfalls mit Vogelkopf versehenen Ringe wiederholt sich öfters an nordeuropäischen Wendelringen.

¹¹ Kubinyi Miklós mutatja be az isztebnei Hradokon lelt tárgyak sorában; az egész gyűjtelék a Hallstatt-és korai La Tène-korba utalja; AÉ, 1902, 341.—345., ábra a 343. o.-n.

ről a Nemzeti Múzeum (XI. tábla 9). Majd a Kund-gyűjtemény számos kosdi példánya, egy másik, ismét a könnyedebb típusból való darab a nagyécsi leletben (VIII. tábla 21 és 22) képviselnek további változatokat. Olykor a karika tagozásának egyhangúságát nagyobb babok törik meg, mint egy ordód-baboti (42. sz. táblán a Soproni Múzeumban) példányon. Ugyancsak az egyhangúság megtörését szolgálja a karikákon a nyitott végekkel ellenkező középső részek hangsúlyozása. Ugy a sima, mint a rovátkolt karpereceken: az előbbire a nagyécsi lelet egy igen díszes (VIII. tábla 20), a gyomai lelet egy egyszerűbb karikája (XI. tábla 3) és egy másik a pestmegyei Dányról szolgálhat például (XI. tábla 10, valamint az AÉ, 1894, 305., 2. ábrán) bemutatott gazdag ordód-baboti változatok.

A hallstatti eredetű gömböcsös karpereceknek is több változatát ismerjük. A főbb változatok egyikén a bogyók, vagy babok sorosan közvetlenül, vagy kisebb hornyolt vagy domború tagokkal váltakozva, szorosabban záródva állanak egymás mellett (XII. tábla 2), a másikon a voltaképpeni karperec vékonyabb karika, amelyen, mint egy ritkásan fűzött sorban állnak a vele egy darabban öntött gömböcsők (XI. tábla 9). Mindkét formát egyaránt könnyedebb és súlyosabb példányok képviselik; a karika vége mindenkor egy-egy hasonló alakú, esetleg pecsétlő (VIII. tábla 15 és 16), hordó- (Rákospalotáról XI. tábla 8), vagy mákfejformájú (Óbudáról, VIII. tábla 17 és Gyoma XII. tábla 2) nagyobb díszítménnyel hangsúlyozott. Az ezen típushoz tartozó karperecek végei rendszerint szorosán értek össze, nehezen, vagy egyáltalán nem is hajlíthatók, ezért ezeken a példányokon észleljük először a karikának mozgatható tagokból való készítését, amelyek majd a karikával egy síkban forgathatók, majd pedig körben forgók, mint a fentebb említett óbudai karperecen (VIII. tábla 17 és XIII. tábla 1), melynek mechanizmusa zseniálisan van elrejtve az egyik gömböcske belsejében. Mindezek a többé-kevésbé jól elrejtett és leleményes záródások képezik kiindulási pontját a kelta karikaékszerek sajátos záródásainak, amelyek főleg a kisebb-nagyobb féltájásokból álló karpereceken találtak legsűrűbben alkalmazást, helyébe állva a két tagból álló, egyszerűen karikákkal egybekapcsolt hasonló karpereceknek (XIII. tábla 4).¹² Az előző, ú. n. babos

keltischen Mannes; auf Grund ungarländischer Funde wäre dies wohl kaum zu beweisen. Das einzige Exemplar, das einem gutbeglaubigten Grabe entstammt, ist das von Marbersatz, das schon seiner Leichtigkeit halber als Frauenschmuck erachtet werden muss, umso mehr, als auch die übrigen Stücke des Fundes keine Merkmale eines Männergrabes aufweisen. Dass die Männer der ungarländischen Keltenstämme trotzdem den Torques trugen, dafür können hier auch indirekte Beweise angeführt werden: z.B. das obenerwähnte Goldbruchstück von Gyerk, das schon seinem Gewichte und seiner Plumpheit halber nicht als Frauenschmuck gedeutet werden kann (Taf. X, 6). Eine kleine Bronzestatuetten, ein Priapos von Tápiófarnos, aus einem Brandgrab des Mittelaltens, trägt um den Hals einen gedrehten und an den Enden mit Kügelchen verzierten Halsring; wie wir einen ähnlichen in der Sammlung Miklós Kubinyis, u. zw. in dem Isztebneer Exemplar,¹¹ das eigentlich gleichfalls unseren frühzeitlichen Formen angehört, besitzen (AÉ 1902, S. 343, Fig. 2).

In der Verzierung der glatten Armbänder lässt sich dieselbe Bestrebung erkennen, die auch am Torques erscheint; dass nämlich die Zierate auch hier möglichst auf die Endungen des Reifes konzentriert und der Mittelteil des Reifens durch Verzierungen betont wurde. Bei den, aus der Hallstattperiode überkommenen geknoteten Armbändern ist eine derartige Betonung der Endglieder seltener; sie gelangt meistens nur in vergrößerten Maassen zur Geltung. Obwohl geschlossene Reifen bereits in der Hallstattzeit auftauchen, schreitet der stilistische Werdengang des Armbandes — sowohl an der ungarländischen, wie auch auf den schlesischen Exemplaren — den geschlossenen Formen, bzw. der vollständigen Bergung der Schliessglieder zu. Aus den Grabungen von Sopron wurden die einfachsten Varianten: die Glattform mit rundem Querschnitt gehoben (AÉ a. F. XIV, Taf. XXIII, 4, 6.). Das Nationalmuseum besitzt ebenfalls zwei derartige Exemplare aus Püspökhatvana (Taf. VIII, 4, 5); das Museum in Békéscsaba hingegen zwei weitere Stücke aus Gyoma (Taf. XI, 4—5). Eine etwas reichere Ausgestaltung der Reifenendungen ist unter den Funden von Hegykő (Kom. Sopron), sowie auch

¹² Karikával egybefűzött tagokból álló karperecek, 3 drb. Récséről a Nemzeti Múzeumban, AÉ, 1913, 95, 3.—5. ábra; Déchelette, i. m., 1223.

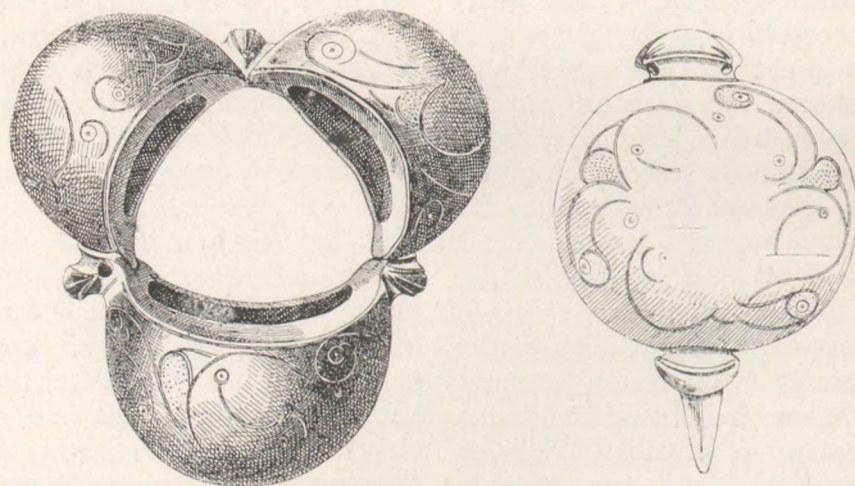
¹¹ Miklós v. Kubinyi führt das Stück unter den Funden von Hradok (Isztebne) vor und stellt es in die Hallstatt-, bzw. die Frühlatèneperiode; AÉ 1902, S. 341—345; Abb. an S. 343.

formák és ezek a féltőjásból állók, amelyeknek használati ideje már részben legalább is kilép az itt tárgyalt korszak keretéből, ellentétben Sziléziával, nálunk sokkal gyakoribbak, úgyhogy pl. a 3—4 óriási féltőjásból álló kar- illetve lábperceket már Reinecke is a jellegzetes magyarországi formákhoz sorozta.

A máshol is képviselt több (8—10 drb.) kisebb féltőjásból álló formák rendszerint üregesen készülnek. Üregük olykor kiégett agyaggal, máskor ólommal van kitöltve, ismét máskor a belső oldalon keskeny abroncs hidalja át az egyes tagokhoz tartozó féltőjásokat. A karperecek ugyanis rendszerint két tagban készülnek; a régebbi példányokon a két rész egyszerű karikákkal van egybekapcsolva. Ez a forma nálunk csak egyszer fordul elő. Az újabb példányok egy nagyobb és egy kisebb (3+5, 4+6) tagból

unter jenen von Nagyécs vertreten (Tafel VIII, 19).

Die aus flachen und glatten Reifen erzeugten Exemplare mit wenig ausladenden Endungen, wie dasjenige von Plohmühle (Schlesien), kommen bei uns seltener vor. Ordódbabot und Litér lieferten uns derartige Beispiele. Umso häufiger treten die, an ihrer Oberfläche gekerbten oder gerillten Reifen mit Petschaftendigungen auf, u. zw. von den leichtesten Stücken bis zu den schweren, aller Wahrscheinlichkeit nach zur Männertracht gehörenden, verschiedenen Fundvarianten. Auch hier erwähnen wir als erstes das Armband eines Soproner Frauengrabes (ausgegraben i. J. 1880), AÉ, rf. XIV, XXIII, I. 6. dessen genau entsprechendes Analogstück (unbekannter Herkunft) jetzt im Ung. Nationalmuseum erliegt. Zahlreiche Stücke der Sammlung von Kund aus Kosd, ein grösseres Exemplar aus Gyoma mit Mohnkopf-

6. a—b. kép. Vasasszentiván ($\frac{1}{3}$ nagyság — $\frac{1}{3}$ Grösse)

állanak, amelyek sarokkal függenek össze és egyszerű pecekkel záródnak. A Nemzeti Múzeum egy változóan díszített tagokból álló példányának tagjai olyféle, nem a karpereccel egy síkban mozgó, de elforduló sarokkal függöttek össze, mint az óbudai apró babos karperec. A nagy féltőjásos kar- — illetve, mert a kosdi sirokban Kund Elemér szíves közlése szerint ilyen alkalmazásban találjuk őket inkább, — lábperceknél a sarok az összekötő, ugyancsak tojás- vagy helyesebben inkább somforma kisebb tagok egyikében van elrejtve. Egy másik ilyen tag szolgál a pecek befogadó üregül is. A legtöbb példányon ugyanezek a tagok az egyedül díszített felületek; a díszítés ezeken is rendszerint gerincet képező és keretként körülfutó, kissé kiemelkedő lécekből áll; a Székesfehérvári Múzeumban levő rongált, de szép

endung (Tafel XII, 2) und als letztes, ein ähnliches aus dem Funde von Nagyécs (Tafel VIII, 22) stellen die weiteren Varianten dar. Zuweilen wird die eintönige Gliederung des Reifens durch die Anbringung grösserer Knoten durchbrochen, wie z.B. am Reifen von Ordód-Babot (Taf. 42 im Soproner Museum). Denselben Zweck, der Durchbrechung der Eintönigkeit in der Ornamentierung, dient die Betonung des mittleren, als Gegengewicht zu den offenen Reifenendungen ausgebildeten Reifenteiles. Für die vorhin erwähnte Ornamentierung sowohl an der glatten, wie an den gekerbten Armbändern können ein reichverzierter Reifen (Tafel VIII, 20) und ein einfacheres Exemplar aus dem Funde von Gyoma, sodann einer von Dány, Kom. Pest (Tafel XI, 10) und die, im Jahrg. 1894 des AÉ (S. 305, Abb. 1 und 2) dargestellten reichverzierten Va-

hörcsöki példányon pedig rombusz-alakban elhelyezkedő, korállal kitöltött négy kis pont képezte azt (5. kép). Ezeket a nagy karpereceket Reinecke annakidején ugyancsak korábbi formáink közé sorozta. Déchelette már a közép La Tène-émlékek között helyezte el. A Nemzeti Múzeum kiválóan szép vasasszentiványi példánya (6. kép a—b) az egyetlen, nagyobb felületein díszített példány. Palmettából származó díszítőmunkái még az orientalizáló stílusra emlékeztetnek és technikájukkal is a korábbi emlékekhez sorakoznak.¹³ Mindenesetre eldöntetlennek kell ezért tekintenünk azt, hogy ez a gondos belső kidolgozás ellenére is kényelmetlen ékszer mikor lép fel leleteinkben először. Hiteles észleletektől kell várunk e kérdés teljes tisztázását.

A rejtettvégű karperecek egy másik típusát képezik azok az egyszerű, könnyebb, finomabb karikák, amelyeken a karika egyik vége szerényen hangsúlyozott karmantyúként szolgál a karika erősen kihegyezett végének befogadására, mint pl. a litéri 2. sz. sírlelet finom kis karikája (XI. tábla 15), amelynek abroncsa keskeny keretén belül egyszerű rovátkolással van díszítve, mint pl. a hasonlókorú csabrendeki csüngődíszes fibulapár kengyelei. E formának azt a változatát, mely a püspökhatvanai sírleletek közt jelentkezik (VIII. tábla 1 és 3), Jahn igen késői időre helyezi, azonban az egész környezet, melyben nálunk fellép, igen korai időből való. Ugyanily módon záródnak a gyűrött hajlású karperecek (Sattelringe, Schulterringe, geknickte Ringe), mint a nagyécsi (VIII. tábla 18) és az egyik gyomai karperec (XI. tábla 7). Ezek végének nyílt, lapos bronzlemezből készített előzményeit más hallstattkori leleteinkben is felleljük.

Az olyfajta, egyszerű csőből hajlított, ugyancsak karmantyúsan, de — azt hiszem — nem nyitható zárt karperecek, aminőket O. Klose a Hallein melletti Dürrenbergről igen korai környezetben mutat be s amelyeket Viollier¹⁴ is a korai formák (II. a és b) közé soroz, nálunk igen ritkán és csak későbbi fejleményeikben válnak elterjedettekké, ámbár az egyik litéri sírban is elég korai környezetben lépnek fel az üregek karperecek. A balfi lelet nagy karikája is példa arra, hogy hallstatti előzményekben sincs hiány.

¹³ Vasasszentiványi karperec. AÉ, 1897, 107. és Führer in der Altertumsabteilung, 58.—59.

¹⁴ Les sépultures du second âge du fer sur le plateau Suisse, 5: Les bracelets tubulaires, 50. — O. Klose, W. P. Z., 1932, 47., Abb. 1—6.

rianten von Ordód-Babot angeführt werden. Dieselbe Erscheinung kommt auch bei den Flachreifen auf Schritt und Tritt vor, wie z.B. an einem Fundstück von Gyoma, wo die Flächen und die gekerbten Reifenteile in bunter Folge erscheinen.

Auf einer der wichtigeren Varianten stehen die Knoten oder Kugeln reihenweise und unmittelbar aneinandergedrückt, oder durch kleinere Ringe von einander getrennt (Tafel XI, 8 und Tafel XIII, 3, 6). An einem anderen Exemplar besteht das eigentliche Armband aus einem dünnen Reifen, der die aus dem gleichen Stück gegossenen Kügelchen gewissermassen wie eine schütterere Perlenreihe auf dem Körper trägt (Tafel XI, 9). Von beiden Abarten besitzen wir Exemplare sowohl leichteren, wie auch schwereren Formates; die Reifenendungen wurden dabei durch je eine, einander ähnelnde, bald petschaft- (Tafel VIII, 16), bald fassförmige (aus Rákospalota, Taf. XI, 8) oder mohnkopffartige (aus Óbuda, Tafel VIII, 17), grössere Verzierung betont. Die zu diesem Typus gehörenden Armbänder hatten gewöhnlich festschliessende Endungen und waren daher schwer oder überhaupt nicht zu biegen; deshalb tritt an diesen Stücken zum ersten die Eigenart in Augenschein, wonach die Reifen aus einzeln beweglichen Teilen zusammengesetzt wurden, welche letztere entweder scharnierartig in derselben Richtung, wie der Reifen selbst, gedreht (wie z.B. auf dem Exemplar auf Tafel VIII, 17 und XIII, 1), oder aber kugellagerartig in alle Richtungen gewendet werden konnten, wie z.B. auf dem oberwähnten Armband aus Óbuda, dessen Mechanismus im Inneren einer der Kugeln geistreich verborgen wurde. Alldiese, mehr oder weniger gutverborgenen und erfinderischen Schliessenformen bilden den Ausgangspunkt für die eigenartigen Schlosstechniken an den keltischen Schmuckstücken, die hauptsächlich an dem aus kleineren oder grösseren Halbeiern zusammengefügtten Armbändern zur Anwendung gelangten und die bisherigen, aus zwei Gliedern bestehenden, einfach durch Ringe verbundenen, ähnlichen Armbänder verdrängten. Die zeitlich vorangehenden Formen, sowie die hier behandelten, aus Halbeiern bestehenden Exemplare, die mindestens zum Teil auch ausserhalb der hier besprochenen Epoche in Verwendung standen, kommen — im Gegensatz zu Schlesien — bei uns viel häufiger vor, so dass z.B. schon Reinecke die, aus drei—vier grossen Halbeiern bestehen-

A gyűrűk közül csupán két forma ismeretes: 1. az egyszerű karikagyűrű, mint a mi jegygyűrűnk, aminőt Sopronból és 2. az ú. n. nyerges karikák módjára meghajlított gyűrű, aminőt az ordódbaboti és a kosdi sírokból ismerünk.

Az egymásra hajlított végű karikák már kívülesnek az itt tárgyalt kor határain.

A gyöngyök anyag és forma tekintetében nagy változatosságot mutatnak, a korai sírokban még a hallstatti kor legkésőbbi szakából való egyszerű áttetsző kék, fényes nem áttetsző sárga üveggyöngyök, majd a szemesgyöngyök képviselik az üveggyöngyöket; a borostyán rendszerint gömbölyded, többnyire kissé szabálytalan formában jelentkezik, továbbá henger- és hordóalakú gyöngyökben. A színes át nem látó pasztából azok a gerezdes gyöngyök ismeretesek, amelyeket Brunšmid¹⁵ ananászgyöngyöknek nevez; a korall legsűrűbben előforduló formája az apró ágtöredékekből való külön-cöcskék és a hordóalakú apró gyöngyök, Kosd néhány sírjából pedig rovátkolt, kettős csonkakúp alakú vékony ezüstlemezből készült gyöngyöket ismerünk.

A nagyszámú férfisírok készletéből formai fejlődés szempontjából és mint díszítmények viselői a lándzsák és kardok érdekelnek bennünket. A korai stílus jellemző lándzsaformái inkább csak jobb minőségükkel és ennek megfelelőleg szabatosabb alakításukkal térnek el a hallstatti kor vaslándzsáitól. A somlyói sírokból ismert hosszú köpűjű keskeny fűzfalevél-forma továbbfejlesztésével találkozunk a bécsidombi La Tène-sírokban, a tárgy arányaiban megváltozik, a szárnyak kiszélesednek, a köpű pedig rövidebb lesz. Az egyik, 1882. évben föltárt urnasírban a soproni Bécsidombon gazdag geometrikus dísz borítja a köpűt, az oláhszilvási sír vas lándzsáján pedig hosszanti hornyolatok futnak végig, egészen a külön tagolt keretig. Ezzel a keretdíszsel többször találkozunk korai lándzsáinkon, a fehérvár-csurgói kamrasírból kikerült vaslándzsán domború öntött bronzkarika képezte azt, amely a tárgyat ekként technikailag és díszítés tekintetében is La Tène-emlékeinkhez fűzi, a vastárgynak domború bronzdíszítményekkel való felruházását látjuk a Nemzeti Múzeum egy szép övkapcsán is (4. kép), amelynek figurális eredetű díszítése egyes korai fibulák Achelloos-maszkjára emlékeztet. Az egyszerű cikkázó vonal, amelyet az ismeretlen helyen lappangó csurgói lándzsa köpűjének pe-

¹⁵ Brunšmid, Vjesnik VI, 1912, 1, 39 és 8.

den Arm- und Fussbänder unter die charakteristischen ungarländischen Formen einreichte.¹² Die auch anderwärts auftauchenden, aus mehreren Halbeiern (8—10) zusammengesetzten Formen werden gewöhnlich hohl gegossen. Die Höhlungen derselben wurden manchmal mit Lehm, dann wieder mit Blei ausgefüllt; es kam aber auch vor, dass an der inneren Seite die Halbeier der einzelnen Glieder durch schmale Streifen überbrückt wurden. Die Armbänder wurden nämlich gewöhnlich in zwei Gliedern verfertigt. An frühzeitlichen Exemplaren wurden die zwei Teile einfach durch Ringe miteinander verbunden (Tafel XIII, 4). Bei uns lässt sich dies nur in einem einzigen Fall nachweisen.¹³ Die späteren Stücke bestehen aus einem grösseren und einem kleineren (3+5, 4+6) Glied, die mittels eines Scharniers zusammenhängen und mit Hilfe eines einfachen, durchlaufenden Stiftes geschlossen werden können.

Im Ung. Nationalmuseum wird ein Exemplar aufbewahrt, dessen wechselweise verzierte Glieder mittels eines Drehscharniers verbunden sind, wie wir dies bei dem geknoteten Armband von Óbuda sehen (Taf. VIII, 17). Bei den grossen Armbändern in Halbeiform — eigentlich dürften sie eher Fussknöchelbänder gewesen sein, da man sie, wie Elemér Kund mir mitteilte, in den Kosder Gräbern zu Füßen des Skelettes vorfand — sind die verbindenden Scharniere in eines der kleineren Eierglieder versenkt; ein ähnliches Eierglied dient auch zur Bergung des Stiftes. An den meisten Exemplaren bieten dieselben Glieder zugleich auch die einzigen ornamentierten Oberflächen. Die Verzierung besteht an diesen aus einem erhabenen Mittelgrat, sowie aus einrahmenden Lattengliedern; bei dem, im Museum zu Székesfehérvár befindlichen, schönen, aber leider beschädigten Exemplar von Hörcsök (Abb. 5) wurde das Ornament durch vier kleine Vertiefungen gebildet, die in Rhombusform standen und mit Korallen ausgefüllt waren. Reinecke teilte seinerzeit auch die grossen Armbänder unseren Frühformen zu. Déchelette dagegen wies ihnen in der Reihe der Mittellatènedenkmalèr ihren Platz zu. Ein besonders schönes Stück des Ung. Nationalmuseums von Vasasszentivány (Abb. 6) ist das

¹² Das Armband von Vasasszentivány, AÉ 1897, S. 107.

¹³ Armbänder, 3 Exemplare, von Récse im Ung. Nationalmuseum, AÉ 1913, S. 95, fig. 3—5; Déchelette a. a. O., S. 1223.

remén látunk, bevéssetten ismétlődik a fentebb említett soproni lándzsacsúcson és a kisebb csabrendekin. A fűzfalevél-idomú lándzsacsúcsok olykor tekintélyes méretűek, a somlyói lándzsa szokatlan hosszúságát (72 cm hosszú) azonban nem érik el.

Az említettekkel ellentétben nehezen határozható meg azon lándzsacsúcsok kora, amelyek formailag a magyarországi bronzkor utolsó, már a korai hallstatti idővel párhuzamos szakaszának kis bronzlándzsáihoz fűződnek, méreteik révén is egyeznek ezekkel. A vaspéldányok korhatározására szilárd támpontot nyújtó sírlelettel nem rendelkezünk. A soproni Bécsidombon előkerült kis példány (AÉ, 1882, 207., VII. tábla 5a és b, hossza 12 cm) a szórványleletek közül való. Igaz, hogy ezek közt a szórványok közt sem szerepelnek kései formák, kétségtelen azonban az, hogy a nagyobb és díszesebb csabrendeki lándzsacsúcsot nem sorakoztathatjuk ennyire korai emlékek mellé, pedig ez a két, formailag azonos lándzsacsúcs Darnay közlése szerint ugyanazon urnasírból került elő. Mindenesetre el kell azonban ezekre vonatkozólag is fogadni Reinecke álláspontját, aki a hellenisztikus ízlést megelőző, de már szabadstílusú vörösalakos görög vázákhoz fűzi korban a csabrendeki lándzsa díszítőményeit; ebből a szempontból érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat halhólyagos mezőivel a lándzsa egyik lapja. Felületbeosztásában a niederyeuti korszó kiöntőjének alsó részére alkalmazott korallbetétes dísz alsó háromszögű mezőjének feltagolásával egyezik ez a felosztás. A bronzkori lándzsaformáknak a La Tène-ízlésbe való behatolását más esetekben is láthatjuk, így egy jutasi példányon. Közép La Tène-környezetben a szárnyak széleinek feltűnően behajló vonalával találkozunk, ez a lándzsa egyszersmind ugyancsak a bronzkori példányokkal egyező méretű. (16,5 cm hosszú). Behajlók a szélek a nagyhöröcsöki, ugyancsak halotthamvasztásos sírban, amelyet ugyancsak a közép La Tène időre tehetünk; kevésbé szembeötlő a körvonalak rajza három bécsidombi példányon (AÉ, 1882, VI. tábla 5 : VII. tábla 10 ; továbbá 1889, 364.). Ezek közül csak egy való csontvázsírból, a többiek urnasírok mellékletei, de szintén koraiak. Reinecke egyes itáliai bronzlándzsákon, amelyek egyébként bronzkori lándzsaformákhoz is közel állanak, La Tène-kori lándzsaformák áldozási célra készült bronzutánzatát keresi.

A kardoknak háromféle alakjával találko-

ezinget, an der Oberfläche verzierte Exemplar, das wegen der Linienführung und der Technik seiner einfachen Zierate unseren frühzeitlichen Denkmälern zugezählt werden kann. Die Ornamente des Exemplars von Vasasszentivány scheinen noch die Nachwirkung des orientalisierenden Stils zu verraten. Wann diese Schmuckform, die trotz ihrer sorgfältigen Ausarbeitung der inneren Partien beim Tragen ziemlich unbequem sein musste, frühestens unter unseren Funden auftaucht, sei vorläufig dahingestellt. Die Klärung dieser Frage ist von gutbeglaubigten Fundbeschreibungen zu erwarten.

Einen weiteren Typus der Armbänder mit geborgenen Endungen stellen die einfachen leichten Ringe mit Stöpselverschluss dar; so z.B. der kleine, feingearbeitete Ring des 2. Grabes von Litér, dessen Reif an der Aussenseite durch einfache Kerbstriche verziert war, wie z.B. die Bügelteile des Fibelpaares mit Hängezier von Csabrendek aus demselben Zeitalter (Taf. V, 1). Die Variante dieser Form, die unter den Grabfunden von Püspökhatvana vorkam (Taf. VIII, 1, 3), wurde durch Jahn ziemlich spät datiert; dagegen ist das ganze Fundmilieu, worin es bei uns auftritt, entschieden frühzeitig. Eine ähnliche Verschluss technik haben die Sattelringe, wie z.B. das Armband von Nagyécs (Taf. VIII, 18), und dasjenige von Gyoma (Taf. XI, 7).

Es wären noch die Hohlringe zu erwähnen. Klose legt uns vom Dürrenberg (neben Hallein) Hohlringe mit muffartiger Verbindung der Enden vor, die aber — allem Anscheine nach — nicht zu öffnen waren. Sie kommen dort in sehr frühem Fundmilieu vor; auch Viollier zählt solche Stücke den Frühformen I. A und B zu.¹⁴ Bei uns fanden sie nur spärlich und in ihren späteren Entwicklungsstufen Verbreitung, obwohl diese Hohlringe in einem der Gräber von Litér mit frühzeitlichen Beigaben vorkommen, wofür auch der grosse Ring des Fundes von Balf ein Beispiel bietet und es bei uns auch an anderen Vorstufen aus der Hallstattperiode nicht mangelt.

Von den Fingerringen sind uns blos zwei Formen bekannt, und zwar, der einfache Reifring (wie die heutigen Eheringe), dessen Form in Sopron und Püspökhatvana belegt ist (Taf. VIII, 2), und die, nach der Art der sog. Sattelringe

¹⁴ Les sépultures du second âge du fer, 5 : Les bracelets tubulaires, S. 50; ferner Klose, W. P. Z. XIX, S. 47, Abb. 1—6.

zunk leleteinkben : a Délnémetországra is jellemző korai La Tène-formával; ennek szélesebb, egyszersmind inkább rövid szélei rendszerint már vállazásuktól kezdve alig észrevehetőn, más példányokon pedig alsó harmaduktól kezdve erősen csúcsba futók és így igen hegyes hatásúak; egy keskenyebb, hosszabb alakkal, amelynek föllépése már a korai időszak végére esik és amely a magyarországi közép La Tène-nek általánosan elterjedt formája. Ennek szélei, a hirtelen kihegyesedő vég kivételével párhuzamosak, ebből az alakból lesz később a tompavégű késői La Tène-forma. Végül az úgynevezett antropoid-markolatú kardok is fölléptek néhány esetben.

Az első formából a petőházai lelet szolgáltatott jellemző példányokat, ezeknek hüvelye azonban hiányzik. Egyik soproni úrnasírból került elő egy meghajlított példány hüvelyestől, a hüvelypánt jellemző alakjával. Egyik csabrendeki kard és a kosdi temető több kardja képviseli a forma további fejlődését, Jutason pedig talán még későbbi változatokkal találkozunk. A hüvely két lapját keskeny szegély foglalja össze, amely alul csusztatópántul szolgáló áttört díszítményben végződik. Ez a díszítmény egy, a soproni szórványleletek közt levő töredéken és a szombathelyi múzeumban levő, továbbá egy másik, a győri múzeumban levő példányon (Hampel, Az eraviszkus nép emlékei, Budapest Régiségei IV., 64., 65.) és egy kosdi (XXVII. tábla 3a és b) darabon a kanalasgém csőrére emlékeztet; másokon, úgylátszik : a későbbi példányokon rombikus alakú. Egyes korai, jobbára könnyű kis kardok hüvelycsusztató pántja szélesebb, kerek, áttört, kis gombokkal díszített, hüvelyének szélei rendszerint feltűnően befoglaltak, mint a hatvani (XXVII. tábla 1), némely kosdi és az oláhszilvási példányok, illetve töredékek. A korai La Tène-kor hüvelypántformáinak előzményeivel már az estei harmadik kulturában is találkozunk; v. ö. Åberg, Chronologie, I, 195. o. és Abb. 575. Az említett szombathelyi példányon a hüvely egész felülete díszített, váltokozva elosztott rombusok és háromszögek keretében, a palmettából alakított kitöltő mintát látunk rajta. A csabrendeki példánynak (11. kép) hüvelyén levő díszítményt Reinecke a késői vörösalakos vázák palmettáival hozta kapcsolatba. Más kardokon, jelesül a Nemzeti Múzeumban levő kosdi kardon is jelentkezik (XXVII. tábla 3a); a palmettadísz ezeken két szembefordult feltátott szájú állattá, talán delfinekké alakul át, amelyek, lényegesen eltérő

geknickten Fingerringe, wie sie aus den Gräbern von Ordód-Babot und Kosd gehoben wurden.

Die Ringe mit übereinander gebogenen Endungen, ebenso wie die in der Art der Wendelringe gekerbten Armringe (Taf. X, 1, 2), stehen schon ausserhalb der hier behandelten Epoche.

Die Perlen sind ihrer Form nach recht mannigfaltig. In den frühen Gräbern findet man einfache, durchscheinend blaue, oder glänzende, undurchsichtig-gelbe Perlen vor, wie sie in der letzten Stufe der Hallstattperiode Mode waren; an deren Stelle treten dann Augenperlen. Bernstein erscheint gewöhnlich in etwas unregelmässiger Form, oder auch als walzen- oder fassförmige Perlen. Aus farbiger, undurchsichtiger Paste wurden jene gefurchten Perlen verfertigt, die Brunšmid Ananasperlen nennt.¹⁵ Die Koralle ist am häufigsten in der Form zweigförmiger Bruchstücke vertreten. Ausser diesen fanden sich in einigen Gräbern von Kosd Perlen aus Silberblech vor, die die Form von gefurchten, doppelten Stumpfkegeln annehmen.

Von den Beigaben der Männergräber interessieren uns sowohl hinsichtlich der Formen, wie auch als Mittler der gleichzeitigen Ornamentik hauptsächlich die Speere und Schwerter. Die charakteristischen Speerformen der frühen Stilperiode weichen von den eisernen Speeren der Hallstattperiode nur durch ihr besseres Material und infolgedessen durch ihre sorgfältigere Formgebung ab. Die, aus den Somlyóer Gräbern bekannte schmale, weidenblattförmige Art mit dem langen Schaft erscheint in den Latènegräbern des Wienerhügels weiterentwickelt; die Dimensionen des Speeres erleiden hier eine Änderung, indem die Speerklingen breiter, der Schaft aber kürzer wird. Im Jahre 1882 wurde im Soproner Wienerhügel ein Urnengrab geöffnet; der Schaft des hier vorgefundenen Speeres trug reiche geometrische Ornamentierung. Am Speer des Grabes von Oláhszilvás aber befinden sich längsläufige Rillen, die bis zur profilierten Einfassung reichen. Eine derartige Profilornamentik kommt an unseren frühzeitlichen Speeren öfters vor; so bildete z.B. auf dem eisernen Speer, der in einem Kammergrab von Székesfehérvár-Csurgó gefunden wurde, ein massiv gegossener Bronzering die Einfassung, die das Stück daher sowohl technisch, wie auch ornamental unseren Latèndenkmälern zuweist. Dieser Speer, der an seinen

¹⁵ Brunšmid, Vjesnik VI, 1912, S. 1, 39 und 8.

alakok ugyan a muensingeni 60 számú sírban lelt kard állatalakjaitól, de kosdi kardunk mégis aligha állhat korban távol amattól.¹⁶ Ezéken a kardokon a díszítmény csak a hüvely felső részére szorítkozik, takarékos és higgadt. Még a korai La Tène-kor határán bizonyára kívül eső jutasi példányon is, (XXVII. tábla 2., gipszmásolat után), amely ennek a díszítésnek végső kifejlődését képviseli, találunk némi mérsékletet, amely szeszélyes díszítmények szimmetrikus keretbe való szorításában nyilvánul meg. Ez a gazdag, de szertelenségtől ment díszítés talán egy helyi műhely emlékezetét tartotta fenn és a rajta érvényesülő nyugodt izlés miatt külön kell választanunk a kardok más fajta hosszú, keskeny formájától, amelyen a dí-

Rändern ziemlich beschädigt war und heute leider unbekanntes Ort ist, trug am Rande des Schaftes eine einfache Zickzacklinie als Ornament; dasselbe gravierte Ornament wiederholt sich an der oberwähnten Soproner und an der kleineren Speerspitze von Csabrendek. Die weidenblattförmigen Speerspitzen erreichen manchmal recht ansehnliche Dimensionen, aber keine von ihnen hatte die Länge der Speerspitze von Somlyó (72 cm).

Hingegen ist die Entstehung jener Speerspitzen schwer festzustellen, die sich ihrer Form nach jenen aus Bronze anschliessen, die aus den, der frühen Hallstattperiode entsprechenden Epochen Ungarns stammen und auch in ihren Ausmassen mit diesen übereinstimmen. Eine

7. kép. Turóc megye — Komitat Turóc

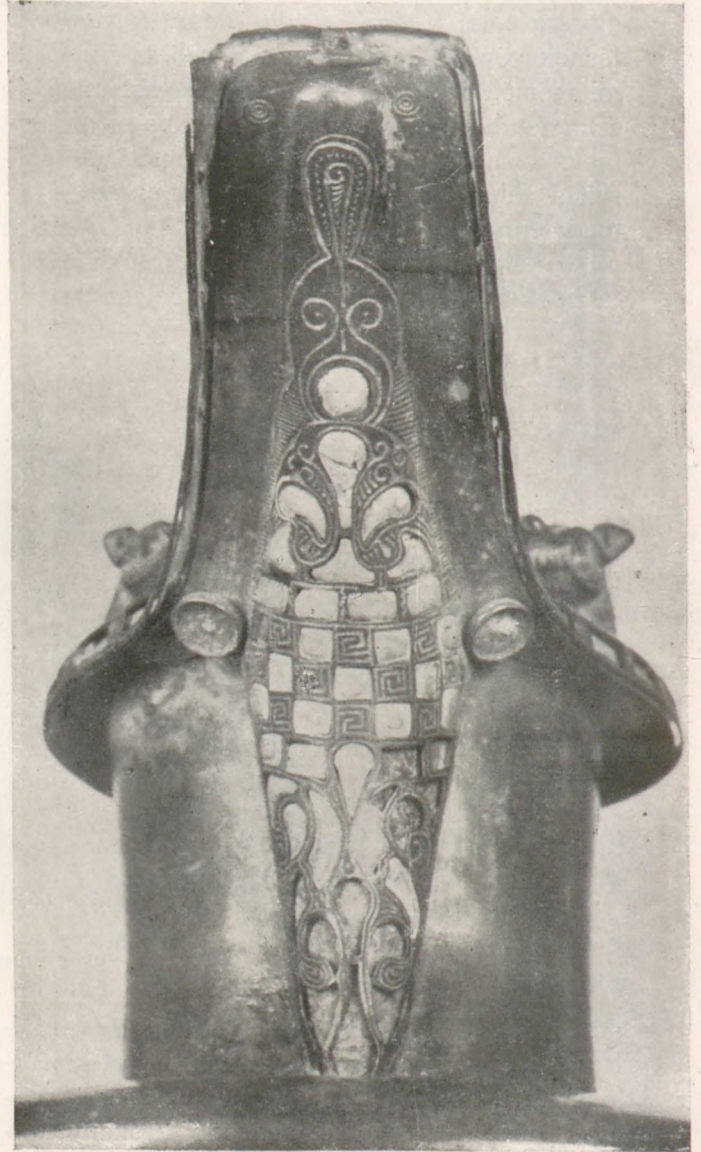
szítés nem alkalmazkodik a díszítendő felülethez, hanem szeszélyesen helyezkedik el kizárólagosan a hosszú, keskeny, alul egyszerűbb hegyes hüvely-koptatóban végződő keskeny kardok hüvelyén. Hogy ez a különválasztás, amelyet a díszítésben föllépő nyugtalanabb izlésre építünk föl, amelyet egyszersmind a keskeny, hosszú kardok későbbi föllépése is indokol, egyszersmind kronológiai osztályozásként is megállhat-e, maradjon egyelőre nyílt kérdésnek; megfelelő, jól megfigyelt sírleletek híján ez ma nem

derartige, hübsch ornamentierte Speerspitze aus Bronze, kann ich hier aus der Privatsammlung Josef Fleissigs vorführen; die Ornamente auch dieses Stückes erinnern an das kleinere Exemplar von Csabrendek. Zur Datierung der Eisenspeere stehen uns keine Grabfunde zur Verfügung. Das kleine Stück vom Soproner Wienerhügel (AÉ 1882, S. 207, Taf. VII 5a und b, Länge 12 cm) gehört unter die sporadischen Funde. Zweifelsohne dürfen wir aber die grössere und reicher verzierte Speerspitze von Csabrendek keinesfalls zu den derartig frühen Denkmälern rechnen, wo doch diese beiden, auch formell übereinstimmenden Speerspitzen — Darnays Mitteilung entsprechend — aus einem und demselben Urnengrab gehoben wurden. Allenfalls könnte man auch für diese Stücke Reineckes

¹⁶ Darnay i. m., 49, 1a és b ábra. Viollier, 37. tábla 15: Muensingen analogia a kosdi kard díszítéséhez; itt I. C-fokozata az I. B-fokozatának íbulájával; a fényképen a rajz nem látható, a darab jelenleg a berni múzeumban van; első ízben közölte Wiedmer, Archiv des Hist. Vereins, Bern, XVIII, 1908, pl. 29 (pl. 30 a hüvely rajza).

dönthető el, annál kevésbé, mert a széles kardok a kosdi és a jutasi leletek tanúsága szerint igen későig fennmaradnak. Mindenesetre szembeötlő, hogy egyelőre sem Kosdról a keskeny, hosszú közép La Tène-kard típusát nem ismerjük, sem Szobról — amely az utóbbiak leggazda-

Standpunkt annehmen, der die Ornamente des Speeres von Csabrendek an die vorhellenistischen, doch bereits freistilisierten rotfigurigen griechischen Vasen anknüpft; hierfür bietet die eine Fläche der Speerklinge mit ihrem Fischblasenmuster Gelegenheit zu ansprechenden Ver-

8. a—b. kép. Niederyeutz

gabb díszítésű példányait szolgáltatta — nem kerültek elő a széles kardformához tartozó kardpéldányok.

Az úgynevezett antennás kardok kronológiai helyzetét illetőleg ma megváltozott a fel fogás. Régen tisztán tipológiai spekuláció alapján az úgynevezett Hufeisendolchok közvetítő-

gleichungen. Die Flächenteilung entspricht hier genau jenem korallenverzierten Ornament, das an der Kanne von Niederyeutz am unteren Teil des Gusschnabels als dreieckiges Feld angebracht wurde. Speerformen der Bronzezeit dringen auch anderwärts in den Latènegeschmack ein, wie z.B. an einem Exemplar von Jutas. Das

alakján át az antennás kora-hallstatti forma lezármaszítottait keresték bennük, így a La Tènekor legkorábbi formáihoz sorozták. Ám Déchelette, aki maga is valószínűnek tartja ezt a fejlődésmentet és utána Viollier,¹⁷ kimutatták, hogy ez a tör- vagy kardtípus a II. korszak leleteivel fordult elő. A bérni temetőben a 2. sírban csak vasfibula-töredékek kísérték, de a szomszédos 1. és 3. sír részben még a Viollier osztályozása szerinti I. C-periódusból, vagy már a II. periódusból való leleteket tartalmazott. Déchelette megállapítása, amely szerint a magyarországi leletekben második periódusból való tárgyak kísérték volna, téves.¹⁸ A szendrői leletben egyszerű nagy görbe kés (Hackmesser) kísérté, amely igen sűrűn fordul elő a IV. századból való leletekben, tehát korai La Tène-formáink közül való. Pulszky könyvének, a Magyarország Archaeológiájának ábrái ejthették őt tévedésbe, ahol a szobi kard és a szendrői tör ábrája fel van cserélve, ennek az ábrának a jelzése elkerülte Pulszky figyelmét, de szövegében nincs tévedés. A palmetta higgadt stilizálása a kard antennái és középső gombja által határolt mezőben nem hagy kétséget Reinecke korhatározásának helyessége felől.

A másik magyar lelet Lehoczky Tivadar gallishegyi ásatásának eredménye. A tárgy előfordulása ezen, a leletei átlagában igen késő-korú őstelepen aránylag keveset mond, mert éppen azon a táblán, amelyen a kutató a tört bemutatja (AÉ, 1906, 3. ábra 1) egy ugyanonnan származó korai La Tène-karperecet is találunk (u. o. I, 3. ábra 3. és 9.).

Azt, hogy a stradonitzi leletek közt levő kis bronzfejek egyike-másika (jelesül a Pič. Le Hradischt de Stradonitz, XX. tábla nyolcadik ábráján bemutatott példány) ilyen törmarkolat középső gombjával szolgált, bajos volna kétségbevonni. Ezek a stradonitzi fejek azonban hasznavehetetlenné vált tárgyak töredékei, s mint ilyenek kétségtelenül idősebbek környezetük átlagánál. Déchelette ezek alapján látja bizonyítottnak azt, hogy ez a forma, amelyet későbbinek tart azoknál a figurális dísz nélküli példányoknál, amelyeket ugyancsak antropoid-tör névvel szokás jelölni, a harmadik korszakhoz tartozik. A figurális dísz nélküli példányokról elismeri, hogy azok nem fordulnak elő a II. kor-

Stück wurde unter Objekten der Mittellatènezeit gefunden; die Konturen seiner Klingenflügel weisen eine, für diese Periode auffallend kräftig geknickte Linie auf; die Masse des Objektes entsprechen ebenfalls denen der sonstigen Exemplare aus der Bronzezeit (Länge 16 cm). Ebenfalls eingeknickte Randkonturen hat der, in einem Brandgrab von Nagyhörösök vorgefundene Speer, der ebenfalls dem Mittellatène zugewiesen werden mag; weniger auffällig ist die Konturenlinie der drei Stücke vom Wienerhügel (AÉ 1882, Taf. VI, 5 und Taf. VII, 10, Inv. N. 1889/364). Von diesen Stücken stammt nur eines aus einem Skelettgrab, die übrigen waren Beigaben von Urnengräbern, doch ebenfalls frühzeitig. Reinecke glaubt einzelne Bronzespeere aus Italien, die ihrer Form nach sonst jenen der Bronzezeit nahestehen, als Nachahmungen von latènezeitlichen Speerformen ansprechen zu können, die zu Kultzwecken aus Bronze verfertigt wurden.

Schwerter kommen in unserem Fundmaterial in dreierlei Formen vor. Die erste derselben ist eine, auch für Süddeutschland bezeichnende Frühlatèneform; sie ist und mächtig; an einzelnen Exemplaren laufen die Ränder bereits von der Schulterung an allmählich spitz zu, an anderen Exemplaren beginnt die Zuspitzung der Ränder erst am unteren Drittel der Klinge und wirkt daher als ungemein scharfspitzig. Eine weitere Form ist schmaler und länger; ihr Auftreten fällt, einige leichte Kleinschwerter abgerechnet, bereits ans Ende der Frühperiode; in den ungarländischen Mittellatenefunden ist sie die meist verbreitete Form. Die Ränder dieses Typus laufen parallel zu einander; aus dieser Form entwickelt sich auch die Spätlatèneform mit stumpfer Spitze. Als dritte Form treten dann die Schwerter mit den sog. anthropoiden Griffen in einigen Exemplaren auf.

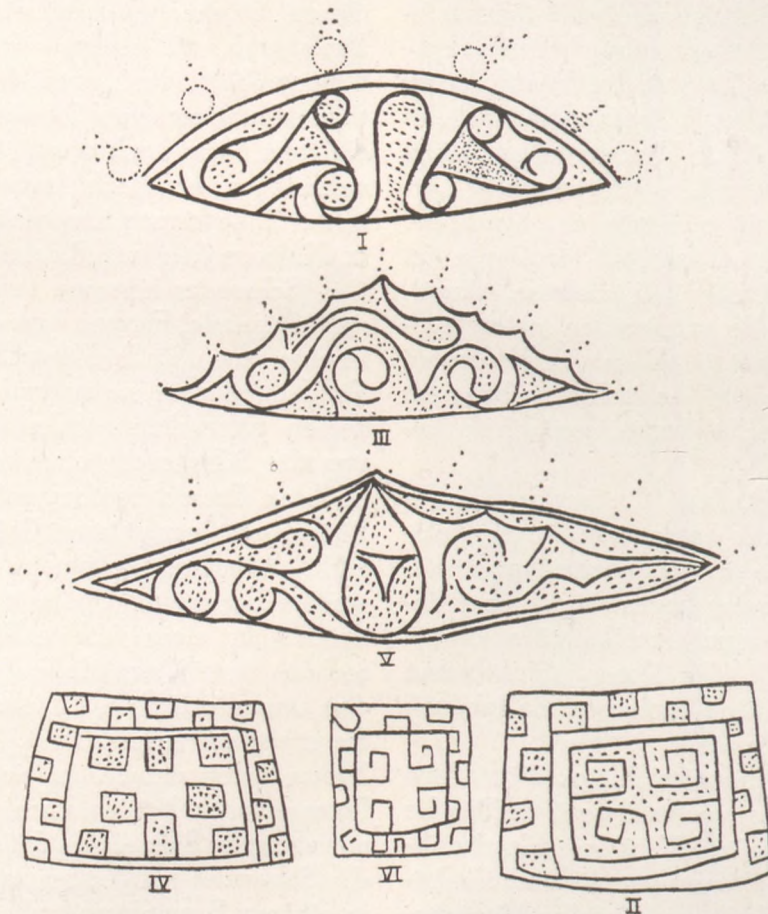
Von der ersten Form bot der Fund von Petőháza charakteristische Exemplare, doch fehlen hier die Schwertscheiden. Aus einem Soproner Urnengrab kam ein gebogenes Exemplar sammt der Scheide ans Licht, wobei auch das charakteristisch geformte Ortband erhalten war. Weitere Entwicklungsformen dieses Typus vertreten: das Schwert von Csabrendek, sowie mehrere Schwerter des Gräberfeldes von Kosd; noch spätere Varianten sind diejenigen von Jutas. (Bez. der Herkunft verschiedener Ortbandformen der Frühlatènezeit vgl. Åberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie, I. S. 195. ff. und Abb. 575.) Die beiden Bleche der Schwertschei-

¹⁷ Viollier, i. m., 36. tábla 1 és 2, továbbá 106.

¹⁸ Déchelette i. m., 1137 és 1143.

szak határán innen.¹⁹ Azok a példányok azonban, amelyeknek figurális díszében nyilván ugyanazon archaikus fejek kísértének, amelyek a korai La Tène-fibula lábának és egyszersmind a mi dinnyési példányunknak a díszítéséhez adtak inspirációt, nem származhatnak egy időből a raffinált La Tène-izlésű stradonitzi fejekkel. Reineckenek ez a megállapítása helyesen választja külön a kései és korai formákat, mert a többször idézett magyar cikkében is említett kysicki (Csehország) kardban,²⁰ amelyet a híres maszkos fibula kísért, közvetítő formára is hivat-

den werden durch einen schmalen Saum zusammengefasst, der unten in einem, als Ortband dienenden, durchbrochenen Ornament endet. Dieses Ortband erinnert an ein Bruchstück unter den sporadischen Funden von Sopron, sowie an das Exemplar im Szombathelyer und im Győrer Museum (Vgl. Hampel, Az eraviscus nép és emlékei, Budapest Régiségei, IV, 64, 65), sowie unter den Funden von Kosd an dem Schnabel des Löffelreihers; an anderen ist es rautenförmig. Die Schwertscheide des besagten Exemplars in Szombathely ist an der ganzen Oberfläche or-

9. kép. Alsópél

(Fettich N. rajza — Gezeichnet von N. Fettich)

kozhatott, a kialakult formát mutatja.

A korai La Tène-sisaknak két változata maradt fenn leleteinkben, a Nemzeti Múzeum turócmegyei eredetű csonka bronzsisakja, amelyről azonban Reinecke kétségen felül bebizonyította, hogy a berrui és gorge-meilleti sisakok magasbaszökő, csúcsbafutó formájához tartozik, kora tehát vitán felül áll. A másik a gömbölyded itáliai forma, amely voltaképpen az

namentiert: die einfachen Palmettenornamente erscheinen hier durch abwechselnd angebrachte Rauten und Dreiecke eingerahmt. Leider ist die Photographie dieses schönen Stückes, als zur Reproduktion ungeeignet, ausgefallen. Die Ornamente des Csabrendeker Schwertes (Abb. 11), sowie diejenigen an der Schwertscheide eines Stückes von Kosd, brachte Reinecke mit den Palmetten der späten, rotfigurigen Vasen in Verbindung. Dieses Palmettenornament geht auf anderen Schwertern, hauptsächlich an denen von Kosd im Ung. Nationalmuseum (Taf. XXVII,

¹⁹ Ugyanott.

²⁰ Kysicky, u. o. II, 744.

alaptípust is képviseli, amelyből a kelta izlés az előbb említett formát kifejlesztette. A mintául szolgáló forma azonban — úgy látszik — maga is tovább él. Ehhez a formához tartozik a szilvási példány. A szilvási sírok kísérőleletei: a lándzsacsúcsok, a fibula, a kard, a hüvelypántok, mind korábbi formák közül valók, bár éppen az utóbbiakra korai voltuk hangsúlyozása mellett Reinecke a III. periódusból is mutat be példákat. Mégsem lehet kétségünk Roska korhatározásának helyessége felől, aki a leletet a Tischler-féle I. korszak végére helyezte (Reinecke B).

A fegyverzet egy másik darabja is mutatja a karcsú, elnyújtott formáknak azt a szeretetét, amelyet a gorge-meilleti typushoz tartozó sisakokon látunk: ez a pajzsdudor. A két darabból összetett, hosszú pajzsdudorok alakjával többször találkozunk a kosdi leletek között. A Nemzeti Múzeumnak összetartozó sírlelet-részeként eladott egyik példányt egy kis vasfibula kísérte, amely csak azáltal tér el a duxi fibula ismert formájától, hogy a láb vázaalakú díszítményben végződik. A Kund gyűjtemény 3. sz. sírjából kikerült példányba pedig a La Tène B-korszak jellemző súlyos vasfibuláinak egyike van belerozsdásodva; így együttes előfordulásuk kétségtelen. Emellett természetesen nem vonhatjuk kétségbe a forma hosszú, az egész La Tène-koron átnyúló fennmaradását, amiről az ismert montdragoni szobron kívül számos más ábrázolás tanuskodik (Espérandieu, Basreliefs I. P. 209 n. 272.).

La Tène-korunk agyagművességi termékeinek részletesebb korrendi szétválasztása igen nehéz dolog. Az agyagedények közül azokból, amelyeket gazdasági földmunka hozott napfényre, terjedelmes voltak és törekenységük miatt csak kevés került be a múzeumokba. Még a régi, tervszerű ásatásoknál sem részesültek az őket megillető figyelemben; a múzeumi lajstromokban is egy-egy temető agyagedényei rendszerint az egyes sírokhoz való tartozásuk említése nélkül vannak elkönyvelve. Így történt ez Bella fellépéséig (1888) a soproni temető esetében is. Szerencsére a soproni sírok kora elég szűk határ közé szorítható, mert a temetőben lelt egyéb tárgyak közt sincsenek nagyobb időbeli eltérések. Ezek a soproni leletek szolgálnak a magyarországi korai La Tène-formák iskola-példáiként. Az egyes, még ma is összeállítható sírokban, azonban a régebbi formák már Reinecke B-fokozatához tartozó schemájú tárgyakkal vegyülnek, tehát már valamennyien a IV.

3) und in der Sammlung des Herrn Elemér Kund in zwei Delphine, mit aufgesperrtem Rachen, über, die von den Tierfiguren des im 60. Grab von Muensingen gefundenen Schwertes wohl ziemlich abweichen. Unser Schwert von Kosd dürfte zeitlich dennoch dem besagten Muensingener Exemplar ziemlich nahe stehen.¹⁶ Die Ornamentierung an diesen Schwertern beschränkt sich auf den oberen Teil der Scheide und wurde dort sparsam und kühl verwendet. Selbst auf dem Exemplar von Jutas, das sicher diesseits der Frühlatènezeit entstammt und das die Höchstentwicklung dieser Ornamentik bei uns vertritt, kann man eine gewisse Zurückhaltung feststellen, die sich darin offenbart, dass die launenhafte Ornamentik in einen symmetrischen Rahmen gezwängt wurde. Diese reiche, doch garnicht überladene Ornamentik enthält vielleicht Erinnerungen an eine lokale Werkstatt; der abgeklärte Stil dieser Stücke lässt sie von einer anderen, länglich-schmalen Form von Schwertern gesondert erscheinen, an denen sich die Ornamentik nicht den räumlichen Bedingungen fügt, sondern schräg, manchmal launenhaft an der langen, schmalen, unten einfach ausgeführten, spitz zulaufenden Scheide angebracht wurde (Jelentés 1910, 37, Fig. 5a). Die oben erwähnten Kleinschwerter tragen jedoch diese Art der Verzierung nicht, und fallen durch starke Einrahmung der Scheiden, sowie durch die durchbrochene Einfassung ihrer Ortbänder auf (Tafel XXVII, 1).

Ob diese Klassifizierung, die wir auf den, in der Ornamentik auftretenden unruhigeren Stil bauen und die ihre Motivierung zugleich auch im späteren Auftreten der schmalen und langen Schwerter findet, auch als chronologische Einteilung verwendet werden kann, bleibe vorläufig dahingestellt. Allenfalls muss hier in Betracht gezogen werden, dass weder der Typus der Schmalschwerter mit parallelen Schneiden in Kosd, noch der ältere Typus in Szob bisher zum Vorschein kam.

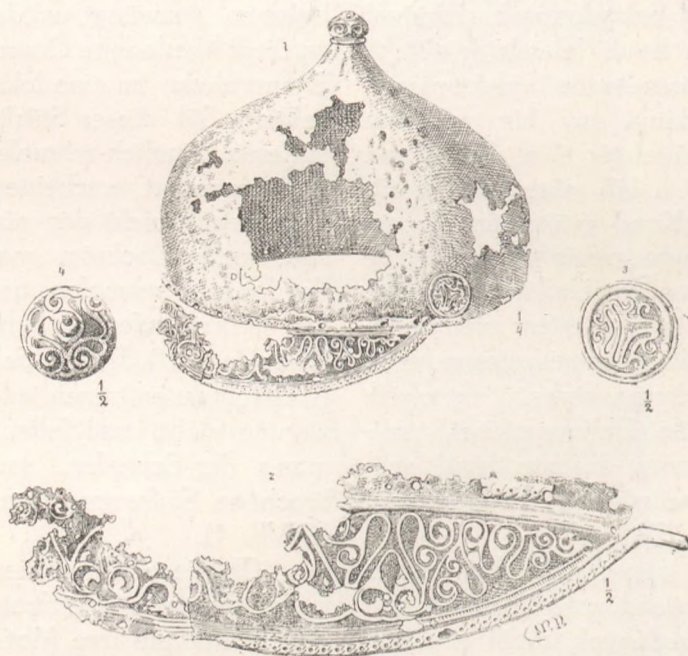
Bezüglich der Datierung der Schwerter mit anthropoidem Griff hat sich die bisher gültige An-

¹⁶ Darnay, S. 49, Abb. 1a und b, ferner Viollier, S. 37, Taf. 15. Muensingen liefert eine Analogie zur Verzierung des Schwertes von Kosd. I. C-Stufe mit einer Fibel der I. B-Stufe. Die Aufnahme gibt die Zeichnung nicht gut zurück. Sie befindet sich derzeit im Museum von Bern. Erste Veröffentlichung bei Wiedmer, Archiv des hist. Vereins, Bern, XVIII, 1908, pl. 29 (an pl. 30 die Abb. der Scheide).

századból valók; ez áll a lencseidomú testű palackról is, amely jóformán egyedüli V. századi keramikai forma a soproni sírokban.

Pittioninak a közelmúltban sikerült meggyőzőn kimutatni ennek a kecses szűknyakú edénynek hallstatti formáktól való leszármazását.²¹ Nagy jelentőségű észlelet ez, mert az antik hatások és a kelták eleven dekoratív érzéke mellett figyelemre alig méltatott kialakulási tényezőre irányítja figyelmünket: a helyi elemre, amelyet — nagyon helyesen — nem korlátoz egyetlen kialakulási központra, hanem az ízlés általános megváltozásával és a korongon való formálás elterjedésével magyaráz, amely különböző területeken hasonló adottságoknál fogva hasonló eredményt hoz létre. Tulzásnak tartjuk

nahme gründlich geändert. Früher suchte man auf Grund rein typologischer Bedenken sie als Derivate der frühhallstädtischen Antennenform anzusprechen, weshalb sie dann zu den frühesten Formen des Latène gerechnet wurden. Doch Déchelette, der sich ebenfalls für diesen Werdegang aussprach, sowie nach ihm Viollier, bewiesen, dass dieser Dolch- oder Schwerttypus mit den Funden der II. Periode zusammengeht.¹⁷ Im zweiten Grab des Berner Grabfeldes gab es in seiner Begleitung nur Bruchstücke von eisernen Fibeln, doch enthielt das benachbarte 1. und 3. Grab Fundobjekte entweder aus der I. C-Periode, oder bereits aus der II. Periode der Viollierschen Einteilung. Die Feststellung Déchelettes, wonach der Typus in den ungarländischen Funden in

10. kép. Oláhszilvás

azonban az összes palack-féle edényeknek a lencseidomú-testű palackoktól való leszármaztatását, mert a zömökebb palackformának előzményeit, sőt közvetlen analógiáit ugyancsak kimutathatjuk a hallstatti emlékek között. A keramikában ugyan ritka az edény alsó részének telt körvonala, ami a La Tène-palackokra annyira jellemző, de egy hallstatti bronzedény (Sacken, Taf. XXV, Fig. 5) egy spatzenhauseni palack vagy korsóféle (Aberg, Hallstattzeit, 98. ábra) telt öblös formát mutat, mint a soproni temető palackalakú edényeinek típusa (AÉ, rf.,

Begleitung von Objekten seiner II. Periode vorgekommen wäre, ist unrichtig.¹⁸ Im Fund von Szendrő erscheint er neben einem einfachen, grossen Hackmesser, das in den Funden vom Anfang des IV. Jahrhunderts recht oft vorkommt, infolgedessen zu unseren Frühlatèneformen gehört. Offenbar wurde Déchelette durch die Abbildungen in dem Werke Franz v. Pulszkys, „Magyarország Archaeológiája“, irregeführt, wo die Darstellungen des Schwertes aus Szob und des Dolches aus Szendrő vertauscht wurden; diese Fehlnumerierung entglitt Pulszkys Aufmerksamkeit, im Text dagegen hat er nicht geirrt.

²¹ Pittioni i. m., 93—95. Klose újabb kutatásai az oinochoe formájának jelenlétét is tanúsítják, W.P.Z. 1932, 11. tábla 2 és 3.

¹⁷ Viollier, a. a. O., Taf. 36, 1—2 und S. 106.

¹⁸ Déchelette, a. a. O., S. 1137 und 1143.

XIV, XXVI. tábla 3 és az AÉ, 1886, ábrái a 101. 103. és 112. oldalakon), rajtok a domború díszítés is olyan abroncsszerű elhelyezkedésű, mint a La Tène-palackokon. Egyáltalán nem merném azt állítani, hogy a palackformának a mi hallstatti keramikánkban is meg lettek volna az előzményei. A Szombathelyi Múzeumnak az a szép palackja ugyanis (XXIV. tábla 3), amely díszítésében és technikájában teljesen hallstatti jellegű s így tekintetbe jöhetne, La Tène-környezetben került elő, tehát esetleg La Tène-formákon is inspirálódhatott. A soproni edények és rokonaik e tágabb értelemben vett palackformája gyakori, de a valódi lencseidomú palack és a szűknyakú palackok formái egyébként elég

11. kép. Csabrendek

ritkák. Az ordód-baboti és a soproni példányokon kívül alig ismerünk másokat. Egy a pécsi központi temetőben újabban előkerült példányra Alföldi András volt szíves figyelmemet felhívni (XVIII. tábla 2). Ez egy ugyancsak korai környezetben föllépett dürnbergi példányra emlékeztet.²² Más, szép változatot képvisel a Szekszárdi Múzeum egy borjádi példánya (XXIV. tábla 4); sajnos, ennek leletkörülményei ismeretlenek.

Egyéb hallstatti hatást tételezhetünk föl annak a La Tène-formának a kialakulásában is, amelynek nyaka külön galléros toldalékkal zárul le s amelyet hazai és délnémetországi közép La Tène-leletanyagban egyaránt föllelünk, s amely még a hazai korai germán leleteinkben is kísért (Reinecke, AUHV, 331, Abb. 1c és Kuzs., 94. o., 133. ábra).²³ Nem lehet kétségünk, hogy ennek közvetítő formájaként tekinthető a Szombathelyi Múzeum egy velemi edénye (XXIV. tábla 1),²⁴ amely hallstatti

²² V. ö. Klose, W. P. Z. 1932, 45.

²³ Szombathelyi Múzeum. Publikálatlan.

²⁴ Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiaja; Keszthelyről a 94. o.

Die abgeklärte Stilisierung der Palmette innerhalb des Raumes, den die Antennen und der mittlere Knauf des Schwertes bilden, lässt die Datierung Reineckes über jeden Zweifel erhaben erscheinen (Tafel XIV 2).

Der zweite ungarländische Fund ist den Ausgrabungen Th. Lehoczkys am Gallishegy zu verdanken. Dass dieses Stück in dieser, der Mehrzahl ihrer Fundobjekte nach ganz späten Ansiedlung zum Vorschein kam, besagt nicht viel, da auf derselben Tafel, wo der Forscher den Dolch abbildet (AÉ 1906, S. 3, Abb. 1), auch ein ebendaher stammendes Frühlatène-Armband beigebracht wird (ebenda, S. 3, Abb. 9).

Es dürfte kaum bezweifelt werden, dass einer oder der andere der kleinen Bronzeköpfe unter den Funden von Stradonitz, hauptsächlich das Stück der Abb. 8, Taf. XX bei Pič^{18a} als Mittelteil derartiger Dolchgriffe diene. Doch sind die Köpfe von Stradonitz lediglich Bruchstücke von unbrauchbar gewordenen Objekten und sind als solche zweifellos früheren Ursprunges, als der Durchschnitt der übrigen, anbei gelegenen Fundobjekte. Auf Grund dieser Stücke meinte Déchelette zu beweisen, dass diese Form, — die er für später hält, als jene Exemplare ohne figurale Darstellung, die man ebenfalls als anthropoidé Dolche zu benennen pflegt, — der dritten Periode zuzuzählen sei. Von den Exemplaren ohne figuraler Dekoration kennt er an, dass sie diesseits der zweiten Periode nicht vorkommen.¹⁹ Jene Exemplare aber, in deren figuralem Schmuck offenbar dieselben archaischen Köpfe spuken, die das Urmotiv zur Verzierung der Fussglieder der Frühlatènefibeln gaben und denen auch unser Stück von Dinnyés (Tafel XIV, 1) zugerechnet werden mag, können keinesfalls derselben Zeit entstammen, wie die in einem durchtrieben raffinierten Latènestil verfertigten Köpfe von Stradonitz. Diese Feststellung Reineckes trennt die frühen und späten Formen umso richtiger von einander, da er sich hiebei, im Rahmen seiner öfter herangezogen ungarischen Arbeit, auf das Schwert von Kišice (Tschechoslovakei),²⁰ als auf eine vermittelnde Form berufen konnte; dieses Schwert wurde bekanntlich in Gesellschaft der berühmten Maskenfibeln vorgefunden; es weist aber noch keine endgültig entwickelte Form auf.

Der Frühlatène-Helm ist innerhalb der ungarländischen Funde in zwei Formen erhalten.

^{18a} Pič, Le Hradischt de Stradonitz, Taf. XX, 8.

¹⁹ Ebenda.

²⁰ Kysický, ebenda, II, S. 744.

környezetből származik. Azt hiszem, nem csálódok, ha ennek ősfarmáját a völsei urnatemető kehelyszerű toldalékú edényformájában keresem, amely azonban helyben és időben egyaránt távol esik, amennyiben G. v. Merhart szives közlése szerint a hallstatti kor A és B fokozatából való lehet. Hatásuk későbbi keramikai emlékeken a legcsekélyebb nyomokban sem

Der eine davon ist ein brüchiger Bronzehelm aus dem Kom. Turóc im Ung. Nationalmuseum, von dem aber Reinecke den sicheren Beweis erbrachte, dass er zu dem, in einer spitzigen Hochform ausklingenden Helmtypus gehört, wie wir ihn von den Exemplaren aus Berru und Gorge-Meillet kennen und dessen Datierung daher überhaupt nicht fraglich ist. Ein anderer

12. kép. 1. Amfreville. 2. Berru. 3. Saint Pol de Léon

mutatható ki, egyelőre saját hazájukban sem (v. ö. még W.P.Z. XIV. S. 65 ff.).

Ugyancsak hallstatti hatásra visszavezethetőnek vélem a váltakozó grafitos és festetlen sávokkal díszített edényeket is, aminők Tolnauvariban léptek föl (XXIV. tábla 2. és 16. kép). Ilyenek a hallstatti kor vörös-fekete sávos szitula alakjainak, talán a Venet területéről importált edényeknek hatása alatt keletkezettek. Egyes szitula-formák az ordód-baboti anyagban is vannak. Egyéb hallstatti formával kapcsolatos alakokat kell a Nemzeti Múzeum naplóbe-

Helm hat die runde, italische Form, die die eigentliche Grundform darstellt, woraus dann der keltische Geschmack die vorhin erwähnte Spitzform entwickelte. Es scheint aber, dass auch die ursprüngliche Form ihr Leben weiter fristete. Ihr dürfte das Exemplar von Szilvás hinzugerechnet werden. Sämtliche Begleitfunde der Gräber: die Speerspitzen, die Fibel, das Schwert, die Ort-bänder, vertreten frühere Kunstformen, obwohl gerade für die letzteren Objekte Reinecke, wohl unter Betonung ihrer frühen Datierung, auch aus der dritten Periode Analogien vorführt. Trotzdem

jegyzéseiből a líteri leletek közt is feltételeznünk ; sajnos a múzeum raktárrendezési munkájával nem haladtunk még annyira előre, hogy ez megállapítható lett volna.

A csabrendeki temetőből származó keramikai leletek szintén nem választhatók külön sírok szerint. Itt azonban nem vagyunk olyan kedvező helyzetben mint Sopronban, ahol az egyéb leletek kora igen szűk határok között ingadozik. Az óriási kiterjedésű temető területéről a bronzkor végétől a közép La Tène-ig terjedő leletek kerültek felszínre.²⁵ A korai La Tène ismertebb formái közé csupán Darnay 2., 6. és 7. ábráján, valamint XVII. táblája 10. ábráján bemutatott edényeket sorozhatjuk, mint a palackforma rokonait, a 8. ábráján látható egyszerű szilke-féle is idetartozó lesz, bár Darnay közép La Tène analogiájára hivatkozik. Ez egyébként a temető egyetlen olyan edénye, amelyről föltétlen bizonyossággal megállapítható, hogy csontvázsírból való. A Darnay 9. ábráján látható közép La Tène-kori talpas tálaktól eltérő formájú csinos tálnak kora bizonytalan, az u. o. közölt 1. szám alatti egyszerű nehézkes edény pedig valószínűleg késői alak. Darnay ezeken kívül La Tène-korba helyezett több olyan alakot, amelyet hazai leleteinkben a késői bronzkori vagy hallstatti környezetből ismerünk. Sajnos nem tájékoztat arról, mily tárgyak kíséretében fordultak elő és így a Pittioni által fölvetett kérdés tekintetében nem viszik előbbre ismereteinket.

Egyedül a petőházai (Pötteldorf) leletek jöhetnek tekintetbe, mint a soproni és ahhoz kapcsolódó baboti és balfi síroknál korábbi keramikai anyag. Az innen már régebben ismert sírok ékszerei, fegyverei is igen korai formák és korai a burgenlandi múzeumba került sír egész tartalma is. Ebben a sírban a pecsétlős végű karperecet egy tojásalakú, alul az omphalosos csészék módjára benyomott edényke kísérte. Kérdés, vajjon gondos vizsgálatnál nem lehetne-e alakját, amely a bucherro-skyphosokra emlékeztet, nyersebb változatokon át az alapformáig, a Bochoris sír skyphosáig visszavezetni.²⁶ A fülek és a talpgyűrű elmaradt az edénykeről, de a leszármaztatás több valószínűséget nyer azáltal, hogy az említett skyphosok sajátos sugaras díszítése délnémetországi korai La Tène edényeken is ismétlődik, (AUHV, V.

dürfte die Datierung Roskas richtig sein, der die Funde in die Endperiode der Tischler'schen I. Epoche verlegte (Reinecke-B). Der Ornamentstil des Nackenschutzes vertritt eine Stufe in der Entwicklung der Palmettenranke, die etwa an der Grenze zwischen den Reineckeschen B-C Stufen entstanden sein dürfte (vgl. Roska, P. Z., 1925).

Auch ein weiterer Bestandteil der Ausrüstung zeigt jene Vorliebe für die schlanken Formen, wie wir sie an den zum Typus von Gorge-Meillet gehörenden Helmen finden: es ist das der Schildbuckel. Die längliche, aus zwei Stücken zusammengesetzte Buckelform kommt öfters unter den Funden von Kosd vor; ein ähnliches Exemplar, das als Teil eines zusammenhängenden Grabfundes an das Ung. Nationalmuseum verkauft wurde, kam in Begleitung einer kleineren eisernen Fibel dahin, die von der bekannten Form der Duxer Fibel insoweit abwich, dass der Fibelfuss in einem vasenförmigen Ornament ausklingt; aus dem Grabfund Nr. 3 der Kund'schen Sammlung kam dann ein weiterer Schildbuckel zum Vorschein, worin eine schwere, für die B-Stufe des Latène bezeichnende eiserne Fibel eingerostet war, wodurch die Gleichzeitigkeit der beiden Stücke als bewiesen erscheint. Dabei dürfen wir das Überleben dieser Form durch die ganze Latèneperiode nicht bezweifeln, wovon ausser der bekannten Figur von Montdragon auch zahlreiche andere Darstellungen zeugen (Espérandieu, Basreliefs I, S. 209 und 272).

Eine chronologische Gliederung der keramischen Produkte unserer Latènezeit bietet ziemlich grosse Schwierigkeiten. Von jenen Tongefässen, die nicht im Laufe systematischer Ausgrabungen zum Vorschein kamen, gelangten nur wenige Exemplare in die Museen. Selbst bei den systematischen Ausgrabungen früherer Zeiten wurde derlei Objekten nicht die nötige Aufmerksamkeit gewidmet. Dies war auch der Fall bei dem Grabfeld von Sopron. Zum Glück lässt sich die Zeitspanne der Grabfunde von Sopron innerhalb ziemlich enger Grenzen festlegen. Diese Funde von Sopron dienen als Schulbeispiele der ungarländischen Frühlatèneformen. Doch kommen in den einzelnen, auch heute noch zusammenstellbaren Grabfunden diese Frühformen bereits vermengt mit Objekten vor, die die Reineckesche B-Stufe vertreten. Infolgedessen dürften auch die Tongefässe als charakteristische Formen des IV. Jahrhunderts anzusprechen sein und dasselbe lässt sich — laut Zeugnis der Ausgrabungen vom Jahre 1888 — auch von der Lin-

²⁵ Darnay, i. m., 43, 2. sz.

²⁶ Åberg, Chronologie, I. Abb. 77; Starositnosti Zeme Ceske, I. rész, Pl. XXXI.

50. 844.) és változtatott alakban, mint az újabban ismertté vált jászkladányi csontvázas sírban lelt korai La Tène-edényke díszítményes sávja, nálunk is jelentkezik (XVIII. tábla 3). A petőházai sírban lelt másik edény pedig a Jahn által (i. m., V. tábla) bemutatott kentschkaui edényre emlékeztet, egyszerű peremes kisebb fazék, vagy szilkeféle, amelynek kecsesebb leszármazottai-val sűrűn találkozunk magyarországi későbbi leleteinkben is, azonban ezt is a IV. századba sorozható leletek kísérték.

Tulzás lenne a magyarországi leletekről azért, mert egyes formák előzményeit ki tudjuk mutatni, azt vitatni, hogy a La Tène-kultúra nálunk is a hazai földből sarjadt ki és tagadásba venni a föllépése mögött rejlő népmozgalmakat. A soproni sírok keramikája egységes kifejlett jelenség, a maga teljességében idegen az itt előzőleg végbement fejlődéstől. A körvonalak az e részben több szabadságot megengedő korongon való alakítás lehetőségeinek megfelelően szabadon futók, hajlékonyak, egységesek. A domború dísz, bütykök, dudorok, azoknak többszörös körülárkolása, a fülek, a domborún mintázott egymásba kapcsolódó spirálisok, a kiöntőül vagy fogóul szolgáló állatprotomok teljesen eltűntek. És ha alapformaként tekinthető analógiákat lelünk is a hallstatti emlékek között, csaknem teljesen hiányoznak az átmeneti alakok. A keramikai díszítés is egységesen kialakult ezeken a soproni edényeken, teljesen a Reinecke B-fokozatának megfelelő, bár kétségtelen, hogy rajtuk itt-ott az előző kor díszítés-technikai elemei észlelhetők. Azt, amit Pittioni ennek a pontkörös díszítésnek, amely itt-ott az A-fokozatba tartozó leletekben is föllép, a hallstatti Venet területéről való származására vonatkozólag mond, teljesen elfogadhatjuk, sőt északrajutásának utját egyenesen az osztrák alpesi hágókban keresnénk, természetesen jelentékenyen korábbi időben, mint a korai La Tène kialakulási időszak. Hiszen a Purgstall híres figurális urnáinak is pontkörös díszítés a jellemző kitöltő-mintája. Bár a kapcsolatot a La Tène-kor keramikája és a Purgstall-keramika között nem tudtuk kimutatni, mégsem lehetetlen, hogy éppen ezen előzmények miatt válik az olyan népszerűvé Sopron vidékének La Tène-keramikájában is, amikor a kelta formák kíséretében itt újból jelentkezik.

Formák és ornamentika tekintetében szorosán fűződik a soproni sírokhoz a kétségtelenül valamivel későbbi keletkezésű, bár éksze-

senflache behaupten, die sozusagen allein im Grabfeld von Sopron eine keramische Form des V. Jahrhunderts vertritt. Vor kurzem gelang Pittioni der durchdringende Beweis, dass dieses anmutige, enghalsige Gefäss ein Abkömmling von hallstättischen Formen ist.²¹ Es liegt hierin ein bedeutungsvolles Moment, da wir hiedurch auf ein Entwicklungselement aufmerksam gemacht werden, das bisher — bei der überwältigenden Heranziehung antiker Einflüsse und bei dem lebendigen dekorativen Gefühl der Kelten selbst — kaum in Betracht gezogen wurde: nämlich die lokalen Einflüsse. Pittioni beschränkt diese Einflüsse keineswegs auf ein einziges künstlerisches Entwicklungszentrum, sondern erklärt sie durch die Verbreitung der Drehscheibentechnik, die auf den verschiedensten geographischen Gebieten zu gleichen Ergebnissen führte. Es wäre aber entschieden übertrieben, sämtliche flaschenförmige Gefässe einfach von der Linsenflasche ableiten zu wollen, da man doch die Vorstufen auch sonstiger Flaschen in Fundmaterial der Hallstattperiode vorfindet. Sie stehen nämlich gewissen weitbäuchigen Bronzegefässen, wie z.B. jenem aus Hallstatt (Sacken, Taf. XXV, Fig. 5) oder dem flaschenartigen Gefäss von Spatenhausen (Åberg, Hallstattzeit, Abb. 98) näher, als den linsenförmigen Gefässen. Sogar die Verteilung der erhabenen Reifen der Latène-Tonflaschen entspricht jenen der getriebenen Punktreihen am Hals und Körper der erwähnten Bronzegefässe. Ich möchte jedoch nicht behaupten, dass die Flaschenform, wie sie unter den Funden von Sopron (AÉ, a. F. XIV, Tafel XXVI. 3 und die Bilder auf den Seiten 101, 103, 112 der neuen Folge VI, 1886) erscheint, auch in der einheimisch-hallstättischen Töpferkunst Ungarns Vorgänger hatte. Eine Flasche im Museum von Szombathely, die in Begleitung von Latèneformen gefunden wurde, ist jedoch in ihrer Technik und Verzierung noch rein hallstättischen Charakters (Tafel XXIV, 3). Sie steht aber vorläufig allein da und kann deswegen auch als eine Nachahmung von Latène-Tonwaren aufgefasst werden. Diese plumpe Flaschenform von Sopron ist unter den Latenefunden Ungarns allgemein verbreitet; die enghalsigen Formen, hauptsächlich die echte Linsenflasche, sind dagegen äusserst selten und ausser Sopron und Ordód-

²¹ R. Pittioni, a. a. O., S. 93—95. Die neuesten Forschungsergebnisse Klooses beweisen auch hier die Anwesenheit der Bronzeinochoeform; vgl. W. P. Z., 11, 2 und 3.

reiben és fegyvereiben is csak korai La Tène-schemájú leleteket szolgáltató kosdi temető, sírjaiban ugyancsak az öblöstestű, palackszerű úrnák, tágabb nyakú fazékfélék és omphalosos csészék ismétlődnek. A XX. táblán ábrázolt edények közül egyedül a leleteinkben ritka sárgás anyagú kis bögrét (XX. tábla 9. ábra) kísérte közép La Tène-fibula.

Központos köröcskékből kombinált díszítés ismétlődik legkülönbözőbb csoportozásban ezeken az edényeken, olykor a ragyogóan fényes buchero technikát megközelítő omphalosos csészéken is (Kosd, XX. tábla 10). Ezek az apró központos köröcskék és a kísérő ornamentika a korai La Tène (A-fokozat) egymásba kapcsolódó idomaiból, az u. n. futó kutya-idomból, a kis téglányokból, a fecskéfark-kapcsokra emlékeztető idomok sorából álló díszítmény rendszerint bélyegzővel van benyomva az edény felületébe.²⁷ Hasonló módon benyomva találjuk ilyen pontkörös díszítmény keretében a keresztalakot, úgy látszik, már későbbi példányokon, amint azt a kulcstelepi (XX. tábla 5) és a jutasi temető leleteiről határozottan megállapíthatjuk. Ugyanilyen bélyegzővel készültek a bécsidombi díszedény rombikus keretbe foglalt, figurális formákra emlékeztető díszítményei (AÉ 1889, 365. lap és Ducati, Storia dell'arte etrusca, 43. tábla 141) és az egyik kosdi edény palmetta-volutái (XX. tábla 3); míg az előbbieket kétségtelenül igen koraiak, emezek már a korszak végéről valónak látszanak, legalább is a díszes jutasi kard függesztő pántján látjuk viszont azokat.

Bekarcolt díszszel csak ritkán találkozunk a La Tène-edényeken. Ennek a díszítésnek legszebb példáját az alsópéli úrnán látjuk (XVIII. tábla 4). A magyarországi keltaságról reánk maradt keramikai emlékek között alig akad még egy másik olyan, amelyik annyira magán viselné, egyszersmind oly előnyös oldalról mutatná be a La Tène-izlés jellemvonásait, mint ez a díszes urna, amelyet elsőként mutatok itt be, bár már több, mint negyven éve foglal helyet a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Karcsú körvonalai, formai szabatosága, jellemző díszítményei, még a La Tène-izlés klasszikus földjén, a Marne vidékén is előkelő helyet biztosítanak neki a keltaság emlékeinek sorában. Az az eleven lendület, amellyel az edény teste merész öblösödésbe megy át az erősen redukált fenék-

babot überhaupt nicht bekannt. Auf eine unlängst zum Vorschein gekommene Abart aus einem der Gräber im Zentralfriedhofe von Pécs wurde ich durch Prof. Alföldi aufmerksam gemacht (Tafel XVIII, 2). Sie erinnert an ein Exemplar vom Dürnberg (W. P. Z, XIX. Jg. Tafel III. 7 Grab. IX), die in einer frühen Umgebung gehoben wurde.²² Eine andere schöne Abart vertritt die Flasche von Borjád im Szekszárdi Museum, leider sind ihre Begleitfunde vollkommen unbekannt (Tafel XXIV, 4).

Fernere Einflüsse von Hallstattformen können auch bei der Entstehung jener Flaschenform mitgewirkt haben, deren Hals in einem kragenförmig getrennten, erweiterten Ansatz schliesst. Diese Form ist im Mittellatène Süddeutschlands (Reinecke AUHV. 331. l. 5), sowie in Ungarn²³ vertreten, ihre Nachwirkung spukt sogar noch in der Keramik der frühgermanischen Funde Ungarns. Ein kleines Gefäss mit tulpenkelch-ähnlicher Erweiterung am Hals aus Velem (in Szombathely) kann hier als jene Form aufgefasst werden (Tafel XXIV, 1), die sich als Mittler zwischen die Mittellatènefunde und die Urform einschleibt.²⁴ Diese Urform wäre ich geneigt in manchen Gefässen des Urnenfeldes von Völs zu suchen, obwohl dieses räumlich und zeitlich ferne steht. Wie mir Prof. von Merhart freundlichst berichtet, sind sie der älteren Hallstattzeit (Stufe A und B) zuzurechnen und ihre Nachwirkung ist sogar in ihrer eigenen Heimat nicht nachzuweisen (vgl. noch W. P. Z., XIV. S. 65 ff.).

Es können noch als Zeugen hallstädtischen Einflusses jene Gefässe der Latènezeit gelten, die, wie diejenigen aus Tolnaudvari, mit abwechselnden glatten und graphitbemalten Streifen verziert sind (Tafel XXIV, 2 und Abb. 16). Solche entstanden wahrscheinlich unter dem Einflusse der schwarzrot-gestreiften Situlen des Venetenlandes. Die Situlenform selbst ist sonst, Ordódbabot ausgenommen, in Latènefunden nicht nachweisbar. Fernere Hallstattformen sind auch in Litér voranzusetzen; das bezügliche Material ist aber zur Zeit nicht zugänglich.

Die aus Csabrendek bekannten keramischen Funde lassen sich leider auch nicht nach den einzelnen Gräbern verteilen; ausserdem sind wir hier — im Gegensatz zu den Soproner Funden

²² Vgl. Klose, W. P. Z., S. 45.

²³ Im Szombathelyer Museum.

²⁴ V. Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeologiaja, S. 94 und 113.

²⁷ AÉ r. l., XIV, XXIV. tábla.

ből, anélkül, hogy stabilitása ezáltal szenvedne, olyan fazekast sejtet, akit nem egyszerű iparosnak, hanem, amint ma mondanók, iparművészeknek kell tekintenünk. Bizonyára jó műhelyből került az ki.

Az edényforma nálunk eddig teljesen egyedül, formailag pedig már első tekintetre igen közel áll azokhoz az edényekhez, amelyeket talapzatos úrnáknak (pedestal urns, urnes a pedoncule) neveznek s amelyeknek A. Evans szentelt beható tanulmányt²⁸ az aylesfordi urna-temető leleteinek ismertetése során. Az aylesfordi leletek a Kr. e. I. századból származnak, ősi mintájukat azonban Evans az estei és egyéb itáliai korai vaskori bronz- és agyagsitulákban leli fel. A jelentékeny térbeli és időbeli különbség mellett, amely az eredeti mintákat késői leszármazottaiktól elválasztja, valóban meglepő a formák mellett a bordás díszítés összhangzása is,²⁹ annyival is inkább, mert közvetlen befolyásoltatásra, századok ékelődvén közbe a két csoport közé, nem gondolhatunk. Azt a teljesen kialakult karcsú formát, amelyet a British Museumban az aylesfordival egykorú swarlingi és welwyni³⁰ edényeken észlelhetünk, nem is találjuk fel az egész veneto-illyr formakörben, bár kétségtelen, hogy az eredeti alapformának, a bronzszitulának ridegebb alakja az agyagban való utánzással és egyszersmind a területi áthelyezkedéssel észak felé, lágyabb és egyszersmind megnyultabb körvonalakat ölt magára. Ezt a szép alakot azonban már csak a keltaság körében veszi föl, azon a területen, amelyet Reinecke La Tène A-fokozatának törzsfészke gyanánt ekként jelöl ki: az Alpok északi lejtői és a Német Középhegység által határolt terület nyugati fele, amely északi Franciaországban folytatódik.³¹

Északfranciaországra, a Marne-vidékre jellemzők, emellett Németországban is föllépnek azok a formák, amelyek közvetítő alakok a si-

²⁸ On a Late Celtic Urnfield at Aylesford, London, 1890, *Archaeologia* LII, 317–388.

²⁹ Evans, i. m., X és XI. tábláján állította össze az északitáliai analógiákat. Kiemeljük itt, hogy a bordázás a korongos technikával való kapcsolata révén maradt fenn. A fémszögekkel, helyesebben kis pitykével való díszítés utánzása az agyagban, aminek a közvetítő nyomait Németországban és a franciaországi leletekben is felleljük, (v. ö. pl. a montbeuvray szemes díszítéseket) már nem egyezik a korongos technikával, nem népszerű Angliában.

³⁰ British Museum, *A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age*, Fig. 142, 1 és 5, valamint 143. l.

³¹ Reinecke, *Zur Kenntnis der La Tène Denkmäler in der Zone nördlich der Alpen*, Mainz Festschrift, 1902.

— auch noch durch den Umstand bedrängt, dass bei den Funden von Csabrendek die chronologische Zeitspanne sich nicht auf eine kurze Periode zusammendrängen lässt.²⁵ Dieses Grabfeld umfasst ein riesiges Gebiet und die Datierung der Funde reicht vom Ende der Bronzezeit bis zum Mittellatène. Unter die bekannteren Formen des Frühlatène dürfte man bloß die, bei Darnay als Abb. 2 und die dort als Abb. 10 der Taf. XVII vorgeführten Gefäße als Analogien der Flaschenform einreihen; auch die einfache Schalenform (vgl. Darnay, Abb. 8) könnte hieher gezählt werden, obwohl sich Darnay hiebei auf Analogien des Mittellatène beruft. Es ist dies übrigens das einzige Gefäß im Grabfeld, wovon sicher angenommen werden darf, dass es einem Skelettgrab entstammt. Die Datierung der, in der Abb. 9 Darnays dargestellten hübschen, von den mittellatènezeitlichen Aufsatzgefäßen abweichenden Schüssel ist unsicher; das dortselbst unter Nr. 1 angeführte, schwerfällige Gefäß aber dürfte wahrscheinlich ein späterer Typus sein. Darnay datierte ausserdem noch mehrere Formen, die wir in den ungarländischen Funden in Begleitung von Objekten der späten Bronzezeit oder der Hallstattperiode finden, in die Latènezeit, und vergass uns leider auch darüber zu informieren, welche Fundobjekte zu dieser Keramik gehörten. Seine Ausführungen können daher unsere Kenntnisse in Sachen der durch Pittioni aufgeworfenen Frage nicht weiterbringen. Zwei Gefäße aus einem Skelettgrab von Pöttelháza (Pötteldorf), welche Fundstelle durch ihre Frühlatènegräber auch sonst bekannt ist, können als solche frühere Funde gelten. (Die besagten beiden Gefäße befinden sich im Burgenländischen Museum). Sie wurden zusammen mit einem Bronzearmband vorgefunden, das die charakteristische Petschaftendigung hatte; das eine der Gefäße hatte Eierform und war unten nach Art der Omphalosschalen eingedrückt. Es stellt sich nun die Frage, ob die Zusammenhänge dieser roheren Form bei eingehender Untersuchung nicht etwa bis nach Mittelitalien zu verfolgen wären. Diese Form erinnert an jene Bucchero-Skyphoi, deren Haupttypus der, im Bochoris — Grab gefundene Skyphos ist;²⁶ obwohl wir die Übergangsformen nicht kennen und auch die felgenreifenartige Verzierung, wie auch die Henkel an unserem Exemplar fehlen. Diese Ähnlich-

²⁵ Darnay, S. 43, Nr. 2.

²⁶ Áberg, *Chronologie*, Bd. I, Abb. 77, ferner Starositnosti, Zeme Česke, I. Teil, Pl. XXXI.

tula-forma és az angliai késői La-Tène urnák között s ezekben keresem én az alsópéli urna idősebb kortársait is. Ezek az edények, amelyeket Déchelette a maga időbeosztása szerint, a La Tène-kornak részben a Reinecke A-periódusát is fedő I. szakaszára helyezett, a már említett talapzatos formákkal egyeznek, egyes példányaik túlzott karcsúsága,³² másrésztől erős öblösülése indokoltá teszi az egyensúly ilyen biztosítását. A karcsúságra való törekvés egyébként nemcsak a keramikát, hanem az ezen a területen keletkezett fémmunkákat is jellemzi. Reginald A. Smith azokban a soraiban, amelyeket egy, a nagy közönségnek szánt, egyébként igen komoly folyóiratban a British Museum egyik legfontosabb új szerzeményének szentelt, felhívja a figyelmet arra, mint változik meg a görög oinochoé zömökebb alakja a keltaság izlésének átfomáló hatása alatt s mint kerülnék ki a kelta, vagy a kelták megrendelésére dolgozó etruszk, vagy görög bronzműves keze alól ennek az izlésnek megfelelő oly formák, mint a niederweyutzi lelet két karcsú korsója (8. kép a). Ugyanígy megnyúlik, karcsú csúcsba fut ki az Itáliából importált bronzsisakok gömbölyded formája azokon az utánzatokon, amelyek a keltaság részére készültek, mint a közismert berrui és gorge-meilleti sisakok, amelyek típusából egyébként hazai formát is idézhettünk: a Nemzeti Múzeumban lévő — sajnos — csonka szebeszlói sisakban. A figurális ábrázolást sem hagyja érintetlenül ez az izlés; azok a furcsa, olykor indákba kifutó lábú alakok, amelyek a bronz és vastárgyak felületét elénkítik, jóformán egytől-egyig karcsú, kecses körvonalúak. Az imént említett bouzonvillei korsó füléül szolgáló fantasztikus állatalak is karcsúságával tűnik ki, ami egyébként az edény stílusával való összhangba-hozatallal is magyarázható.³³ A keramikában, az

³² A St. Audebert-i urna. British Museum, A Guide to the Antiquities of the Iron Age 1925. évi kiadásának 21. ábrája után. Szerfölött megnehezíti a La Tène-kor emlékeinek chronológiájában való eligazodást az a körülmény, hogy úgyszólván minden kutató, aki a korról behatóbban foglalkozott, más, új időbeosztást állapított meg. Ez időbeosztások ismertetését l. a British Museum, A Guide to the Early Iron Age 1925. évi kiadásának XII. tábláján. Viollier pl. az általa meghatározott I. korszakot még három alosztályra is tagolta.

³³ Ez az állatalak annak a gondolatnak szempontjából is figyelmet érdemelne, hogy mennyiben számíthatjuk a szkíta-La Tène kapcsolat bizonyítékai közé. A sörény és lábszár stilizált díszítményei, valamint a réműletkeltőnek keresése az állatfej ábrázolásában, kedveznek egy ilyen magyarázatnak.

keit gewinnt an Bedeutung durch den Umstand, dass die, dieser Skyphosform spezifische Radialornamentik in roherer Form auch an anderen Latènegefässen wiederkehrt (Reinecke, A.U.H.V., V, S. 50, 884). Ein weiteres Stadium der Entwicklung dieser Ornamentik vertritt die doppelte Flügelzier unter den eingepressten Ornamenten eines kleinen Frühlatènegefässes aus Jászládány (Tafel XVIII, 3). Das zweite Gefäss von Petőháza erinnert an das, bei Jahn (a. a. O., Taf. V) besprochene Gefäss von Kentschkau; unser Exemplar ist ein einfacher, kleiner Topf, oder ein Schälchen mit Wulstrand; seine zierlicheren Derivate kommen auch in den späteren ungarländischen Funden oft vor; das Kentschkauer Exemplar wurde aber in Gesellschaft von Funden gehoben, die dem IV. Jahrhundert angehören.

Ebenso wäre es nicht angebracht, die ungarländischen Funde deshalb, weil wir die Vorstufen einzelner ihrer Formen auch hierzulande nachweisen können, als eine autochtone Kultur des ungarischen Latène darzustellen und hiebei die, hinter dem Auftreten des Latène verborgenen Völkerbewegungen abzuleugnen. Die Keramik des Soproner Grabfeldes bildet eine, in sich abgeschlossene, vollentwickelte Erscheinung, die durchaus fremd der früheren, an demselben Orte vor sich gegangenen Stilentwicklung gegenübersteht. Jenen reicherer Möglichkeiten entsprechend, die die Drehscheibenarbeit zuließ, sind die Konturen dieser Gefässe freilaufend, schwungvoll, einheitlich. Es fehlen hier die ornamentalen Motive der gerade in diesem Gebiet prachtvoll entwickelten Hallstattkultur: die erhabenen Ornamente, die Buckel, die Ösen, die reliefartig hervorgehobenen, untereinander zusammenhängenden Spiralen, sowie die als Gusschnäbel und Gefässhenkel dienenden Tierprotomen. Und wenn wir auch gewisse, als Grundformen zu betrachtende Analogien im hallstättischen Denkmalschatz finden, so fehlen doch beinahe vollständig die Übergangsformen. Auch die keramische Ornamentik ist an diesen Gefässen einheitlich und im Stile der Reinecke'schen B-Stufe entwickelt, obwohl an ihnen hie und da die technischen Elemente auch der früheren Periode zweifelsohne erscheinen. Die Kreispunktornamentik, — die manchmal schon auf Funden der A-Stufe erscheint und eines der am reichsten vertretenen Motive auf den schönen, figuralverzierten Urnen der Hallstattzeit gerade in diesen Gebieten ist, sowie auch technisch nahe zu dem, mit dem Stempel eingepregten Ornamentmuster

alsópéli urna már említett közvetlen rokonságán kívül, bizonyos szűknyakú palackok képviselik még az izlésnek ezt az irányát s hogy a kelta keramikában később fellépő sokszoros bordákkal való feltagolás, amire a korong használata annyira csábít, még csak elvétve, vagy egyáltalában nem jelentkezik, azt talán a görög bronzedények importjának tulajdoníthatjuk. Hiszen még az alsópéli edény gondosan símitott, fénylő felülete is annyira emlékeztet a bronzedényekre. Az alsópéli edény ezzel a karcsúságával idegenként jelenik meg a Dunántúl hallstätti kultúráról uralt területein; Este, Santa Lucia sírmezőiben hasonló jelenséget észlelünk; hozzánk ez a hatás azonban nem jutott el a szitula-formával együtt. Igaz, a szitulát túl a Dunán inkább csak korábbi formáiban ismerjük, de még ezeket is a periferiális kulturkör bizonyos nehézkessége jellemzi. Ezzel már eldöntöttnek is tekinthetnők azt, hogy tárgyunk, amit egyedülálló volta is tanúsítani látszik, valahonnan a Marne-vidékről, vagy a korai La Tènekor valamely nyugatnémetországi műhelyéből került hozzánk, de be kell vallanunk, hogy a korszak magyarországi sírjait nem ismerjük eléggé és a kordatálás és a kapcsolatok kérdésében az újabb kutatásoktól még meglepetéseket is várhatunk. Az alsópéli edény rokonsága amazokkal a nyugati formákkal mégis oly erős, hogy legalább az egykorúságot, vagy a közvetlen elsődleges leszármazást bizonyítottan tekinthetjük. Egyedüli eltérés a talapzat elmaradása, pedig az eredetileg alul csonka edény rekonstrukciója helyes. Nem enged ez irányban kétséget a peremszéles, vízszintes alsó lapja, amely nem lehetett egyszerű profilálás, hanem a talp maga volt. Az analógiáért azonban itt sem kell a későbbi angol formákhoz folyamodnunk, amelyek között gyakori az ilyen egyszerű, keskeny talpperem, a marnei vidékről is mutat be Déchelette olyan alakot, amely ez irányban kétségeinket eloszlatja, egy az ősi szitula-formához tartozó és egy másik, abból leszármazott alakot,³⁴ amelyeken az erősen redukált feneket ilyenféle perem fogja körül.

Az alsópéli edényen mégis van olyan vonás, amely Magyarország és a csatlakozó alpesi területek későhallstätti keramikájához tűzi s ez az edény ornamentikájában mutatkozik. Az edény vállán ugyanis, úgy, amint ez a marnei keramikában is többször előfordul s mint ahogy

steht, — wurde durch Pittioni bearbeitet. Er lässt dieses Ornament aus dem Venetien der Hallstattzeit herkommen. Wir können uns seiner Ansicht vorbehaltlos anschliessen; man wäre sogar geneigt, auf seinen Ansichten weiterbauend, die nördlich führende wichtigste Strasse dieses Motivs geradezu in den österreichischen Alpenpässen zu suchen. Eine Vorstufe der Technik könnte aber in der Stempeltechnik der keramischen Objekte vom Arnoaldi-Grabfeld gefunden werden. Obwohl wir die Verbindung der hallstättischen Funde am Purgstall und der Latène-funde am Wienerhügel nicht beweisen können, steht noch immer die Möglichkeit da, dass die grosse Vorliebe für die Kreisaugenverzierung, die die hiesige Latènekeramik aufweist, eigentlich nur ein Wiederaufblühen der seit altersher beliebten Ornamentik sei.

Formen und Ornamentik der Keramik knüpfen das Grabfeld von Kosd zu den Soproner Gräbern. Das Grabfeld lieferte je sonst auch in Schmuck und Waffen beinahe ausschliesslich Frühlatène-funde. Die Leitformen sind die weitbauchigen Flaschen, Töpfe und die Omphalosschalen. Aus den auf unserer Tafel XX dargestellten Gefässen war nur das, auch durch seine ungewohnte, gelbliche Färbung auffallende Töpfchen, Tafel XX, 9, von einer Mittellatène-fibel begleitet. In der Verzierung wiederholt sich das Kreisaugenmotiv in den mannigfaltigsten Kombinationen, sogar an den feinen Omphalosschalen der Hochglanz-Bucchero-Ware (Tafel XX, 10).

Die Ornamentik besteht ferner aus den sonstigen, die A-Stufe des Mittellatène begleitenden Verzierungen, wie z.B. aus den aneinandergereihten SSSSS-Formen (d. h. dem sog. „laufenden Hund“), aus kleinen Parallelogrammen, aus Motiven, die an die schwalbenschwanzartigen Heftel erinnern. Diese Ornamente wurden gewöhnlich mit Hilfe von Stempeln in die Oberfläche der Gefässe eingeprägt.²⁷ Ähnlich eingeprägt erscheint das Kreuzmotiv im Rahmen von Kreispunktornamenten in Kulcstelep (Tafel XX, 5), es gehört offenbar verhältnissmässig späteren Zeiten zu, wie wir das durch die Funde des Grabfeldes von Jutas beweisen können. Auch die, an figurale Formen erinnernden und durch rautenförmige Rahmen eingefassten Ornamente des Prunkgefässes vom Wienerhügel (AÉ, 1889, S. 365; vgl. Ducati Storia dell' arte etrusca, Tafel

³⁴ Déchelette, i. m., 659, 7. és 8. ábra.

²⁷ AÉ a. F. XIV, Taf. XXIV, 1, 3 und 4.

annak bizonyos előzményeire az itáliai korai vaskori keramikában is könnyen reáelünk, keretbe foglalt díszítményeket látunk, ezek azonban nem ismétlődnek oly metópészerű szabályossággal, mint ott, hanem kissé szabálytalanul elosztva hat mezőben sorakoznak. Egy köríves, egy csipkézett szélű, egy háromszögű és három négyszögű mező zárja magába a díszítményeket (XVIII. tábla, 1, XIX. tábla és 9. kép). A köríves, illetve háromszögű mezők olyféle díszítményekkel vannak kitöltve, amelyekben az értelmetlen, de jó részben mégis szándékos elstilizálás dacára is felismerhetjük a görög palmettától való leszármazást. Tanulságos ezeket a díszítményeket a waldalgesheimi torquesen, vagy a niederyeutzi korsón látható palmettákkal összehasonlítani (8. kép a-b). Ezeknek szép, szabatos rajzában is benne van már az első lépés a felé az átalakulás felé, amelynek folyamata a kelta területen a Kr. u. VII. századig szakadatlan. E folyamat során feltagolódnak a palmetta részei, feloldódik annak kimért szerkezete, egyes levelek megnyulnak, mások felduzzadnak, a díszítmény olykor emberi arc hasonlóságát ölti magára, fellép az asszimetriára való törekvés, amelyből főleg a szeszélyes hajlásokban bogozódó palmetta-inda veszi ki a részét. A forrási processzus végén, talán egy újabb klasszikus hatásra, ismét egyesítik a feldarabolt részeket a legkülönbözőbb alakú felületek kitöltésére, teljesen újszerű, de ismét szabatos és kimért díszítményekké.

Főleg akkor lazul meg és válik értelmetlenné a díszítés, amikor azt a bronzból más anyagra viszik át s az értelmesebb bronzműves helyett a tanulatlanabb, nehézkesebb kezű vas munkás vagy fazekas veszi a kezébe. Pedig a díszítmény már átalakulásának abban a fázisában, amelyet a niederyeutzi korsón látunk (8 a—b kép), megtalálja útját a keramikába. Itt mint bekarcolt felületdíszítmény jelentkezik egy Saint Pol de Léon-i edényen (12. kép 3).³⁵ Az alsópéli edényen már sokkal messzebb haladt a felaprózódás, az aszimetriára való törekvés és emellett értelmetlenségek is lépnek föl a díszítmény feltagolásában, amelyek miatt azt az imént körülírt nagy kelta kultúrkerület produktumaival szemben, úgy mondhatjuk, bizonyos provincializmus jellemzi. Az egyik a háromszögű térben (9. kép V) még legjobban felismerhetők a már széttagolt és kissé esetlenül rajzolt palmet-

43, 141), sowie die Palmettenvoluten eines Gefässes von Kosd Taf. XX. 3, wurden ebenfalls mit Hilfe von Stempeln hergestellt. Die Ornamente des Gefässes vom Wienerhügel stammen offenbar aus sehr früher Zeit, während diejenigen des Kosder Gefässes vom Ende der Periode herzukommen scheinen; zumindest lässt sich ihre Ornamentierung auch an der Riemenöse des reichverzierten Schwertes von Jutas wiederfinden.

Eingeritzte Verzierung kommt an Latènegefässen nur selten vor. Eines der schönsten Beispiele für diese Verzierungsart befindet sich an einer Urne von Alsópél.

Innerhalb der ungarländischen Keltenkeramik dürfte kaum noch ein Exemplar sein, das die Charakterzüge des Latène-Stils derart vorteilhaft vorführen könnte, wie jene reichverzierte Urne, die ich hier als erster heranziehe, obwohl sie bereits seit mehr als vierzig Jahren im Ung. Nationalmuseum steht. Die schlanken Konturen, die formvollendete Ausführung, sowie die charakteristischen Ornamente des Stückes würden ihm selbst im Klassischen des Latènegeschmackes, in der Marnegegend, unter den Keltendenkmälern einen vornehmen Platz sichern. Die Konturen des Gefässes schwingen sich mit frischem Elan vom stark eingezogenen Unterteil zur Höhe empor, ohne dass hiedurch die Urne an Stabilität verlieren würde. Diese Technik scheint auf einen Meister zu deuten, der wahrscheinlich kein einfacher Handwerker, sondern ein Künstler der Keramik war. (Tafel XVIII, 1, 4, XIX und Abb. 9)

Diese Gefässform steht bei uns bislang allein da, obwohl sie der Form nach schon bei flüchtiger Besichtigung recht nahe jenen Gefässen steht, die die Fachliteratur „Aufsatzurnen“ (pedestal urns, urnes à pedoncule) nennt und die durch A. Evans bei Besprechung der Funde des Urnengrabfeldes von Aylesford eingehend bearbeitet wurden.²⁸ Die Funde von Aylesford stammen aus dem I. Jahrhundert v. Chr., ihre Urform fand aber Evans in den Bronze- und Tonsitulen der frühen Eisenzeit von Este und anderen italienischen Fundorten. Bedeutende räumliche und Zeitunterschiede trennen diese Urformen von ihren späten Derivaten in England; umso überraschender ist es daher, wenn ausser den Grundformen auch die Reifenornamentik der Gefässe übereinstimmt.²⁹ Man dürfte doch

²⁸ On a Late Celtic Urnfield at Aylesford, London, 1890, *Archaeologia* LII, S. 317—388.

²⁹ Evans, a. a. O., Taf. X und XI stellte die nord-

³⁵ Déchelette, i. m., 1468.

talevelek, a félkörívvel határolt mezőben (9. kép I) triquetrumszerű idomokká alakulnak át azok s kívülről a magyarországi korábbi La Tène-keramika jellemző pontozott körei szegélyezik a a díszítményt. A csipkézett szélű mezőben (9. kép III) azonban már jóformán a felismerhetlenségig függetleníti magát az indamotívum a palmetta-idomtól s azt a fokát éri el a stilizálásnak, amellyel már inkább a II. periodusból (Reinecke-C) való kardhüvelyek felületén találkozunk. De míg a kardokon a díszítmény minden szeszélyessége mellett is összhangban van a díszítendő felület alakjával, bele van komponálva az adott térbe, addig itt semmi kapcsolatot sem látszik a díszítmény formája és a díszítendő felület, a körben futó homorú öv között. Egész kétségtelen, hogy az agyagműves valami készenkapott mintát alkalmazott. Önként kínálkozik itt az a magyarázat, hogy sisakok szemellenzői és tarkóvédőinek díszítése szolgálhatott mintájául. Ezt nemcsak az egyik díszítményt befoglaló, a két körív által határolt szférikus felület látszik bizonyítani, de az a körülmény is, amire a díszítmény értelmetlensége mutat, t. i. hogy itt már nem a görög palmetta közvetlen utánzásával, hanem már a másodkézből vett és szerves összefüggéstől megfosztott voltában értelmetlenné vált motívum további elstilizálásával állunk szemben. Ez annyival is valószínűbb, mert tárgyunk csipkézett díszítménye és a berrui sisak csúcsdíszítménye (12. kép 2)³⁶ között felismerhetetlen a kapcsolat, a díszítmény körüli üresen maradó felületek pontozott kitöltésén kívül is. Annak különben, hogy a fémdíszítmények mennyire hatnak a keramikára, bizonyítéka az amfrevillei sisak³⁷ sávós díszítésének harmadik sora (12. kép 1), a Roska által ismertetett oláh-szilvási sisak (10. kép) és némely francia festett edény³⁸ díszítményeinek közeli rokonsága. Figyelmesebb szemlélet után felismerjük, hogy a szóbanforgó díszítmény nem egyéb, mint az említett sisakok triquetrumszerű tagok láncolatából álló díszítésének teljes elparlagiasodása, amelyen még az amfrevillei sisak középső palmetta-leveleinek közbeékelődését is felismerhetjük. Ez a motívum egyébként a franciaországi festett keramikába is behatolt.

Egészen eltérő természetűek a négyszögű kereteket betöltő díszítmények (9. kép II., IV., VI.), ezekben a swastikát és a swastikának mean-

³⁶ U. o., fig. 656, 3.

³⁷ U. o., fig. 490.

³⁸ Saulces-Champenoises. Déchelette, i. m., fig. 661, 2.

bei dem jahrhundertelangen, eingekeilten Zeitabstand zwischen Ursprungsform und Nachbildung, an eine direkte Beeinflussung keinesfalls denken können. So lässt sich denn jene vollentwickelte schlanke Form — die man an den, mit der Aylesford-Urne gleichzeitigen Gefässen von Schwarling und Welwyn im Britischen Museum bemerkt,³⁰ — im gesamten veneto-illyrischen Kunstkreis kaum wieder vorfinden, obwohl es zweifellos ist, dass die ursprüngliche Grundform, die strengere Form der Bronzesitula, durch die Nachbildung in Ton, sowie durch die territoriale Verschiebung nach Nord, hier weichere und zugleich auch schlankere Konturen erhielt. Diese ansprechende Formgebung erfolgte aber bereits im Kreis des Keltentums, u. zw. in jenem Gebiet, das Reinecke als das Urnest der A-Stufe des Latène, u. zw. in Form eines Keiles verzeichnet, dessen Seiten durch die Nordabhänge der Alpen, sowie durch die Westhälfte jenes Gebietes gebildet werden, das durch das deutsche Mittelgebirge eingefasst wird und dann in Nordfrankreich weiterläuft.³¹

Für das nordfranzösische Gebiet charakteristisch, zugleich aber auch in Deutschland vertreten sind jene Formen, die zwischen der eigentlichen Situlaform und den Spätlatène-Urnen Englands vermitteln; unter diesen Gefässen glaube ich auch die älteren Zeitgenossen der Urne von Alsópél suchen zu müssen. Déchelette verlegte die Datierung dieser Gefässe in seiner chronologischen Einteilung auf den I. Abschnitt des Latène, der sich teilweise auch mit der A-Stufe Reineckes deckt. Sie stimmen mit den bereits erwähnten Aufsatzformen überein; einzelne ihrer Exemplare wurden überschulmig geformt, wodurch wieder kräftig ausgebaucht geformt, wodurch eine derartige Sicherung ihres Gleichgewichtes motiviert erscheint.³² Der Drang nach Schlank-

italischen Analogien zusammen. Auch an dieser Stelle betonen wir nachdrücklich, dass die Reifenverzierung scheinbar wegen ihres Zusammenhanges mit der Scheibentechnik weiterlebte. Das Übertragen der Metallnagel- und Kompasselverzierungsart ins Lehm, dessen vermittelnde Spuren in den deutschländischen und französischen Funden ebenfalls vorzufinden sind (vgl. z. B. die Punktverzierung von Montbeuvray), entspricht schon weniger der Scheibentechnik und ist in England garnicht beliebt.

³⁰ British Museum, A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age, Fig. 142, 1 und 5, S. 143.

³¹ Reinecke, Zur Kenntnis der La Tène-Denkmalen in der Zone nördlich der Alpen, Mainz, Festschrift, 1902.

³² Die Urne von St. Audebert, nach Abb. 21 im British Museum, A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age, aus d. J. 1925. Die Orientierung in der Chronologie

derszerű variációit ismerhetjük fel, oly motívumot, mely a korábbi vaskornak úgy itáliai, mint periferiális körében egyaránt népszerű és pedig úgy nagyobb felületek kitöltésében, mint tárgyunkon látható módon kis keretekbe zárva. De fönmarad az a marnei területeken, Boszniában és Nesazióban is meglehetősen késő időkig, de míg alkalmazásában amott több a kimerés, azt az alkalmazásmódot, ahogy az tárgyunkon föllép, inkább a hallstatti formakörben leljük fel. Azokra az áttört bronzlemezekre gondolok itt, amelyek egyéb, figurális díszű lemezekkel váltakozva, elszórtan vannak az edény felületére illesztve, mint a wildoni Galgenberg-ről származó díszes urnákon a gráci múzeumban.³⁹

Ez a meanderdísz főleg a korhatározás szempontjából bír jelentőséggel, ez óv meg attól, hogy a kísérő leleteket nem ismerve, az edényforma késői fönmaradására hivatkozzunk s az alsópéli edényt az angliai talpas urnák mellé állítsuk.⁴⁰ De óv ettől a hazai korai La Tène pontkörös díszítésmódjának elvegyülése ékítményei között és a palmetta átalakulásának az a foka, amely korai kardjainkon és még inkább a korai sisakokon jelentkező izléssel, egyező. Hallstatti tradíciókhoz fűződik egyébként az edény anyaga is: a későbbi bucherok módjára gondosabban iszapolt, sötét réteggel bevont, valamivel lazább vörösbarna keverék. Jól látható ez a korai La Tène-kor egyéb edényeinek törési felületén is. Itt-ott a fekete bevonás alól is előtűnik a vörösbarna szín, úgyhogy ezáltal az edények gondosan elsímított fénylő felületén helyenkint bőrszerű, barnás árnyalatú foltok keletkeznek. Nem más ez a vörhenyes anyag, mint a hallstatti urnáink megszokott anyaga, mely a korongon való formálás igényeihez képest jobban iszapolt, gondosabban átgyúrt mi-

heit karakterizált úbrígens nicht nur die keramischen, sondern auch die MetallgefäÙe dieser Gebiete. Reginald A. Smith widmete eine seiner Arbeiten, die in einer, für das gröÙere Publikum redigierten, doch sonst sehr ernsten Zeitschrift erschien, einer der wichtigsten Neuerwerbungen des Britischen Museums. In dieser Arbeit lenkt er unsere Aufmerksamkeit auf den Werdegang, wie die gedrungene Form der griechischen *Oinochoe* unter dem Einfluss des Keltengeschmackes verändert wird und wie aus den Händen der keltischen, oder für die Kelten arbeitenden etruskischen oder griechischen Bronzarbeiter jene, dem Keltengeschmack entsprechende Neuförmungen entwachsen, wie solche die beiden schlanken Krüge des Fundes von Niederyeutz bei R. A. Smith, Bouzonville (Abb. 8), vertreten. Ebenso erhält auch die Rundform der aus Italien importierten Bronzehelme eine schlanke, hochgewachsene Spitzform an jenen Nachahmungen, die eigens für die Kelten verfertigt wurden, wie z. B. die bekannten Helme von Berru und Gorge-Meillet, deren Typus úbrígens auch in Ungarn vertreten ist, u. zw. in dem leider brüchigen Szebeszlóer Helm des Ung. Nationalmuseums (Abb. 7). Auch die figuralen Darstellungen werden durch diese Geschmacksrichtung beeinflusst: die eigentümlichen Gestalten mit ihren, manchmal rankenartigen FüÙen, die die Oberfläche der Bronze- und Eisengegenstände beleben, haben durchaus schlanke, zierliche Konturen. Auch die fantastische Tiergestalt, die als Henkel des vorhin erwähnten Kruges von Niederyeutz dient, fällt ebenfalls durch ihre Schlankheit auf, deren Ursache darin zu suchen ist, dass man die Gestalt mit dem Kunststil des Kruges selbst in Einklang bringen wollte.³³ In der Keramik vertreten diese Stilrichtungen ausser

der Latènedenkmalèr wird durch den Umstand, dass ein jeder Forscher, der sich mit diesem Zeitalter befasste, eine andere Zeiteinteilung brachte, sehr erschwert. Die Besprechung dieser Zeiteinteilungen s. im British Museum, *A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age*, aus d. J. 1925, XII. Viollier stellte z. B. in seiner ersten Stufe sogar drei weitere Gruppen fest. Auf die allerneuesten Feststellung N. Åbergs úber die Anfänge der Latènekultur (N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, Teil II, Hallstattzeit, Stockholm, 1931, S. 104 ff) kann ich hier nunmehr schon nicht eingehen.

³³ Diese Gruppe dürfte schon in jener Hinsicht vielsagend sein, inwiefern sie einem vorausgesetzten Zusammenhang zwischen dem Skythentum und dem Latène bestätigt. Die Vorliebe für das schreckliche Element, ferner die stilisierten Verzierungen des Unterschenkels, scheinen eine solche Annahme kräftig zu unterstützen.

³⁹ Marianne Grubinger, *Die Hügelgräber bei Wildon*, *Eiszeit VII*, 114.

⁴⁰ Drexel is ennek a meandermotívumnak a jelenlétében látta a legsúlyosabb ellenérvet a württembergi köemlék korának leszállításával szemben, azokban a reflexióiban, amelyeket Robert Knorr ismertetéséhez fűzött. (*Germania*, Jg. V, 18), Fejtegetéseihèz csak annyiban fűzhetünk újat, hogy az alsópéli edényben és a bouzonvillei korsó csörének alján elhelyezett díszítményben oly tárgyakra hivatkozhatunk, amelyek azt tanusítják, hogy a hallstatti kornak ez az öröksége a kisművészetekben is azokhoz a korai La Tène-motívumokhoz társul, amelyeknek hatása még a württembergi köemléken is felismerhető és amelyekröl az amfrevillei és szilvási sisak ismertetése során már szólottam.

nőségüvé válik, nemcsak a hevenyén készült holdidolok és holdtálak számára előállított keveréknél, de a legfinomabb festett edények anyagánál is.

Az edények tulnyomó része: az urnák, a lencseidomú-testű korsók, a nagyobb tálak, a csészék és fazekak, egyaránt tulnyomó részben omphalosos fenékkal készülnek, úgy hogy gondolkodóba jövünk, hogy vajjon az első fazekas korongnak nem volt-e ilyen domború közepe, amelyre a készülő edényt reá állították, egyébként ugyanis az ilyen domború fenéknek korongon való felhúzása bizonyos nehézséggel jár. Nem akarom ezzel egyszersmind az omphalosos forma keletkezését is magyarázni, amely régibb a korong használatánál. Hogy vajjon meddig marad fön­n az omphalosos formák alakításának szokása a helyi keramikában és hogy ezt a formálási-módot ekként korhatározó érték­ként elfogadhatjuk-e, annak megállapítására nagyobb összehasonlító anyagra lenne szükségünk.

Amikor a magyarországi leletekre vonatkoztatva általánosságban korai La Tène-ről beszélünk, akkor az alatt Reinecke B-fokozatát, a IV. századi kelta leleteket értem. Ennek a kor­nak magyarországi emlékeit látva igazat kell adnunk Wimmernek, aki nem értelmetlenséget, nem „Verballhornungot“ lát az emlékeken, hanem fejlődést, egy nagy dekoratív érzékű faj eleve­nebb ízlésének a klasszicizmus szellemétől való megihletését. Bizonyára vannak értelmetlenségek, szertelen eltévelyedések, mint máshol, úgy a mi emlékeinken is. Egyébként azonban a mi emlékeink a Marne-vidék és Délnémetország némely tárgyaihoz, a rodenbachi karperechez, a schwarzenbachi torqueshez, a saulces-champenoisesi festett edényhez viszonyítva díszítésükben takarékosabbak, vonalvezetésükben higgadtabbak. Azzal az elevenséggel, amely az oláh-szilvási sisak tarkóvédőjének díszítményeit jellemzi, ritkán találkozunk. Ennek oka időbeli eltérése­n kívül az is lehet, hogy Magyarországon nem érvényesültek azok a hatások, amelyek a­mott ezeket az elevenebb emlékeket életrehívták. De bizonyára más volt a felvevő is, az iteni őslakosság, amely nem rendelkezett a kelták dekoratív érzékével és bár itt sem hiányzott már a VI. század óta sem a görög, sem az itáliai importárú, itt mégis a La Tène-ízlés szel­lemétől idegen formavilág keletkezett, amelynek hatása érvényesül a keltákról ránkmaradt emlékeken, de nagyobb jelentőségre csak idővel emelkedik.

der unmittelbaren Stilverwandschaft der Urne von Alsópél, auch einige enghalsige Flaschen. Wenn nun die, in der keltischen Keramik später häufig erscheinende Reifenteilung, — wozu die Drehscheibentechnik reichen Anstoss bietet — vorläufig nur selten oder überhaupt nicht auftritt, so ist dies vielleicht der Einfuhr von griechischen Bronzegefässen zuzuschreiben: erinnert doch selbst die sorgfältig geglättete, glänzende Oberfläche der Urne von Alsópél an derlei Bronzegefässe. Das Gefäss von Alsópél ist mit seiner schlanken Form ein Fremdkörper in den durch die Hallstattkultur beherrschten Gebieten Westungarns. Ähnliche Erscheinungen lassen sich auch in den Grabfeldern von Este und Santa Lucia feststellen. Diese Einflüsse konnten aber, ungleich der Situlaform, nicht zu uns gelangen. Allerdings kennen wir die Situla hier nur in ihren früheren Formen, aber selbst diese Exemplare sind durch eine gewisse Schwerfälligkeit der periferischen Kulturkreise charakterisiert. In dieser Hinsicht steht ein Aufsatzgefäss aus den Hügelgräbern vom Loibenberg ziemlich allein da (Mus. Graz); es ist auch sonst als eine Übergangsgestalt zwischen der Situlaform und den Aufsatzurnen zu beurteilen. Die Hügel werden durch eine Certosa-fibel, sowie durch andere spätitalische Fibeln datiert. Hiemit dürfte auch die Frage als entschieden erachtet werden, ob unser Gefäss — wie dies auch durch sein Alleinvorkommen bezeugt wird — irgendwo vom Marnegebiet oder aus irgendeiner westdeutschen Werkstatt des Frühlatène zu uns gebracht wurde. Wir müssen trotzdem bekennen, dass wir die ungarländischen Grabfunde dieser Zeit noch nicht hinlänglich kennen und dass, in Fragen der Datierung, sowie der Zusammenhänge, neuere Forschungen noch manche Überraschungen bringen können. Die Verwandtschaft der Gefässe von Alsópél mit jenen westlichen Formen ist aber trotz allem derart durchdringend, dass wir zumindest die Gleichaltrigkeit oder die unmittelbare primäre Abkunft als gesichert annehmen können. Die einzige Abweichung besteht bei unserem Stücke darin, dass hier der Fuss des Aufsatzes fehlt, wo doch das unten ursprünglich brüchige Gefäss richtig rekonstruiert wurde. Über jeden Zweifel erhebt diese Annahme die breite, horizontale, untere Fläche des Ranftes, der keinesfalls ein einfaches, Profilornament war, sondern sicher als Fussglied diente. Wegen der analogen Beispiele müssen wir uns auch in diesem Fall keineswegs an spä-

tere Formen aus England wenden, unter denen derartige schmale Wülste recht häufig sind; aus dem Marnegebiet selbst führt Déchelette einige Formen vor, die unsere Zweifel in dieser Hinsicht gänzlich heben dürften, nämlich eine Situla und dann eine Derivatform derselben,³⁴ bei denen der stark reduzierte Gefässboden durch einen derartigen Stranding eingefasst wird.

Es gibt am Gefäss von Alsópél doch einen Charakterzug, der das Stück mit der späthallstattzeitlichen Töpferei Ungarns und der anschliessenden Alpengebiete verknüpft: er liegt in der Ornamentik des Gefässes. Wir finden nämlich auf der Schulter des Gefässes, wie dies auch in der Marne-Keramik öfters vorkommt, und wie deren gewisse Vorgänger auch in der Keramik der italischen frühen Eisenzeit leicht nachweisbar sind, Ornamente in Rahmen eingefasst, die aber hier nicht mit jener metopeartigen Regelmässigkeit wiederholt werden, wie bei jenen, sondern in sechs Feldern, etwas unregelmässig verteilt nebeneinander erscheinen. Die Ornamente werden durch je ein Feld eingefasst, das einmal kreisbogenartig, einmal durch eine gezackte Linie eingerahmt, dann wieder dreieckig, sowie in drei Fällen viereckig ist. Die dreieckigen, sowie die kreisbogenartig eingefassten Felder sind mit einem Ornament gefüllt, worin man — trotz der sinnlosen, aber guteils doch gewollten Verballhornung — die Abkunft von der griechischen Palmette klar erkennen kann. Es ist eine lehrreiche Aufgabe, diese Ornamente mit jenen Palmetten zu vergleichen, die am Torques von Waldalgesheim oder am Krug von Niederyeutz vorkommen. Im schönen, genau ausgeführten Duktus dieser Palmette lassen sich schon die ersten Schritte in der Richtung jener Umwandlung erkennen, die dann in keltischen Gebieten bis zum VII. Jahrhundert n. Chr. unaufhaltsam weiterwirkt. Im Laufe dieser Wandlung wird die Palmette in ihre Einzelteile zergliedert, ihre feste Konstruktion löst sich auf, einzelne ihrer Blätter verlängern sich, andere werden weitbäuchig; das ganze Ornament nimmt manchmal die Züge von Menschenmasken an, dann tritt bald der Drang nach Asymmetrie auf, woran sich hauptsächlich die in wirren Verknotungen herumschlingelnde Palmettenranke beteiligt. Gegen Ende dieses Gähnungsprozesses werden, vielleicht unter irgendeinem neueren klassizistischen Einfluss, die

zerfallenen Glieder wieder vereinigt; sie bilden von nun an ganz neuartige, doch nunmehr genau abgepasste Ornamente zur Füllung von Oberflächen der verschiedensten Form.

Die Ornamentik erleidet hauptsächlich dann eine sinnlose und ganz aufgelöste Verballhornung, wenn sie aus der Bronze auf andere Materialien übertragen wird und wenn an Stelle des kunstsinnigen Bronzearbeiters ein ungelernter, schwerfälliger Eisen- oder Tonarbeiter tritt. Und doch findet dieses Ornament bereits in jener Phase seiner Umwandlung, die am Krug von Niederyeutz vertreten ist, seinen Weg zur Keramik. Hier erscheint es als Sgraffitoornament auf einem Gefäss von Saint-Pol-de-Léon (Abb. 12, 3).³⁵ Die Zergliederung des Ornamentes ist auf dem Gefäss von Alsópél bereits viel weiter vorgeschritten, auch der Drang zur Asymmetrie, sowie daneben Sinnlosigkeiten in der Gliederung des Ornamentes treten hier bereits auf, weshalb wir das genannte Stück, gegenüber den Produkten des oben beschriebenen, grossen keltischen Kulturkreises, gewissermassen als Produkt provinzieller Herkunft bezeichnen müssen. In einem der dreieckigen Kartouchen (Abb. 9, V) sind die bereits zerrissenen und etwas schwerfällig gezeichneten Palmettenblätter noch halbwegs zu erkennen. In dem kreisbogenartig eingefassten Feld aber (Abb. 9, I) entwickeln sie sich schon zu triquetrumartigen Formen, deren Randverzierung durch die, aus der ungarländischen Frühlatène-Keramik bekannten kreispunktförmigen Ornamente gebildet wird. In der Kartouche mit dem gezackten Rand (Abb. 9, III), aber wurde das Rankenmotiv sozusagen bis zur Unkenntlichkeit vom eigentlichen Palmettenmotiv getrennt und es erreicht hier einen Grad der Stilisierung, wie wir sie eher an den Schwertscheiden, die Reinecke seiner C-Periode (II. Periode) zuzählt, finden. Aber während dieses Ornament an den Schwertern trotz seiner Unausgeglichenheit, doch mit der Grundform des zu verzierenden Gegenstandes im Einklang steht und in die gegebene Fläche hineinkomponiert wurde, lässt sich hier keinerlei Zusammenhang zwischen der Form des Ornamentes und jener der zu verzierenden Fläche d. h. des herumlaufenden konvexen Zonengürtels, erkennen. Der Tonarbeiter verwendete da zweifelsohne irgendein, ihm fertig geliefertes Muster. Es bietet sich hier spontan

³⁴ Déchelette, a. a. O., S. 659, 7 und 8.

³⁵ Derselbe, a. a. O.,

die Erklärung, dass als Vorlage dieser Verzierungen die Ornamentik der Stirn- und der Nackenschutzplatten der Helme dienten. Einen Beweis hierfür scheint nicht nur die sphärische, eines der Ornamente umfassende und durch zwei Kreisbogen abgegrenzte Oberfläche zu liefern, sondern auch jener Umstand, worauf schon das Sinnlose des Ornamentes hinweist, dass wir es hier nämlich nicht mit einer unmittelbaren Nachahmung der griechischen Palmette, sondern mit der weiteren Auflösung eines, bereits aus zweiter Hand übernommenen und seinem organischen Zusammenhange entrissenen Motives zu tun haben. Es hat dies umso mehr Wahrscheinlichkeit für sich, als zwischen dem Zakenornament unseres Objektes, sowie der Verzierung der Helmspitze von Berru (Abb. 12, 2)³⁶ — auch ausser der punzierten Füllung jener leeren Flächen, die das Ornament umfassen — die Verwandtschaft unverkennbar ist. Für den eindringlichen Einfluss der Metallornamente auf die Keramik spricht übrigens sowohl die dritte Ornamentzone des Helmes von Amfreville-sous-les-monts³⁷ (Abb. 12, 1), wie die nahe Verwandtschaft zwischen den Ornamenten des durch Roska bearbeiteten Helmes von Szilvás (Abb. 10) und jenen einiger französischen polychromen Gefässe.³⁸ Bei genauerer Untersuchung erkennt man gleich, dass das hier besprochene Ornament einfach eine vollständige Entartung jener Ornamente ist, die als eine Kette von triquetrumartigen Gliedern an den genannten Helmen erscheinen. Auch ist hier noch die Einkeilung des mittleren Palmettenblattes vom Helme aus Amfreville zu erkennen. Dieses Motiv drang übrigens auch in die polychrome Keramik Frankreichs ein.

Vollständig abweichender Art sind jene Ornamente, die zur Füllung der viereckigen Kartouchen dienten (Abb. 9, II, IV, VI). Hier wurde die Swastika, sowie deren meanderartigen Variationen angebracht, ein Motiv also, das sowohl im italischen, wie im periferischen Kulturkreis der frühen Eisenzeit durchwegs populär war, u. zw. sowohl als Füllmuster grösserer Flächen, wie auch in kleinere Kartouchen eingefasst. Auch im Marnegebiet, sowie in Bosnien und in Nesazio blieb es ganz bis in die Spätzeit erhalten; während aber dort in seiner

Anwendung eine gewisse Kühnheit in Vorschein tritt, ist die Anwendung des Motivs, wie sie an unserem Gefäss erscheint, eher im Formkreis der Hallstattperiode vorzufinden. Ich denke hier an jene durchbrochenen Bronzeplatten, die abwechselnd mit anderen, figuralverzierten Platten, am Gefässkörper zerstreut angebracht wurden, wie z. B. an den reichverzierten Urnen vom Galgenberg (Wildon; im Grazer Museum).³⁹

Das Meanderornament ist besonders im Bezug auf die Zeitbestimmung von hervorragender Wichtigkeit: wir dürfen uns nicht mehr — ohne das Begleitmaterial zu kennen — auf das lange Bestehen der Form berufen und das Gefäss von Alsópél neben die Aufsatzurnen von England stellen.⁴⁰ Auch die Vermischung der heimischen, frühlatènezeitlichen Kreispunktverzierung mit den übrigen Verzierungen, sowie die Vorgesrittenheit in der Umwandlung der Palmette, die mit dem Kunstgeschmack, der an unseren frühzeitlichen Schwertern, noch mehr aber an den ebenfalls frühzeitlichen Helmen erscheint, übereinstimmt, spricht gegen eine solche Annahme. Auch das Material der Töpferwaren knüpft sich an hallstattzeitliche Traditionen. Es ist dies eine rotbraune Mischung, die nach Art der späteren Buccherowaaren mit einer dünnen, sorgfältig geschlammten, schwarzen Schicht bedeckt wurde. Diese Technik tritt auch an den Bruchflächen anderweitiger latènezeitlichen Gefässe zum Vorschein. Die rotbraune Färbung scheint hie und da sogar durch den schwarzen Überzug hindurch, so dass die sorgfältig geglätteten, glänzenden Körperflächen einen stellenweise lederartig wirkenden, bräunlichen Anflug erhielten. Diese Masse war das gewohnte Material unserer hallstattzeitlichen Urnen, die nicht nur bei der in der Eile verfertigten Mischung, die bei den sog. Mondbildern

³⁹ Marianne Grubinger, Die Hügelgräber bei Wildon, Eiszeit VII, S. 114.

⁴⁰ Drexel sah ebenfalls in der Anwesenheit dieser Meandermotiven den kräftigsten Beweis gegen eine eventuelle spätere Datierung des Württemberger Steindenkmals, s. seine Reflexionen über Robert Knorr, Germania, Jg. V. S. 18. Seinen Erwägungen kann nur insofern neues zugebracht werden, indem wir uns in Anbetracht des Gefässes von Alsópél und des Schnabels am Gefässe von Bouzonville auf Stücke berufen, die die Tatsache bestätigen, wonach diese Erbschaft der Hallstattperiode auch in den Kleinkünsten sich solcher Latènemotiven bedient, deren Einwirkung sogar auf dem Württemberger Steindenkmal zu verspüren ist und von denen ich schon anlässlich der Besprechung der Helme von Szilvás und Amfreville sprach.

³⁶ Derselbe, a. a. O., fig. 656, 3.

³⁷ Derselbe, a. a. O., fig. 490.

³⁸ Saulces-Champenoises, Déchelette, a. a. O., fig. 661, 2.

verwendet wurde, sondern auch bei den feinsten polychromen Gefässmaterialien vorkommt. Den Anforderungen der Scheibentechnik gemäss wurde das Rohmaterial in der Latènezeit recht stark geschlämmt und sorgfältig durchgeknetet.

Der Grossteil der Gefässe: die Urnen, die Linsenflaschen, grössere Schüssel, Schalen und Töpfe, wurden zumeist mit einem Omphaloboden versehen, so dass sich hier die Frage stellt, ob auch die ersten Drehscheiben ursprünglich nicht solchen gewölbten Mittelteil trugen, auf den dann das zu verfertigende Gefäss gestellt wurde? Sonst bietet nämlich das Formen eines solchen gewölbten Bodens auf der Drehscheibe gewisse Schwierigkeiten. Die Frage, wie lang noch der Gebrauch der Omphaloboden weiter bestand und ob dann diese Formen als zeitbestimmendes Element angenommen werden können, lässt sich heute noch mangels eines grösseren Vergleichsmaterials nicht beantworten:

Wenn ich in Anbetracht ungarländischer Funde überhaupt vom Frühlatène spreche, verstehe ich darunter die B-Stufe Reineckes, bzw. die Keltenfunde aus dem IV. Jahrhundert. Wenn wir nun die ungarländischen Denkmäler dieses Zeitalters in Augenschein nehmen, so müssen wir Fr. Wimmer rechtgeben, der in diesen Denkmälern keinen Rückgang — im Gegenteil — eine weitere Entwicklung sieht, die Offenbarung

des lebhaften Kunstsinnes einer, auch dem Klassizismus nicht fremd gegenüberstehenden Rasse. Manche Spuren einer Verballhornung tragen natürlich, wie sonstige Denkmäler dieser Epoche auch die ungarländischen besonders solche, die aus weniger geschulten Händen herrühren. Es sind aber die Verzierungen an unseren Denkmälern, im Vergleich zu gewissen Fundstücken im Marne-Gebiet und in Deutschland (das Armband von Rodenbach, der Torques von Schwarzenbach sowie das polychrome Gefäss von Saulces Champenoises), bedeutend sparsamer verwendet und haben eine durchaus abgeklärte Linienführung. Die Lebhaftigkeit in den Verzierungen der Nackenschutzplatten von Oláhszilvás kommt kaum noch in Ungarn vor. Die Ursache dieser Tatsache ist ausser dem Zeitunterschied auch darin zu suchen, dass auf ungarländischem Boden die Einwirkungen, die die Lebhaftigkeit an den Denkmälern im Westen hervorriefen, bei uns nicht zum Durchbruch kamen. Aber auch die hiesige Urbevölkerung dürfte dabei eine Rolle gespielt haben: sie besass das dekorative Gefühl der Kelten nicht und obwohl seit dem VI. vorchristl. Jahrhundert sowohl die griechischen, wie auch die italienischen Importwaren hierher ihren Eingang fanden, entstand hier doch eine dem Latènegeschmack fremde Formwelt, deren Auswirkungen erst später mit voller Kraft in den Keltendenkmälern neuerstehen.

III. A MAGYARORSZÁGI SAJÁTOS VASKORI FORMÁK

Már a korai La Tène korból fönmaradt sírleletek és a sajátképpen egyéb kelta emlékek átnézése során szembeüthetett néhány olyan alak, amely némi helyi színezetet ad az itteni emlékeknek.

Reinecke 1898.-ban még csak két ilyen formára hivatkozhatott, éspedig a rejtélyes rendeltetésű nagy párós ezüst lapokra és a három-négy hatalmas féltőjásforma tagból álló kar-, illetve lábperecekre. Az azóta eltelt 34 esztendő alatt számos új forma vetődött felszínre. A jelen tanulmány éppen ezért figyelmet fordít mindazokra az emlékekre, amelyek együttesen alkotják a La Tène kultúrát itt befogadó környezetet.

A közép-dunai medence ebben az időben sem ethnikai, sem kulturális tekintetben nem tekinthető egységesnek. Az ország nyugati része, főleg a Dunántúl csaknem teljes egészében integráns része a hallstatti kultúrterületnek. Számos jel arra mutat azonban, hogy a keletről és délről szomszédos területeken a Bácskában, a Szerémségben, déli és keleti Magyarországon a hallstatti kultúra általános jellegétől erősen elütő műveltség van párhuzamosan kialakulóban, amely a hallstatti formákkal elvegyülő helyi alakokkal, keleti praeskythikus, utóbb skytha és balkáni kapcsolatok erős érvényesülésével telített. Ez az emlékcsoport, amelynek legismertebb képviselői a däljai, fokorui és michalkowi aranykincsek, még nem részesült összefoglaló méltatásban, de jelentősége az irodalomban korántsem ismeretlen. A reá vonatkozó eltérő nézeteket Max Ebert ismertette a däljai kincslelet bemutatása alkalmával. Véleménye az utolsó jelentős szó, mely ebben a kérdésben elhangzott.¹ Ebert nagy anyagismerettel, gondos mérlegeléssel bontotta alkotó elemeire és állította be a magyarországi fejlődés időrendjébe ezt a hosszúéletű csoportot. Hangsúlyozza a ma-

¹ Max Ebert, Jahreshefte des Oesterr. Arch. Institutes, Bd. XI. 1908, 254—276.

III. SONDERFORMEN DER UNGARISCHEN EISENZEIT

Anlässlich des Überblicks unserer Grabfunde der Latènezeit und der übrigen eigentlich keltischen Funde, trafen wir bereits einige Typen, die dem hiesigen Fundkomplex ein gewisses Lokalkolorit verliehen.

Reinecke konnte sich im J. 1898 nur auf zwei solche Typen berufen, u. zw. auf die doppelten Silberplatten rätselhafter Bedeutung und auf die mächtigen Arm-, bzw. Fussknöchelbänder, die aus drei bis vier halbeiförmigen Gliedern bestehen. Während der seither verstrichenen 34 Jahre kamen zahlreiche neue Typen zum Vorschein. Unsere gegenwärtige Studie wendet daher ein intensiveres Interesse alljenen Denkmälern zu, die — gemeinsam jenes Milieu bilden, das zum Empfang der Latènekultur hier bereitstand.

Das mittlere Donaubecken darf in dieser Epoche weder von ethnischem, noch von kulturellem Standpunkt aus, als ein einheitliches Ganze erachtet werden. Der westliche Teil des Landes, hauptsächlich Transdanubien, bildet beinahe seiner Gänze nach einen integrierenden Teil des Hallstätter Kulturgebiets. Es gibt aber manche Zeichen dafür, dass in den östlich und südlich anrainenden Gebieten: in der Bácska, in Syrmien, im südlichen und östlichen Ungarn, gleichzeitig und parallel eine Kultur im Entstehen begriffen war, die vom allgemeinen Charakter der Hallstätter Kultur ziemlich stark abweicht und voll von Lokalformen, die mit Hallstätter Typen vermengt sind. Weiterhin treten östlich-präskythische, später auch skythische und vom Balkan her beeinflusste Formen auf.

Diese Denkmälergruppe, deren bekannteste Vertreter die Goldfunde von Dälja, Fokoru, und Michalkow sind, wurde wohl bisher zusammenfassend noch nicht bearbeitet, ihre Bedeutung aber in der Fachliteratur bereits des öfteren hervorgehoben. Die auf diese Gruppe bezüglichen verschiedenen Meinungen hat Max

gyar bronzkor tradícióinak továbbélését annak keretén belül, utal a keleti hatások fellépésére, s annak kialakulásában a nyugati hallstatti elemeket tartja legnagyobb jelentőségűnek. A csoport kialakulásának kezdetét a Kr. e. I. évezred elejére, végét pedig bizonyos La Tène elemekkel való elvegyülés miatt a Kr. e. 500-ik év körüli időre teszi. A hallstatti kultúrának s az általa közvetített itáliai importárúknak jelentőségét nem is szabad lebecsülnünk, másrésztől azonban lényegesen gyarapodott a praeskythikus keleti befolyásra és a Balkánon közvetlenebb úton felhatoló görög hatásra vonatkozó ismeretünk is, úgy hogy heterogén elemei dacára ma mégis zártabb egésznek láthatjuk és területileg is szabatosabban lokalizálhatjuk ezt a csoportot. E csoport részletes vizsgálata nem lehet e helyen feladatunk. Ennek ellenére felvethetjük a kérdést, hogy vajjon az egész anyag elkövetkezendő beható vizsgálata után is fönntartható lesz-e Ebert véleményének az a része, amely a nyugati befolyások túlsúlyára vonatkozik? A keramikára vonatkozólag bizonytalannal igen, egyéb emlékekre azonban legalább is nem egészen biztosan. Legnehezebben tisztázható része a kérdésnek ma is a balkáni és a görög kapcsolatok kérdése, főleg, mert a közbeeső területeken a kutatás még nem haladt annyira előre, hogy az átalakulás fokozatait, — amelyeken a görög formák Magyarország felé való útjukban átestek, — ismernők. Hogy a Balkán és főleg annak keleti része már előbb is valamelyes, a VI. és V. században pedig már erős görög befolyás alatt állott, az mind tisztázottabban tűnik elő a leletekből. Ez a körülmény megerősíti azokat a következtetéseket, amelyeket Pósta Béla a Balkánon át a Magyarorszáig felhatoló kereskedelmi összeköttetésekről a benei hydria bemutatásának alkalmából levont.² Sajnos ez a szép tárgy kísérő leletek nélkül fordult elő s így vitatható az is, hogy a skythák közvetítésével jutott hozzánk. Ma már mégsem áll oly egyedül, mint előkerülése idején.

Több archaikus bronzedény, vagy edénytöredék, főleg edényfűl van a Nemzeti Múzeum gyűjteményében is. Ezek vagy Kiss Ferenc egyetemi tanár gyűjteményéből, vagy Delhaes István hagyatékából kerültek a múzeumba; mindketten nagy szeretettel gyűjtöttek itáliai bronztárgyakat. Így oly esetekben is, amikor a lelőhely nincs följegyezve, inkább azt kell föltennünk,

Ebert anlässlich der Vorführung des Schatzfundes von Dálja besprochen. Seine Ansicht ist das letzte bedeutendere Wort, das in dieser Frage bisher gesprochen wurde.¹ Ebert hat diese langlebige Gruppe unter tiefer Kenntnis des einschlägigen Materials und mit genauer Abwägung der dasselbe bildenden Grundelemente in die Zeitordnung der ungarländischen Entwicklungsreihe eingestellt. Er betont hiebei, dass die Traditionen der ungarischen Bronzezeit auch weiterhin im gegebenen Zeitrahmen wirkten; er verweist auch auf das Auftreten orientalischer Einflüsse und hält für das wichtigste Element der Entwicklung dieser Stilperiode die westlich-hallstädtischen Motive. Den Anfang für die Entwicklung dieser Stilgruppe verlegt er auf den Beginn des I. Jahrtausends v. Chr., das Ende dagegen — wegen der vorhandenen Mischung mit gewissen Latènemotiven — etwa auf die Zeit um 500 v. Chr. Die Bedeutung der Hallstätter Kultur und der durch sie vermittelten italischen Importwaren darf man keineswegs verleugnen; dagegen haben sich nun unsere Kenntnisse auch in der Richtung der präskythischen Osteinflüsse und der auf dem Wege des Balkans direkt heraufdringenden griechischen Einwirkungen erweitert, so, dass man nun diese Gruppe, trotz der darin vorherrschenden vielfachen fremden Elemente, als ein mehr abgeschlossenes Eigengebiet erachten und auch territorial genauer umschreiben kann. Es kann hier nicht unsere Aufgabe bilden, diese Gruppe in sämtlichen Details zu beschreiben. Trotzdem glauben wir die Frage aufwerfen zu dürfen, ob nach einer erst folgenden eingehenden Untersuchung des gesammten Materials jener Teil des Ebertschen Urteils wohl aufrechtzuerhalten sein wird, der das Übergewicht der westlichen Einflüsse betont. In Hinsicht der Keramik dürfte er wohl recht behalten, für die anderweitigen Denkmäler glauben wir aber keine derart entschieden bejahende Antwort geben zu können. Am schwierigsten zu klären ist heute noch das Problem der Verknüpfungen mit dem Balkan und Griechenland, hauptsächlich deshalb, weil in den zwischenliegenden Gebieten die Forschung noch nicht so weit kam, um die Abstufungen der Entwicklung klar erkennen zu können, die die griechischen Formen auf ihrem Wege nach Ungarn durchmachten. Aus den Funden lässt sich klar

² Dolgozatok, Kolozsvár V. 1914, 15—44.

¹ Max Ebert, Jahreshefte des Oesterr. Arch. Institutes, Bd. XI, 1908, S. 254—276.

hogy gyűjtőik Itáliában vásárolták a tárgyakat. Egy tárgyat mégis be kell itt mutatnunk; ezt a Nemzeti Múzeum mintegy tíz éve vásárolta. Ez sem a sajátképeni Magyarország területéről való ugyan, hanem a Szerémségből. Megvétele, szépségén kívül, éppen lelőhelye szolgálhatott okul. A tárgy Mitrovicán került elő, tehát olyan helyen, amelynek La Tène kori ízlésünk kialakulásában nem csekély jelentősége lehetett.

Az edény oinochoe-féle (29. kép). Teste a görög területeken keletkezett példányokéhoz képest esetlen; háromkarjús szájának szélesebb két hátsó kihajlását a fül felső végének díszítménye fogja körül. Középen oroslánfej, szélről egy-egy erősen stilizált majomfej (27. kép). Ez a díszítmény, valamint a fület támasztó domború merev palmetta (28. kép) kétségtelenül igen jó archaikus minta után készült. Az edény formája, eltekintve az eltérő alakú fültől, teljesen egyező a Ducati által régebbi források idézésével bemutatott san ginesioi példánnyal (*Storia dell'arte etrusca*, p. 291. Tav. 118, fig. 314). Ducati ezt ióni minta után készült VI. századi etruszk munkának tartja. Tárgyunk korát az V. század elejére tehetjük. Fönntartási állapota nem hagy kétséget abban az irányban, hogy a füle, — ellentétben a napló bejegyzéssel (RN. 1924 „római bronzedény archaizáló füllel”) — egykorú az edénnyel s a készítés óta nem is vált le arról. A talpgyűrűt, amely időközben leválhatott, utólagosan ónnal forrasztották hozzá. A korsó magassága 25.5 cm, átmérője legnagyobb öblösödésén 16 cm, talpgyűrűjén 9.3 cm, a száj az oroslánfejtől a kiöntő széléig 9.7 cm.

Egykorú lehet vele az a szerényebb töredék, amely dunántúli leletből, Szombathely vidékéről, került Fleissig József gyűjteményébe. A töredék nehezkesebb alakú, öblös testű edény nyak és fülrésze (XXVIII. tábla. 2. kép). Legjellemzőbb rajta a fület alátámasztó egyszerű szabatos rozetta. Átmérője legnagyobb öblösödésén kiegészítve 170 mm, száján 85 mm. Ide csatlakozik még egy sajátos kis dombormű a Szombathelyi Múzeumban: egy nagyfejű, halszerű alak Velemről. A bronzoinochoeknek az ú. n. Siren attachival való összehasonlítása meggyőzhet arról (v. ö. Jacobstal-Langsdorf, *Bronzeschnabelkannen*, XI. tábla 110. és 111.), hogy a felső szárnyak elhagyásával öltötte magára a kis tárgy a hal alakját, rendeltetése azonban inkább edény falára forrasztott önálló díszítmény lehetett: mint aminők a trebenistei volutáskratér lovasai: Östr. Jahreshefte XXVII. (1931), 24. o. Fig. 34. Ennek az anyagnak

erkennen, dass der Balkan und hauptsächlich dessen östliche Teile einigermaßen schon zu früheren Zeiten, im VI. und V. Jahrhundert aber ganz entschieden, unter griechischem Einfluss standen. Dieser Umstand dient zur Bekräftigung jener Schlussfolgerungen, die Béla Pósta anlässlich der Vorführung der Hydria von Bene über die bis nach Ungarn reichenden Handelsbeziehungen zog. Leider wurde dieses schöne Objekt ohne Begleitfunde gehoben, weshalb die Frage nicht ganz abzuweisen ist, ob es wohl im Wege der Skythen zu uns gelangte; die Hydria steht aber heute nicht mehr so vereinzelt da, wie zu Zeiten ihres Vorfindens.²

Auch in der Sammlung des Ung. Nationalmuseums gibt es mehrere Bronzegefäße oder Bruchstücke solcher, hauptsächlich Bronzehenkel. Sie gelangten entweder aus der Sammlung des Universitätsprofessors Ferenc Kiss, oder aber aus dem Nachlass des weiland Stephan Delhaes ins Museum; beide sammelten mit Vorliebe Bronzeobjekte italischer Herkunft, weshalb denn auch in Fällen, wo kein eigener Fundort der Objekte vermerkt ist, füglich angenommen werden kann, dass die beiden Sammler die Stücke in Italien erworben hatten. Ein Objekt mag trotzdem noch hier vorgeführt werden; es wurde durch das Ung. Nationalmuseum vor etwa zehn Jahren angekauft. Wohl stammt es ebenfalls nicht aus dem eigentlichen ungarischen Territorium, sondern aus Syrmien. Ausser der Schönheit des Objektes dürfte wohl eben sein Fundort mit dazu beigetragen haben, um das Stück anzukaufen. Es kam im Mitrovica, also an einem Fundort zum Vorschein, dem in der Entwicklung des ungarländischen Latènestils höchst wahrscheinlich eine besondere Rolle zugemessen werden darf. Das Gefäß hat die Gestalt einer Oinochoe (Abb. 29). Der Gefäßkörper ist, im Vergleich zu den auf griechischem Gebiet entstandenen Exemplaren, etwas plump; die beiden hinteren, breiteren Ausbuchtungen des auf drei halbkreisförmige Lappen geteilten Gefäßschnabels werden durch das Ornament umarmt, das sich vom oberen Ende des Henkels herüberzieht. In der Mitte sitzt ein Löwenhaupt, beiderseits je ein stark stilisierter Affenkopf (Abb. 27). Sowohl dieses Ornament, wie das den Henkel stützende, erhaben gearbeitete, steife Palmettenmotiv (Abb. 28), deuten zweifelsohne auf ein tüchtiges, archaisches Vorbild. Das Objekt dürfte wohl auf

² Dolgozatok, Kolozsvár Bd. V. (1914). 15—44.

a bővülését halomsírjaink tervszerű átkutatásától várhatjuk majd, mert a díszes bronzedények importjának emlékeit ezek rejthetik. A nagyszámú eredeti görög tetradrachmalelet, amelyre Pósta hivatkozik és még inkább az a népszerűség, amelyet ezek az érmek, mint a magyarországi kelta pénzverés mintái élveztek, a kereskedelmi kapcsolatok szorosabb voltáról tanuskodik. Már késői bronzkorunk díszítőmintáinak bizonyos korábbi mykenaei elemektől erősen befolyásolt jellege,³ ezeknek geometrikus elemekkel való elvegyülése korahallstatti tárgyainkon, a Balkán jellegzetes súlyos bronzfibuláinak jelentkezése Szeged vidékén, e kapcsolatok régi fennállása mellett tanuskodik. A következőkben látni fogjuk, hogy vaskorunk későbbi szakában is számos közvetlen és közvetett emlékével találkozunk ennek a kapcsolatnak, amely párhuzamosan egyszersmind magyar formáknak délrehatolásában is megnyilvánul, amelyek közül itt csak a sodronyfibulák hatását említjük. A La Tène emlékekhez vegyülő helyi formák némelyikének megkísérlettem elterjedési statisztikáját összeállítani és arra a csupán főntartással kimondható észleletre jutottam, hogy e formák némelyikének kialakulási területe Bosznia északi része, a Szerémség, a Dunántúl délkeleti szöglete, a Bácska déli és a Bánát nyugati része. Ez a terület a sajátképpen erős nyugati hatás alatt álló dunántúli hallstatti területek és a skytha jelleget öltő Alföld közé ékként helyezkedik el. De lássuk magukat az emlékeket.

1. Az asztragalosz-övek

Azok közül az ékszerek közül, amelyeket hallstatti kultúránk hagyott örökségül a megszálló keltaságra s amelyek nem szerepelnek más területeken, elsősorban azok az övek vonják magukra a figyelmet, amelyek tetszés szerint szaporítható u. n. asztragalosz-tagokból állanak; minden egyes övrész lécecskék által elválasztott domború lencsékre tagozódik (lásd XV. tábla 1—9). A lencsék száma a régebbi példányokon rendszerint négy, utóbb öt, vagy hat. A későbbi példányokon a lencsék ellaposodnak, utóbb a tagozódás már nem szembeötlő, mindössze ferde síkok változásából áll. A tagok szélei kiegyenesednek, az elválasztó kis lécecskék felületén a hosszanti rovátkolás zsinórszerű kiképzésének ad helyet

³ AÉ. 1909. 405, 414. A régebbi irodalom felsorolásával.

den Beginn des V. Jahrhunderts v. Chr. datiert werden. Sein Erhaltungszustand lässt sicher darauf schliessen, dass der Henkel — im Gegensatz zum Vermerk im Museumsinventar (RN. 1924 „römisches Bronzegefäss mit archaisierendem Henkel“) — gleichzeitig mit dem Gefäss verfertigt wurde und seither davon auch garnicht losgetrennt wurde. Der Standring, der vielleicht inzwischen herabfiel, wurde nachträglich mit Zinn an das Gefäss angelötet. Die Höhe des Kruges beträgt 25.5 cm, der breiteste Durchmesser hat 16 cm, der Durchmesser des Standringes hat 9.3 cm, jener des Gefässschnabels vom Löwenhaupt bis zum Ausgussrand hat 9.7 cm.

Etwa gleichzeitig mag jenes einfachere Bruchstück entstanden sein, das aus einem transdanubischen Funde, aus der Umgebung vom Szombathely in die Sammlung des Herrn József Fleissig kam. Das Stück ist ein Hals- und Henkelteil eines schwerfälligen, weitausbauchenden Gefässes (Taf. XXVIII, 2). Das bezeichnendste Motiv daran ist die einfache, straffe Rosette, die als Stütze des Henkels diente. Der Durchmesser beträgt an der grössten Ausbuchtung ergänzt 170 mm, bei dem Schnabel 85 mm.

Keinesfalls kann dieser Gegenstand aus einer späteren Zeit, als das V. Jh. v. Chr. herkommen.

Hier schliesst sich noch ein eigenartiges, kleines Relief in Form eines Fisches mit grossem menschlichen Kopf an, das in Velem gefunden, heute im Szombathelyer Museum verwahrt wird. Der Vergleich dieses Objektes mit den sog. Syrenenattachen der griechischen Hydrien aus Bronze (vgl. hiezu Jacobstal-Lansgdorf, Bronzeschnabellkannen, Taf. 11, 110—111) liefert den Beweis dessen, dass das kleine Objekt seine gegenwärtige Fischform durch das Weglassen der oberen Flügel erhielt; seiner Bestimmung nach dürfte es aber weniger eine Henkelstütze, als vielmehr ein bloss ornamentales Glied gewesen sein, das an die Wandung des Gefässes gelötet wurde. (Wie jene an dem Volutenkrater im achten Grabe von Trebeniste. Vgl. Jahreshefte des Öst. Arch. Inst. 1931. S. 24, Fig. 34.) Eine Erweiterung dieses Materials lässt sich nur von der planmässigen Erforschung unserer grossen Hügelgräber erwarten, da diese wahrscheinlich die importierten, reichverzierten Bronzegefässe enthalten dürften. Aber die zahlreichen Funde von ursprünglich griechischen Tetradrachmen, worauf Pósta hinweist, noch mehr aber die Volkstümlichkeit, derer sich diese Münzen als

(XV. tábla, 1, 7. és 9). A lencseszerű részek hátlapjukon kivájtak és egy a többi részekkel egy darabban öntött hosszú keskeny léccel vannak áthidalva (XV. tábla 7 és 9); minden egyes lencse zsinór befűzésére alkalmas fül. A tagok négy, olykor öt, vagy hat zsinórral felfűzve sorakoztak egymás mellé; 80—88 ilyen tag adja ki egy normális női öv hosszúságát. A teljes fűzér sorát, mint első és utolsó tag egy-egy keretelt keskeny négyszögű lap zárja le, három-három félköríves hurokkal. A hurkok nem kapcsolódhattak egymásba, fordult ugyan elő egyes példányokon valami csökevény gombféle díszítmény, (13. kép), de az előfordult páros tagok is rendszerint nőtagok s így az övet bizonyára a hármas hurkolásokon áthúzott zsinórral, fűző módjára zárták, a zsinórt pedig olykor a hurokról lefüggő csörtető díszekkel leplezték el. Föltehető az is, hogy az ilyen példányok a ruhára var-

13. kép. Kosd

rott függélyes bőrszalagok díszítésére szolgáltak, ami a csörtetődísz szerepét jobban magyarázná (XV. tábla 8. kép). Az asztragalosz-tagok 5'3, 5'2, 5'0, 4'9, 4'5, 3'4 cm. hosszúak, az övkapocs szélessége a tagok hosszúságát 1—2 mm-rel haladja meg. A későbbi példányokon a zárólemezek egész szélességét egyetlen nagyobb hurok fogja át; ez már valóságos zárótag, az egyik hurok végén bekapcsolásra szolgáló nagyobb lapos gombbal. Az egyhurkú kapcsok hosszúsága a példányokon 7.1, 6'1, 6'0, 5.2 cm. A kapcsok eleinte egyenes vonalúan készülnek s a ferdén elmetszett keskeny oldalú lemezzel együtt háromszöget formálnak, utóbb a La Tène-izlés szellemében barokkos körvonalakat öltenek és még a késő La Tène izlésben is felismerhetjük leszármaszottaikat (14. kép). Az övek viszonylagos kora azonban nem csak a fejlődés alapján határozható meg, de szilárdabb chronologiai adatokkal is alátámasztható, amely adatok viszont abszolút

Vorbilder der Ungarländischen Prägstöcke bei den Kelten erfreuten, sprechen für eine gewisse Intensität der Handelsbeziehungen. Der Umstand, dass die ornamentalen Motive unserer späten Bronzezeit durch gewisse mykenische Elemente kräftig beeinflusst erscheinen,³ sowie deren Vermengung mit geometrischen Motiven auf unseren frühhallstattischen Objekten, dann das Auftreten der vom Balkan her bekannten, charakteristischen schweren Bronzefibel in einem Funde bei Szeged, beweisen, dass diese Handelsbeziehungen schon frühzeitig existierten. Im weiteren werden wir sehen, dass direkte und vermittelte Denkmäler dieser Verbindung auch in einer späteren Periode unseres Eisenalters häufig vorkommen; gleichzeitig lassen sich parallel auch die Auswirkungen ungarländischer Formen nach dem Süden verfolgen, wofür hier nur der Typus der Drahtfibeln angeführt werden mag.

Ich versuchte eine Verbreitungsstatistik einiger heimischen Formen, die sich unter die Frühlatènedenkäler Ungarns vermengten, zusammenzustellen, wobei ich zu jener, derzeit nur mit Vorbehalt auszusprechenden Ansicht kam, dass das Herkunftsgebiet einiger dieser Formen im nördlichen Bosnien, in Syrmien, im südöstlichen Winkel Transdanubiens, dann im südlichen Teil der Bácska sowie im westlichen Teil des Bánáts zu suchen sei. Dieses Gebiet schiebt sich keilartig zwischen die hallstätter Gebiete Transdanubiens, die unter dem kräftigsten Einfluss des eigentlichen Westen standen, und das ungarische Tiefland mit seinem spezifisch skythischen Charakter, ein. Doch wenden wir uns den Denkmälern selbst zu.

1. Die Astragalgürtel.

Von jenen Schmucksachen, die als Vermächtniss unserer Hallstattkultur auf die eindringenden Kelten übergang und die sonst nirgends vorkommen, verdienen vor allem jene Gürtel unsere Beachtung, die aus beliebig zu vermehrenden, sog. Astragalgliedern bestehen; jeder einzelne Gürtelteil gliedert sich hier in flachgewölbte Halbeformen, die von einander durch kleine Stabglieder getrennt sind (s. Taf. XV, 1—9). Die Anzahl dieser ovalen Glieder beträgt an den frühen Exemplaren gewöhnlich vier, an den späteren fünf bis sechs. An diesen späteren Exemplaren verflachen sich die ovalen Glieder, späterhin lässt auch

³ AÉ, 1909, S. 405, 414, mit der Heranziehung der alten einschlägigen Fachliteratur.

korhatározásra is alkalmasak.

A Nemzeti Múzeum gyűjteménye gazdag és igen tanulságos sorozatot őriz ilyen övrészekből és kapsokból, sőt teljes övekből is. A régi naplókban még mint római kori barbár övek szerepelnek; így mutatja be azokat még 1890.-ben az *Archaeologiai Értesítő* is (355. l.).

Pulszky Ferenc adta a regölyi tőzegben lelt példányokat kísérő tetradrachmák alapján a forma első szabatosabb korhatározását (Magyarország *Archaeológiája*, 232. 233. lap). Ez a korhatározás ma is helytálló, bár a regölyi leleteket nem lehet hiteles tanúk gyanánt elfogadnunk. Hiteles sírleletek alapján használatuknak kezdetét a hallstatti kor utolsó éveire tehetjük, tehát a Kr. e. V. és IV. században voltak általános használatban. A dunaszekcsői leletben késői La Tène-leletekkel együtt találjuk az asztragalosz-tagok és kapsok késői és korai

die Schärfe der Gliederung nach und sie besteht bloss aus einem Wechsel von schiefen Flächen. Die Ränder der Gürtelteile verflachen zu einer geraden Linie und auf ihrer Oberfläche tritt nun an die Stelle der Längsrillen der Stabglieder ein schnurartiges Ornament (Taf. XV, 1, 7, 9). Die ovalen Glieder sind auf ihrer Hinterseite ausgehöhlt; ein mit den übrigen Gliedern in einem gegossenes, langes, schmales Stabglied bildet die Überbrückung (Taf. XV, 7 und 9), wodurch jedes einzelne ovale Glied eigentlich als eine Öse erscheint, worin eine Schnur eingefädelt werden kann. Die Glieder reihte man manchmal auf vier, ja fünf, oder sechs parallelen Schnüren nebeneinander. 80 bis 88 solche Glieder ergeben die Länge eines normalen Frauengürtels. Als erstes und letztes Schlussglied eines vollständigen Gürtels erscheint je eine schmale, umrahmte, viereckige Platte, aus der je drei halbkreisfö-

14. kép. Dunaszekcső

változatait (XV. tábla 7. ábra). E kincsleletben levő példányok erősen elhasználtak. Sírleletben eddig nem fordult elő a IV. századon innen.

Az övek elterjedési területe meglehetősen határolt, főleg délfelé terjed ki. A Nemzeti Múzeum 1910.-ben Ujvidékről szerzett a szárazdihoz hasonló, másik teljes övet, ugyancsak a korábbi típusból. Szerém megyéből több helyről ismeret ilyeneket Brunšmid. A kísérő leletekre vonatkozó észleletei teljesen fedik a föntebbi korhatározást. Ugy a Vukovár melletti Vučedolról (*Vjesnik Horvatskoga* dr. VI. 1902. 24. ábra), mint Vukovárról és Surčinból is kerültek ilyenek a Horvát Nemzeti Múzeumba. Mitrovicáról pedig a Magyar Nemzeti Múzeum szerzett övrészeket. Az előbbieket certosafibulák kísérték a sírokban.

Boszniában, főleg Glasinácon fordultak elő (*Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina* I. k. 79. l. 51. ábra). Innen való a XV. tábla 8. ábráján bemutatott példány csörtetős végű díszítménye. Donja Dolinán mint szórvány-lelet 53 darab asztragalosz lécs fordult

mige Ösen hervorlugten. Diese Ösen konnten nicht in einander gehängt werden; an einzelnen Exemplaren kam wohl ein rudimentäres, knopfartiges Ornament (Abb. 13) vor; in den meisten Fällen aber sind beide Schliessen gewöhnlich Nonnenglieder und so wurde denn der Gürtel wahrscheinlich — nach Art der modernen Mieder — einfach durch eine Schnur verbunden, die man durch die sechs Ösen zog; die Schnur selbst aber verdeckte man in manchen Fällen durch Klirrbronzen, die von den Ösen herabhingen. Es ist vielleicht auch die Annahme berechtigt, dass derlei Exemplare zur Verzierung von Bändern verwendet wurden, die man auf das Kleid nähte, wodurch die Rolle der Klirrbronzen leichter zu erklären wäre (Taf. XV, 8). Die Länge der Astragalglieder beträgt 5'3, 5'2, 5'0, 4'9, 4'5 und 3'4 cm; die Gürtelschliesse ist etwa um 1 bis 2 mm breiter, als die Länge der einzelnen Glieder. An den späteren Exemplaren umfasst die ganze Breite der Schlussplatten eine einzige, grössere Öse; sie ist bereits eine richtige Schlies-

elő.⁴ A telepet kísérő különböző sírmezőknek több sírjában is leltek ilyeneket, emellett gazdag változatosságban kerültek elő pitykés díszítésű övek. A magános, vagy olykor párosával összefüggő pitykék négyes sorokban voltak bőrövekre fölvarrva. Kettesével összefüggő pitykék glasinaci sírokban is fordultak elő. Glasinacón azonban a sírban való helyzetük arról tanuskodik, hogy nem övre, hanem bőrpáncélra voltak fölvarrva. Ezeket a páros pitykéket átmeneti alaknak tekintem, amelyek tulajdonképpen az asztragalosz-tagok kiindulási formái. Az átalakulásnak gyorsan kellett végbemennie, mert a pitykés övek a navicella-fibula igen késői változataival, a Truhelka által „velemi fibulának“ elkeresztelt formával, a certosa fibulából fejlődött helyi alakokkal, számszeri certosa fibulával, korongos fibulával kísértén kerültek elő és a közbeeső sírokban, már asztragalosz-övdíszek is előfordultak.

Donja Dolinán olykor két öv is előfordul a gazdag sírokban. Ilyen kettős öv mellett látszik tanuskodni a Szárazd-Gerenyás pusztai leletben és a Nemzeti Múzeum egy ismeretlen övénel a tagok igen nagy, a normális övhöz szükségeseket messze meghaladó száma. A bőrre való varrás szokása magyarázza meg azt, hogy olykor kisebb számú ilyen asztragalosz-tagot találunk a sírokban, mint amennyi egy teljes övet kiadna. Ez a csekélyebb számú tag bizonyára nem fölfűzve, hanem aránylagosan elosztva, felvarrottan díszíthette az övet. Azt, amit Pulszky föltételez, hogy — az ilyen övet többször kísérő — borostyán gyöngyökkel váltakozva lettek volna fölfűzve, kizártnak tekintem.

Asztragalosz-övek olyan tömegben kerültek elő, hogy használatuknak általános, a Duntúlra jellemző volta felől nem lehetnek kétségeink. Wosinszky adatait összevetve a Nemzeti Múzeum naplóival, összesen legalább 9—10 ilyen övkészlethez tartozó kapcsokat ismerünk Szárazdról és Regölyről. Az utóbbi helyről kilenc garnitúra részzeit őrizi a Szekszárdi Múzeum is. Ezek közül néhány a regölyi sánc keltakori erődítéseiből származik, tulnyomó részük pedig a két község között elterülő tőzeglápból, az u.

⁴ Truhelka, Donja Dolina 96. ábra a szövegben és a LXXXI. T. 43. és 45. ábrája. A pitykés övek előfordultak a Mato Petrovič jun. gredáján levő sírmező 1., 3. és 9. sírjában. A Nikola Sokič gredáján az 1. sírban, ahonnan a 6. sírből asztragalosz-övrészeket is említ Truhelka; végül a M. Petrovič sen. gredáján a 3., 4. és 9. sírban.

se, da an dem einen Ende derselben ein Knopf angebracht wurde, wodurch man dieses Schlussglied in das Nonnenglied einhängen konnte. Die Länge dieser Exemplare mit einer Öse beträgt 7'1, 6'1, 6'0 und 5'2 cm. Die Schliessen werden anfangs geradlinig verfertigt und bilden zusammen mit der Platte, die an ihren Engseiten abgeseigt ist, ein Dreieck; später erhalten sie — im Geiste des Latènestils — barokke Konturen; ihre Derivate sind noch zur Spätlatènezeit leicht zu erkennen. (Abb. 14) Die relative Chronologie der Gürtel ist nicht nur auf Grund ihrer Eigenentwicklung zu bestimmen; es gibt dafür auch festere chronologische Daten, die auch zu einer absoluten Zeitbestimmung geeignet sind.

Das ungarische Nationalmuseum besitzt reiche und überaus instruktive Serien solcher Gürtelteile und Schliessen, ja auch ganzer Gürtel. In den alten Inventarbüchern werden sie noch als Barbarengürtel der Römerzeit angeführt; auch im Jg. 1890 des AÉ (S. 355) werden sie ebenfalls noch als solche angegeben.

Franz Pulszky war der erste, der auf Grund der im Regölyer Moor gefundenen Exemplare, mit Hilfe der den Fund begleitenden Tetradrachmen, die erste genauere Datierung dieser Form lieferte (Magyarország Archaeológiája, S. 232—233). Diese Datierung ist heute noch zutreffend, obwohl die Regölyer Funde nicht als vollwertige Zeugen erkannt werden können. Nach Zeugenschaft gutbeglaubigter Grabfunde wurden diese Gürtel am frühesten während der letzten Jahrzehnte der hallstätter Periode getragen und kamen dann im V. und IV. Jh. v. Chr. allgemein in Mode. Im Funde von Dunaszekcső kommen die früheren und späteren Varianten der Astragalglieder und der Schliessen, in Begleitung von Spätlatènefunden zusammen vor (Taf. XV. Abb. 7). Die in diesem Schatzfund befindlichen Exemplare tragen Anzeichen eines intensiven Gebrauchs. Diesseits des IV. Jahrhunderts kamen in Grabfunden bisher keine Exemplare vor.

Das Verbreitungsgebiet dieser Gürtel ist ziemlich eng umschrieben und erstreckt sich hauptsächlich gegen den Süden zu. Das Ung. Nationalmuseum erwarb im Jahre 1910 aus Ujvidék einen, dem Szárazder Exemplar ähnlichen, vollständigen Gürtel, der ebenfalls dem früheren Typus zugerechnet werden muss. Brunšmid zog aus dem Kom. Syrmien derlei Gürtel von mehreren Fundorten heran. Seine Wahrnehmungen bezüglich der Begleitfunde decken sich genau

n. Kapos bozótból való. Sokszor meg sem állapítható, hogy vajjon szárazdi vagy regölyi területről került-e elő? Maguk a szárazdi kincs neve alatt ismeretes aranyékszerek Vosinszky-nál, aki összegyűjtésük körül fáradozott, Regölyben talált arany ékszer név alatt szerepelnek s a lelet egyes tárgyai Regöly név alatt vannak bevezetve a Nemzeti Múzeum naplójában is.⁵

Ezekről a tözegletekről, amelyek asztragalosz-tagok és övkapcsok nagy részét szolgáltatták, Vosinszky, aki az említett arany lelet felderítése céljából ott ásott, a következőket írja: „Az arany leletek, a borostyánok, vagy üveg ékszerek mindig más-más helyen, egy-egy rakáson találtattak. Tűzhelyeknek, telepít-

15. kép. Kosd

vényeknek mindezen pontokon legcsekélyebb nyoma sincs, de nem is lehetett, mert vízborította volt e terület. A leletek mellett emberi csontok, vagy edények soha sem fordultak elő s így temetkezés is teljesen ki van zárva.“ „De, hogy annyi lelet — írja később — és pedig majdnem kizárólagosan ékszerek egy-egy rakáson oly sok helyen fordultak elő, ez pusztán véletlennek alig tekinthető.“⁶ Ebben igazat kell neki adnunk, de hogy valóban „a vízbe vetett votív tárgyakal“ állunk-e szemben, az még tisztázásra vár. Egyelőre azonban a leletben előfordult tárgyak az asztragalosz-övek felső korhatárának megállapításánál nem jöhetnek tekintetbe, épp oly kevésbé, mint azoknak előfordulása a velemi harácsolts leletek között, valamint az az egy tag sem, amelyet a keszthelyi népvándorláskori leletek közt ismertem fel. A perlaki (Zalamegye) 40 tagnak és a hozzátartozó kapocspárnak szin-

⁵ W. II., 597. oldal és a CXXXII. T., 2., 4a és b és az 5. ábrán. U. o. 604 és 605. oldal és CXLIX. t. N. M. 1880. 156; 1890. 67., 88., 94., 1892. 3., 4., 91., 98.; 1894. 41; 1901. 54.; 1906. 63. Ezekon kívül a lajstromozatlan régi állagban teljes sorozatok kapcsokkal, vagy anélkül és kisebb számú összetartozó tagok.

⁶ W. II. 596.

mit der oben erörterten Datierung. Solche Exemplare kamen sowohl aus Vučedol bei Vukovár (Vjesnik Dr. Horvatskoga, VI, 1902, Abb. 24), wie auch aus Vukovár selbst und aus Surčin ins Kroatische Nationalmuseum. Aus Mitrovica aber erwarb das Ung. Nationalmuseum Teile solcher Gürtel. Als Begleitfunde der früher erwähnten Exemplare dienten Certosafibeln in den Gräbern.

In Bosnien kamen sie hauptsächlich in Glasinac vor (Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien und Herzegowina, Bd. I, S. 79, Abb. 51); daher stammt auch das Exemplar, das bei uns auf Taf. XV, Abb. 8 dargestellt ist: es ist die Klirrbronze vom Schlussglied eines Gürtels oder Wehrgehanges. In Donja Dolina kamen als sporadische Funde 53 Astragalstäbe vor.⁴ Auch in mehreren Gräbern der diese Siedlung begleitenden verschiedenen Grabfelder wurden derartige Stücke gefunden; daneben kamen auch die mannigfaltigsten Gürtel mit buckelknopfförmiger Verzierung zum Vorschein. Die vereinzelt, oder manchmal paarweise zusammenhängenden Kompassel nähte man in Viererreihen auf die Ledergürtel. Paarweise zusammenhängende Kompassel kamen auch in den Gräbern von Glasinac vor. Ihre Situsumstände aber in diesen Gräbern zeugen dafür, dass sie hier nicht auf Gürtel, sondern auf Lederkoller aufgenäht waren. Diese zweifachen Kompassel betrachte ich als den Ausgangspunkt der eigentlichen Astragalglieder. Der Übergang von einer Form zur anderen dürfte ziemlich rasch gewesen sein, da die Gürtel mit Kompasselverzierung in Begleitung sehr später Varianten der Navicella-Fibel, in Begleitung der Form, die Truhelka Velemer Fibel nannte, sodann zusammen mit Lokalförmigen, die sich aus der Certosafibel entwickelten, mit Armbrustcertosafibeln, und mit Scheibenfibeln zum Vorschein kamen, wobei in den zwischenliegenden Gräbern auch schon astragalartige Gürtelzierate vorkamen.

In Donja Dolina kommen in manchen der reich ausgestatteten Gräber sogar je zwei Gürtel vor. Für den Gebrauch solcher Doppelgürtel scheint auch die grosse, den normalen Gebrauch weit übersteigende Anzahl jener Gürtelglieder

⁴ Truhelka, Donja Dolina, Abb. 96 im Text und Abb. 43 und 45 an der Taf. LXXXI. Gürtel mit buckelknopfförmigen Verzierungen wurden im 3. und 6. Grab auf der jun. Greda des Mato Petrovič vorgefunden. Auf der Greda des Nikola Sokič im ersten Grab, ebenda aus dem 7. Grab kamen Astragalglieder vor, nach Truhelka; endlich auf der sen. Greda des M. Petrovič im 3. 4. und 9. Grab.

tén nem ismerjük leletkörülményeit.⁷

Újabban az annyi meglepetést hozó gazdag kosdi sírmező 7-ik és 39-ik sírjából került elő egy kisebb sorozat asztragalosz-tag és egy kapocs. Kund Elemér, aki a temetőből származó leleteket nagy szeretettel összegyűjtötte, előfordulásukat megfigyelte és a sírok egy részét maga ásta ki, módot nyújtott nekem arra, hogy a sírmezőről készülő önálló publikációja előtt is kiterjeszkedhessek itt az engem közvetlenül érdeklő korábbi formákra. Az ő előzékenységéből közölhetem, hogy a 7-ik számú sírban a következő kísérő tárgyak voltak: korall külön-

16. kép. Tolnaudvari

cöcskékből álló nyaklánc, kettős csonkakúp alakú üvegyöngyök, hasonló alakú gerezdes rovátkolású ezüst gyöngyök és az ismert u. n. pecsétlős végű, karmantyúval záródó karperecek, végül a B. korszakra jellemző fibulaalakok.

A 39. számú sírban, amelyből az itt bemutatott, a rendes formától eltérő korai jellegű zárótag származik (13. kép) a hajlított gyűrűcskéké jellemző korai formája kísérte az övrészeket. A készletek itt is női sírra mutatnak, mint a gerenyási leletben. A későbbi korban az annak idején Tischler által (AÉ. X. 1890, 222—227. l.) leírt övek lépnek a helyükre, amelyeken olykor a halotthamvasztás máglyájának nyomait is észlelhetjük. Tárgyainkon ez eddig nem fordult elő. A regölyi asztragalosz-tagok összefordulása a tőzeglápban való heveréstől származik.

⁷ Hampel, A. d. f. M., 165. tábla 1. Pulszky, Magyarország Archaeológiája, I. k. 232. l.

zu zeugen, die im Funde von Szárazd-Gerenyáspuszta zum Vorschein kamen und die auch bei einem späteren Gürtel unbekanntes Fundortes (im Ung. Nationalmuseum) eine Rolle spielen. Die Gepflogenheit, wonach man die Kompassel direkt auf das Leder nähte, liefert uns auch die Erklärung dafür, dass man in manchen Gräbern derlei Astragalglieder manchmal in kleinerer Anzahl vorfindet, als sie zu einem vollständigen Gürtel notwendig wären. Diese spärlicheren Glieder wurden offenbar nicht auf Schnüre gezogen, sondern dienten — proportionell verteilt — als aufgenähte Ornamente zur Verzierung des Lederriemens. Pulszky nimmt an, dass die in Begleitung solcher Gürtel öfters vorkommenden Bernsteinperlen, abwechselnd mit den Bronzezieraten, ebenfalls zur Verzierung der Gürtel dienten; ich kann mich dieser Ansicht nicht anschliessen.

Astragalgürtel sind aus Szárazd und Regöly derart massenweise zum Vorschein gekommen, dass ihr allgemeingültiger Gebrauch in Transdanubien nicht bezweifelt werden kann. Die Daten Wosinszkys mit jenen der Inventare des Ung. Nationalmuseums verglichen, kennen wir aus Szárazd und Regöly mindestens 9 bis 10 Schliessen, die solchen Gürtelgarnituren angehörten. Auch das Szekszárdi Museum besitzt Teile neun solcher Garnituren aus letztgenannter Ortschaft. Einige der erwähnten Stücke stammen aus der keltischen Periode des Regölyer Burgwalles, der grössere Teil aber aus dem zwischen den beiden Ortschaften liegenden Moor, dem sog. Kapos-Gestrüpp.⁵ In vielen Fällen lässt es sich überhaupt nicht feststellen, ob eines der vorliegenden Stücke vom Szárazder oder vom Regölyer Gebiet her stammt. Selbst jene goldenen Schmuckstücke, die unter dem Namen des „Goldschatzes von Szárazd“ gehen, erscheinen bei Wosinszky, der sich der Mühe ihrer Aufsammlung unterzog, als „Goldschmuck von Regöly“, wie denn einzelne Objekte des Fundes auch in den Inventaren des Nationalmuseums unter dem Fundort von Regöly eingetragen sind.

Über diese Moorfunde, die den grössten Teil der Astragalglieder und der Gürtelschlies-

⁵ W. II., S. 597 und Taf. CXXXII, 2. Abb. 4a und b, ferner Abb. 5. A. a. O., S. 604 und 605, dann Taf. CXLIX. Ung. Nationalmuseum 1880 156; 1890. 67., 88, 94.; 1892. 3., 4., 91., 98.; 1894. 41.; 1901. 54.; 1906. 63.; ausser diesen in dem noch nicht katalogisierten alten Bestand ganze Serien mit Hafteln oder ohne dieselben. ferner zusammengehörenden Glieder in kleiner Zahl.

Az asztragalosz-öv elterjedési területe főleg a Dunántúl keleti része, Szerémség, Bácska és Bosznia, de úgy a Bácskában, mint a kosdi leletben alig, hogy átlépte a Dunát. Távolabb keleten nem leljük, Pulszky adata Szabolcs vármegyei előfordulásáról téves, valószínűleg a Szabolcsme gyei Múzeumban látott perlaki (Zala m.) övre gondolt. Hunyad megyében Puszta Kalánon előfordult egy aránylag korai⁸ kapocspár, még alig degenerált tagokkal. Ez a kapocspár is újabb tanuja azoknak a boszniai összeköttetéseknek, amelyeknek révén a boszniai késő-hallstatti kor fibula-for-

17. kép. Vei (Italia)

mája és lándzsaél-védői megtalálták útjukat az Erdélyi Érchegység felé. Nyugati elterjedését illetőleg megkérdeztem Walther Schmidet, hogy megfigyelte-e előfordulásukat Stájerországban és Krajnában, mert, amennyire én ezeket a területeket ismerem, nem találkoztam velük. Walther Schmid tagadó-válaszában arra is kiterjeszkedett, hogy a japodok területéről sem ismer ilyeneket. Egyetlen és legszélsőbb nyugati előfordulása a kurzgeländi 91. tumulusból kikerült magányos tag, amely Schaeffer előtt — a tárgy Svájcban, Délnémetországban és a Rajna vidéken nem fordul elő — teljesen ismeretlen volt.

⁸ AÉ. 1890. 355.

sen lieferten, schreibt Wosinszky,⁶ der zur Klärung der Situsumstände des besagten Goldfundes dort Ausgrabungen vornahm, folgendes: „Die Goldfunde, die Bernstein- oder Glasschmuckstücke, wurden stets in grösserer Anzahl, an jeweils anderen Fundstätten, immer aufgehäuft vorgefunden. Irgendeine Spur von Feueressen, oder Siedlungen lässt sich an keiner dieser Fundstätten nachweisen, solche dürften auch hier nicht existiert haben, da doch das ganze Gebiet unter Wasser lag. Neben den Funden kamen nie menschliche Gebeine, oder Gefässe ans Licht, weshalb die Annahme von Leichenbestattungen hier ausgeschlossen erscheint“. „Trotzdem ist aber der Umstand,“ — schreibt er späterhin — „dass hier Funde in solch grosser Anzahl, u. zw. beinahe ausschliesslich Geschmeide aufgehäuft vorkamen, kaum einem blossen Zufall zuzuschreiben.“ Hierin müssen wir dem Verfasser wohl durchaus beipflichten; ob es sich aber dabei tatsächlich um „Votivobjekte, die man ins Wasser warf“ handelt, harrt noch einer weiteren Klärung. Vorderhand können aber die in diesem Funde befindlichen Objekte bei der Feststellung der oberen Zeitgrenze der Astralgürtel ebensowenig in Betracht gezogen werden, wie ihr Vorkommen unter den sog. Raubbaufunden von Velem. Ebensowenig lässt sich auch jenes vereinzelte Glied zu diesem Zwecke heranziehen, das ich unter den Völkerwanderungsfunden von Keszthely agnoszierte. Auch die Fundumstände der 40 Gürtelglieder und des dazugehörigen Schliessenpaares aus Perlak (Kom. Zala) sind unbekannt.⁷

Neuerdings kamen aus dem 7. und 39. Grab des an Überraschungen reichen Kosder Grabfeldes ebenfalls eine kleinere Serie von Astralgliedern und eine Gürtelschliesse an den Tag. Elemér v. Kund, der die aus dem Grabfeld stammenden Funde sorgfältig aufsammelte, ihre Situsumstände beobachtete und einen Teil der Gräber selbst ausgrub, ermöglichte es mir noch vor Veröffentlichung seiner eigenen, selbständigen Arbeit über dieses Gräberfeld, die für mein Werk in Betracht kommenden frühzeitlichen Formen besprechen zu dürfen. Seinen Angaben zu Folge befanden sich im Grabe Nr. 7 folgende Beigaben: ein Halsband aus Korallenzweigen, Glasperlen in Form doppelter Stumpfkegel, gerillte Silberperlen ebensol-

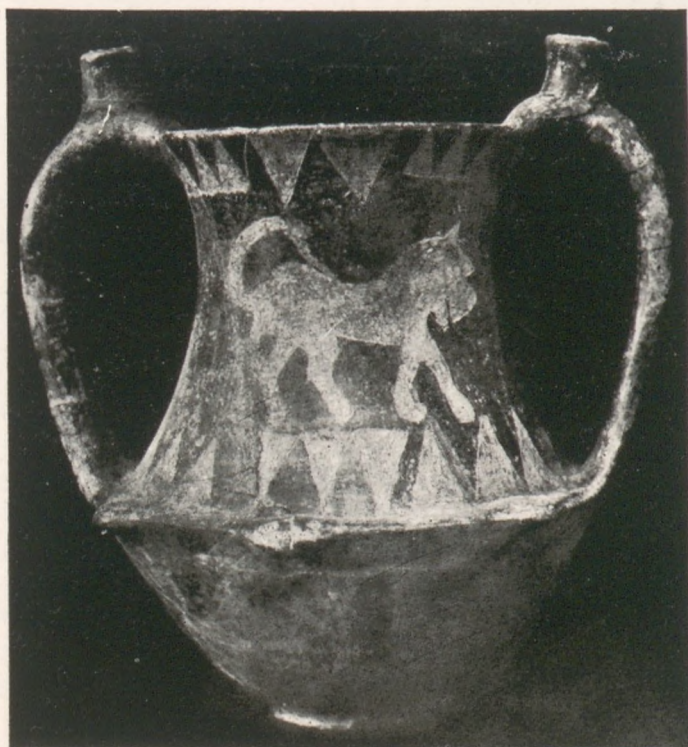
⁶ W. II. S. 596.

⁷ Pulszky, Magyarország Archaeológiája, Bd. I. 232. Hampel, A. d. f. M. III, 165, 1.

Ugyanis egyéb kelta területeken a korai időben más övkapcsok használatosak (15. kép). Ennek ellenére helyesen ismerte fel Schaeffer, a tárgy övrész voltát. A fent elsorolt lelőhelyek által kijelölt határon belül kell tehát keletkezési helyét keresnünk. Egyszersmind ezen a területen megy végbe a későbbi kelta ízléssel ellentétben álló, egyszerűsítésre és ellaposodásra törekvő formai átalakulása is. Úgy látszik, a kelta ízlés csak ez övek kapcsait vette át és fejlesztette tovább. Előfordulásuk a dunaszekcsői késő La Tène-kincsben a sírletekkel szemben nem bizonyí-

cher Form und die bekannten Armspangen mit der Petschaftendung, sowie endlich einige für die B-Stufe charakteristische Fibelformen.

Im Grab Nr. 39, woher das hier vorgeführte, von der gewöhnlichen Form abweichende, die Frühzeit charakterisierende Schlussglied stammt (Abb. 13), fanden sich in Begleitung der Gürtelteile charakteristische Frühformen der Schulterringe vor. Die Grabbeigaben deuten auch hier, wie im Funde von Gerenyás, auf ein Frauengrab. In späteren Epochen treten an Stelle dieser Gürtel jene mit Blutemail-Einlage, die Tisch-

18. a—b. kép. Leprignano

téka egyszersmind késői használatuknak is, mert a tárgyak már mint nem használatban levők is kerülhettek a kincsbe.

E sorok lezárása után jutott kezemhez a svéd Keletázsiai Múzeum ordosi bronzainak ismertetése (Bulletin No. 4, XXIX. T. 1, 2), az asztragalosz-tagok meglepő analógiájával. A közlő szerint ezek a tagok ugyanazon a fejlődésmeneten estek át, mint aminőket én az asztragalosz-tagokra vonatkozólag leírtam. Ugyancsak fölmerül reájuk vonatkozólag is az a föltevés, hogy függélyes sorokban fölvarrottan voltak használatban. E közelálló formáknak a távol keleten való fellépésére egyelőre nincs magyarázatunk.

ler seinerzeit (AÉ. X, 1890, S. 222—227) beschrieb und an denen manchmal bereits Brandspuren der Feuerbestattung nachzuweisen sind. Auf unseren Objekten konnte dies bisher in keinem Falle festgestellt werden. Der Umstand, dass die Astragalglieder von Regöly miteinander verschmolzt vorkamen, findet seine Erklärung wahrscheinlich darin, dass sie Jahrtausende hindurch im nassen Moor lagen.

Das Verbreitungsgebiet der Astragalgürtel ist hauptsächlich das östliche Transdanubien, Syrmien und Bosnien: doch kamen sie sowohl in der Bácska, wie — im Falle des Fundes von Kosd — auch am linken Ufer der Donau ans Licht. Weiter östlich sind diese Typen nicht zu belegen; die Angabe Pulszkys von einem derartigen Fund

2. A titeli ezüst övlemezek

A magyarországi korai La Tène ízlés szempontjából nagy jelentőségűek azok a hatalmas ezüst lemezek, amelyekre Reinecke Pál irányította a figyelmet. Korhatározása megingathatatlan nyugati analógiákon alapszik. Újabb leletek oly kapcsolatok szálait adták kezünkbe, amelyek ez emlékek rokonsági körét tisztábban tárják elénk és rendeltetésük rejtélyének megoldásához közelebb visznek. Rokonságával együtt Délmagyarország középső dunamenti területére, a Szerémségre, Bosznia északkeleti részére és Szerbiára lokalizálnak látszik.⁹

A M. N. Múzeum birtokában levő lemezpár 1 mm. vastag ezüst lemezből készült. A hosszabbik darab 87·8 cm, a rövidebb 83 cm, legnagyobb szélességük 21, a legkisebb 6·8, illetve 6·5 cm. — Reinecke nem tartja valószínű-

19. kép. Rozvány

nek, hogy öv, vagy öltözet rész díszítésére, lószerszám, vagy kocsi kosarának borítására szolgált volna. Nincsenek ugyanis széleiken átlukgatva, ami a fölvarrást lehetővé tenné és emellett bekapcsolásra szolgáló kampóik sincsenek (XVI. t. 4). A tárgyak Reinecke közlésével ellentétben, aki Borsod m.-t említi, Titelen (Bács-Bodrog m.) kerültek elő.¹⁰

Az itt bemutatott másik pár (XVI, 1—2) szintén Magyarország déli részéből való, 1908—1910 körül került Ujvidékről Budapestre kereskedésbe és a vidéki múzeumaink orsz. főfelügyelősége vásárolta meg. Jelenleg Temesváron az egykori Délmagyarországi Múzeumban vannak. Ez az újabban ismertté lett lemezpár megdönti Reineckének azt a föltevését, hogy az eredetileg öszszetartozó lemezpáron a középső törés „való-

im Komitat Szabolcs beruht auf einem Irrtum, der wahrscheinlich durch den im Szabolcser Komitatsmuseum erliegenden Gürtel von Perlak (Kom. Zala) verursacht wurde. Im Kom. Hunyad, u. zw. in Pusztakalán, kam ein verhältnismässig frühes Schliessenpaar⁸ vor, dessen Glieder eine noch kaum degenerierte Form aufweisen. Auch dieses Schliessenpaar ist ein neuerlicher Zeuge für jene bosnischen Verbindungen, durch die die späthallstattzeitliche Fiebelformen und die Lanzenvorstecker Bosniens ihren Weg ins Siebenbürgische Erzgebirge fanden. In Sachen ihrer westlichen Verbreitung richtete ich an Herrn Walther Schmid die Frage, ob er wohl diesen Typus in Steiermark und in Krain beobachtet habe, da ich ihnen, soweit ich diese Gebiete kenne, nie begegnet bin. Walther Schmid gab eine verneinende Antwort, die er noch dahin ergänzte, dass er auch aus dem Gebiete der Japoden derlei Formen nicht kenne. Das einzige und westlichste Vorkommen liegt in einem vereinzelt Glied aus dem Tumulus Nr. 91 von Kurzgeländ vor, ein Objekt das Schaeffer (Schaeffer Tertres etc. II. Fig. 182. 21.), da der Typus in der Schweiz und im Rheingebiet nie vorkommt, vollständig unbekannt war. Im Westen waren ja die Gürtel und Gürtelschliessen schon anderer Art, wie solche ja auch bei uns vorkommen (Abb. 4, Abb. 15). Trotzdem erkannte er das Objekt ganz richtig als den Teil eines Gürtels. Das Entstehungsgebiet der Astragalengürtel muss daher innerhalb der durch die oben erwähnten Fundorte bezeichneten Grenzen gesucht werden. Auch die spätere Formveränderung, die im Gegensatz zur spätkeltischen Stilwandlung eine Vereinfachung und Verflachung anstrebt, dürfte ebenfalls in diesem Gebiete vollzogen worden sein. Offenbar hat der keltische Geschmack bloss die Gürtelschliessen übernommen und weiterentwickelt bis zu jener Spätlatène-Form in dem Schatze von Dunaszekcső (Abb. 14). Die Tatsache, dass die Astragalengürtel in diesem Spätlatèneschatz vorkommen, bildet gegenüber den Grabfunden keinen Beweis für ihre spätzeitliche Verwendung, da die Objekte doch einfach auch als ausser Gebrauch gesetzte Wertstücke in den Schatz gelangen konnten und sind auch stark abgenützt.

Nach Abschluss dieser Zeilen erhalte ich das Bulletin (No. 4, 1932, Pl. XXIX. 1, 2) des Ostasiatischen Museums in Stockholm mit den

⁹ U. o. 1898, 307—309. Reinecke Pál többször idézett közleménye. A titeli — nála borsodmegyei — lemezek jó rajzával, méreteik és súlyuk pontos adataival.

¹⁰ Pulszky, Magyarország Archaeológiája I. k. 233 l.

⁸ AÉ, 1890, S. 355.

szinűleg csak akkor állott be, amikor megtalálták“, ezek a lemezek ugyanis épen maradt keskeny végükön körívesen elmetstettek és sohasem függöttek össze egymással.

Reinecke értesülése szerint állítólag a Louvreba, Pulszky tudomása szerint St. Germainbe jutott (R. Lantier szives közléséből tudom, hogy az említett múzeumok egyikében sincs a lemezpár) lemezpárról, amely a mi lemezeinkkel és egyéb tárgyakkal együtt alkotta a titeli leletet, nem sikerült megtudnom, hová került. Az 1867-iki párisi világkiállításon még együtt állította ki azokat dr. Egger.

Egy, régebben a jeles őskori gyűjtő Kiss Ferenc egyetemi tanár birtokában levő, magános lemez ismeretlen eredetű. Ez Kiss Ferenc gyűjteményének eladása alkalmával br. Bonnstettenhez,¹¹ utóbb e gyűjtemény egyéb tárgyaival a berni múzeumba került. Jelentékenyen kisebb az említetteknél, hosszanti irányban csonka, legnagyobb szélessége 14 cm. (XVI. t. 2).

A tárgyak díszítése felületükön arányosan elosztott nagyobbacska dudorokból áll, amelyeket apró pontok soraiból álló sávok háromszög, vagy trapéz alakjában zárnak körül. A díszítés domborítás útján történt. Az üresen maradó térségeket a horgos kereszt és annak különböző kombinációi töltik ki, amelyek ugyancsak pontsoros sávokból vannak alakítva. Az Ujvidékről előkerült példányon pedig két helyen, erősen geometrikus merevségű palmettát látunk, ami a titeli lemezek egyes, degeneráltságukban már fel nem ismerhető, díszítményeinek is magyarázatát adja.

A díszítésnek ez a módja elütő a La Tène ízlés más helyről ismert emlékeitől s nálunk a bronzkor végén és a korai hallstatti időből való domborított bronzedények és övek technikájában gyökerezik. A motívumok a korai La Tène ízlésnek is együtt föllépő kedvelt elemei; itteni előfordulásuk azonban megelőzi azt az időpontot, amelyben a La Tène ízlés hatása nálunk felléphetett volna. Hasonló módon csoportosított díszítést látunk glasinaci tumulusokból származó lábvértéken és ugyanazokban a sírokban leljük föl tárgyaink közelebbi analógiáit is, a sűrűn szereplő teljesen azonos formájú bronz és ezüst karperecekben. Mint a titeli ezüst tárgyak, ezek is körívesen elmetstett, egyik végükön erősen szélesedő lemezek, rugószerűn besodort

Darstellungen der Bronzen von Ordos, bei denen auffallende Analogien unserer Astragalglieder ins Auge sticht. Nach Annahme des Verfassers dieses Kataloges erfuhren diese Gürtelglieder denselben Entwicklungsgang, wie ich ihn für unsere annahm. Auch drängt sich ihm die Annahme auf, die auch bei uns vorlag, dass diese Astragalglieder in vertikalen Reihen aufgenäht verwendet wurden. Für das Vorkommen solch nahestehender Formen im fernen Osten haben wir vorläufig keine Erklärung.

2. Die silbernen Gürtelbleche von Titel

In Hinsicht auf den ungarländischen Frühlatènestil kommt jenen grossen Silberplatten, die Reinecke zuerst veröffentlichte, eine besondere Bedeutung zu. Seine Datierung ist umso richtiger, als sie durch Analogien aus dem europäischen Westen bekräftigt wird. Neuere Funde boten uns Fäden weiterer Verbindungen zur Hand, wodurch die Sippe dieser Denkmäler klarer umgrenzt ercheint und auch das Problem ihres Bestimmungszweckes leichter gelöst werden dürfte. Das Vorkommen dieser Gürtelbleche und ihrer Sippschaft scheint auf das mittlere Donaugebiet Südungarns, auf Syrmien, Bosnien und Serbien begrenzt zu sein.⁹

Das Gürtelblechpaar des Ung. Nationalmuseums wurde aus einem 1 mm dicken Silberblech verfertigt. Die Länge des grösseren Stückes beträgt 87,8, jene des kürzeren Stückes 83 cm, ihre grösste Breite beträgt 21, ihre kleinste Breite 6,8, bzw. 6,5 cm. Reinecke glaubt nicht annehmen zu können, dass sie als Gürtelbelag oder Kleidungszierat, noch auch als Plattierung eines Pferdegesschirres oder eines Wagenkorbes dienten. Die Bleche sind nämlich an ihren Rändern nicht durchlöchert, wodurch man sie hätte annähen können, auch befinden sich an ihnen keine Schliesshaken (Taf. XVI, 4). Reinecke erwähnt als Fundort der Objekte irrthümlicherweise das Kom. Borsod; sie kamen in Titel (Kom. Bács-Bodrog) zum Vorschein.¹⁰

Das hier vorgeführte zweite Paar solcher Gürtelbleche stammt ebenfalls aus Südungarn und kam während der Jahre 1908 bis 1910 in

⁹ Eben dort 1898, S. 307—309. Die mehrfach erwähnte Publikation P. Reineckes. Mit der guten Abb. der Bleche von Titel — bei ihm als aus dem Kom. Borsod bekannt — und auch mit der genauen Angabe der Dimensionen und des Gewichtes.

¹⁰ Pulszky, Magyarország Archaeológiája, Bd. I. 233.

¹¹ Br. Bonnstetten, Recueil d'antiquités de la Suisse. Supplément, Pl. XIX.

keskenyedő végük azonban sok esetben sodronnyá vékonyul. Egy ilyen karperec halotthamvasztásos sírból való és számszeríjas certosa-fibula kísérté (Bosn. Mitteil. B. I. S. 144, Fig. 40). Egyes példányokon a széles díszítő lemez külön darabból készült és rá van aklázva a rugóspirálisra (Hoernes, Urgeschichte der Bildenden Kunst, Wien, 1898, T. XXI, 5), (XVI t. 3). A díszítmény csoportosításában legjobban megközelítik tárgyainkat a már említett halotthamvasztásos sírból eredő példány, továbbá a Bosn. Mitteilungen III. évf. 22. lapján az 57—58 számú bronzpéldányok és ugyanott a 34. lapon a 78—79. ábrán bemutatott ezüst karperecek. Hasonló trébelt díszítésű gyűrűk úgy látszik későbbi időből is fönmaradtak, legalább is erre mutat előfordulásuk Debeló Brdon (Bosn. Mitteilungen IV, 64. l. 190—192. ábra).

den Budapester Handel, woher es das Landesinspektorat der Provinzialmuseen erwarb. Diese Bleche sind in dem einstigen Südungarischen Museum in Temesvár unter Inventar - Nr. 2,223 mit der Fundangabe Ujvidék (Novi-Sad) vorhanden. Dieses neuerdings bekannt gewordene Gürtelblechpaar entkräftigt die Annahme Reineckes, wonach der mittlere Bruch auf dem ursprünglich zusammengehörenden Blechpaar „wahrscheinlich erst zur Zeit ihrer Auffindung entstand“; diese Bleche sind nämlich an ihren unversehrt erhaltenen schmalen Enden kreisrund abgepasst und hängen nie mit einander zusammen.

Jenes Gürtelpaar, das nach Reineckes Informationen angeblich in das Louvre, nach Pulszky dagegen nach St. Germain kam (wie mir R. Lantier gütigst mitteilt, befindet sich das Blechpaar in keinem der genannten Museen)

20. kép. Detta

A titeli lemezekkel alakra, díszítésre teljesen megegyező tárgyak, amint azt láttuk, Glasinacra, mint karperecek és gyűrűk fordulnak elő. Ez — azt hiszem — megadja az útmutatást arra, hogy a lemezek rendeltetését is az ékszerfélék sorában keressük. Méreteik teljesen megfelelnek annak, hogy az említett karperecek módjára, egymásra boruló végekkel övek gyanánt használtathattak. Az, hogy nincsenek rajtuk felvarrásra szolgáló lyukak s nincsenek kapcsokkal ellátva, bizonyára meggondolást támaszt, de a magyar bronzkor is ismer bronzöveket, amelyeknél, — más kapcsos példányokkal ellentétben — tisztán a meghajlított fémlemez tartására számítottak. Az, hogy kiegyenesített állapotban kerültek be a gyűjteményekbe, még nem szól ilyen rendeltetésük ellen. A sok törés és rongálás esetleg éppen a földben ruganyosságát vesztett fémlemez kinyújtásakor keletkezett rajtuk.

A karpereceket és övlemezeinket borító komplikált felületbeosztások, a horogkereszt-, a

und das zusammen mit dem unserigen, sowie mit anderen Objekten, die wir leider nicht kennen, den Schatzfund von Titel bildete, ist derzeit unbekanntes Ortes. Bei der Pariser Weltausstellung des Jahres 1867 hat sie Dr. Samuel Egger noch zusammen ausgestellt.

Das vor längerer Zeit im Besitze des Bekannten Prähistorikers Prof. Franz Kiss befindliche vereinzelt Gürtelblech ist unbekannter Herkunft. Anlässlich der Versteigerung der Sammlung Franz Kiss gelangte das Stück mit anderen Objekten in den Besitz des Barons Bonnstetten,¹¹ später aber dorthin in das Museum in Bern. Es ist viel kleiner, als die oben erwähnten, seiner Länge nach verstümmelt, die grösste Breite beträgt 14 cm (Taf. XVI, 2).

Das Grundornament dieser Objekte besteht aus symmetrisch verteilten grösseren Bukkeln, die durch kleinere, parallel zu einander

¹¹ Baron Bonnstetten, Recueil d'antiquités de la Suisse. Supplément Pl. XIX.

rhombus- és trapézalakban elhelyezkedő pontsoros sávok, a síma és díszített háromszögek váltakozása a geometrikus ízlés végső kifejlődésének időpontját képviselik és behatolásuk a La Tène ízlésbe, amelyet a közismert thiellei lándzsacsúcsok szárnyai, a mi leleteinkben pedig az egyik soproni urnasírból való lándzsacsúcs képvisel, a korszakot megelőző általános európai ízlés öröksége. Ennek a díszítésmódnak nem kellett azért, amint azt Truhelka gondolja (Donja Dolina 52. old.) és amint az a soproni lándzsa esetében valóban történt is, a kelták közvetítésével hozzánk jutnia. E díszítő motívumok teljesen idegenek a kelták ízlésétől. Emellett a palmettának a keltákétól teljesen idegen szel-

laufende, dreieckige, oder trapezförmige, aus Punkten bestehende Streifen umschlossen werden. Diese Verzierung wurde in Treibarbeit verfertigt. In den freibleibenden Flächen findet man das Hakenkreuz und dessen verschiedene Varianten ebenfalls aus parallelen Punktreihen gebildet. Auf dem Exemplar aus Südungarn aber finden wir an zwei Stellen Palmetten von einer geometrischen Starrheit, die auch die Erklärung einiger ihrer Degeneriertheit halber kaum erkennbaren Ornamente auf den Blechen von Titel liefern.

Diese Verzierungsart weicht von den aus anderen Gebieten bekannten Objekten des Latènegeschmackes ab und wurzelt in der Technik der bei uns zu Ende der Bronzezeit und während der frühen Hallstattperiode beliebten Bronzegefäße und Gürtel. Die ornamentalen Motive sind aber beliebte und gleichzeitig auftretende dekorative Elemente des frühen Latènestiles; ihr zeitliches Auftreten bei uns erfolgte aber um ein bedeutendes früher, als der Latènegeschmack bei uns durchgedrungen war. Ornamente in ähnlicher Gruppierung finden wir auf den Fusspanzern der Hügelgräber von Glasinac; und ebendort, an den häufig vorkommenden, einander vollständig ähnelnden Armbändern aus Bronze und Silber lassen sich auch nähere Analogien für unsere Objekte erkennen. Diese Armbänder sind ebenso, wie die Silberobjekte von Titel, an ihren Enden rund abgepasst, sie bestehen aus Blechen, die gegen das eine Ende zu breiter werden; das sich verjüngende Ende dieser Armbänder aber verdünnt sich in vielen Fällen zu einem spiralfederartig gekrümmten Draht. Eines dieser Armbänder entstammt einem Grabe mit Feuerbestattung und kam in Begleitung einer Armbrustfibel des Certosatypus zum Vorschein (Bosn. Mitteil., Bd. I, S. 144, Fig. 40). An einzelnen Exemplaren erscheint das breite Ornamentblech aus einem separaten Stück verfertigt und wurde der Spiralfeder aufgenietet (Hoernes, Urgeschichte der Bildenden Kunst, Wien, 1898, Taf. XXI, 5. und Taf. XVI, 3). In der Gruppierung der Ornamente stehen unseren Objekten das aus dem bereits genannten Feuerbestattungsgrab stammende Exemplar, dann die Bronzeexemplare, die in den Bosn. Mitteilungen (Jg. III, S. 22, 57—58) publiziert wurden, sowie die eben da (S. 34, Abb. 78—79) vorgeführten silbernen Armبänder am nächsten. Ähnliche Ringe mit getriebenem Dekor scheinen offenbar auch aus späteren Zeiten

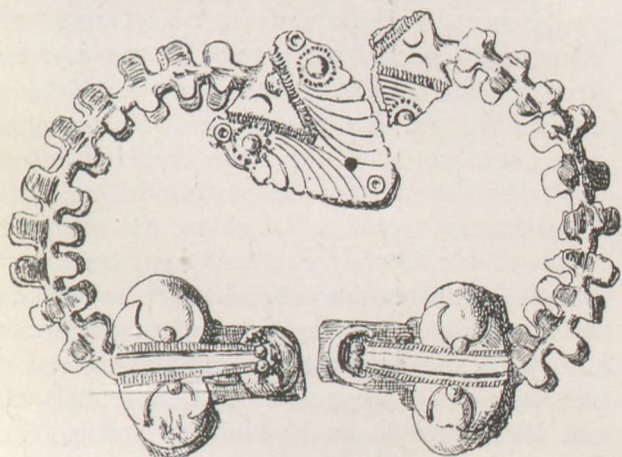
21. a—b. kép Nagyhörccsök

leben való alkalmazása is arra mutat, hogy azokat a Középeurópába eljutott görög motívumok közül olyan kézművesek választották ki, akikre nézve a palmetta növényi jellege teljesen idegen volt s szélei és indái hajlásának utánzását meg nem engedett merészségnek tekintették. Az egyik övlemezpár palmettája sugarakkal elválasztott mezőkből áll, amelyeknek félkörívvvel záródó szélesebb végét egy-egy nagyobb domborított pont tölti ki. A titeli lemezen a másik pár palmettáinak helyén szembe-tűnő díszítmény (egy rhombus csúcsára és két oldalának meghosszabbítását képező vonalak végére ültetett három pont) maga is a palmetta-idomnak geometrizált leszármazottja. Ezért a titeli és vele rokon övlemezeket csak korban sorozhatjuk a korai La Tène emlékek közé, de nem

tekinthetjük egyszersmind a kelták hagyatékához tartozónak, hanem a helyi ízlés termékeinek. Korhatározásukat az ez esetben szilárd támpontot nyújtó stiláris kapcsolatokon kívül csupán a már említett számszeríjjas rugójú *certosa fibula* támasztja alá, amely együtt fordult elő egy formailag teljesen egyező karpereccel. Mint terminus ante quem non-ra a tárgyak anyaga, az ezüst is, a hallstatti kor végére és a La Tène kor kezdetére mutat. Korábbi hallstatti formát képviselő tárgyakon találkozunk ugyan már vele, mint berakással,¹² önállóan ékszerű alkalmazva azonban csak az ugyanezen a területen elterjedt változatai, a közép La Tène fibulák, az itáliai formákból leszármazó széles övkapcsok és korai La Tène nyakperecek alakjában találkozunk vele először, majd bizonyos karperecalakokban, végül azokban a változatos gyöngyökkel díszített kengyelű ívfibulákban, amelyeknek sarkon forgó rugó nélküli tűje és rendszerint palmettaalakú fejlemezé van. Erre a formára Hoernes irányította a figyelmet és egyszersmind eredetének kérdését is helyes világításba helyezte.¹³

3. A csuklós ezüst ívfibula

Boszniában és Szerémségben otthonos, de Magyarországon is fellépett, mai jugoszláv területen Zomborban (22. kép), ahonnan kétségtelen hitelességű példányokat őriz a bécsi Naturhist. Museum és ugyancsak a Bácskából, Csurogról (ma Čuruk) kerültek még hitelesítésre váró példányai Belgrádba, a szerb Nemzeti Múzeumba.¹⁴ Így nem lehet szó nélkül elmenni erede-

22. kép. Zombor

¹² A M. N. Múzeum multja és jelene, Budapest 1902, ábra a 90. oldalon.

¹³ Hoernes, Époque La Tène en Bosnie, Paris, 1900.

¹⁴ Grbič, Glasnik Hist. Društva, Novi Sad, 1928. I. 1—13. I. V. T. A csurogi leletben levő ezüst tárgyakat gon-

erhalten geblieben zu sein, zumindest lässt ihr Vorkommen in Debelo-Brdo (Bosn. Mitteil. IV. S. 64, Abb. 190—192) hierauf schliessen.

Die den Titeler Blechen sowohl der Form, wie dem Dekor nach vollständig entsprechenden Objekte kamen, wie gesagt, in Glasinac in Form von Armbändern und Ringen vor. Darin liegt, meiner Ansicht nach, zugleich ein Hinweis dafür, dass wir den Gebrauchszweck dieser Bleche ebenfalls in der Verwendung als Körperschmuck zu suchen haben. Ihren Dimensionen nach darf man annehmen, dass sie — ähnlich, wie die besagten Armringe mit übereinander gefalteten Enden — als Gürtel verwendet werden konnten. Gewisse Bedenken in diesen Belangen sind wohl nicht ganz von der Hand zu weisen, so z. B. dass an ihren Rändern keine Ösen, oder Löcher zum Annähen vorkommen auch dass sie nicht mit Spangen oder Schliessen versehen sind; doch kennen wir auch aus der ungarischen Bronzezeit einen Typus von breiten Bronzegürteln, die ihren Halt (im Gegensatz zu anderen, mit Schliessen versehenen Exemplaren) rein nur in der federnden Biegung des Gürtelbleches hatten. Der Umstand, dass solche Exemplare in flachgepresstem Zustand in die archaologischen Sammlungen kamen, spricht noch keineswegs gegen ihre derartige Verwendung. Gerade ihr vielfach zerstückelter und beschädigter Zustand deutet darauf hin, dass man die durch das lange Verweilen in der Erde mürb gewordenen Bleche nach dem Herausheben grade machte.

Die die Armbänder und unsere Gürtelbleche bedeckenden komplizierten Flächeneinteilungen, die Punktstreifen in Hakenkreuz-, Rhomben- und Trapezform, der Wechsel von glatten und verzierten Dreiecken bedeuten den letzten Entwicklungsgrad des geometrischen Stils; ihr Vordringen in den Latènestil, der durch die bekannten Lanzenflügel von Thielle, in den ungarländischen Funden aber durch die Lanzenspitze aus einem Soproner Urnengrab (AÉ. 1886, S. 104, Taf. V, Fig. 2a—d) vertreten wird, ist eine Erbschaft jenes gemeineuropäischen Geschmackes, der in der vorangehenden Epoche auf unserem Kontinent vorherrschte. Man muss für das Hineinsickern dieser Dekorationsweise keineswegs an eine keltische Vermittlung denken, wie dies Truhelka annahm (Donja Dolina, S. 52) und wie dies im Falle der Lanzenspitze von Sopron auch tatsächlich angenommen werden muss. Die Grundform dieser Dekorationsarten ist dem

tének és korának sokat vitatott kényes kérdése mellett, hanem igyekeznünk kell legalább viszonylagos helyüket kijelölni emlékeink sorában. A fibulák típusának görög eredetéhez szó nem férhet, ezt Hoernes és még inkább a már nagyobb összehasonlító anyagra támaszkodó Čurčić¹⁵ teljesen tisztázták, de míg Čurčić azt hiszi, hogy még a selejtesebb példányok is görög földön készültek, addig Hoernes a példányok egy részéről fölteszi, hogy görög minták hatása alatt az ezüstben gazdag Boszniában keletkeztek. Raffail Popoff¹⁶ szerint Trákiában és Illyriában keletkezett a forma és keletkeztek annak változatai déli (görög) és északi helyi elemek keveredéséből. Azt egyébként előtte már mások is vitatták, hogy a középeurópai gyöngyös kengyelű ívfibula ősében, a watschi fibulában (Watscher Knotenfibel) kell ezeknek alapformáját is keresnünk. Annyi kétségtelen, hogy ezeknek a csomós és gyöngyös kengyelű fibuláknak középeurópai használata megelőzi azt a kort, melyben a csuklós tűjű ívfibulák északbalkáni föllépése konstatálható. Amióta azonban a Chr. Blinkenberg által összeállított gazdag anyag más világításba helyezte a fibula szerepét a görögországi leletekben, nem lehet kétségünk ezeknek a fibuláknak görögországi eredete felől. Čurčić föltevése, amely szerint az egyetlen út, amelyen át a forma a Balkán északi részére eljutott, a Korinthusból az Adrián át folytatásul kínálkozó Narenta-völgy lett volna, ma már nem tartható fenn. Revideálnunk kell azt a régi felfogást, amely a Balkánt az őskorban járhatatlannak

dos technikai vizsgálatnak kellene alávetni. Magyarországon t. i. az utóbbi években megtévesztő ügyességgel utánoztak késői La Tène és u. n. dáki fibulákat. A csurogi példányok első tekintetre oly friss veretűeknek látszanak, mintha közvetlenül az ötvös kezéből kerültek volna a gyűjteménybe. Egy körülmény szól csupán el nem hallgatható kétségeim ellen s ez az, hogy ilyen „lelet“ összeállítása igen nagy szaktudást igényelne. Így pld. Boszniában is korai La Tène fibula kísért a csuklós ívfibulát, mint a csurogi leletben, Szlavóniában pedig a két karperec-forma fordult együtt elő (Brunšmid, Vjesnik) és a gyöngyök ugyanazon típusai kísérték ott is. Vannak azonban a leletben nagy szélsőségek: a szép és föltétlenül eredeti sodrony-fibulák, amelyek egy magyar fibulaváltozatnak késői leszármazottai, talán a balli fibulának kortársai az V. századból. A másik szélsőséget ezekkel szemben a páros kigyófejekkel végződő széles abroncs-karperecek, a däljai stb. karperec-formának késői leszármazottjai képviselik, amelyek aligha lesznek a Kr. e. II. századnál idősebbek.

¹⁵ V. Čurčić, Jahrbuch für Altertumskunde, Wien, 1908. IV. 1—17.

¹⁶ R. Popoff, Annuaire du Musée Nat. Bulgare, Sophia, 1922—1925. (Különlenyomat 22. o.)

keltischen Wesen ganz fremd.

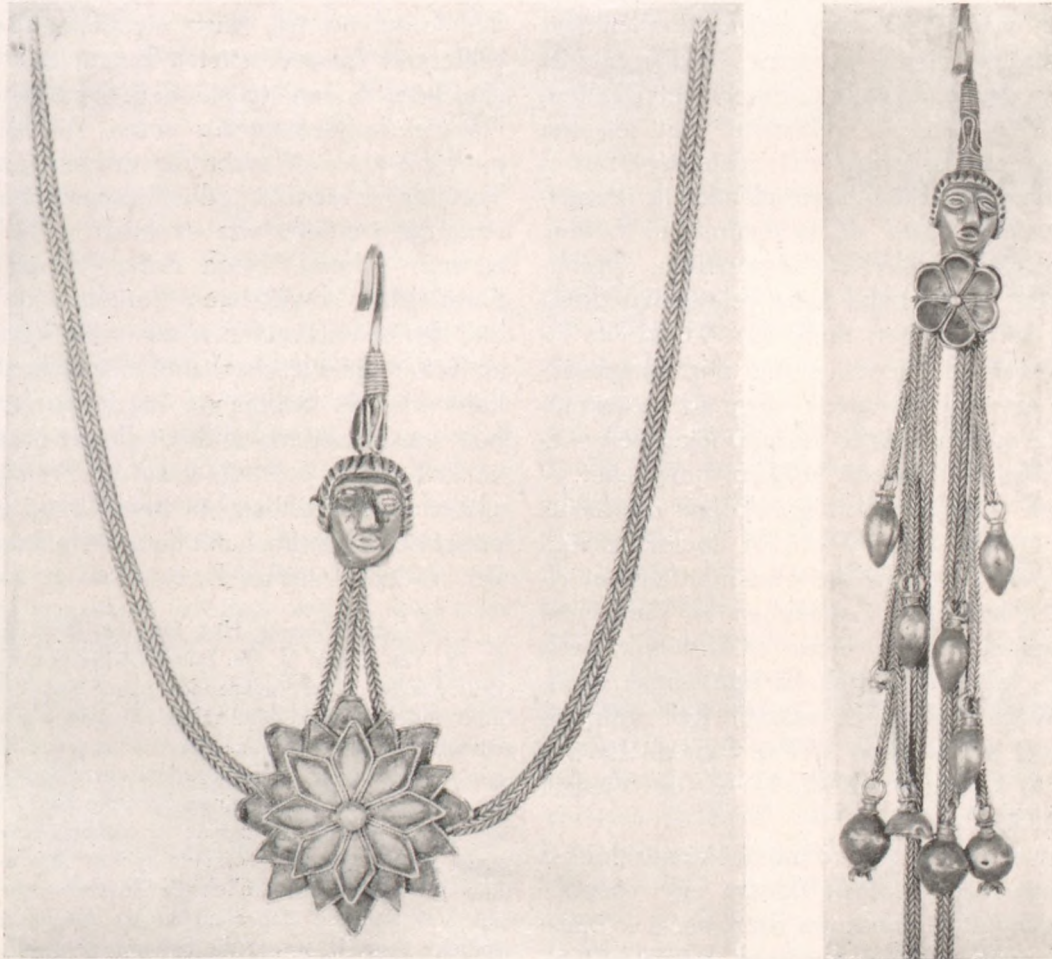
Auch ist die Art, wie hier die Palmette verarbeitet wurde, den Kelten durchaus fremd, worin ein Hinweis dafür zu suchen ist, dass diese Palmette aus dem nach Mitteleuropa gelangten griechischen Dekorationsmaterial durch solche Handwerker auserwählt wurde, für die die vegetabile Herkunft der Palmette ganz unbekannt war, weshalb sie die Nachahmung der kräftig bewegten Konturen und Ranken als eine unerlaubte Kühnheit erachteten. Die Palmette auf dem Gürtelblechpaare von Ujvidék, besteht aus Feldern, die durch Strahlen getrennt sind; in der Mitte der breiteren, rund abgepassten Enden ihrer Blätter sitzt je ein grösserer, herausgetriebener Buckel. Auf dem Paar der Gürtelbleche von Titel finden wir an Stelle der Palmetten ein auffallendes Ornament; es besteht eigentlich aus drei Kreisäugen, von denen eines auf der Spitze einer Rhombe und die anderen zwei am Ende der verlängerten Seitenlinien dieser Rhombe sitzen; dieses Ornament ist nun schon an sich ein geometrisiertes Derivat der Palmette. Dies ist auch die Ursache, weshalb wir die Gürtelbleche von Titel und ihre Sippschaft nur chronologisch den frühlatènezeitlichen Denkmälern zuzählen, sie aber nicht zugleich auch in das Vermächtnis der Kelten einreihen können: wir glauben sie als Produkte eines Lokalstiles ansprechen zu müssen. Für ihre Datierung nehmen wir vor allem die in diesem Falle einen sicheren Anhaltspunkt bietenden stilistischen Zusammenhänge in Anspruch; ausser diesen steht uns dann nur die bereits erwähnte Armbrustfibel des Certosatypus zur Verfügung, die in Begleitung eines, unseren Blechen formell genau entsprechenden Armbandes gefunden wurde. Auch das Material unserer Bleche, das Silber, weist als *terminus ante quem non*, auf das Ende der Hallstattzeit und den Beginn der Latèneperiode hin. Das Silber kommt wohl an Objekten, die noch der Formwelt der frühen Hallstattzeit zugehören, doch nur als Inkrustierungsmaterial vor.¹² Selbständig als Grundmaterial von Schmuckgegenständen kommt es aber erst bei den auf demselben Gebiet heimischen Varianten der Certosafibel, bei den Mittellatènefibeln, bei den aus italienischen Formen herstammenden breiten Gürtelschnallen

¹² A. M. N. Múzeum multja és jelene, Budapest 1902. Abb. auf S. 90.

tekintette s minden Középeurópában észlelhető görög befolyást kerülő úton behatoltnak minősített. A bukiovczi,¹⁷ negotini fibulák és a velük egy változatot képviselő egyéb példányok bizonyára nem a Narenta völgyön át jutottak el az Alduna vidékére. Ezek nagyfokú technikai készütségről, higgadt, leszűródött ízlésről tanuskodnak, úgy, hogy görög, talán kisázsiai műhelyből való származásuk aligha lehet kétséges. Hasonlóan szabatos rajz és hasonló technikai jártasság tűnik szembe rajtuk, mint

und bei den Halsketten des früheren Latène zuerst vor, sodann bei gewissen Arten von Arm-bändern, endlich bei jenen, durch mannigfaltige Perlen verzierten Bogenfibeln, deren Nadel gewöhnlich ohne Feder, einfach scharnierenartig angebracht wurde und die durch eine palmettenförmige Kopfplatte verziert waren. Hoernes war der erste, der die Aufmerksamkeit der Fachleute auf diese spezielle Form lenkte und zugleich die Frage ihrer Herkunft in das richtige Licht stellte.¹⁸

23 a—b. kép. Bukiovczi (Bulgária)

azokon a valószínűleg ugyancsak görög eredetiek hatása alatt készült VI. századi etruszk övkapcsokon, amelyek a pusztasomodori,¹⁸ sajnos síronkint külön nem választható temetőből kerültek felszínre. Ezek az övkapcsok karsú testű, hosszú nyakú madár alakját utánoz-

¹⁷ U. o. 2—10. ábra.

¹⁸ AÉ, 1913. 206., 18—20. Az övkapcsok ezen formájával, keletkezésük kérdésével és későbbi fejleményeikkel újabban Rostowtzeff foglалozott behatóan, Syria, 1932, 327—9. o.

3. Die silberne Scharnier-Bogenfibel

Sie ist in Bosnien und in Syrmien heimisch, doch tritt sie auch in Ungarn auf, so z. B. in der heute zu Jugoslawien gehörenden Stadt Zombor Abb. 22; daher stammende, gut beglaubigte Exemplare befinden sich im Wiener Naturhistorischen Museum. Ebenfalls aus der Bácska, u. zw. aus Csurog (heute Čuruk) kamen solche, ihrer Beglaubigung noch harrende Exemplare

¹³ Hoernes, Époque La Tène en Bosnie. Paris, 1900.

zák. A karcsú madártest tollazatának jelzése sugárszerű elágazásával ugyancsak a palmetta hatását kelti, annyival is inkább mert a szárnytövek helyén a palmettát is rendszerint kísérő voluták emelkednek ki. (IV. tábla lenn.)

Ezek vagy más ilyen szabatos rajzú ékszerek hatása alatt keletkezettek a mi övlemezeink merev palmettái is, kelta befolyástól menten. Sajnos, szilárd chronologiai alátámasztásra a bukiovczi kincs sem alkalmas, technikai sajátosságai mégis följosítanak arra, hogy neki magas kort tulajdonítsunk. A díszítmények egy része még éppen úgy szögfejek applikálásával készült, mint a gordioni és olympiai és mindazon egyéb fibulákon, amelyeket Blinkenberg XII. 8. — XII. 10. változatai alatt felsorol. Ez a szögceselési technika Nyugateurópában is az ú. n. posthallstatti időben jelentkezik (Bosch-Gimpera, *Ethnologia de la peninsula Iberica*, 527. old., 427. ábra). Középeurópában, Krajnában pedig a libenska-gorai leletekben késő hallstatti környezetben tűnik fel. A bukiovczi leletek a korai La Tène-nel való párhuzamosságát már ezért is föltehetjük. Erre az időre mutatnak az erősen stilizált hajzatú fejcskék a fibulák láncainak akasztó horgain, amelyeket — azt hiszem — joggal származtat Popoff archaikus Apollon fejektől (23. kép a-b). A fibulák balkáni föllépésének korát egyébként ma már teljesen eldönti az a környezet, amelyben a Vulič által kiásott trebinistei 8. sz. sírban előfordultak, ezek után nem lehet kétségünk az iránt, hogy a VI. század végétől kezdve számot kell vetnünk jelenlétével a Balkánon (V. ö. *Jahreshefte des Österr. A. I.*, Band XXVII. 1—42 és *Vjesnik Skopje* 1932. 1—41.).

Lényegesen eltérő változatot képviselnek a kisebb-nagyobb eltérések dacára egy csoportban összefoglalható boszniai, szerémségi és bácskai példányok. A tárgy rajzának kevésbé átgondolt, fogyatékosabb volta, a díszítésben megnyilvánuló szertelenség, a fogyatékosabb készültesség az ötvös munkában, nem a magasabb kort, mint azt Čurčić föltételezte, hanem a barbár kézművest árulja el. Igaz, hogy az a degeneráltság, amelyet ezeknek a fibuláknak palmettás fejlemezein látunk, csírájában a palmetta kettőosztásában, geometrikus vonaloknak a növényi elemekkel keverésében már görög példányokon is föllelhető, de a technikai fogyatékoság önmagában még nem bizonyíték magas koruk mellett.¹⁹

¹⁹ Az emlékek ezen fajtája olyan gyakori, hogy fölösleges külön hivatkozni rájuk.

nach Belgrad, in das dortige Jugoslavische Nationalmuseum.¹⁴ Das delikate und vielfach besprochene Herkunfts- und Datierungsproblem dieses Fibeltypus darf nicht ganz bei Seite gelassen werden, wir müssen mindestens seine relative Einordnung in unser Denkmälermaterial versuchen.

Dass dieser Typus griechischen Ursprungs ist, kann nicht in Zweifel gezogen werden; diese Frage hat bereits Hoernes und der über ein noch grösseres Vergleichsmaterial verfügende Čurčić vollständig geklärt.¹⁵ Während aber Čurčić der Annahme ist, dass sämtliche, selbst die schlechter ausgearbeiteten Exemplare auf griechischem Boden entstanden, nimmt hingegen Hoernes mindestens für einen Teil der Exemplare an, dass sie unter Einwirkung griechischer Vorbilder in dem an Silber überreichen Bosnien gefertigt wurden, wie es auch wohl der Fall zu sein scheint. Nach Raffail Popoff¹⁶ ist die Form selbst, sowie deren Varianten in Thracien und Illyrien entstanden, u. zw. unter Vermischung südlicher (griechischer) und nördlicher, d. h. lokaler Motive. Schon vor Erscheinen seiner Arbeit wurde seitens anderer Forscher die Möglichkeit dessen erörtert, dass der Prototyp dieser silbernen Bogenfibeln in dem Urbild der europäischen Bogenfibeln mit dem Perlenbügel, nämlich in der Watscher Knotenfibeln zu suchen sei.

¹⁴ Grbič, *Glasnik Hist. Društva*, Novi Sad, 1928 I. 1—13., Taf. I. und V. Die Silberobjekte des Fundes von Csurog sollten einer eingehenden technischen Untersuchung unterworfen werden. Mit irreführender Genauigkeit wurden nämlich in Ungarn im Laufe der letzten Jahre Nachahmungen von Spätlatène — und sog. dakischen Fibeln hergestellt. Im ersten Augenblick scheinen auch die Stücke von Csurog als ob sie in einer modernen Goldschmiedewerkstatt erzeugt wären. Meinem Verdacht spricht aber ein Umstand klar entgegen, dass nämlich die Zusammenstellung eines solchen „Fundes“ eine allzu grosse Fachbildung beansprucht. So z. B. wurde die Scharnier-Bogenfibeln auch in Bosnien — ähnlich wie im Fund von Csurog — in der Begleitung einer Frühlatène-Fibeln vorgefunden, in Slavonien kamen die beiden Armbandformen zusammen vor, (Brunšmid, *Vjesnik*) und auch hier befanden sich als Beigaben dieselben Perlentypen. Grosse Gegensätze obwalten dabei im Fund: es befinden sich dort einerseits schöne und unbedingt originelle Drahtfibeln, die spätzeitlichen Derivate einer ungarischen Fibelnvariante, vielleicht Zeitgenossen der Fibeln von Balf aus dem V. Jahrhundert, andererseits Reifen-Armbänder mit doppelter Schlangenkopfung und die spätzeitlichen Derivatstücke des Däljaer Armbandes (kaum früher als aus dem II. Jh. v. Chr.).

¹⁵ V. Čurčić, *Jahrbuch für Altertumskunde*, Wien, 1908. IV., S. 1—17.

¹⁶ R. Popoff, *Annuaire du Musée Nat. Bulgare*, Sophia, 1922—1925 (Sonderabdruck S. 22).

A technika emelkedésének és hanyatlásának hullámválása oly tényező, amellyel mindenkor számot kell vetnünk és bár kívül esik a tárgyalt terület és kor határain, mint tanulságos például szolgáló párhuzamos jelenséget itt mutatok be egy sorozatot annak illusztrálására, miként alakul át a görög palmetta a szkíta ízlés hatása alatt félreértett, de szép és technikai kivitelében is tökéletes más jellegű díszítménnyé és mint válik aztán a többszörös ismétléssel teljesen értelmetlenné. Görög fülbevalók, nyak- és karperecek között nem ritkán látunk olyan példányokat, amelyek egyik, vagy mindkét végükön oroszánfejben végződnek; ilyen formák hatása alatt keletkezett a híres vogelgesangi karika²⁰ (XXX. tábla 3. ábra), amelynek sima testén, a külső felület hosszában, a sörényt jelentő sajátos szép palmetta-fonadék fűződik a végeken ülő torz oroszán fejekhez. Az ismétlésnek, a félreértésnek hány lépését tette meg ez a díszítmény addig, amíg vele a Kr. e. II. vagy I. században a szkítákkal való érintkezés késői következményeképpen a magyarországi u. n. dákok ezüst kincsek csoportjában a magyar bronzkor örökségét képező ezüst kartekercseken (XXX. tábla 6. kép)²¹ újból találkozunk. Az állatfej ezeken némelykor már jóformán csak mértani forma, egyes példányokon mégis felismerhetjük a vogelgesangi oroszán tűrött orrát. Egyenesre nyújtott sörény kapcsolja össze a palmettáknak nem fűzőrét, de leleményesség nélküli sorát a csökevényes kis fejcskével.

A palmetta növényi idomának állati alakban való fentvázolt életrekelését még érthetőbbé teszi egy pár kétségtelenül szkíta fülbevaló, amelyen elnyújtott palmetta foglalja el a vogelgesangi karika palmetta-fűzőrének a helyét.²²

A boszniai, szerémségi, bácskai fibulákat én hasonló, bár egy bizonyára rövidebb leszármasztási folyamat termékének, helyi készítménynek tekintem. A helyi elemet rajtuk a többelvelű michalköwi és szentiványi arany gyöngyök távoli analogiáinak tekinthető díszítmények képviselik.²³

Arra nézve, hogy ehhez az utóbbi válto-

²⁰ Mertins, Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens 88—89. oldal 237. ábra. Martin Jahn Schlesiens Vorzeit nf. IX. 12—15.

²¹ AÉ. 1886 Uf. VI. 204. — N. Múz. Évi Jelentés, 1911. 43. old. 9. ábra 207 és 385—392.

²² Ernst auss'm Werth, Winkelmann-Programme 18 T. III. Fig. 1.

²³ Hadaczek, Zlote Skarby Michalkowskie XII. t. I. ábra.

Tatsache ist, dass die mitteleuropäische Verwendung dieser Knotenfibern, sowie der Fibern mit dem Perlenbügel zeitlich auf eine frühere Periode fällt, als diejenige, da das Auftreten der Bogenfibern mit der Scharnierennadel am nördlichen Balkan festgestellt werden kann. Seitdem aber Chr. Blinkenberg auf Grund seines reichen Vergleichsmaterials die Rolle der Fibern in den griechischen Funden in ein durchaus verändertes Licht stellte, kann man über die griechische Herkunft dieses Fibertypus keinerlei Zweifel hegen. Čurčić nahm an, dass die einzige Strasse, durch deren Vermittlung diese Fibernform in den nördlichen Teil der Balkanhalbinsel gelangt ist, nur das Narentatal gewesen sein konnte, das die gerade Fortsetzung der bei Korinth einsetzenden Seereise bildete; diese Annahme lässt sich heute nicht mehr aufrechterhalten. Wir müssen jene frühere Auffassung vom Grund auf revidieren, wonach der Balkan in prähistorischen Zeiten unwegsam gewesen sei, weshalb man bei jedem griechischen Einfluss, der in Mitteleuropa erwiesen ist, immer die Verlegenheitslösung irgendwelcher Umwege suchte. Die Fibern von Bukiovci (Abb. 23), Negotin (Taf. XXVIII, 4),¹⁷ sowie die zu derselben Variante gehörenden übrigen Exemplare kamen sicher nicht über das Narentatal in das Gebiet der unteren Donau. Sie zeugen von einer hochentwickelten technischen Fertigkeit, sowie von einem festen, abgeklärten Geschmack, so dass ihre griechische, vielleicht kleinasiatische Herkunft kaum bezweifelt werden mag. Der an ihnen feststellbare, sichere Konturenentwurf, sowie das technische Können, womit sie gefertigt wurden, spricht für ihre griechische Herkunft ebensowohl, wie bei jenen etruskischen Gürtelhaken des VI. Jahrhunderts, die aus dem — gräberweise leider nicht trennbaren — Gräberfeld von Pusztasomodor ans Licht kamen.¹⁸ (Tafel IV. unten.) Diese Gürtelhaken ahmen die Form von schlanken, langhalsigen Raubvögeln nach. Selbst das Gefieder des schlanken Vogelkörpers wird hier angedeutet, u. zw. durch radial verteilte Strahlenbündel, die ebenfalls, u. zw. umsomehr an Palmetten erinnern, als hier an den Flügelansätzen jene Voluten auftreten, die sonst gemeinhin nur als Begleitmotive der Palmetten vorkommen.

Unter dem Einfluss dieser oder ähnlicher, streng gezeichneter Schmuckstücke dürften auch

¹⁷ A. a. O., Abb. 2—10.

¹⁸ AÉ. 1913, S. 206. M. Rostowtzeff in Syria 1932, S. 327 f.

zathoz tartozó fibulák mint viszonylanak egyéb hazai leletekhez, tájékozódásul az a körülmény szolgálhat, hogy nem vegyülnek korai La Tène leleteink közé. A palmettát e kor leletei közül a szendrői anthropoid törön²⁴ (XIV. t. 2.), egy csabrendeki kardon²⁵ (11. kép) és egy kosdi kardon és edényen (XX. t. 3. kép) leljük fel és pedig olyan formában, amely távol áll a fibulák fejlemezésének szertelenségétől és esetlenségétől.

A degenerált, kettéosztott palmetta csak az u. n. közép La Tène (Reinecke C) fibulákkal egykorúként jelentkezik Boszniában a jezerinei sírmező 362. sírjából előkerült edényen látható domború díszítmény alakjában.²⁶ A közép La Tène sémájú fibulák későbbi ezüstpéldányai között találunk olyan alakokat, amelyekben a La Tène-forma némi átalakítással felölti magára a gyöngyös kengyelű fibulák díszítményeit. Ezekben a megnyujtott lábész lesz a fibula fő és egyszermind díszítmények hordozására szánt részévé; sima gyöngyszemek díszítik kis bordákkal váltakozva, a legfelső gyöngyszem, mint a lábvég, a hasonló korú fibulákon átfogja a kengyelt.²⁷ A kengyel fej felőli vége olykor annak a domború hajlású lemeznek a formájára emlékeztet, amely két gomb közé szorítva a boszniai ívfibulák lábát szokta díszíteni (v. ö. Pulszky, Denkmäler, 29. és 30. lapján bemutatott ezüst és bronz fibulát a Popoff által közzétett tempevölgyi fibulával).

A szögfejeknek díszítésként való fölhasználása is jelentkezik ezen a területen. Erre Hampel Józsefnek egy rövidke cikke figyelmeztet.²⁸

4. A holdsarlós végű aranykarperecek

Hampel igen gondos vizsgálatnak vetette alá azokat a tárgyakat, amelyekkel foglalkozott, úgy hogy oly jelenségek sem kerül-

²⁴ Pulszky, Denkmäler, S. 11. Fig. 6., 7. és AÉ, 1898 315. lap 3. 4. ábra.

²⁵ Darnay, Sümeg vidékének őskora, 40. lap 1.a-b ábra.

²⁶ Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. Herzegowina III. 151. lap 444. ábra. Lapos korong alakú és hengerded borostyán gyöngyök kísérték, a közvetlen szomszédos sírok egyikében (384-ik sír) korai La Tène sémájú közép La Tène fibula volt, a láb korongján rovatkolt paszta díszel (valószínűleg színét vesztett korall), amint az a korai La Tèneben szokásos.

²⁷ Pulszky, Denkmäler 29. lap, Silberne Kleidspange, 30. lap Silberne Kleidspange 29. lap Bronzene Kleidspange, — Popoff id. értekezése 15. ábra.

²⁸ AÉ. rf. XIV. 214—216.

die starren Palmetten unserer Gürtelbleche, unter Ausschluss keltischer Einflüsse, entstanden sein. Leider ist auch der Schatzfund von Bukiovcu nicht geeignet, eine feste Chronologie darauf gründen zu können; die am Funde auftretenden Eigentümlichkeiten technischer Art berechtigen uns aber trotzdem, den Fund recht hoch hinaufdatieren zu können. Ein Teil der Ornamente darauf wurde ebenso durch die Applizierung von Nietenköpfen gebildet, wie wir sie bei den Fibeln finden, die Blinksberg unter seinen Varianten XII, 8—XII, 10 vorführt. Diese Niettechnik tritt in Westeuropa während der sog. „Nachhallstättisch“-en Periode auf (Bosch-Gimpera, Etnologia de la Peninsula Iberica, S. 527, Abb. 427), in Mitteleuropa — namentlich in Krain — finden wir sie bei den Funden von Libenska-Gora, in einem späthallstättischen Milieu. Die parallele Zeitstellung des Fundes von Bukiovcu (Abb. 23) mit dem Frühlatène ist auch schon durch diese Tatsache bedingt. Auch die Köpfchen mit den stark stilisierten Haaren an den Anhängerhaken der Ketten dieser Fibeln, welche Köpfe Popoff — meiner Ansicht nach — mit voller Berechtigung von den archaischen Apollonköpfen herleitet, weisen auf diese Periode hin.

Den Zeitpunkt des Auftretens klärten inzwischen Vulič's Grabungen in Trebinište, nach dem Gesamtinhalt des Grabes N. 8. kann nunmehr kein Zweifel bestehen, dass solche Scharnierfibeln schon gegen Ende des VI. Jahrhunderts am nördlichen Balkan auftreten (Jahreshefte des Östr. A. Inst. Bd. XXVII. 1—42. und Vjesnik, Skopje 1932. 1—41).

Eine prinzipiell abweichende Variante bilden die, trotz der kleineren oder grösseren Abweichungen, einer einheitlichen Gruppe zuteilbaren Exemplare aus Bosnien, Syrmien und der Bácska. Die weniger klar durchdachte und armseligere Konzeption in der Zeichnung an den Objekten, das Masslose in ihrer Ornamentik, sowie das schwächere Können in der Goldschmiedetechnik lässt keineswegs auf ein höheres Alter, wie dies Čurčić annahm, sondern vielmehr auf einen barbarischen Handwerker schließen. Jener Degenerierungsprozess, der sich auf den palmettenverzieren Kopfplatten dieser Fibeln breittut, ist wohl in seinen Anfängen, nämlich in der Zweiteilung der Palmette, sowie in der Mischung von geometrischen mit vegetabilen Motiven, bereits an griechischen Exemplaren zu erkennen;¹⁹ die technische Minderwertig-

¹⁹ Marshall, Jewellery, 225—227.

ték el a figyelmét, amelyeket könnyen figyelmen kívül hagy az, aki tisztán a stílus fejlődése szempontjából foglalkozik a tárgyakkal. Azok, akik utóbb a magyarbényei karpereccel foglalkoztak, nem ismerve Hampel cikkét, nem észlelték, vagy pedig nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy a sima díszítésből kiemelkedő kis púpok ennek a karperecnek merész kihajlású félholdas végein tényleges szögfejek, amelyek teltsárga aranyból készültek és így színnel is elütnek a karperec bizonyára erdélyi eredetű halványsárga aranyától. A holdas díszítmények visszáján gondos vizsgálatnál félreismérhetetlen a szögek szárának eldolgozása. A kissé ingatag távoli stílusbeli hasonlóságnál, amelyet egyes kiemelkedőbb díszítményeknek az egy síkban tartott díszítésből való kiemelkedése a titeli övlemezekhez mutat, többet mond a korhatározás szempontjából az a technikai eljárás, amely a negotini és bukiovczi jellegű fibuláknak a mi területünkre gyakorolt hatásáról tanuskodik, oly emlékeken, amelyeken jelentős szerep jut a michalkowi, fokorui és däljai emlékcsoporton belül. Ezek a karperecek félholdas lemezekké kiszélesülő végeikkel jellemző és gyakori magyarországi alakot képviselnek. Ebert, aki a däljai kincs ismertetésében előforduló egy példányuk miatt foglalkozott velük, csupán két példányt tudott felemlíteni annak analógiájaként, a bécsi Naturhistorisches Museumban levő bélyei és pipéi példányokat.²⁹ A Magyar Nemzeti Múzeumban a magyarbényei és a Kárász féle³⁰ darabokon kívül egy Abrudbányáról és egy Bihar megyéből származó ilyen típusú karperec van még. Ezek egyszerű széles abroncsok, félholdalakká kiszélesedő végekkel, az utóbbi ki van egyenesítve. Egy hasonló karperec fele néhány év előtt állítólag Facsetről (Krassó Szörény megye, ma Románia) mint „arany balta” került kereskedelmi forgalomba. A Marosvásárhelyről származó híres bikafejes hallstatti „karperecet” is ilyen egyszerű példány kísérte, ez nem került be a Nemzeti Múzeumba. Az erdélyi múzeum ugyanezekből a nyers változatokból való két ismeretlen lelhelyű példányt őriz. Érmihályfalváról pedig egy a däljaihoz igen közelálló karperecet. Ezt a fokorui lelet gyöngyeihez, phaleráihoz és a szentiványi és michalkowi füzér babérlevélalakú, három féllevélből álló hosszú gyöngyeihez hasonló tárgyak kísérték. Tehát korban e leletekkel való összetartozása kétség-

²⁹ Max Ebert, Jahreshefte Bd. XI. 1908. 254—276.

keit aber an sich bietet bei weitem keine Handhabe für die höhere Hinaufdatierung dieser Fibeln.

Das Auf und Nieder der technischen Fertigkeit ist ein Faktor, womit man stets rechnen muss. Ich erlaube mir hier, als einen lehrreichen Analogiefall, eine Serie vorzuführen, die wohl ausserhalb der Grenzen des von uns behandelten Gebietes und Zeitabschnittes liegt, trotzdem aber recht instruktiv den Werdegang vor Augen führt, wie unter dem Einfluss des skythischen Geschmackes aus der griechischen Palmette ein wohl missverstandenes, doch immerhin schönes und in technischer Hinsicht tadellos ausgeführtes Ornament durchaus verschiedenen Charakters entstand und wie dann dieses Ornament in weiterer Folge ganz sinnlos verballhornt wurde. Zwischen den griechischen Ohrgehängen, Halsringen und Armbändern findet man öfters Exemplare, die an beiden Enden in Löwenköpfen auslaufen. Unter dem Einfluss solcher Formen entstand der berühmte Ring aus Vogelgesang,²⁰ an dessen glattem Körper längs der äusseren Oberfläche ein die Löwenmähne vertretendes, eigenartig schönes Palmettengeflecht zu den an den Endungen des Ringes sitzenden krausen Löwenhäuptern führt (Tafel XXX, 3). Welche und wie vielerlei Phasen der Wiederholung und des Missverstehens musste dieses Ornament durchmachen, bis wir ihm im II., oder I. vorchristlichen Jahrhundert, u. zw. als eine späte Konsequenz der Berührung mit den Skythen, in der ungarländischen Gruppe der sog. dakischen Silberfunde, an den einen Nachlass unserer Bronzezeit darstellenden, silbernen Armspiralen (Tafel XXX, 6) von neuem begegnen.²¹ Die Tierprotome ist an diesen Stücken manchmal nur mehr eine blosse geometrische Form, trotzdem lässt sich an einigen Exemplaren die Stülpnase des Löwen am Vogelgesanger Ring erkennen. Eine steife, geradlinige Mähne verbindet die kleine, rudimentäre Tierprotome mit den Palmetten, die hier keine Guirlande, sondern eine ganz inventionslos nebeneinander gestellte Reihe bilden.

Die oberwähnte Neubelebung der vegetabilen Palmettenmotive in einer Tierform wird durch ein Ohrgehängepaar zweifellos skythischer Herkunft noch plausibler gestaltet; hier tritt an

²⁰ Mertins, Wegweiser, Martin Jahn, S. 88—89, Abb. 237; Skythische Funde in Schlesien.

²¹ AÉ, 1886, neue Folge VI. 204, M. Nemz. Múz. Évi jelentés, Jgang. 1911. S. 43, Abb. 9, S. 207 und 385—392.

telen. Ez a változat igen hosszú fejlődési folyamattal kiinduló pontja, mert leszármazottait még az u. n. dák ezüstleletek (Kr. e. 200—Kr. u. 100) kétfelé ágazó kigyófejes végződésű karpereceikben is fölismerhetjük. A magyarbényei karperec gazdag díszítésének antik kapcsolatai már Hampelnek is föltűntek.³⁰ Ezekben a díszítményekben azoknak a motívumoknak az ismétlődésére ismerünk, amelyek nálunk szegényesebben, Délnémetországban rendkívüli gazdagsággal ismétlődnek a korai La Tène-kor edényeinek felületén.³¹ Még meglepőbb hasonlóságuk bizonyos armorikai és bretagnei edények bekarcolt vagy bélyegzővel benyomott díszítményeire. Az utóbbiak motívumainak ión görög eredetéről Déchelette bőven megemlékezik. Elsősorban bizonyos ibériai bélyegzett cserepekkel hozza őket kapcsolatba. Eredetüket Délitáliában, illetőleg a görög archaikus művészetben keresi és úgy gondolja, hogy onnan kisugározva Ibérián át jutottak el a korai La Tène időben a Bretagneba.³² Z. Le Rouzie, a carnaci Miln-Le Rouzie Múzeum őre szives levelében arra figyelmeztetett, hogy ő ilyeneket rendszerint római cserepekkel keverten talált ásatásainál. Más vidékeknek a korai La Tène emlékeivel való kapcsolatai azonban nem hagynak kétséget az iránt, hogy Le Rouzie úr zavart rétegekben kutathatott, amelyekben valami előzetes földmunka a felsőbb rétegbe hozta föl a cserepeket. Az ibériai analógiák felől legalább is igen megnyugtató tájékoztatást kaptam Bosch-Gimperától. Reánk nézve szinte meglepő, hogy a Déchelette által, többször idézett műve III. 666. 2. ábráján a szélesebb középső díszítő sávban a Kárász-féle karperec díszítményével, ugyanott az 1. és 2. ábrán az ívek végére ültetett pontszemekkel, végül a görög taréjos hullámvonallal (az u. n. futókutyával) a magyarbényei karperec dús díszítésének fő elemével találkozunk. Arra, hogy ezek a díszítmények kerülő utakon a kelták közvetítésével jutottak volna el hozzánk, nem gondolhatunk. A taréjos hullámvonal otthonos a szomszédos Szerémségben; így Sotinban számos részben még a hallstatti kor formavilágából való edény felületéről ismerjük. A díszítés elemei a taréjos hullámvonalként egybekapcsolódó fekvő -ek, vagy egyenesen igen sűrű sorban álló

Stelle der Palmettenguirlande am Ring aus Vogelgesang eine langgedehnte Palmette.²²

Ich glaube die Fibeln aus Bosnien, Syrien und der Bácska als das Produkt eines ähnlichen, doch wahrscheinlich kürzer abgelaufenen Werdeganges, als lokales Artefakt ansprechen zu können. Das lokale Element vertritt an ihnen jenes Ornament, das als eine weitläufige Analogie der mehrblättrigen Goldperlen von Michalkow und Szentivány erachtet werden kann.²³

Für die Frage, wie sich die zu dieser Gruppe gehörenden Fibeln zu den übrigen ungarländischen Funden verhalten, mag jener Umstand eine gewisse Handhabe bieten, dass sie mit Ausnahme des etwas zweifelhaften Fundes von Csurog, nie mit latènezeitlichen Funden vermischt vorkommen. Die Palmette lässt sich unter den Funden dieser Epoche am anthropoiden Dolch von Szendrő (Taf. XIV. 2),²⁴ auf einem der Schwerter von Csabrendek (Abb. 11),²⁵ dann auf einem Schwert und einem Gefäss aus Kosd (Taf. XX. 3), u. zw. in einer Abart nachweisen, der das Übertriebene und Plumpe der Kopfplatten dieser Fibeln vollständig fremd ist.

Die degenerierte, zweigeteilte Palmette erscheint erst als Zeitgenosse der sog. Mittelatlännefibeln (Reinecke-C) in Bosnien (Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosnien u. Herzegowina, Bd. III, S. 146) u. zw. in Form eines Reliefornaments auf dem Gefäss, das aus dem Grabe 362 des Grabfeldes von Jezerine gehoben wurde.²⁶ In der Reihe der späteren Silberexemplare der Mittelatlännefibeln findet man Stücke, bei denen — unter gewisser Umwandlung des Latènemotivs — die ursprüngliche Form die, für die Fibeln mit den Perlenbügeln charakteristische Orna-

²² Ernst Auss'm Werth, Winkelmann-Programme 18 T, III. Fig. 1.

²³ Hadaczek, Zlote Skarby Michalkowskie, Taf. XII, Abb. 1.

²⁴ Pulszky, Denkmäler, S. 11., Fig. 6 und 7, ferner AÉ. 1898, S. 315. Abb. 3. 4.

²⁵ Darnay, Sümeg vidékének őskora, S. 40, Abb. 1a-b.

²⁶ Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina III. S. 151, Abb. 444. Das Stück wurde in Begleitung von flachen, scheibenförmigen, sowie walzenförmigen Bernsteinperlen gehoben, aus einem benachbarten Grabe (Nr. 384) dagegen hat man eine Fibel, vom Frühlatène-Schema, doch aus der Mittelatlänneperiode ans Licht gebracht; die Fibel ist an der Fusscheibe in der Frühlatène-Zeit üblich, mit einer gekerbten Korallenscheibe verziert. Grab 364 lieferte dagegen einen Ring aus der Römerzeit, Anfang II. Jh.

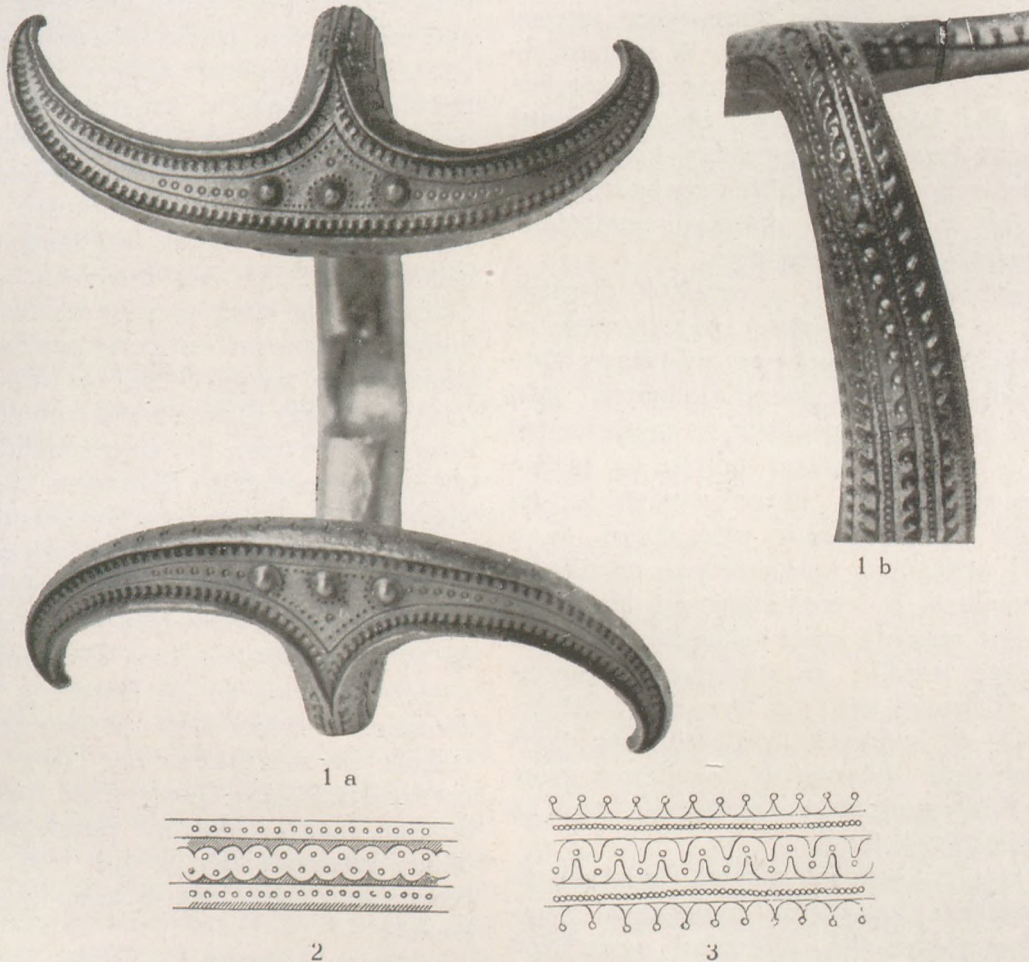
³⁰ Hampel, AÉ. rf. XIV. 1880. XXXIV. és XXXV. T. 1—5. ábra.

³¹ AUHV. V. 50. 897. és 905.

³² Déchelette, id. mű 1471. lap 666. ábra és 1472. lap 667. ábra.

SSSS-ek. Egymás fölött, többes sorokban az edények rovatkolását kísérik, a vállon vagy a bütykök körül. Kockázott és sima felületek váltakozása s a díszített felületeknek kacsokkal való összekötése, egy-egy sima felületbe alkalmazott triquetrum szerepelnek még sűrűn. A díszítmények egy része rezgővonallal van az edények felületébe bekarcolva, ami itt régebbi helyi tradícióra

mentik übernimmt. Bei diesen wird der verlängerte Fussteil zum Hauptbestandteil und zum Träger der ganzen Ornamentik der Fibel; glatte Perlen, abwechselnd mit kleinen Rillen bilden sein Dekor und die oberste Perle umfasst den Bügel, wie an den gleichzeitigen Fibeln das Fussende diese Funktion übernimmt. Das Kopfende des Bügels erinnert manchmal an die Form

24. kép. 1. a—b. Magyarbénye, 2. Magyarország, 3. Pipé

megy vissza s a széles magyar bronzöveknek közvetítésével a görögországi geometrikus izlésű bronzok díszítő technikájában, de egyszers mind Délmagyarország díszes bronzkori mészbetétes agyagművességében is gyökerezhet. Ez utóbbi hosszúéletű emlékcsoport határán belül talán éppen ezen díszítmények alapján lehet, amint azt annak idején meg is kísértettem (otlakai arany kincs, AÉ, 1909, 405—414.) egy későbbi csoportot különválasztani. A sotini leletek reánk nézve azért bírnak fontossággal, mert e motívumoknak s alkalmazásuknak általánosabb és a kelta befolyástól független érvényesüléséről tanuskodnak, de a bretagnei edényekével azonos egyes mintákat, a Nemzeti Múzeum régi rajz-

jener gewölbten Platte, die zwischen je zwei Knöpfe gepresst, gewöhnlich die Fussglieder der bosnischen Bogenfibeln zu verzieren pflegt (vgl. die bei Pulszky, Denkmäler, S. 29 und 30 vorgeführte Silber- und Bronzefibel mit der durch Popoff publizierten Fibel aus dem Tempetal).²⁷

Die Verwendung der Nietenköpfe als ornamentale Motive tritt auch in diesen Gebieten auf. Eine kurze Arbeit Josef Hampels (AÉ a. F., Bd. XIV) lenkte die Aufmerksamkeit auf diesen Umstand.²⁸

²⁷ Pulszky, Denkmäler, S. 29 : Silberne Kleidspange, S. 30. ; Silberne Kleidspange, S. 29 : Bronzene Kleidspange. Die erw. Abhandlung Popoffs, Abb. 15.

²⁸ AÉ. a. F. XIV, S. 214—216.

anyagában szabolcsmegyei La Tène-töredékeken is fölleltem.

5. A szárazdi és regölyi aranyékszerek

Az összeköttetések több szála, analógiák területi előfordulása fűzi ehhez az emlékcsoport-hoz azokat az arany gyöngyöket, amelyek egyéb arany és ezüst értéktárgyak kíséretében Szárazdi és a szomszédos Regöly községekben egy-egy külön leletből kerültek fölszínre. A szárazdi lelet egy alaptípushoz tartozó, összesen négyféle nagyság által képviselt, három eltérő változatot tartalmazott az arany gyöngyökből, továbbá két különböző nagyságú öt, illetve négy küllős arany kerekecskét és filigrános díszítésű, csonkakúp-alakú hosszúkás díszítményeket.

A gyöngyök közül a rovátkolt díszítésű változat, a csonkakúp-alakú díszítmények ismétlődtek Regölyön, ahol egy ezüstékszer töredékeit kísérték. Ezt az ékszert Hadaczek³³ igen valószínű formában egészítette ki, egyszersmind ő adott a lelet keletkezési helyére és idejére bizonyos támpontokat. Etruszk eredetű formák periferiális körben készült utánezatának és a VIII.—VI. században keletkezettnek minősítette azt. Nem tűnik ki egész világosan Hadaczek szövegéből, vajjon a venét kulturkört, vagy Magyarországot tekint-e az utánezatok keletkezési helyül. Reinecke késői La Tène környezetükre hivatkozik, de koruknak tisztázását még újabb adatoktól várja. Hoernes és Menghin a gyöngyöket Középeurópában keletkezett tiszta La Tène emlékeknek tartja.

A regölyi töredékek alapján Hadaczek által összeállított ékszerforma analógiáival, négy-szögű lemezekből álló, láncokkal egybefűzött csüngődíszekkel sűrűn találkozunk az etruszk emlékek között. Elég itt a British Museum-ban levő néhány cerveterii és praenestei tárgyra hivatkoznunk. Ezek között az ékszer fölfüggesztésére szolgáló figurális kampószerű díszítmények és az ugyancsak figurális, vagy legalább figurális eredetű csüngők³⁴ alkalmazását is egyaránt fölleljük, mint ahogy az emberi fejnek keskenyebb lemezek végére díszként való alkalmazása sem idegen ebben a formakörben.^{34b} Ilyenek valóban

³³ K. Hadaczek, AÉ. 1907. 179. lap. Az egész leletről I. Pulszky, Magyarország Arch. 228. 233. AÉ. 1891. 279. lap. Wosinszky II. k. 593—602. Hadaczek AÉ. 1907. 166—975. és Römische Mitteilungen XXI. 1906. 387. lap.

³⁴ Marshall, Jewellery, 1370, 1371.

^{34b} Randall Mac Iver, Villanovans and early etruscans, 36. 5. ábra.

4. Die Armringe mit halbmondförmigen Enden

Hampel pflegte jene Objekte, mit denen er sich befasste, einer äusserst sorgfältigen Untersuchung zu unterziehen, so dass ihm auch solche Erscheinungen nicht entgangen sind, die sonst Forscher leicht ausser Acht lassen, wenn sie sich mit den Objekten bloss vom Standpunkt der Stilentwicklung aus befassen. Jene Forscher, die später das Armband von Magyarbénye bearbeiteten, hatten Hampels Arbeit nicht gekannt; infolgedessen entfiel es ihnen, oder hatten sie kein Gewicht auf den Umstand gelegt, dass die an den kühn herausgebogenen halbmondförmigen Endungen des Armbandes befindlichen, aus der Reihe der glatten Ornamente hervorstrebenden kleinen Buckel in der Tat Nagelköpfe sind, die aus tiefgelbem gediegenem Golde gefertigt waren und daher schon durch ihre Farbe vom blassgelben, sicher aus Siebenbürgen stammenden, matten Golde des Armbandes abweichen. An der Rückseite der mondförmigen Endungen kann man bei eingehenderer Untersuchung die verputzten Endungen dieser Nägel klar erkennen. Die etwas schwankende und weitergebrachte Stilverwandschaft, die sich bei dem Motiv der aus den glatten-Ornamenten kräftig hervorgehobenen Buckelornamente, wie sie auch bei den Gürtelblechen von Titel auftritt, nachweisen lässt, hat für die Datierung wenig Bedeutung; wichtiger hiefür ist jene Bearbeitungstechnik, die den Einfluss der Fibeln vom Negotiner und Bukiovcser Charakter auf unserem Gebiet bezeugt, hauptsächlich auf derartigen Objekten, denen innerhalb der Gruppe von Michalkow, Fokoru und Dálja eine grössere Bedeutung zukommt.

Diese Armبänder mit ihren, zu halbmondförmigen Platten verbreiterten Endungen bilden einen charakteristischen und oft vorkommenden Typus in Ungarn. Im Schatzfund von Dálja kam ein derartiges Exemplar vor, weshalb sich Ebert in der Bearbeitung des Schatzfundes auch mit diesem Typus befasste; er konnte aber als Analogstücke zu seinem Exemplar nur zwei Armبänder aus dem Wiener Naturhistorischen Museum u. zw. diejenigen aus *Bélye* und aus *Pipé* heranziehen.²⁹ Im Ung. Nationalmuseum gibt es ausser dem Stück von Magyarbénye und jenem aus der Sammlung Kárász, noch mehrere gleichartige Armبänder; eines von Abrudbánya, eines aus dem Kom. Bihar und ein

²⁹ Max Ebert, Jahreshäfte, Bd. XI, 1908, S. 254—276.

már a VIII. századtól kezdve használatban voltak ott. Mégis úgy gondolom, hogy Hadaczek korhatározását csak mint olyan fix pontot fogadhatjuk el, amelytől fogva ilyen ékszerek keletkezését föltételezhetjük. A szárazdi arany gyöngyök ezzel szemben későbbi formákhoz fűződnek. Maga a köpüs toldalékokkal ellátott gömbalak előfordul ugyan a michalkowi kincsben, sőt előfordul benne a gyöngyök filigrános díszítése is.³⁵ Ez utóbbiak bizonyára a hosszúéletű csoport azon emlékei közül valók, amelyeket Ebert már az 500-ik év körüli időre helyezett, mint ahogy a michalkowi filigrános gyöngyök mitrovicai analogiáit Brunšmid is már a La Tène-korba helyezte.³⁶ Rovátkolt, bár a szárazdi és regölyi példányoktól némileg eltérő alakú ezüst gyöngyök a kosdi temetőből korai La Tène tárgyak kíséretében és a jezerinei temető területén³⁷ szintén nem ritkák. Bármily kevés bizonyító erővel is bírnak leletkörülményeik, mégis figyelembe veendő az, hogy az egész regölyi Kaposbózt nem adott a korai La Tène kornál — a IV. századnál — régebbi leleteket, sőt túlnyomó részben a középső La Tène formavilágából sarjadt, de már talán annak korhatárán kívül eső emlékeket.³⁸ A gyöngyök figurális dísz nem szolgálhat korhatározó gyanánt, mert a levrouxi (Indre), Weisskirchen an der Sarre-i (Rheinprovinz) és a horšovitz (Csehország) leletekben a korszak különböző fázisaiban fordul elő³⁹ és pedig mindhárom esetben csoportosításban is igen hasonló, közülük talán a weisskirchener leletben legközelebb álló formában. Izlésben, felfogásban azonban mindezekben az emlékekben több van a kelta izlés szelleméből, mint a szárazdi figurális gyöngyökön. A kis fejcskék körül kimaradó mezőknek egyszerű szabatos díszítményei közelebb állanak azokhoz az eredeti görög mintaképekhez, amelyek ilyesféle ékszereket életre kelthettek, — főleg bizonyos IV. századi kymaei arany gyöngyökhöz (XXIX. t. 14. kép).⁴⁰ Görög iparcikkeknek technikájuk alantasabb volta, díszítményeik túlteltsége miatt nem tekinthetjük a szárazdi figurális

kleineres Stück aus Nagyvárad. Es sind dies einfache, breite Reifen, mit lunulaförmig ausbreitenden Endungen, die aber bei dem vorletzten Stücke geradegehämmert wurden. Ein halbes Armband ähnlicher Art kam vor einigen Jahren angeblich aus *Facset* (Kom. Krassó-Szörény, heute zu Rumänien gehörend) als „Goldenes Beil“ in den Handel. Auch in Begleitung des berühmten hallstättischen Armbandes aus Marosvásárhely mit Stierköpfen, befand sich ein derartiges, einfacheres Exemplar, das aber nicht in den Besitz des Ung. Nationalmuseums gelangte. Das Siebenbürger Nationalmuseum besitzt von dieser roheren Variante ebenfalls zwei Stücke unbekannter Herkunft; ausserdem wird dort aus Érmihályfalva ein, dem Dáljaer Exemplar recht nahestehendes Armband verwahrt, in dessen Begleitung Objekte gehoben wurden, die den Perlen und Phaleren im Funde von Fokoru, dann den langen lorbeerblattförmigen, aus drei Halbblättern bestehenden Perlen von Szentivány und Michalkow ähnlich waren. Chronologisch hängen daher diese Funde zweifellos zusammen. Die halbmondförmige Variante dürfte den Ausgangspunkt eines ziemlich langen Werdeganges gebildet haben, da wir seine Derivate noch in den Armbändern der sog. dakischen Silberfunde (200 v. Chr.—100 n. Chr.) mit den zweigeteilten, schlangenkopfförmigen Endungen, erkennen können. Die antiken Anklänge in der reichen Ornamentierung des Armbandes von Magyarbénye fielen seiner Zeit auch schon Hampel auf³⁰ (Abb. 24). Diese Ornamente wiederholen jene Motive, die auf der Oberfläche von Gefässen des Frühlatène bei uns in ärmlicherer, in Süddeutschland³¹ aber in prächtigerer Aufmachung vorkommen. Noch auffälliger ist aber ihre Ähnlichkeit mit den eingravierten oder stempelartig eingepressten Ornamenten gewisser Gefässe aus *Armorika* und aus der *Bretagne*. Die griechisch-ionische Herkunft der letzteren Ornamentmotive hat Déchelette eingehend besprochen. Er bringt sie vor allem mit gestempelten Tonscherben aus Iberien in Verbindung. Als Herkunftsgebiet dieser Stücke glaubt er das südliche Italien, d. h. die griechisch-archaische Kunst annehmen zu können, wobei sie dorthier radial verbreitet, während des frühen Latène über Iberien in die Bretagne kamen.³²

³⁵ Hadaczek, *Złote skarby Michalkowskie*. XIII. Taf. 4. 5.

³⁶ J. Brunšmid, *Preh. Zlatan nakit iz Mitrovice*, *Vjesnik* VI. 1902. 6—10. S. 1. 36.

³⁷ *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien* III. 66. fig. 57 és 181. Fig. 590.

³⁸ W., *id. hely.* CXXX. t. 1—5.

³⁹ Déchelette, 1337. fig. 585. Weisskirchen 1466. fig. 657. Levroux, 1510, fig. 690 Horšovitz.

⁴⁰ Marshall, *Jewellery*, 1954., 1955.

³⁰ Hampel, *im AÉ. a. F.* XIV. 1880. Tafel XXXIV. und XXXV., Abb. 1—5.

³¹ AUHV V. 50, S. 897 und 905.

³² Déchelette, Seite 1471, Fig. 666 und Seite 1472. Fig. 667.

díszű gyöngyöket, de egyszersmind eltérők a magyarországi őskori ötvösművészet gyakorlataitól. Legföljebb ott találkozunk vékony bronzlemezek összeillesztgetésével, ahol az aranylemez tömörbronznak elburkolására szolgál. Így származási helyükként csak az etruszk kultúra peripheriális körére gondolhatunk. Elsősorban áll ez a figurális díszű gyöngyökről és a kis kerekekről, amelyek technikailag is legközelebb állanak egymáshoz. A leletet ugyanis nem tekinthetjük teljesen egységesnek. A barbár pompájú nagy gyöngyöktől lényegesen eltérnek a sokkal finomabb munkájú azon gyöngyök (XXIX. t. 8. 11.), amelyeknek felületét holdsarló alakú mezőkre tagolja a fikellurai amphorák holdsarlós sávjaira emlékeztető, takarékosan és higgadt ízléssel alkalmazott filigrános díszítés. A csonkakúpalakú csövecskék pedig, amelyek merev díszítésűek és szilárdabb készületűek is, lényegesen későbbi analógiákhoz fűződnek amazoknál (XXIX. t. 2—4). Föl kell ezért tennünk, hogy mindkét leletben, amelyek fölületes szemléletre egészen egységeseknek látszanak, több ékszer-garnitúra részei maradtak fönn. A holdsarlós gyöngyök és a csőalakú ékszerek eredeti görög árúk is lehetnek. A stiláris kapcsolat azonban, amely őket a Hadacsek által helyreállított ezüstékszerhez fűzi és egyazon időben való használatukról tanuskodó leletkörülményeik valószínűvé teszi, hogy ezek is Etrurián és a többi tárgyak keletkezési helyeként tekinthető venét területen át tették meg az utat a Dunántúlra.

Ami az időpont kérdését illeti, az analógiaként fölsorolt ékszerek közül a későbbiek adhatnak erre határozott választ technikai és stiláris összhangzásuk révén. Ezt nem rontja le az a körülmény, hogy a sokkal korábbi formát fenntartó regölyi ezüstékszer analógiáinak hatása már a késő-hallstatti időben jelentkezik, láncsal egybefűzött lapok, figurális és egyéb, bullaszerű csüngőkkel ellátott ékszerek alakjában. Úgy a görög, mint a La Tène-emlékek tanúságjele alapján a leletet nemcsak a hallstatti kor, hanem a korai La Tène időszak határán is kívül esőnek, a Kr. e. III. sz. közepe táján földbe kerültek tekinthetjük.

Ismerve a női divatot, amely még ma is a vad népek efféle barbár pompájának utánzásában leli kedvét, nem lephet meg a szárazdi gyöngyök szokatlan mérete. Gyöngysor módjára fölfűzöttek azonban mégis bajos azokat elképzelni. Viselésük módjára ugyancsak az aeolisi nyakékek adnak feleletet. A lelet kü-

Herr Z. Le Rouzie, der Leiter des Museums Miln-Le Rouzie in Carnac machte mich darauf aufmerksam, dass er derlei Scherben bei seinen Ausgrabungen gewöhnlich mit römischen Tonscherben vermengt vorfand. Latènezeitliche Funde aus anderen Gebieten lassen aber keinen Zweifel darüber aufkommen, dass Herr Le Rouzie hier offenbar in bereits früher aufgestöberten Schichten arbeitete, wodurch tieferliegende Scherben in höherliegende Schichten verschoben wurden. In Sachen der Analogien aus Iberien erhielt ich übrigens überaus beruhigende Aufklärungen von Herrn Bosch-Gimpera. Geradezu überraschend wirkt aber, wenn wir in dem öfters erwähnten Werke Déchelettes (Bd. III. S. 666, Abb. 2) im breiteren, mittleren Ornamentstreifen das Dekor des Kárszschschen Armbandes, dann eben da (Abb. 1 und 2) die an die Bogenendungen gesetzten Kreisäugen, endlich auch das hauptsächlichste Ornament im reichen Dekor des Armbandes von Magyarbénye: den sog. „laufenden Hund“ d. h. die griechische, zurückgeschlagene Wellenlinie wiedererkennen. Es lässt sich kaum annehmen, dass diese Ornamente auf Umwegen, durch Vermittlung der Kelten zu uns gelangt wären. Der „laufende Hund“ ist auch im benachbarten Syrmien heimisch; so kommt er z. B. an vielen, teilweise noch der Hallstätter Formwelt angehörenden Gefässen aus Sotin vor. Kantharos- und amphorenförmige Gefässe sind in unserer Latènezeit ebenfalls belegt. Der „laufende Hund“ erscheint hier teils liegend, teils aber stehend und dicht aneinandergereiht. Übereinander gereiht begleiten sie in mehrfachen Schnüren die Form des Gefässhalses, oder die der Gefässschulterungen und Gefässbuckeln. Ausser diesem Motiv kommen noch abwechselnd gewürfelte und glatte Flächen, die unter einander durch Ranken verbunden sind, sowie das in die glatte Kartouche eingritzte Triquetrum-Motiv häufig vor. Ein Teil der Ornamente ist mit dem Tremolierstich in die Oberfläche der Gefässe gekratzt, eine Technik, die hier auf frühere Lokaltraditionen zurückgeht und unter Vermittlung der ungarländischen breiten Bronzegürtel wahrscheinlich in der Verzierungs-technik der griechischen Bronzebleche des geometrischen Stils, zugleich aber auch in der prachtvollen, weissinkrustierten Keramik der süngarischen Bronzezeit wurzeln mag. Innerhalb dieser langlebigen Denkmälergruppe kann man vielleicht gerade auf Grund dieser Ornamente auch eine spätere Sondergruppe ausscheiden,

lönböző méretű gyöngyeit nem nehéz egy ilyesféle nyaklánc többfelé elágazó, hosszan lefüggő részének elágazási pontjain és végein behelyettesítenünk (XXIX. t. 14), annyival is inkább, mert az említett ékszerek láncaihoz teljesen hasonló ezüst lánc töredékek sűrűn kerültek elő a Kaposbozótól. Ugyanez állhat a különböző méretű aranykerekekről és a csóalaku díszítményekről is, amely utóbbiak egyébként a British Museum-ban levő analógiák módjára fülbevalókként is lehettek használatban.⁴¹

Legutóbb Alföldi András foglalkozott a szárazdi és regölyi gyöngyök kérdésével (Numizmatikai Közlöny, XXX—XXXI, 1931—32). A megítélésükhöz felsorakoztatott analógiák gazdag tömegéből nem ismerem azokat a kiadat-

wie ich dies seinerzeit in meiner Arbeit über den Goldfund von Otlaka (AÉ, 1909, S. 405—414) versuchte. Die Funde von Sotin haben für uns deshalb eine besondere Bedeutung, da sie davon zeugen, dass die hier vorkommenden Motive, sowie ihre Verwendung auch sonst allgemeingültig war und auch unabhängig von keltischen Einflüssen durchdrang. Neulich kam aber diese Ornamentik an den Latène-Scherben im Kom. Szabolcs zum Vorschein.

5. Goldschmuck von Regöly und Szárazd

Mehrfache Verkettungen, sowie territoriale Analogien knüpfen eng an diese Denkmälergruppe jene goldenen Perlen an, die im Begleitung

25. a—b. kép. Bölcske

lan leleteket, amelyekre Alföldi hivatkozik, s így nem áll módomban érdemben hozzászólni eredményeihez. A két lelet megítéléséhez a gopiči leletet választotta fix pontul; ebben a leletben ugyanis a regölyi ezüstékszer embertörzs-alakú csüngőinek analógiáját egy a Kr. u.-i 6. évből való római érem kísérté; kétségtelen tehát, hogy a japod területen ez az ékszer időszámításunk kezdetén még használatban volt; kérdés azonban az, hogy a japod terület, amely csodálatos szívóssággal egyaránt megőrizte emlékkészletében az ősi és a megkedvelt idegen formákat, honnan és mikor vette fel ezt az alakot?

⁴¹ Marshall, Jewellery, 2412. 2417.

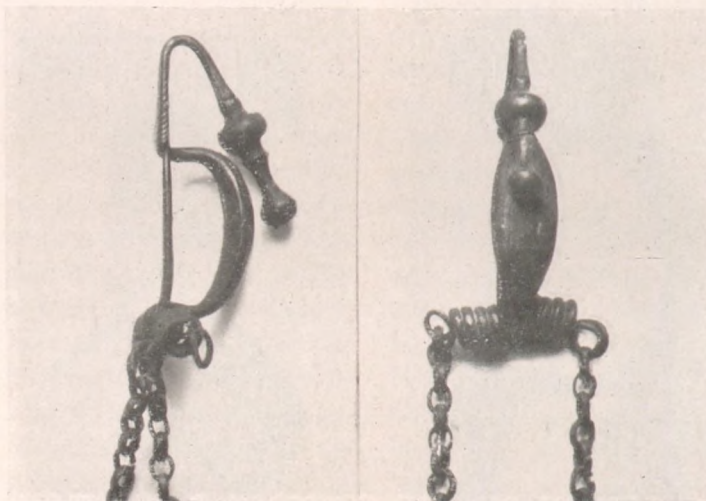
anderweitiger Gold- und Silberschmuckstücke in Szárazd und im benachbarten Regöly aus je einem eigenen Fund ans Licht kamen. Im Szárazder Fund gab es Goldperlen, die zu einem gemeinsamen Grundtypus gehörten, doch in vierlei Grössen drei verschiedene Varianten enthielten, dann waren darin goldene Räderchen in zwei verschiedenen Grössen mit fünf, bzw. vier Speichen, endlich auch längliche stumpfkegelförmige Zierate mit Filigranverzierung.

In Regöly wiederholten sich von den Perlen der Typus mit dem Rillenornament, sowie der stumpfkegelförmigen Zierate; sie fanden sich hier in Begleitung von Bruchstücken eines silbernen Geschmeides vor.

Diese Bruchstücke ergänzte *Hadaczek*

A jezerinei temetőből származó darabok közt számos kisebb tárgyat — gyöngyöt, csüngődíszet — találunk, amelyet a Dunántúl La Tène-formakincsében ugyancsak fellelünk; de ezek az apróságok túlnyomórészt az általános közép-európai ízlés termékei. Hasztalan keresnők azonban a Dunán túl ebben a késői időben az amott szinte népviseletnek nevezhető, bőségben fennmaradt ősi illyr formákat, a rugós ívfibulát, és a kétféjű számszeríj-rugós japod fibulát. A mi külső hatásoknak közvetlenebbül kitett területünkön, az itteni őslakosság konzervativizmusa dacára is, jobban, gyorsabban érvényesült az ízlés mindennemű változása. Amott az említett népviselet-jellegű formákhoz számíthatunk még egy fibulaformát, azt, amely a bogárhátú (*Navicella*) formának a korai La Tène-fibu-

in sehr plausibiler Form³³ auch war er es, der in Bezug auf den Entstehungsort und die Entstehungszeit des Fundes gewisse Anhaltspunkte lieferte. Er hielt das Geschmeide für eine im VIII—VI. Jahrhundert entstandene Nachahmung ursprünglich etruskischer Formen, die im Spreugebiet dieser Formenwelt verfertigt worden ist. Aus dem Texte *Hadaczeks* lässt es sich nicht klar erkennen, ob er hierunter den venetischen Kulturkreis, oder aber Ungarn meint. Reinecke beruft sich bei Besprechung der Objekte auf ihre spätlatènezeitliche Umgebung, erwartet aber die Möglichkeit einer näheren Datierung von etwa auftauchenden neueren Analogien. Hoernes und Menghin halten die Perlen für Denkmäler des frühen La Tène, die in Mitteleuropa selbst entstanden sind.

26. kép. Dunapentele

la lábkorongjával való egyesítéséből keletkezett s amely ott — úgylátszik — a római kori leletek fellépéséig fennmaradt (v. ö. Jezerine, 278. sír, Bosn. Mitt., III. 326. ábra a 126. lapon).

Ez a forma, a kengyelre hajlított végső díszítmény kettéválasztásával együtt, mint látuk, fellép úgy a Szerémségben, mint több magyar La Tène-kori temetőben, Sopronban két ségtelenül korai környezetben. Így, bár a fibula nálunk nem is válik otthonossá, mégsem lehetetlen, hogy kialakításához az impulzust a dél-nyugathorvátországi temetők és Jezerine népe a mi területünkön keresztül kapták. Ami ennél a formánál bizonytalan, kétségtelenül állítható egy másik, közös fibula-formáról. Ez az a közép-La Tène-jellegű késői La Tène-fibulaforma, amely hosszú számszeríjas rugóval van felszerelve s a visszahajlított lábész rendszerint gyöngy-

Mit den Analogien jener Geschmeideform, die Hadaczek auf Grund der Regölyer Bruchstücke rekonstruierte, hauptsächlich mit den aus viereckigen Plättchen bestehenden und untereinander durch Ketten verbundenen Hängezierden hat man recht oft unter den etruskischen Denkmälern zu tun. Es dürfte wohl hinreichen, wenn wir uns hiefür auf einige im Britischen Museum verwahrten Objekte aus *Cerveteri* und *Praeneste* berufen.³⁴ Hier kommen ebensowohl die zum Aufhängen des Schmuckstückes dienenden, hakenartigen, figuralen Verzierungen, wie auch die

³³ K. Hadaczek, AÉ. 1907, S. 171. Über den ganzen Fund s. Pulszky, Magyarország Arch. S. 228 und 233; AÉ. 1891, S. 279; Wosinszky, Bd. II S. 593—602; Hadaczek, AÉ., 1907, S. 166 bis 175 und Römische Mitteilungen, XXI, 1906, S. 387.

³⁴ Marshall, Jewellery. 1370, 1371.

sorszerűen van díszítve, (Ugyancsak jezerinei, a Kr. u. I. századi római fibulával datált darab, a 278. sírban, i. m., 330. ábra). Ez a fibula a Szerémségben és Regölyön a közép- és késő-La Tène fordulójáról való és a regölyi tűzegláp leleteinek éppen sűrűn képviselt alakja. Ránk nézve azért fontos, mert éppen ezen forma kíséretében tehetette meg útját a jezerinei és gospiči csüngők mintája az előrehaladottabb Szerémségből és a Dunántúli területekről az elzárkozott japod terület felé. Reinecke valószínűleg éppen e fibulaforma alapján beszél a regölyi aranygyöngyök késői La Tène környezetéről, ámbar ma már nem állapítható meg, hogy milyen kapcsolatban voltak ezek a fibulák a kérdéses többi ékszerekkel. Magukról a fibulákról tudjuk, hogy egyes példányaik philippeusok kelta utánzataival egy tömeggé összeforva kerültek ki a lápból. Második századi kelta érmek nem fordultak elő a tárgyak kíséretében.

Abban az időben, amelyre a kérdéses római érem a gospiči leletet datálja, ezek a közép-La Tène-formájú fibulák nálunk már letűntek, helyet adva a késői La Tène egyszerűbb megoldású fibulaformáinak, amelyekre a sokat emlegetett jezerinei 278. sz. sír római fibulája is visszavezethető (i. m. 332. ábra). A temesremetei vegyes leletet a gospiči lelettel egykorúnak, sőt talán valamivel még korábbinak kell tartanunk, mert a lelet zömét alkotó konzuláris dénárokon kívül Augustus monetáriusának, Mescinius Rufusnak Kr. e. 16—15-ből való dénárjai, valamint Augustus néhány datálhatatlan dénárja is előfordult benne. A leletben előforduló és öt változatot képviselő fibulák közül az egyik (AÉ, 1906, 364., 2. ábra), amely kétségtelenül az említett közép-La Tène-formának leszármazottja, világosan mutatja, hogy ebben az időben az alapforma már célszerűbb, egyszerűbb alakoknak adott helyet.

Mindezt figyelembevéve meggondolandónak tartom azt, hogy a formáknak az említett visszamaradt kultúrában való továbbéléséből szüségképpen azt a következtetést vonjuk le, hogy magyarországi analógiáiknak amazokkal egykorúaknak kell lenniök.

6. Az állatalakos fibulák

A szárazdi gyöngyökben jelentkezőnél korábbi görög hatásra mutatnak egyéb leletek. A láblemezeik körvonalával emberi alakra emlékeztető fibulákkal a fokorui-, az állatalakos

ebenfalls figuralen, oder mindestens auf figurale Motive zurückgehenden Anhänger vor, wie denn die Verwendung des Menschenkopfes als Ornament am Schlussteil schmaler Platten diesem Formenkreis auch sonst nicht fremd war.^{34b} Tatsächlich findet man solche Ziermotive bereits vom VIII. Jahrhundert an. Trotzdem glaube ich die Datierung Hadaczeks bloss als den frühesten Fixpunkt annehmen zu können, seit dem die Entstehung solcher Schmuckstücke überhaupt ermöglicht war.

Die Goldperlen von Szárazd dagegen knüpfen sich an spätere Formen an. Die Kugelform selbst mit den Schaftansätzen kommt wohl auch im Schatz von Michalkow vor, ja auch die filigrane Verzierung von Perlen ist in dieser Epoche nicht unbekannt.³⁵ Die letzteren gehören offenbar zu jenen Denkmälern dieser langlebigen Gruppe, die Ebert bereits auf die Zeit etwa um 500 v. Chr. datierte, wie denn Brunšmid die Mitrovicaer³⁶ Analogien der Filigranperlen von Michalkow ebenfalls in die Latènezeit einreichte. Gerillte Silberperlen, die ihrer Form nach von den Szárazder und Regölyer Exemplaren wohl einigermaßen abweichen, kamen aus dem Kosder Grabfeld in Begleitung von Frühlatène-Objekten ans Licht. Sie sind selbst in dem bekannten Fundort von spätlatènezeitlichen Objekten, im Gebiet des Grabfeldes von *Jezerine* nicht selten.³⁷ Im ganzen Kapos-Gestrüpp bei Regöly fanden sich keine Funde vor, deren Datierung vor die Frühlatèneperiode (IV. Jh.) zu setzen wäre; und sind auch ihre Fundumstände nicht ganz vertrauenswürdig, so muss diese Tatsache doch in Betracht gezogen werden; ist doch der Grossteil dieser Funde bereits in der Formenwelt des Mittellatène verankert, wobei sogar noch spätere Objekte vorhanden sind.³⁸ Die figurale Ornamentik der Perlen kann man nicht zur Datierung heranziehen, da sie in den Funden von Levroux (Indre), in denen von Weisskirchen a. d. Sarre (Rheinprovinz), sowie in denen von Horšovitz (Tschechoslovakei) innerhalb der verschiedensten Phasen dieser Epoche vorkamen, wo-

^{34b} Randall Mac Iver, Villanovans and Early Etruscans, S. 36. Abb. 5.

³⁵ Hadaczek, Zlote skarby Michalkowskie, Taf. XIII. 4, 5

³⁶ J. Brunšmid, Preh. Zlatan nakit iz Mitrovice, Vjesnik, VI, 1902. 6—10. S. 1. 36.

³⁷ Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien III, S. 66, Fig. 57 und 181, Fig. 590.

³⁸ Wos. a. a. O., T. CXXX. 1—5.

fibulával pedig a däljai leletben találkozunk. Az a körülmény, hogy Görögországhoz közelebb kerültek felszínre, mint michalkowi analógiáik és hogy — kivált a däljai állatalakos lemez, — még kevésbé távolodtak el eredeti mintaképeiktől, különös jelentőséget ad példányainknak azok szemében, akik, mint Reinecke, a geometrikus stílusban keresik ennek az emlékcsoportnak főbb forrását. Azt, hogy a figurális ábrázolás emlékeiben szegény magyar bronzkor nem maga termelte ki ezeket a formákat, hanem mintáikért a Földközi tenger mellékére kellett a magyarországi bronzművesnek elmennie, Ebert is elismerte.⁴² Szerinte mintaképül egyelőre ismeretlen bronz díszítőlemezek szolgálhattak. Teljesen meddőnek tartotta azokat a kísérleteket,

bei in sämtlichen drei Fällen — vielleicht an meisten im Funde von Weisskirchen — sogar die Gruppierung der Ornamente der unserigen ganz ähnlich ist. Allerdings muss vermerkt werden, dass in den hier erwähnten Denkmälern der keltische Geschmack bedeutend kräftiger zum Vorschein tritt, als in den figuralen Perlen von Szárazd.³⁹ Die einfachen, straffen Ornamente in den Kartouchenfeldern um die kleinen Köpfchen, stehen jenen griechischen Urbildern näher, die als künstlerische Quelle solcher Schmuckstücke dienen konnten, — wir denken hiebei besonders an gewisse Goldperlen des IV. Jahrhunderts (?) aus Kymae (Taf. XXIX, Abb. 14).⁴⁰ Als eigentlich griechische Industrieartikel dürfen wir die figuralen Perlen von Szá-

27. kép. Mitrovica

amelyek a mintaképeket festett agyagedények ábrázolatain keresték. A däljai és a michalkowi állatalakokban nem természeti formák ábrázolásával állunk szemben, hanem másolatról való másolások során elmosódott alakokkal. A geometrikus edények és vésett bronzlemezek ábrázolatai után kevés kétségünk lehet afelől, hogy a *Πόνια Θηρών* az állatok úrnője, Artemis ez ősi alakjának kíséretében levő oroszlánok alakultak át az oroszlánt nem ismerő boeotiai, majd középeurópai kézművesek kezén, ismeretebb állatalakok, talán a farkas testformáinak hatása alatt, majd utóbb a fantasztikust kedvelő oroszországi népek ízlésének megfelelőleg, a michalkowi szörnyetegekké. A degenerálódási

razd wegen ihrer technischen Unvollkommenheit, sowie wegen der Überhäufung ihrer Ornamente nicht ansprechen; doch weichen sie zugleich auch von beiden Gruppen der ungarländischen frühen Eisenzeit ab. Das Sparen mit dem Golde, die Treibarbeit auf kleinen Blechstücken und deren kleinliches Aneinanderpassen, ist der prähistorischen Goldschmiedekunst Ungarns fremd; man findet sie höchstens dort, wo man mit den Goldlamellen die massive Bronze plattieren wollte. Ihr überladener Stil ist der vornehmen griechischen Toreutik fremd, weshalb wir ihr Herkunftsland eigentlich bloss an den Peripherien der etruskischen Kultur

³⁹ Déchelette, 1337. Fig. 585, 2, Weisskirchen; 1466 Fig. 657, Levroux; und 1510. Fig. 690 Horšovitz.

⁴⁰ Marshall, Jewellery, 1954 und 1955.

⁴² Goldfund von Dälja, 31. jegyzet a 269. oldalon.

folyamat már Görögországban megkezdődött. Nem tudjuk, hogy a fibula, vagy egyéb tárgy díszítésére önállóan is készítettek-e állatalakos lemezeket, vagy már csak a szerémségi aranyműves emelte ki a geometrikus stílus jelneiteinek környezetéből az oroszlánt, — annyi azonban kétségtelen, hogy a fejek elnyújtásával, az oroszlán kerek füleinek kihegyezésével, hátrakonyítással, megnyújtással találkozunk egy Charbonneaux⁴³ által bemutatott fibulának lapján, továbbá az atheni nemzeti múzeumnak híres boeotiai edényén,⁴⁴ amelyet annak idején Hoernes is közölt, sőt egy ugyancsak az atheni nemzeti múzeumban levő keskeny bronzleme-

28. kép. Mitrovica

zen az oroszlán szájgambáinak ugyanazt a kihajlását is láthatjuk, amely a michalkowi állatok egyikénél ismétlődik, a kaukázusi lemezekben is előfordul s amely a pinegai fokoson már egészen volutaszerűvé válik.⁴⁵ A formák degenerálódásának jelenségével egyébként a plastikában is találkozunk, görög földön abban a sajtáságos fokos-félében, amely Laurionból

⁴³ Charbonneaux, Deux grandes fibules géométriques, Préhistoire, Tome I. fasc. II. 191—289.

⁴⁴ Hoernes-Menghin, Bildende Kunst. 563. lap.

⁴⁵ Charbonneaux, 212. lap, 12. ábra és Hoernes-Menghin, Urg. der bildenden Kunst, 65. lap.

suchen können. Vor allen bezieht sich dies auf die figuralen Perlen und auf die kleinen Räder, die auch in technischer Hinsicht am nächsten zueinander stehen. Den Fund von Szárazd dürfen wir keinesfalls als einen einheitlichen Schatz erachten. Es gibt hier nämlich grosse Perlen von geradezu barbarischer Prachtentfaltung, die aber stilistisch vollständig von den anderen, feiner ausgearbeiteten Perlen (Taf. XXIX, Abb. 8 und 11) abweichen. Es muss daher vorausgesetzt werden, dass beide Funde, die im ersten Augenblick als vollständig homogen erscheinen, eigentlich Teile mehrerer Schmuckgarnituren sind. Die Oberfläche der letzteren wird durch ein sparsam und in abgeklärtem Geschmack angebrachtes Filigranornament in mondsichelartige Felder geteilt, die an die Mondsichelstreifen der Amphoren von *Fikellurastil* erinnern. Die stumpfkugelförmigen Schäfte aber, deren Ornamentierung steifer und deren Struktur fester ist, lassen sich an bedeutend spätere Analogien anknüpfen (Taf. XXIX, Abb. 2—4), könnten vielleicht auch originalgriechische Ware gewesen sein; doch jene stilistische Verwandtschaft, die sie mit dem, durch Hadaczek rekonstruierten Silberschmuck verknüpft, sowie die Tatsache, dass ihre Fundumstände ihren gleichzeitigen Gebrauch voraussetzen lassen, bekräftigt uns in der Annahme, dass auch diese Stücke auf dem Umweg über Etrurien und Venetien, welches letzteres als Entstehungsort der übrigen Objekte gelten mag, den Weg zur Donau zurücklegten.

Die Frage der Datierung dürfte technischer und stilistischer Zusammenklänge halber durch jene, zeitlich späteren, Schmuckstücke beantwortet werden können, die wir als Analogien heranzogen. Hiegegen spricht auch der Umstand nicht, dass die Auswirkung der Analogien des Regölyer Schmuckstückes, das die Traditionen viel früherer Kunstformen verrät, bereits in späthallstattischen Zeiten auftritt, u. zw. in Form von untereinander verketteten Klirrplatten, figuralen Schmuckstücken, sowie anderen Geschmeiden mit bullaförmigen Anhängern. Wir müssen — laut Zeugenschaft sowohl der griechischen, wie der Latènedenkmalèr — den Fund ausserhalb der Hallstattzeit, ja sogar auch ausserhalb des Frühlatène, etwa in die Mitte des vorchristl. III. Jahrhunderts datieren, d. h. diesen Zeitpunkt für die Vergrabung des Schatzes annehmen.

In Anbetracht der Damenmode, die selbst heutigen Tags noch immer die Nachahmung

került a British Museumba. Ebben a medveszerű fejben is valószínűleg az oroszlánfej alakja kísért. A tárgy bennünket részleteinek a La Tène-ízléssel párhuzamos vonásai miatt és mint lófejes fokosaink analogiája is érdekelhet.⁴⁶

Egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy az állatalak csupán a mi formakörünkben vált környezetéből kiemelt, önálló díszítménnyé, mint amelyiknek a korba tartozása újabb bizonyítékot kapott a székelykeresztúri leletben (Emlékkönyv a Székely N. M. 50 éves jubileumára, Sepsiszentgyörgy, 1929, 320. l. 7—7 a. kép). Például az otllakai arany csészén a lóvezető nélkül szerepel a szembeállított két mén, a rakamazi torques széles lapjainak egyikén látható, futólagosan bekarcolt hajóképek és horgos kereszt (?) pedig szintén a dipylon-stílus ábrázolásai közül vannak egy nagyobb kompozíció keretéből kiemelve.

A La Tène-ízléssel való kapcsolatuk miatt főleg másféle szempontból érdekelnek bennünket ezek a lemezek: az állatalakok nagyobb testfelületének a szkíta ékszerek módjára állatalakokkal és díszítményekkel való kitöltése szempontjából. Ez a díszítés, mellyel a dájjai lemezen is találkozunk, egyrészt Michalkowot közelebb fűzi formakörünkhöz, az ugrai kincs fantasztikus állatfejekben végződő triquetrumos áttört korongjai révén, másrészt azt mutatja, hogy mint hatol be a Kaukázustól Magyarorszáig otthonos díszítésmód a kelták formakincsébe. Tehát az efajta figurális emlékek megérték még itt a kelta hódítás korát.

7. A La Tène-kori keramika helyi alakjai

A magyarországi vaskor e legsajátosabb formáinak nem ismerjük a kísérő keramikáját. A szerémségi Sotinból származó hallstatti jelleű edényeket, amelyeken a korai La Tène-keramika mintáival egyező díszítményeket látunk, csak e közvetett bizonyíték alapján véljük egykorúnak, még kétségesebb ez a hasonló motívumokkal díszített délmagyarországi mészbetétes emlékekről. Mindkét esetben görög eredetű motívumok alkalmazásáról van szó s mert görög keramikai importnak nyoma sincs, azt kell föltételeznünk, hogy vésett bronzlemezek rajzait utánozták, amelyek egyébként is alkalmasok a mészbetétes díszítő technika inspirálására. Egyetlen olyan edény van a délmagyarországi anyagban, amely

⁴⁶ Pósta, Gróf Zichy Jenő kaukázusi és középázsiai utazása. II. k. 518.

der barbarischen Pracht wilder Volksstämme bevorzugt, dürfen uns die aussergewöhnlich grossen Ausmasse der Perlen von Szárazd nicht Wunder nehmen. Trotzdem wäre es schwer anzunehmen, dass man sie seinerzeit zu einer Perlenreihe aufgefädelt trug. Für die Frage, wie sie getragen wurden, geben ebenfalls die Halsgeschmeide von *Aeolis* eine Antwort. Die Annahme ist naheliegend, dass man die verschiedenen dimensionierten Perlen seinerzeit an den Kreuzungspunkten der herabhängenden, mehrfach verzweigten Kettenglieder dieser Hals- und Brustgeschmeide, sowie an deren Endungen anbrachte (Taf. XXIX, Abb. 14); es ist dies umso wahrscheinlicher, da Bruchstücke von Ketten, die jenen der erwähnten Geschmeide ganz ähnlich sind, recht oft im Kapos-Gestrüpp gefunden wurden. Dasselbe gilt auch für die verschiedenen dimensionierten Goldräder und röhrenartige Zierate, welche letztere übrigens, nach Analogie der im Britischen Museum aufbewahrten ähnlichen Stücke, vielleicht auch als Ohrgehänge verwendet werden dürften.⁴¹

Letzthin befasste sich Prof. András Alföldi mit dem Problem der Perlen von Szárazd und Regöly. Aus der reichen Folge der zu ihrer Beurteilung angeführten Analogien kenne ich jene unveröffentlichten Funde, worauf sich Alföldi beruft, nicht, folglich vermag ich nicht zu seinen Ergebnissen Stellung nehmen. Zur Datierung der beiden Funde nahm er als einen Fixpunkt den Fund von Gospič an; in diesem Funde wird nämlich das Analogstück des Regölyer Anhängsels in Form eines silbernen Amulettidols durch eine römische Münze aus dem Jahr 6 n. Chr. datiert. Hieraus kann nun zweifellos festgestellt werden, dass diese Schmuckform zu Beginn der christlichen Ära auf japodischem Gebiet tatsächlich in Gebrauch stand. Man muss sich aber dabei fragen, wann und woher wohl das japodische Gebiet, das innerhalb seines Formenschatzes, sowohl an den althergebrachten eigenen, wie auch an den liebgewonnenen fremden Kunstformen mit einer bewundernswerten Zähigkeit festhielt, diese Kunstform übernahm.

Unter den Objekten aus dem Gräberfeld von Jezerine befinden sich zahlreiche kleinere Objekte — Perlen, Anhänger, — deren Analogien auch im Formenschatz des transdanubischen La Tène nachweisbar sind, doch dürften

⁴¹ Marshall, Jewellery, S. 2412, 2417.

antik forma hatása alatt keletkezettnek látszik : egy kratérszerű edény (l. Wosinszky, Mészbetétes agyagművesség, XCVIII, 2). Ezt a dubováci edényt egyéb formai tulajdonságok a korai hallstatti és szkíta leletek kíséretében Erdélyben és az Alföldön fellépő, kétszer öblösödő urnákhoz fűzik, amelyeket — nem tudni mily jogon — a villa-

diese Kleinstücke zum grössten Teil Erzeugnisse eines gemeinmitteleuropäischen Kunstgeschmackes sein. Vergebens würde man aber in dieser späten Epoche Transdanubiens jene altillyrischen Formen : die Bogenfibel, die Brillenfibel, sowie die japodischen, doppelköpfigen Armbrustfibeln, suchen, die dort im Gebiet von Jezerine

29. kép. Mitrovica

nova-formákkal hoznak kapcsolatba, holott ezek nálunk már a korai bronzkortól állandóan ott-honos alaknak leszármazottai. Még egy edényforma jöhetne tekintetbe e formák kísérőjeként, amelyet ugyancsak szkíta formák kíséretében egész Stájerországig követhetünk : magasra nyult karcsú alak ez, a felső rész olyféle könnyed öblösödésével, aminőt az igazi Villanova-formákon látunk.

massenhaft erhalten sind und wahrscheinlich geradezu eine Volkstracht bildeten. Weder war das japodische Gebiet ein Abnehmer für die typischen Astragalengürtel, Scharnierfibeln etc. Im Gebiet von Transdanubien, das äusseren Einwirkungen stets unvermittelt ausgesetzt war, drangen die jeweiligen Geschmacksveränderungen, trotz dem Konservativismus der hiesigen Bevölkerung, immer intensiver und rascher durch.

A tiszta hallstatti kultúra elterjedési köréhez tartozó területeken ezzel szemben az itáliai és a venét periferiális kör hatása érvényesül erősebben és ennek hatása hoz létre oly formákat, amelyek a középső, sőt a késői La Tène-korig fönmaradnak és amelyeket egyelőre tisztán magyarországi alakoknak tekinthetünk. Ezek az edényformák már régebben fölkellették a figyelmemet.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi jelentésében Nagyhorcskón észlelt érdekes jelenségre hívtam fel a figyelmet: először találkoztam hazai leletben itáliai formáknak olyan hatásával, amely nem a veneto-illyr és az u. n. hallstatti formakör egybefüggő nagy periferiális kultúráján átszűrődött, hanem a maga közvetlenségében jelentkezett az ottani úgynevezett „Török dombon.“

Véleményemen, amelyet akkor az eleven benyomás hatása alatt alkottam, ma sincs okom változtatni, sem az utánzott formák származási helyének közelebbi megjelölése, sem korunknak meghatározása szempontjából. Mégsem tartom szükségtelennek, főleg az utóbbiaknak bővebb adatokkal való alátámasztását, mert az edényeken oly technikai sajátosságot észlelünk, amely nálunk jelentékenyen későbbi korra jellemző, az u. n. „elsimított“ díszítést (eingeglättetes Ornament). Ez könnyedén bekarcolt vonalokból áll, amelyeket az utólagos csiszolás tett finommá és kedves hatásúvá. Mint egyebütt, úgy nálunk is általános ez a korai germán emlékeket kísérő edények felületén, mely edények egyébként formavilágukkal szintén La Tène-izlésben gyökereznek, épen úgy, mint a pannóniai őslakosságának a római hódítással párhuzamos helyi keramikája, amelyet régi irodalmunk rendszerint „barbár“ névvel jelölt. Igen jellemző példányai vannak ez utóbbi keramikának abban a sorozatban, amelyet a Nemzeti Múzeum még 1864-ben kapott ajándékba Kovács Bélától. Ezek az edények Pázmándról (Fejér m.) valók, sajnos egymáshoz való kapcsolataikat sem ismerjük kellőképen, de aligha lehet az egyes darabok közt jelentékeny korkülönbség. A római keramikával közös technikai és formai sajátosságaik révén a Kr. u. I—II. századra tehetjük korukat. Dr. Paulovics István arra figyelmeztetett, hogy van közöttük egy olyan példány, amely csaknem azonos a Resatus bélyegű I. századi edényekkel; a sorozat egy másik darabján föl-leljük a valódi elsimított díszítést, a technika tehát hazánk földjén megelőzi a germánok itteni fellépésének időpontját, de még így is igen mesz-

Zu den volkstrachtartigen Formen von Jezerine mag noch eine Fibelform hinzugezählt werden, die aus der Vereinigung der Navicellaform mit der Fusscheibe der Frühlatenefibel entstand und die dort offenbar bis zum Auftreten der römischen Funde erhalten blieb (vgl. Jezerine, Grab 278, Bosn. Mitt., III, Abb. 326 auf S. 126). Diese Form zusammen mit der Zweiteilung des auf den Bügel zurückgebogenen Schlussornamentes tritt, wie oben nachgewiesen, sowohl in Syrmien, wie auch in mehreren ungarländischen Grabfeldern der Latènezeit auf. In Sopron begegnen wir ihr in einem zweifelsohne frühen Fundmilieu. So ist es denn nicht ausgeschlossen, dass zur Ausgestaltung dieser Fibelform, wenn sie selbst auch bei uns nicht heimisch wurde, das Volk von Jezerine und jenes der Gräberfelder des südwestlichen Kroatiens den Impuls durch unser Territorium erhielt. Diese Annahme wird dann bei einer anderen Fibelform zur unbezweifelbaren Tatsache. Es handelt sich um die Spätlatenefibel vom Mittellatène-Schema, die mit einer Armbrustfeder ausgestattet ist und deren zurückgebogener Fussteil gemeinhin perlenschnurartig verziert ist. (Ebenfalls aus Jezerine stammt das Objekt im Grab 278 — a. a. O., Abb. 330 — das durch eine römische Fibel aus dem I. Jahrhundert n. Chr. datiert wird). Diese Fibel stammt in Syrmien und in Regöly von der Wende des Mittel- zum Spätlatène her und ist eine der am dichtesten vorkommenden Formen unter den Funden des Regölyer Moors. Für unsere Betrachtung kommt ihr deshalb eine besondere Bedeutung zu, da das Vorbild der Hängezierstücke von Jezerine und Gospič seinen Weg aus dem vorgeschritteneren Syrmien und den transdanubischen Gebieten vielleicht gerade in Gesellschaft dieser Kunstform nach dem geschlossenen japodischen Gebiet zurückgelegt haben mag. Reinecke spricht wahrscheinlich auf Grund gerade dieser Fibelform von einem Spätlatènemilieu der Goldperlen von Regöly, obwohl heute überhaupt nicht mehr festgestellt werden kann, in welcher Verbindung diese Fibeln mit den übrigen, fraglichen Schmuckstücken standen. Von den Fibeln selbst wissen wir, dass ihre Exemplare mit keltischen Nachahmungen Philippeischer Münzen zusammengeschmolzen aus dem Moor zum Vorschein kamen. Datierbare keltische Münzen des zweiten Jahrhunderts fanden sich in Begleitung dieser Objekte nicht vor.

Zu jener Zeit, wohin der Fund von Gospič durch die besagte römische Münze datiert

sze vagyunk a faliszki kantharoszk korától, amelyeknek kétségtelen leszármazottja az egyik nagy-hörcsöki edény, mert hisz ezek és a velük rokon amphorák aligha lépték át a saját hazájukban a Kr. e. V. század határát.⁴⁷

A technikai sajátosságok közül a korong használata ad korukra vonatkozólag „terminus ante quem non“-t, a Reinecke A-fokozatába helyezhető soproni és ordódbaboti edényekkel. Ezek kétségtelenül a legkorábbiak a keltaság magyarországi keramikai emlékei között. A pázmándi edények valódi elsimított technikájukkal adják, mint ennek a technikának eddig ismert legrégebb hazai emlékei, azt a legfelső határt, amelyen túl nem szabad keresnünk oly emlékek korát, amelyek formailag a Kr. e. V. századot is megelőző itáliai alakok közvetlen leszármazottjai. Annyival kevésbé, mert a pázmándi edények csupán nálunk voltak eddig a legrégebb képviselői ennek az „elsimított“ technikának. Németországban ismert volt az már régebben is a korai La Tène-kor halomsírjaiban.⁴⁸ Azonban aligha a La Tène-kultúra németországi korai gócpontjából sarjadt ki az „elsimított“ díszítésmód, még kevésbé keresném eredetét a Marne-vidéken, ahol alkalmazására a Musée de St. Germain gazdag leletanyagában csupán Suippe és Vitry les Reims néhány későbbi, La Tène II.-fibulával datált sírjában leltem. Azt hiszem, hogy nem csalódom, ha a technika eredetét abban a felsőitáliai emlékcsoportban keresem, amely a Lago Maggiore déli végénél a Ticino kifolyása körül keletkezik s amelyet Pompeo Castelfranco, ez a rendkívül gondos és világosfejű kutató, Golasecca-csoportnak nevezett el és két korosztályra osztott. A golaseccai u. n. II. periódus a Ticino felső folyásának mentét és egyéb dél felé haladó svájci folyók völgyeit is megszállja. Castione, Molinazzo Arbedo, Cerinassa Arbedo őrzik ennek a behatolásnak régebbi emlékeit, míg a későbbiek az igen hosszú időn át használt és Duhn⁴⁹ korhatározása szerint csupán az V. században használatba vett giubiascoi temető sírjai tartották fenn. Mindezek a temetők meglehetősen zárt egységet al-

⁴⁷ Jelentés a M. N. Múzeum 1909. évi állapotáról, 156—159. lap.

⁴⁸ Hornung, Germania, V. 19 ff. Hügelgräber der Frühlatènezeit bei Birkenfeld-Neubrüchen; Behrens, Bodenkunden aus Rheinhessen, I. Die vorrömische Zeit; Behrens, Germ. Denkmäler der Frühlatènezeit, 1927, S. 154, Hunsrück-Birkenfeld, G. Behrens szíves szóbeli közlése. A vonatkozó munka nincs meg könyvtárunkban.

⁴⁹ Italische Gräberkunde, S. 139.

wird, sind bei uns die Mittellatènefibeln bereits verschwunden und haben ihren Platz jenen einfacheren Fibelformen des Spätlatène überlassen, worauf auch die römische Fibel des oft erwähnten Grabes (Nr. 278) von Jezerine zurückgeführt werden kann (a. a. O., Abb. 332). Den Mischfund von Temesremete dürfen wir auf die gleiche Zeit, wie den Fund von Gospič, datieren, da ausser den, den Grossteil des Fundes bildenden konsularen Denaren im Funde auch Denare des augusteischen Obermünzwarthes Mescinius Rufus a. d. J. 16—15 v. Chr., sowie einige undatierbare Denare des Kaisers Augustus vorkommen. Von den in diesem Funde vorkommenden und fünferlei Varianten darstellenden Fibeln zeugt nun eine derselben (AÉ, 1906, S. 364, Abb. 2), die zweifelsohne ein Derivat der besagten Mittellatèneform ist, ganz deutlich dafür, dass die Grundform zu dieser Zeit bereits zweckmässigeren, einfacheren Kunstformen seinen Platz überliess.

In Anbetracht des hier vorgebrachten erscheint es mir bedenklich, aus der Erhaltung dieser Kunstform in den besagten, kulturell zurückgebliebenen Gebieten darauf schliessen zu wollen, dass nun auch ihre ungarländischen Analogstücke aus derselben Periode herkommen sollten.

6. Fibelplatten in figuraler Form

Auf frühere griechische Einflüsse, als solche an den Perlen von Százard nachgewiesen werden können, deuten auch andere Funde hin. Fibeln, deren Fussplatten in ihrer Konturzeichnung an anthropoide Gestalten erinnern, besitzen wir im Fund von Fokoru, Fibeln mit Tierfiguren aber im Funde von Dálja. Der Umstand, dass ihr Fundort näher als Michalkow zu Griechenland liegt und dass sie — besonders im Falle der tierfigurigen Platte von Dálja — noch weniger von ihren Urbildern abgewichen sind verleiht, unseren Exemplaren eine besondere Bedeutung, hauptsächlich in den Augen jener Fachleute, die, wie z. B. Reinecke, die Hauptquelle dieser Denkmalgruppen im geometrischen Stil Griechenlands suchen. Der Annahme, dass das an figuralen Darstellungen arme Bronzezeitliche Ungarns nicht selbst diese Kunstformen schuf, sondern, dass der ungarländische Bronzearbeiter seine Vorbilder von den Gestaden des Mitteländischen Meeres holen musste, hat auch Ebert zugestimmt.⁴² Seiner Anschauung nach

⁴² Der Goldfund von Dálja, Anm. 31. auf S. 259.

kotó kultúra emlékeit rejtik magukban. Ez a kultúra mind Olaszország felé, mind Svájc felé szabatosan elhatárolható; Olaszországban mégis észlelhető némi nyoma az estei III. periódusban. A második Golasecca-kultúrának s talán még inkább a kultúrához tartozó korábbi svájci temetőknél jellemző keramikai díszítése, a „csupán csiszolás által előállított sötét mintázású vonaldíszítés.“ Sűrűn rátalálunk a fent elsorolt temetőkből származó leletek között erre a tisztán simítással vagy csiszolással előállított mintázásra is, magára az u. n. elsimított díszítésmódra. A sírokban a certosa- és korai La Tène-fibulákat olykor a serpeggiante-fibulából leszármazott szarvas- és galléros-fibulaalakok s az alpesi völgyek egyéb jellemző fibulái kísérik. Nem férhet tehát kétség ahhoz, hogy a technikának itteni virágzása a korai La Tène-korral egykorú, de él még a középső La Tène ízlés fellépésének ideje alatt is. Sem Duhn,⁵⁰ sem Randall Mac Iver,⁵¹ akik Castelfranco⁵² munkásságának méltatása mellett ennek a technikának újabban figyelmet szenteltek, nem utalnak arra, hogy ennek a keramikának más területeken megnyilvánuló hatását kell keresnünk a németországi korai La Tène-sírok motívumainak hasonló, besimított díszítményeiben.

A golasecca-keramika változatosabb, gazdagabb volta, az emlékeknek zárt, egységesebb csoportban való fellépése e területet jelöli meg az elsimított technika ősi forrásául. Mint közvetítő terület, ránk nézve csak Este jöhet tekintetbe, ahol gyéribben ugyan, de fellépett az „elsimított“ technika. Egyelőre nem tudjuk az összeköttetések szálait kibogozni, azokét, amelyek azt hozzánk elhozták. Az anyaggyűjtés során rájöttem, hogy e technika jelentkezése Magyarországon megelőzi a La Tène-kort. A velemléletanyagban már egy későhallstatti füles merítő csészén is felleljük (XXV. t.). Erre a fontos tárgyra Horváth Tibor Antal hívta fel figyelmeztetést, míg egy másikra A. Barb. Ez utóbbi a Burgenlandi Múzeum gyűjteményében van és Sopronkeresztúrról származik.

Az elsimított technika tehát egyáltalán nem

⁵⁰ Duhn, id. mű 131. lap. A díszítésmód jellemző példait mutatja be Randall Mac Iver id. mű, 13. tábla 4. és 9—16.

⁵¹ Randall Mac Iver, *The Iron Age in Italy* Pl. 7, Fig. 8. Striped Golaseccan ware.

⁵² Castelfranco, *Compte Rendu* 1874. Stockholm, 388—404. *Bull. Pal.* 1876, 87—106. *Revue Archéologique*, 1877 II. 73, 90. Ezen az utóbbi helyen találjuk az elsimított díszítés szabatos leírását.

dürften hier als Vorbilder vorläufig noch unbekannte Ornamentplatten aus Bronze gedient haben. Er hielt jene Bemühungen für vollständig vergeblich, die diese Vorbilder in den Darstellungen der geometrischen Keramik suchten. In den Tierfiguren von Dálja und Michalkow haben wir es nicht mit der Nachahmung von Naturformen, sondern mit den Nachzeichnungen Kopien und hiedurch verballhornten Figuren zu tun. In Anbetracht der figuralen Darstellungen auf den Gefäßen des geometrischen Stils, sowie auf den gravierten Bronzeplatten, dürfen wohl keine Zweifel vorwalten, dass hier jene Löwen, die in Begleitung der Göttin Artemis, der „Tierbeherrschenden“, *ποινία θηρών*, an der Hand der diese Tierart nicht kennenden Handwerker in Boeotien und später in Mitteleuropa, unter dem Einfluss von bekannteren Tiergestalten, vielleicht unter jenem des Wolfes, später aber — entsprechend dem für das Phantastische stets eingenommenen Tierstil der Völkerschaften in den russischen Steppen — allmählich die Form der Untiere von Michalkow annahmen. Der Degenerierungsprozess setzte schon in Griechenland ein. Es ist uns unbekannt, ob tierfigurige Platten auch hier schon eigens zur Verzierung von Fibeln oder anderen Objekten gefertigt wurden, oder ob es nur der syrmische Goldschmied war, der den Löwen aus dem Szenenkomplex des geometrischen Stils heraushob. Sicher ist aber, dass wir der Verlängerungstendenz der Löwenköpfe, sowie dem Zuspitzen, dem Rückwärtsbeugen und dem Verlängern der sonst runden Ohrlöffel des Löwen auf der Platte einer durch Charbonneaux⁴³ beschriebenen Fibel (A), dann auf dem berühmten, seinerzeit durch Hoernes veröffentlichten boeotischen Gefäß des Nationalmuseums in Athen,⁴⁴ ja sogar auch auf einer, ebenfalls in dem genannten Museum befindlichen schmalen Bronzeplatte begegnen, auf welcher letzteren auch die eigenartige Ausbuchtung der Maulgamben des Löwen wiederkehrt, wie sie an einem der Tiere von Michalkow auftritt, auch auf Platten vom Kaukasus nachzuweisen ist und auf den Streitäxten vom Pinegatyp bereits ganz volutenartig durchgebildet erscheint.⁴⁵ Die Erscheinung der Degenerierung von Kunstformen tritt übrigens auf griechischem Boden, auch

⁴³ Charbonneaux, *Deux grandes fibules géométriques*, *Préhistoire* Tome I. fasc. II., p. 191—289.

⁴⁴ Hoernes-Menghin, *Bildende Kunst*, S. 563.

⁴⁵ Charbonneaux, S. 212, fig. 12. Hoernes-Menghin, *Urgesch. der bildenden Kunst*, S. 65.

kelthet aggodalmat a hörcsöki amphorának a középső La Tène idejébe való helyezésével szemben; annival kevésbé, mert a törökdombi leletek — úgy az újabb, mint a korábbi időben előkerültek — jóformán kivétel nélkül (AÉ, rf. XIII. 200, rf. XIV. 353) a középső La Tène-korból valók. Sajnos nem ismerjük sironkinti összetartozásukat.

Mindössze két sírt ismerünk hitelesen: 1. Az általam feltárt csontvázsírt, amely, egyedüli melléklete, a visszahajlított balkarra fűzött egyszerű babos bronzkarperec szerint korai La Tène-sírt volt. — 2. Azt a halotthamvasztásos sírt, amely a gróf Zichy család örökösének, hg. Pálffy Miklósnak ajándéka és letéteképpen a székesfehérvári múzeumba került. Bacsák György dr., aki ezt a leletet kiásta, állította össze a tárgyakat az átadási lajstrom számára. A halotthamvasztásos sírban volt a széles szalagfüles urna (XXI. tábla és XXII. tábla, 1. a. 2.) és abban voltak a 21. kép a.-b. vastárgyak. Az urnát a nyakon levő váltakozó simítású felületekből kombinált La Tène-díszítmények teszik érdekessé. A vastárgyak, amelyek már a halotthamvasztás tüzeiben is sokat szenvedtek, erősen rongáltak. A kardhoz egyes helyeken már hozzáferradtak a hüvely részei, más helyeken letöredeztek róla. A kard formája széles, de egyszersmind elég hosszú is. A markolatnyulványhoz, amely csonkán maradt fenn, erősen lecsapott vállazással csatlakozik a vége felé erősen hegyesedő penge. A hüvely alsó csúsztatópántjából fennmaradt annyi, hogy felismerhetjük rajta a Tischler-féle középső La Tène, azaz a második periodus jellemző körvonalaait. A hüvely előlapján domború, köralakú díszítmény, a hátlapon a letört szíjférfűző pánt kezdetét láthatjuk. A hüvely egyik töredékéhez éllel egymásnak szembe fordult két kis penge darab van hozzáferradva, bizonyára ollóból valók, amelynek fogója külön darabban egy hatalmas vasfibula rugójával forrott egybe. A kardkötő lánchoz egy lándzsa darabjai tapadnak. Ez a lándzsa a leletnek legjellemzőbb darabja s talán még az első korszak határáról ered, legalább is egy soproni sírból való lándzsának közeli analogiája. Egy másik lándzsa töredékei és a pajzsfogó szélének látszó, két egymáshoz illő töredék egészíti ki a leletet.

Ezzel tehát fix pontot nyerünk arra nézve, hogy a széles szalagfüles edényforma, amelynek faliszk mintáit Böhlau „pseudo kan-

in der Plastik auf, z. B. auf jenem eigenartigen Beil, das aus Laurion in das Britische Museum kam. Hier ist der Kopf bärenartig ausgebildet, trotzdem scheint auch hier als Vorbild ein Löwenhaupt vorgelegen zu sein. Dieses Objekt interessiert uns auch sonst wegen seiner Details, die parallel zum Latènestil stehen, sowie ausserdem auch als eine Analogie unserer pferdeköpfigen Äxte.⁴⁶

Ich halte es durchaus nicht für ausgeschlossen, dass die Tierfigur erst in dem bei uns heimischen Formenkreis zu einem eigenen, aus seiner Umgebung herausgehobenen, selbständigen Ornament gestaltet wurde, da wir einzelnen Formen, die ebenfalls aus ihrer Umgebung auf den Oberflächen von Fibeln und Gefässen herausgehoben wurden, auch an weiteren Objekten unserer Sammlungen begegnen. Auf der Goldphalera von Ottlaka z. B. erscheinen die beiden gegenüberstehenden Rosse ohne den Leiter (AÉ. 1904, S. 408. Fig. S. 6); auf einer der breiten Platten des Torques von Rakamaz sind flüchtig eingekratzte Darstellungen von Schiffen, sowie ein Hakenkreuz (?) ersichtlich, die ebenfalls dem Rahmen einer grösseren Komposition des Dipylonstils entnommen sind (AÉ. 1897, S. 25 Fig. 17).

Wegen ihrer Anklänge zum Latènestil interessieren uns diese Platten hauptsächlich von einem anderen Standpunkt aus: die grösseren Flächen der dargestellten Tierkörper wurden hier nämlich ebenso, wie im skythischen Stil, durch verschiedene kleinere Tierfiguren und Ornamente ausgefüllt. Die Dekoration, der wir auch an der Platte von Dálja begegnen, knüpft einesteils, im Wege der durchbrochenen Scheiben des Schatzfundes von Ugra (Tafel XXX, 1-2), wo bekanntlich das Muster des Durchbruchs durch ein Triquetrumornament gebildet wird, dessen Haken in phantastischen Tierköpfen auslaufen, den Schatz von Michalkow ganz nahe unserem Formenkreise an, anderenteils aber zeugt sie für den Werdegang wie der vom Kaukasus bis nach Ungarn heimische Ornamentstil in den Formenschatz der Kelten hineinsickert. Es folgt also hieraus, dass die figuralen Denkmäler dieser Art hier zulande selbst bis zur Periode der Kelteneroberung weiter lebten.

⁵³ Jahrbuch des Kais. D. A. Inst. 1900. XV. 155—156.

⁴⁶ Comte Eugen Zichy. Voyages au Caucase et au Asie centrale. Seconde partie. Par B. de Pósta. S. 518.

tharos“ névvel jelöli, nálunk a középső La Tène-korban van használatban. Igen hosszú idő választja el tehát a VII. századra helyezhető előzményeitől. A hörcsöki bikafejes edény kialakulásába más edényformák is belejátszanak, ezek magyarázzák meg azt az értelmetlenséget, hogy miért vannak az edényfülek a mi korsóink szópókás fülei módjára átfurva akként, hogy a befelé fordult bikafejek szája a kiöntő csövek nyílása. A Louvre antik gyűjteménye őriz egy korsót Veiből,⁵⁴ ez a fekete bucchero anyagból készült kis oinochoe (17. kép) igen régies forma s a bika- vagy kosfej orra, amely kiöntőül szolgál, szűrővé van alakítva. Leletkörülményeit nem ismerem, de fölteszem, hogy régies formája dacára sem régebbi a VI. századnál és csak elparlagiasodott utánczata az olyféle „bucchero celato“ (figurális díszű) oinochoeknek, mint a firenzei múzeum egy másik oinochoeja, amelyen a realiztikusabban ábrázolt bikafej nyitott szája és orrlikai szolgálnak a kiöntő szűrőjéül (L. A. Milani. Il Reale Museo arch. di Firenze. XVIII. t. 2.). Erre a származásra mutat a veii edényen a fejnek sajátos fogazott díszítménye, amely szintén buccheroedényeken ismétlődik.

Dunántúli múzeumaink és néhány magángyűjteményünk átnézése során kitűnt, hogy a pseudokantharos-, illetve amphoraforma korántsem ritka alakja La Tène-kori keramikáknak s valószínűleg már a hallstatti időben fellépett. Erre vall legalább is az a körülmény, hogy az a harántrovátkos fülein kosfejekkel díszített szép kis edény, amelyet Kuzsinszky mutatott be, a a keszthely-apátdombi javarészében hallstatti-kori telepről való.⁵⁵ Nem ismerjük leletkörülményeit annak a másik szép edénynek, amely Szombathelyről került a Fleissig-gyűjteménybe (XXIII. tábla, 1a-b). Öblét körül kis központos körök füzére övezi. A bécsi Naturhistorisches Museum-ban, az egykori osztrák tengermellék leletei között főleg Vermoból vannak képviselve a központos körös díszítmények⁵⁶; az edény felületére rakott ónszalagoknak szélein benyomott vonal fut végig, amely a fémlemeznek az edény felületéhez való tapadását segítette elő. A Fleissig-féle edényen a pontkörös díszítmény szélén felismerjük ezt a jelentőségét vesztett vonaldíszet, amely ekként a késő hallstatti kor

7. Die Sonderformen der Keramik

Wir kennen leider nicht jene Keramik, die diese charakteristischsten Formen der ungarländischen Eisenzeit begleitete. Die im syrmi-schen Sotin gefundenen Gefässe hallstättischen Charakters, an denen auch Ornamente auftreten, die mit dem Dekor der frühlatènezeitlichen Keramik übereinstimmen, können wir nur auf Grund dieses indirekten Beweises als gleichzeitig erachten; und noch zweifelhafter steht diese Frage bei der inkrustierten Töpferwaare Südungarns, die durch ähnliche Ornamente verziert sind. In beiden Fällen handelt es sich um die Verwendung von Motiven griechischen Ursprungs und da überhaupt keine Spuren eines direkten Imports griechischer Keramik vorhanden sind, bleibt uns nur die Annahme übrig, dass hier die Motive von gravierten Bronzeplatten, die auch sonst zur Anregung der an den inkrustierten Gefässen auftretenden Verzierungstechnik geeignet sind, nachgeahmt wurden.

Im südungarischen Fundmaterial gibt es nur ein einziges Gefäss, das anscheinlich unter der Einwirkung antiker Formen entstanden ist: es ist das ein kraterartiges Gefäss (vgl. Wosinszky, Mészbetétes agyagművesség, XCVIII, 2). Dieses Gefäss von *Dubovác* wird durch anderweitige stilistische Kriterien mit jenen doppelbäuchigen Urnen verknüpft, die in Begleitung von frühhallstättischen und skythischen Funden in Siebenbürgen und im ungarischen Tiefland auftreten; diese Urnen pflegt man — nicht ganz berechtigter Weise — mit den Villanova-Formen in Verbindung zu bringen, wo sie doch bei uns Derivate einer schon von der frühen Bronzezeit an heimischen Form sind. Als Begleitfund dieser Formen könnte noch ein Gefässtypus in Betracht kommen, dem man ebenfalls in Begleitung skythischer Formen ganz bis nach Steiermark folgen kann: es ist das eine hohe, schlanke Form, mit einer leichten Ausbuchtung des oberen Teils, wie wir solcher bei den eigentlichen Villanova-Formen begegnen.

In den Gebieten, die unter dem Einfluss der reinen Hallstattkultur stehen, tritt dagegen die Einwirkung des italischen Kreises, sowie der venetischen Peripherien kräftiger in den Vordergrund, wodurch dann Formen entstehen, die sich bis zum mittleren, ja sogar bis zum späten Latène erhalten und die wir vorläufig als ungarländische Sonderformen betrachten können.

Im Jahresbericht 1909. des Ung. Nationalmuseums habe ich die Aufmerksamkeit auf eine

⁵⁴ A közelebbi leletkörülményekre kért fölvilágosítást nem sikerült megkapnom.

⁵⁵ Kuzsinszky, id. mű 92. l. 114. ábra.

⁵⁶ Wien, Naturhist. Museumban 8364. Vermo Nr. 87.

és a korai La Tène kor határára, a purgstalli edények és a bécsidombiak közé helyezi el a már korongon készült kantharost. A féंबरakásnak ugyanis hazai példáival is találkozunk. A többször említett tátikai tumulus beomlott sírkamrájából ásott ki ilyeneket Csák Árpád. Egy hatalmas fekete edény töredékeit, az edény vállrészére rakott háromszögű bronzlemezborítással. Sajnos, csak keveset őrzött meg belőlük a keszthelyi múzeum (XXVI. tábla). Ezek után kíséreltük meg egykori alakjának helyreállítását. Az utótemetkezésből eredő korai La Tène omphalosos csésze, amely a halom felső részében lelt zsugorított csontvázat kísérete, egyszersmind tájékozást nyújt a kamrasír koráról is.

A tátikai edény féंबरítésének mintája, az egymás mellé sorakozó háromszögek, kedvelt motívuma a falerii edények díszítésének, úgy féंबरítés, mint különböző simítású, olykor bemélyített felületek alakjában is. Habár reá analógiát idéznünk felesleges, mégis bemutatunk itt egy, a berakott pitykék, a fület díszítő toldalékok révén is több hallstatti emlékekkel kapcsolatos leprignanói kantharost, amely ennek a háromszöges díszítésnek is jellemző példája (18. a—b. kép). Nem érdektelen azonban az, hogy nálunk is egy amforetta felületén találkozzunk még vele a Kund-gyűjteményben. A gyűjtő közlése szerint a kosdi 3. sírból való és épp úgy, mint kísérője (XX. tábla 10—11), a gazdag pontkörös díszű omphalosos csésze, a magyarországi La Tène-keramika legfinomabb fekete árújának a képviselője; korai La Tène schemájú vasfibulák, kard és lándzsa kísérték.

A pszeudokantharos-forma legérdekesebb képviselője minden esetre a Kund-gyűjtemény bikafejes edénye. Ezt is korai La Tène schemájú kíséret környezte: kis bronzfibulák és a VI. tábla 3. ábránkkal rokon vasfibula (40. sír) és egy másik agyagedény (XX. tábla 6—8). A bellöldi fazekasnak, akit hallstatti tradíciók az edények figurális díszítéséhez fűztek, meg volt a technikai készültsége az ilyen plasztikus alakításokhoz, a korongon készült edényeket is fölruházta efféle díszítményekkel. Bizonyára nem véletlen, hogy az edényeken Hörcsökön, Keszthelyen, Kosdon is a bika-, vagy kosfej játszik szerepet, amelyet a hallstatti temetkezések urnáiról és holdképeiről is jól ismerünk esztergom-, veszprém-, pozsonymegyei halomsírokból. Ezeknek vallásos szimbolizáló jelentőségében ennél fogva nem kételkedhetünk s készséggel elfogadhatjuk ennél fogva Tompa föltevését

interessante Tatsache gelenkt, der ich bei den Funden von Nagyhörcsök auf die Spur kam: hier begegnete ich zum erstenmal in ungarländischen Funden einem derartigen Einfluss der italischen Formenwelt, der nicht durch den Filter der grossen peripherischen Kultur des veneto-illyrischen und des sog. hallstättischen Kunstkreises in das ungarische Gebiet hereinsickerte, sondern unvermittelt in den Funden der „Türkenschanze“ von Nagyhörcsök auftritt.

Meine damals, unter dem lebhaften Eindruck der frischen Funde gefasste Meinung zu ändern habe ich auch heute keinen Anlass,⁴⁷ weder hinsichtlich einer näheren Bezeichnung des Herkunftsortes der nachgeahmten Formen, noch aber in Sachen ihrer Datierung. Trotzdem glaube ich keine überflüssige Arbeit zu leisten, wenn ich meine damals gegebene Datierung nun mit einem reicheren Belegmaterial unterstütze, da auf den Gefässen eine Eigentümlichkeit technischer Art erscheint, die bei uns sonst für eine weit spätere Epoche bezeichnend ist, nämlich das eingeglättete Ornament. Dieses besteht aus oberflächlich eingeritzten Linien, die durch das nachträgliche Glätten wohl verflacht wurden, wobei aber ihre Zeichnung trotzdem klar erkennbar blieb. Diese feine und angenehm wirkende Ornamentierung tritt, wie überall, auch bei uns, allgemein erst zur Zeit des Frühgermanentums auf der Oberfläche der diese Funde begleitenden Gefässe auf, welche letztere übrigens mit ihrer Formgebung noch ebenfalls im Latènestil verwurzelt sind, wie das z. B. auch bei der lokalen Keramik der pannonischen Urbevölkerung zu Zeiten der römischen Eroberung der Fall war; unsere frühere Fachliteratur bezeichnete diese Keramik gewöhnlich als „barbarisch“. Recht charakteristische Exemplare dieser letzteren Keramik befinden sich in der Serie, die die Archaeologische Abteilung des Ung. Nationalmuseums im Jahre 1864 von Béla Kovács zum Geschenk erhielt. Sie stammen aus der Gemeinde Pázmánd (Kom. Fejér) her, leider kennen wir selbst ihre Zusammenhänge untereinander nicht, trotzdem dürften zwischen den einzelnen Stücken keine grösseren Zeitunterschiede obwalten. Ihrer technischen und formalen Eigenheiten halber, die sie mit der römischen Keramik verwandt erscheinen lassen, dürften wir ihre Entstehungszeit auf das I.—II. Jahrhundert n. Chr. setzen können. Dr. Stefan Paulovics machte

⁴⁷ Bericht über den Bestand des Ung. Nationalmuseums im J. 1909, S. 156—159.

a tulokfejjel díszített hatalmas aranykarikákra vonatkozólag is, t. i. hogy ezeknek az ékszerként viselésre alkalmatlan tárgyakkal vallásos, illetőleg szertartásos jelentősége volt. Ezeknek ilyen jelentőségét csak jobban kiemeli a bekarcolt fémberakásos háromszög, amely más hallstattkori bikafejes ábrázolások módjára homlokukat díszíti.

A figurális díszítésnek más példáival is korai (vas certosa-fibulával, VI. tábla 2.) környezetben találkozunk a kosdi temetőben. Egy egyfülű edénnyel, mely valószínűleg azon VI. és V. századi hydriák és amphorák hatása alatt keletkezett, amelyeken atlétaalakok szolgálnak fül gyanánt. A talpával az edény öbléhez támaszkodó, könnyökben hajlított karjaival a peremben megfogódzó alakot félreértette az agyagműves és női keblekkel ruházta föl (XX. tábla 1—2, kísérő edények 4, 12). Ez a forma sem áll egyedül, egy a Nemzeti Múzeumban levő edényfültörredék Rozványról (Abauj m.) lehet még vele egykorú, a fül itt azonban inkább a buccheroedények fülére emlékeztető módon inkább dombormű jellegű (19. kép). És valószínűleg nagyobb és díszesebb edény füléről való, a jobb minta után készült és értelmesebben mintázott dettai fejecske (20. kép). A keramikai formáknak igen korai La Tène-környezetben való föllépéséről tanúskodnak a stomfai leletek, de figurális edények és általában az amphora és pseudokantharosz típusának föllépését inkább a korai La Tène kor végére és a középső La Tène időre tehetjük, sőt fönnmaradt az a későbbi időre is. Erről a zágrábi múzeumban és a bécsi Naturhistorisches Museumban levő kupinovi kis amphorák tanúskodnak, ezek ugyanis valószínűleg az ottani késői La Tène emlékekkel állottak már kapcsolatban (XXII. tábla 5. kép). Későbbi időből való bizonyára az aszimmetrikus fülű, szép kakasdi edény is, amelynek etruszk formáktól való leszármazását közlöje, Kovách Aladár annak idején helyesen ismerte föl. De az atlétaalak, mint edényfül, még a III. századi etruszk-római edényeken is előfordul. A kakasdi edény azonban aligha ilyeneknek leszármazója, inkább a helyi tradíciónak következménye; anyaga ugyanis a korai La Tène-edények vörös törésű pasztája; de azal a zsinórszerű dísszel, amely rajta körül fut, eddig csak a késői La Tène-ben talákoztunk.

A pseudokantharoszok eddig ismert sorozatát egy Tolna-Tamásiból való nagyobb példány zárja le a szegszárdi múzeumban. Erősen

mich darauf aufmerksam, dass es unter ihnen auch ein Exemplar gibt, das beinahe identisch mit den Gefässen aus dem I. Jahrhundert ist, die den „Resatus“-Stempel tragen; auf einem weiteren Stücke der Serie erkennen wir das echte, eingeglättete Ornament; diese Technik scheint also auf ungarischem Boden noch vor der Zeit der Germaneneinbrüche heimisch gewesen zu sein, aber auch bei dieser Datierung sind wir noch weit von der Epoche der Kantharoi der Falisker entfernt, deren unbestreitbares Derivat das eine der Nagyhöröcsöker Gefässe ist; diese italischen Gefässe und die ihnen verwandten Amphoren dürften doch in ihrer Heimat kaum später, als das VI. vorchristl. Jahrhundert in Mode gewesen sein.

Hinsichtlich ihrer Datierung dürfte aus der Reihe der an ihnen feststellbaren technischen Eigentümlichkeiten der Gebrauch der Drehscheibe einen „terminus ante quem non“ liefern, wodurch sie den, durch Reinecke in die A-Stufe verlegten Gefässen von Sopron und Ordód-Babot, gleichgestellt werden könnten. Diese vertreten zweifelsohne den ältesten keramischen Typus des ungarländischen Keltentums. Die Gefässe von Pázmánd, mit ihren echten, eingeglätteten Ornamenten sind also die ältesten bisher bekannten heimischen Vertreter dieser Technik und lieferten die oberste Zeitgrenze, über welche hinweg man solche Denkmäler nicht datieren darf, die formaler Hinsicht direkte Derivate italischer Formen sind, die selbst aus einer früheren Periode, als das V. vorchristl. Jahrhundert herkommen. Dabei darf nicht vergessen werden, dass diese Pázmänder Gefässe nur bei uns bisher die frühesten Vertreter dieser eingeglätteten Ornamentik waren. In deutschen Ländern war diese Technik auch schon früher aus den Hügelgräbern des frühen La Tène bekannt.⁴⁸ Trotzdem scheint das eingeglättete Ornament nicht in einem der frühen Zentren der Latènenkultur in Deutschland, noch weniger aber im Marne-Gebiet entstanden zu sein, wo ich Belege für diese Verzierungstechnik im reichen Fundmaterial des Musée de St. Germain bloss bei den Grabfunden aus *Suippe* und *Vitry-les-Reims* fand, die

⁴⁸ Hornung, *Germania* V. 19. ff., Hügelgräber der Frühlatènezeit bei Birkenfeld-Neubrüchen; Behrens, *Bodenurkunden aus Rheinhessen I. Die vorrömische Zeit*; Behrens, *Germ. Denkmäler der Frühlatènezeit*, 1927, S. 154; Hunsrück-Birkenfeld, die freundliche Mitteilung G. Behrens. Das einschlägige Werk hat die Bibliothek unseres Museums noch nicht erworben.

fénylő graphitos felülete teszi kiválóan érdekessé, sajnos ennek sem ismerjük kísérő leleteit; inkább a korábbi példányokhoz soroznók.⁵⁷

*

A korai La Tène-stílus kialakulását közvetlenül megelőző és azzal egyidejű leleteink épp olyan mohó felvevőnek mutatják Magyarországot a legkülönbözőbb hatásokkal szemben, mint aminő volt történelemelőtti és koratörténeti időszakának egyéb fázisaiban. Már a Kr. e. V. században vegyülnek oly tárgyak a hazai emlékek közé, amelyek más területeken a La Tène-izlés kialakulási folyamatát előidézik. Magyarországon azonban oly erős a régi tradíciókhoz való ragaszkodás, hogy még csak „kelták előtti korai La Tène“ névvel sem ruházhatjuk fel, hanem első vaskorunk végső kifejléseként kell felfognunk ezt a kort, amelyben az új formák az itteni illyr törzsek helyi kultúrájában elvegyülnek. A La Tène-izlés és a La Tène-kor fogalma nálunk teljesen összeesik a keltaság fogalmával. A keltaság első jelentkezését a soproni és sopronvidéki sírok képviselik, nem alakulóban levő, hanem már kialakult IV. századi formavilágukkal. Ez a formavilág a maga egységes jelentkezésében annyira eltér mindattól, amit a magyarországi késői hallstatti kor emlékeiből ismerünk, hogy tisztán tárja eléink az etnikumnak hosszabb átmeneti érintkezéstől mentes, gyors megváltozását.

Tompa Ferenc az 1932. évi londoni nemzetközi ősrégészeti kongresszuson tartott előadásában annak a nézetének adott kifejezést, hogy a kelta terjedés nyomása alatt a dunántúli illyrek Horvátországon át Boszniába húzódtak és ők idézték elő a bronzkori emlékekben oly szegény Boszniában a hallstatti kultúrának azt a kései virágzását, amely akkor bontakozik ki teljes gazdagságában, amikor Középeurópában már kezdi felváltani a La Tène-izlés. Idegen hódítók megtelepülése nem megy végbe anélkül, hogy egyes néptömegek megmozdulását ne váltaná ki; bizonyosan állottak be ilyen eltolódások a kelta hódítás következtében a Dunántúlon is a IV. század elején. Ezeknek méretét s az itt tárgyalt kérdés szempontjából való jelentőségét azonban csak akkor ítélni lehet meg, ha az V. századból nagyszámú hiteles lelettel fogunk rendelkezni. A megszálló csapatok a dunántúli és a dunabalsági nagy temetők tanúsága szerint igen jelentékenyek lehet-

durch einige zeitlich spätere Latène-II-Fibeln datiert waren. Ich glaube nicht falsch zu greifen, wenn ich als Entstehungsgebiet dieser Technik jene oberitalische Denkmälergruppe erkenne, die am südlichen Gestade des Lago Maggiore beim Antrittsgebiet des Ticino entstanden ist und die Pompeo Castelfranco, dieser überaus hellsehtige Forscher, als Golasecca-Gruppe bezeichnete und in zwei Zeitperioden einteilte. Die II. Golasecca-Periode beherrscht das obere Flussgebiet des Ticino, sowie das Talgebiet der übrigen, südwärts fließenden Schweizer Flüsse. Die früheren Denkmäler dieses Vorstosses sind in Castione, Molinazzo Arbedo und Cerinasca Arbedo aufbewahrt, während die späteren und lange Zeiten hindurch in Gebrauch gestandenen Objekte dieser Periode in den Gräbern von Giubiasco erhalten blieben, die nach Duhn's Datierung erst im V. Jahrhundert benützt wurden.⁴⁹ Alldiese Grabfelder enthalten Denkmäler einer ziemlich einheitlichen Kulturwelt. Sie ist sowohl nach Italien, wie auch der Schweiz zu fest abgrenzbar, aber in Italien kann man manche ihrer Spuren in der III. Periode von Este trotzdem auffinden. Die bezeichnendste keramische Verzierung der II. Periode der Golasecca-Kultur und vielleicht noch mehr der zu dieser Kultur gehörenden früheren Schweizer Grabfelder ist „die lediglich durch Einglätten gefertigte Linienverzierung dunkleren Tones“, sowie das netzartige Linienornament. Unter den Funden der obgenannten Grabfelder findet man recht oft auch dieses echte eingeglättete, oder polierte Ornament. Die Certosa- und Frühlatènefibeln dieser Gräber erscheinen manchmal in Gesellschaft von Sprossen- und Kragenfibeln, die Derivate der Serpeggiantefibeln sind; auch findet man öfters andere charakteristische Fibelformen der Alpentäler. Es kann daher nicht bezweifelt werden, dass die hiesige Blüteperiode dieser Technik zeitlich mit dem Frühlatène zusammenfällt. Die Technik lebt aber auch noch zur Zeit des Mittellatène stil weiter. Duhn⁵⁰ und Randall Mac Iver⁵¹ befassten sich neuerdings mit den Forschungsergebnissen Castelfranco's,⁵²

⁴⁹ Italische Gräberkunde, S. 139.

⁵⁰ Duhn, a. a. O. S. 131. Gute Beispiele für diese Verzierungsart findet man bei Randall Mac Iver, The Iron Age in Italy. Taf. 13, 4 und 9—16.

⁵¹ Randall Mac Iver, The Iron Age in Italy, Pl. 7, Fig. 8, Striped Golaseccan ware.

⁵² Castelfranco, Comptes rendus, 1874, Stockholm, S. 388—404. Bull. Pal. 1876, S. 87—106; Revue Archéologique 1877 II. S. 73 und 90. Eine gute Beschreibung der eingeglätteten Waare befindet sich an der letzterwähnten Stelle.

⁵⁷ Múzeumi és könyvtári Értesítő 1912. (VI) 34. 35.

tek és mivel lényeges korkülönbség a temetőnek korábbi sírjai és a munkám elején külön felsorolt korai sírok tartalma között nincs, elég gyorsan is mehetett végbe a megszállás. A Dunántúlon és a Dunabalszáron a IV. század végére már állandósult a kelta uralom, birtokba vette és talán újból meg is erősítette az illyrek régi várhelyeit. Az illyr elemből az alsóbb néposztály bizonyára tovább él a kelta hódítás alatt, hiszen egyes formák, amelyeknek ősi volta ezen a területen kétségbe nem vonható, már korábbi kelta sírok készletében föllépnek és a halotthamvasztás szokásának felvételével is korán találkozunk. A hatalmas halmok emelésének ugyancsak ősi illyr szokása messze az itt tárgyalt kor határain túl, kulturájuk és fönmaradásuk egyéb emlékeivel egész a római hódítás koráig észlelhető. Az illyr formák elkeveredése a kelták formakincsében eleinte természetesen még gyér. A kelta kultúra csak később, bizonyára már faji keveredéssel is és talán az elköltözötték részbeni visszaszivárgásával kapcsolatban, mind több helyi elemet vesz föl magába, főleg a középső La Tène-formák föllépésével párhuzamos időben.

A helyi elemek közé számítjuk azokat a szkita formákat is, amelyeket a keltaság az illyrek közvetítésével, vagy közvetlenül maguktól a szkítáktól vett át. A szkita formáknak a hallstatti korban nyugat felé, az illyrség körében való elterjedésére Hoernes hívta föl a figyelmet először, újabban pedig Willvonseder járult becses adatokkal nyugat felé továbbhatolásuk ismeretéhez (WPZ, 1932, 25. o.), amit a loibenbergi tumulusok tartalma eddig is tanúsított. A kelta és szkita kultúra érintkezésének gondolatát pedig Reinecke vetette föl már régebben azon kérdés alakjában, hogy hol van ez a két kultúra találkozási pontja? Magyarország területének tulajdoníthatunk ebből a szempontból nagyobb jelentőséget, amint azt Rosztovceff is több ízben hangsúlyozta. A IV. század folyamán a kelták még bizonyára itt találták az ország keleti részét megszállva tartó, de valószínűleg mozgékonyabb nomád életet élő szkítákat. Az érintkezésnek egyelőre csak kevés nyoma van. A gyöngyösi sírokban korongon készült La Tène-edények váltják föl a korábbi hallstatti urnákat; a hatvanboldogi temető korai La Tène emlékkészletébe pedig szkita formák vegyülnek, Kisköszegen már hallstatti környezetben is föllépnek a szkita kígyócskák. A kosdi temető korai jellegű leletei közt a kisekemezői szkita sír egyébként több korai szkita sírleletből ismert gömbösvégű karperecének analó-

wobei sie auch diese keramische Technik untersuchten; doch keiner weist darauf hin, dass man in der ähnlichen, eingeglätteten Ornamentik der Frühlatène-Grabfunde in deutschen Gebieten Ausläufer dieser Keramik auf anderen Gebieten suchen müsse.

Die reichere, mannigfaltigere Formwelt der Golasecca-Keramik, sowie das abgeschlossene, einheitliche, gruppenweise Auftreten derselben in diesem Gebiete bezeichnet dieses Territorium als die Urquelle des eingeglätteten Ornamentes. Als Mittler kann für uns nur Este in Betracht kommen, wo dieses eingeglättete Ornament wohl seltener, doch immerhin noch vorkommt. Vorläufig vermögen wir den Weg noch nicht bezeichnen, den sie in der Richtung nach dem heutigen Ungarn zurücklegten. Während der Sichtung des einschlägigen Materials machte ich die Beobachtung, dass die Technik in Ungarn bereits vor der Latèneperiode auftritt. Im Fundmaterial von Velem z. B. erscheint sie auf einem gehenkeltten Schöpflöffel der späthallstättischen Zeit. Die Kenntnis dieses wichtigen Stückes verdanke ich Herrn Tibor Antal Horváth, während ein anderes Exemplar von Sopronkeresztúr in der Sammlung des Burgenländischen Museums mir Dr. Alfons Barb vorführte (Taf. XXV).

Die eingeglättete Ornamentik mag also keinerlei Bedenken hinsichtlich der Datierung der Amphora von Hörcsök auf das Mittelatène verursachen; und dies umso weniger, als die Funde von der „Türkenhügel“ — sowohl die neueren, wie auch die in früheren Zeiten gehobenen — sozusagen ausnahmslos dem Mittelatène zugehören (AÉ, a. F. XIII. 200, a. F. XIV. 353). Leider kennen wir ihre gräberweise Zusammengehörigkeit nicht.

Es stehen uns blos zwei beglaubigte Grabfunde zur Verfügung: 1. Das von mir eröffnete Skelettgrab, das — laut Zeugnis seiner einzigen Beigabe, eines einfachen Knotenringes aus Bronze, das auf den zurückgebogenen linken Arm gezogen war — ein Frühlatènegrab sein musste. — 2. Jenes Brandgrab, das als Deposit des Fürsten Nikolaus Pálffy, als Erben der Gräfllich Zichyschen Familie in das Museum von Székesfehérvár kam. Dr. Georg Bacsák, der den Grabfund hob, stellte die Objekte für Zwecke der Übergabsliste zusammen. Im Brandgrab befand sich die Urne mit dem breiten Bandhenkel (Taf. XXI und XXII. 1, 1a und 2), sowie die in der Abb. 21 a—b dargestellten Eisenobjekte. Auf den Halspartien der Urne findet man ein

giáját látjuk a váci múzeumban (ÁÉ, 1897, 16. old., 5c ábra). Nagyobb jelentőségű e szórványos leleteknél, amelyeknek bizonyára még számos társa akadna, annak a felületdíszítő ízlésnek az átvétele, amely Keleteurópában a Kaukázustól kezdve szelvében elterjedt és a szkiták fejlettebb emlékein is otthonos. Ez az állati test nagyobb felületeinek állati alakokkal és díszítő mintákkal való benépesítése és ezzel kapcsolatban a szemeknek, az ízületeknek rozettákkal, triquetrumokkal való jelzése. A mi emlékeink sorában a dájai kincsben találkozunk vele, az állatalakos aranylemezzel felületén. Ilyen emlékek hatása alatt került e díszítőművészet a kelta formakincsbe, a kelták szent állatjának, a vadkannak sörényére a bátai példányon és bizonyára Magyarország földjén keresztül találta meg útját ősi kelta területek felé, hogy aztán a szárazdi gyöngyök tárgyalása során is szóba került levrouxi töredék állatalakjának felületén lássuk viszont.

Magyarország őskori emlékeivel eddig még senki sem foglalkozott behatóan abból a szempontból, vajjon ez a nagyszerű felvevő, az idegen hatásokat egybeforrasztó és továbbfejlesztő terület ősi formáiból és az idegen hatásokból szövődő érdekes kultúráját tudta-e nyers terményeivel kapcsolatban a formák kivételére annyira alkalmas arannyal és egyéb fémekkel együtt terjeszteni is? A michalkowi kincsnek, a mi fokorui, dájai arany kincsünkkel és a gazdag szkíta sírok készletének látszó ugrai bronzlelettel való összevetése elárulja, hogy itt két terület kulturjainak kicserélődéséről van szó, amelyben Magyarország földje is nyújtott ellenértéket a kapott keleti hatásokért.

A nyugat felé való terjesztésnek, amelyre a levrouxi töredék ad példát, aligha lehetett nagyobb jelentősége attól az időponttól kezdve, amint a kelták kelet felé haladó áradata megindult. Az ilyen tömeges ellenséges előnyomulással szemben a békés kereskedelemnek aligha nyilhatott alkalma az érvényesülésre mindaddig, amíg a terjeszkedés nyugvópontra nem jutott; valóban csak a szélről elszórt falevelekre emlékeztető módon szórványos és elszórt jelenségekre akadunk, egy asztragalosz-tagra egyik langennai tumulusban, magyarországi módra láncal összefűzött páros fibulákra a mendelfingeni leletek között. Ezek is egyébként még a kelta áradat megindulása előtti időből való lehetnek, éppúgy, mint a magyarországi sujtásos fibulának, általában a sujtásszerű sodronydíszítésnek ter-

charakteristisches Latèneornament, das aus verschieden geglätteten Flächen komponiert ist. Die Eisenobjekte, die schon durch die Brandbestattung arg hergenommen wurden, sind sehr schadhaft erhalten.

Das Schwert ist breit, doch auch ziemlich lang. Unterhalb des verstümmelt erhaltenen Stachels des Schwertheftes beginnt — durch eine steil herabfallende Schulterung vermittelt — die Schwertklinge, die gegen ihr Ende zu kräftig zugespitzt ist. Einzelne Teile der Scheide sind an manchen Stellen an das Schwert angeschmolzen, an anderen Stellen wieder abgebröckelt. Vom Ortband der Scheide ist so viel übrig geblieben, dass man daran die charakteristischen Konturen des Tischlerschen Mittellatène, d. h. der Periode II, erkennen kann (Tafel X, 3). Auf der Vorderseite der Scheide ist ein reliefartiges, scheibenförmiges Ornament erhalten, auf der Rückseite ist ein Teil des abgebrochenen Ösenbandes ersichtlich. An einem der Bruchstücke dieser Scheide angeschmolzen sind zwei kleine, einander mit der Schneide gegenübergestellte Klingenteile, offenbar Teile einer Schere erhalten, deren Griff dagegen separat mit der Feder einer mächtigen Eisenfibul verschmolzen war. An der Schwertkette kleben die Stücke einer Lanzen Spitze; sie ist vielleicht das bedeutendste Stück des Fundes und dürfte von der Grenze der ersten Periode herkommen, zumindest bildet sie eine nahe Analogie der Lanzen Spitze aus einem Soproner Grabfund (ÁÉ, 1889, Abb. auf S. 364). Bruchstücke einer weiteren Lanzen Spitze, sowie zwei gleiche Bruchstücke offenbar vom Rande eines Schildhenkels, ergänzen den Fund.

Hiedurch gewinnen wir nun also einen sicheren Anhaltspunkt für die Annahme, dass die Gefässform mit den breiten Henkelbändern, deren Urbilder bei den Faliskern Böhlau mit dem Namen eines „Pseudokantharos“ bezeichnet (Jahrbuch des Kais. Deutschen Archaeol. Institutes, 1900. XV. Bd. 55—95), bei uns während des Mittellatène im Gebrauch stand. Es liegt daher ein ziemlich grosser Zeitabstand zwischen dieser Gefässform und ihren Vorbildern aus dem VII. Jahrhundert. In die Entwicklung des *Nagyhőrcsöker* Gefässes mit den Stierköpfen spielen auch andere Gefässformen hinein, diese liefern die Erklärung für die Sinnlosigkeit, womit man die Gefässhenkel — nach der Art unserer neuzeitlichen Krüge — derart durchbohrte, dass die Mäuler der Stierköpfe zugleich

jedése, (Schäffer, id. mű. Maegstüb 142. l. és 130. ábra a—e, XXVIII. tábla k). A középső- és késői La Tène barokkos vonalú övkapcsok, ami asztragalosz-öveink kapcsainak e szép, késői, félreismerhetetlen leszármazottai, arra mutatnak, hogy a keltaság mozgó tömegének viszonylagos nyugvásbajjottával újból feleledtek a kapcsolatok a kelták által megszállott területeken belül. E kapcsolatok kérdése is a tisztázandó kérdések közül való, mint ahogy korai La Tène-leleteink áttekintése egyelőre még több problémát vet fel, mint amennyit megold; a kérdések tisztázása a temetőben és a dunántúli vaskori nekropoliszok hatalmasmértű halmai alatt fekszik.

*

Végezetül köszönetemet kell kifejezmem mindazoknak az intézeteknek, amelyek, mint a British Museum, a Louvre, a Kunsthistorisches és Naturhistorisches Museum (Wien), a Museo di Papa Giulio, a Narodni Muzeum (Beograd), a Schlesisches Museum für Kunst und Altertümer és a Schweizer Historisches Museum (Bern), a gyűjteményükbe került magyarországi tárgyak közlésére engedélyt adtak, vagy olyan, saját területükön előkerült tárgyak közlését engedélyezték, amelyek világot vetnek leleteink eredetére. Hálás köszönetem illeti a magyar vidéki közgyűjteményeket, valamint Fleissig József és Kund Elemér urakat gyűjteményük több becses tárgyának közlésre való átengedéséért.

Munkám során nem egyszer kellett felvilágosításért, adatokért a hazai és külföldi szaktársakhoz fordulnom s közülük többen, akik munkám célját és irányát ismerték, önként támogattak figyelmemet fölhívó szíves közlésekkel. Amennyiben a munka megfelelő helyén talán nem mindenütt emlékeztem volna meg szíves kollegiális segítségükről, itt sorolom föl neveiket hálás megemlékezésem jeléül: Alföldi András, Banner Benedek, Banner János, G. Behrens, E. Benninger, P. Bosch-Gimpera, Csák Árpád, Csalogovits József, F. Eichler, Fejes György, Fettich Nándor, Miograd Grbič, V. Hoffiller, Horváth Tibor Antal, R. Lantier, Z. Le Rouzie, Marosi Arnold, G. v. Merhart, Hans Seger, R. A. Smith, Walther Schmid, R. Stefani, O. Tschumi, David Viollier, E. Vogt. E szíves-séggel annál nagyobb hálára köteleztek, mert a magyar vidéki múzeumok közül több fontos gyűjtemény ezidőszertint átrendezés alatt áll, a külföldieknek újra való fölkeresésére pedig nem volt alkalmam.

Munkámat Supka Ervin bölcsészethallgató volt szíves németre fordítani.

auch als Ausgussröhren dienten; da diese aber nach innen zugewendet sind, hat das keinen Zweck. In der Antikensammlung des Louvre steht ein Krug aus Veii; diese kleine, aus schwarzem Buccheroton verfertigte Oinochoe (Abb. 17) stellt eine überaus altertümliche Form dar; die Schnauze des Widder- oder Stierkopfes, die als Ausguss dient, ist zu einem Seiher ausgestaltet. Ich kenne die Fundumstände dieses Gegenstandes nicht, doch nehme ich an, dass er trotz seiner archaisierenden Form, nicht früher, als im VI. Jahrhundert entstanden ist und dass er bloss eine Nachahmung jener Oinochoenart in „bucchero-celato“ ist, wie wir sie von einer anderen Oinochoe des Florentiner Museums kennen, an der die offene Schnauze und Nüstern des realistischer dargestellten Stierkopfes auch als Seiher des Ausgusses dienen. Auf diese Herkunft weist auch das eigenartig gezahnte Ornament am Gefäss von Veii hin, welches Ornament ebenfalls von Bucchero-Gefässen her stammt (L. A. Milani Reale Museo di Firenze. Atlante Tav. XVIII. 2).

Bei Sichtung des einschlägigen Materials in unseren transdanubischen und in einigen Privatsammlungen stellte es sich heraus, dass die Pseudokantharos, bzw. die Amphorenform bei weitem kein seltener Typus der ungarischen Latènekeramik ist, sondern dass sie wahrscheinlich schon zur Hallstattzeit auftrat. Zumindest deutet hierauf der Umstand, dass das hübsche kleine Gefäss mit den Widderköpfen auf den querrillten Henkeln, das Prof. Kuzsinszky in die Literatur einführte, von der zum grössten Teil hallstattzeitlichen Siedlung des Apátdomb in Keszthely her stammt.⁵³ Unbekannt sind die Fundumstände jenes anderen schönen Gefässes, das aus Szombathely in die Sammlung Fleissig kam (Taf. XXIII, 1a—b). Um den Bauch des Gefässes zieht sich eine Guirlande von kleinen, konzentrischen Kreisen herum. Unter den Funden des einstigen österreichischen Litorals im Wiener Naturhistorischen Hofmuseum sind⁵⁴ die Ornamente mit Kreisäugen hauptsächlich aus dem Gebiet von Vermo vertreten; an den Rändern der auf die Gefässfläche aufgelegten Zinnbänder läuft eine eingepresste Linie herum, die das Ankleben der Zinnplatte an die Oberfläche des Gefässes erleichterte. Auf dem Fleissigschen Gefässe erkennt man am Rande des Punktkreisornamentes

⁵³ Kuzs., a. a. O., S. 92. Fig. 114. rechts.

⁵⁴ Wien, Naturhist. Mus. 8364. Vermo. Nr. 87.

dieses Linienornament, das hier seine einstige Bestimmung einbüßte. Durch dieses Linienornament wird die, bereits auf der Drehschreibefertigte Amphore an die Grenze zwischen Späthallstatt und Frühlatène, unter die Gefässe vom Purgstall und vom Wienerhügel datiert. Metallinkrustation kommt nämlich auch an ungarländischen Denkmälern vor. Árpád Csák hob derartige Objekte aus der eingestürzten Grabkammer des hier öfters erwähnten Tumulus von Tátika. Es sind das Bruchstücke eines mächtigen, schwarzen Gefässes, wo die Schulterpartien durch aufgelegte, dreieckige Bronzeplatten verziert sind. Das Museum in Keszthely hat leider nur wenige Stücke dieser Art verwahrt (Taf. XXVI). Auf Grund dieser Reste versuchten wir die Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt. Die frühlatènezeitliche Omphalosschale, die die im oberen Teil des Hügels gefundene Nachbestattung begleitete, bietet zugleich einen Anhaltspunkt zur Datierung des Kammergrabes.

Das Vorbild der Verzierung mit Bronzeplatten am Gefäss von Tátika (d. h. aneinander gereichte Dreiecke, die man durch verschiedenartige Glättung oder manchmal auch vertieft bildete) ist ein derart beliebtes Motiv im Dekor der Gefässe der Falisker, dass es uns überflüssig erscheint Analogien hierfür beizubringen; trotzdem führen wir hier einen Kantharos aus Leprignano vor (Bild 18a—b), der auch schon durch seine eingelegten Kompassel, sowie durch seine ornamentalen Ansatzstücke an den Henkeln mit mehreren hallstädtischen Denkmälern verwandt ist und auch ein charakteristisches Beispiel für diese Dreieckornamentik bildet. Es dürfte aber von Interesse sein, dass wir dieser Dreieckornamentik auch an einem weiteren Stück unserer Sammlungen, nämlich an einer Amphorette der Sammlung Kund begegnen. Nach Mitteilung des Sammlers stammt das kleine Gefäss aus dem 3. Grabe von Kosd und ist ebenso, wie das es begleitende andere Gefäss (Taf. XX, 10—11), die Omphalosschale mit dem reichen Kreispunktornament, Vertreter der feinsten Schwarzware der ungarländischen Latènekamik. Es befand sich zwischen Eisenfibeln Schwert und Lanzen Spitze vom Frühlatènetypus.

Das interessanteste Beispiel der Pseudokantharosform ist zweifelsohne die Stierkopfamphore der Sammlung Kund. Auch diese kam in Begleitung von Frühlatène-Objekten: von kleinen Bronzefibeln, einer Eisenfibel (Grab 40), die derjenigen verwandt war, die hier auf Taf.

VI. 3 dargestellt ist, sowie eines anderen Tongefässes (Taf. XX, 6—8) ans Licht. Der einheimische Töpfermeister, den seine hallstattzeitlichen Traditionen zur figuralen Verzierung seiner Gefässe verpflichteten, besass zugleich die technische Fertigkeit zur Herstellung solch plastischer Gebilde, weshalb er auch die auf der Drehscheibe hergestellten Gefässe mit derlei Zieraten versah. Es ist wohl kein Zufall, dass auf diesen Gefässen sowohl von *Nagyhörscök*, wie von *Keszthely* und wie von *Kosd* der Widder- oder Stierkopf eine Rolle spielt; kennen wir doch dieses Ornament recht wohl von den Totenurnen und Mondbildern der hallstädtischen Grabbestattungen aus den Hügelgräbern der Komitate Esztergom, Veszprém und Pozsony. Wir haben keine Ursache an der symbolisch-rituellen Bedeutung dieses Ornamentes zu zweifeln, infolgedessen wir uns gerne der Ansicht Peter Goesslers, bezüglich der mächtigen Goldarmillen mit den Rindsköpfen anschliessen, wonach nämlich diese zum Körperschmuck ungeeigneten Objekte eigentlich religiöser oder zeremonieller Bedeutung waren. Eine derartige Deutung derselben wird noch durch das eingekratzte, inkrustierte Metall-Dreieck unterstrichen, das nach Art anderer Stierkopfdarstellungen der Hallstattzeit, zur Verzierung ihrer Stirnpartien dient.

Auch anderweitige Beispiele figuraler Ornamentik kommen in Gesellschaft frühzeitlicher Objekte (z. B. einer eisernen Certosafibel, Taf. VI. 2) im Gräberfeld von Kosd vor. So unter anderem ein einhenkeliges Gefäss, das wahrscheinlich unter dem Einfluss von Hydrien und Amphoren des VI. und V. Jahrhunderts entstanden ist, an denen bekanntlich Athletengestalten als Henkel dienen, die mit ihren Fuss-Sohlen an den Gefässbauch gestemmt mit ihren einwärts gebogenen Armen den Gefässrand umfassen; der Keramiker missverstand nun diese Figur und gab ihr einen weiblichen Busen (Taf. XX, 1—2, die begleitenden Gefässe 4 und 12). Auch diese Form steht nicht allein da. Ein Henkelbruchstück von Rozvány (Kom. Abauj) im Ung. Nationalmuseum dürfte gleichartig sein, doch ist hier der Henkel, in Erinnerung an die Henkel der Bucchero-Gefässe, eher reliefartig durchgebildet (Abb. 19). Wahrscheinlich stammt vom Henkel eines grösseren und prachtvoller ausgeführten Gefässes das Köpchen von Delta (Abb. 20), das nach einem besseren Vorbild und sinnvoller modelliert ist. Die Zeit der figu-

ralen Gefässe, sowie überhaupt des Typus der Amphoren und der Pseudokantharos-Gefässe, dürfte man ans Ende des Frühlatène und an das Mittellatène ansetzen, doch blieb der Typus offenbar auch in späteren Zeiten in Mode. Hievon zeugen die kleinen Amphoren aus Kupinovo im Zagreber Nationalmuseum, sowie im Wiener Naturhistorischen Museum; diese Amphoren schliessen sich nämlich den dortigen, spätlatènezeitlichen Denkmälern an (Taf. XXII, 5). Offenbar ebenfalls einer späteren Zeit gehört auch jenes hübsche Gefäss aus Kakasd mit den asymmetrischen Henkeln an, das seinerzeit Aladár Kovách, der das Stück veröffentlichte, als von etruskischen Formen herstammend besprach. Doch kommt die Athletenfigur als Gefässhenkel auch noch auf etruskisch-römischen Gefässen des III. Jahrhunderts vor. Das Gefäss von Kakasd dürfte aber kaum von solchen Stücken herkommen, es ist eher ein Produkt von lokaler Überlieferung; das Material desselben ist wohl die rotbrüchige Paste der Frühlatènegefässe, das um es herumlaufende schnurartige Ornament ist uns aber bisher bloss aus dem Spätlatène bekannt.⁵⁵

Die Serie der bisher bekannten Gefässe in Pseudokantharosform wird durch ein grösseres, aus Tolna-Tamási stammendes Exemplar in Museum von Szekszárd abgeschlossen. Ein besonderes Interesse verleiht diesem Stück seine intensiv glänzende Oberfläche mit Graphitbezug; leider sind auch hier die Begleitfunde unbekannt; wir würden das Stück eher in die frühere Periode einreihen (Tafel XXIII, 2).

In der Zeit vor der Entwicklung des Frühlatènestils, sowie auch zu dieser Zeit selbst, erscheint Ungarn gegenüber den verschiedensten künstlerischen Einwirkungen wieder ebenso empfänglich, wie es auch in den übrigen Phasen seiner vor- und frühhistorischen Perioden war. Bereits im V. vorchristl. Jahrhundert vermengen sich in das heimische Fundmaterial gewisse Objekte, die in anderen Territorien den Entwicklungsgang des Latènestils auslösen. In Ungarn hält man aber zu dieser Zeit so kräftig an den althergebrachten Traditionen fest, dass man diese Periode nicht einmal als „vorkeltisches Frühlatène“ bezeichnen kann, sondern sie lediglich als ein abschliessendes Stadium unserer ersten Eisenzeit betrachten mag, während welcher die

neuen Formen in der Lokalkultur der hier ansässigen illyrischen Stämme aufgehen. Der Begriff des Latènegeschmackes und der Latènezeit deckt sich bei uns durchaus mit dem Begriff des Keltentums. Die ersten Lebenszeichen des Keltentums in Ungarn vertreten die Gräber von Sopron und dessen Umgebung mit ihrer nicht erst in Entwicklung begriffenen, sondern bereits vollentwickelten Formenwelt des IV. Jahrhunderts. Diese Formenwelt weicht durch ihr einheitliches Auftreten von aller anderen ab, das wir als Denkmäler des ungarländischen späten Hallstattstils kennen: sie ist ein lebenswahres Zeugnis dafür, wie das Ethnikum sich — ohne eine längere Übergangsperiode der gegenseitigen Beeinflussung — rasch verwandelte.

Dr. Franz Tompa hielt anlässlich des Internationalen Prähistoriker-Kongresses in London (1932) einen Vortrag, worin er die Ansicht vertrat, dass die Illyren Transdanubiens unter dem Hochdruck des keltischen Vorstosses, über Kroatien nach Bosnien zogen und dass sie es waren, die in dem an bronzezeitlichen Denkmälern armen Bosnien jene Spätblüte der Hallstattkultur hervorriefen, die dort erst dann ihre ganze Pracht entfaltet, als in Mitteleuropa bereits der Latènestil vorherrschend wird. Die Landnahme fremder Eroberer kann nie vor sich gehen, ohne dass sie zugleich auch die Verschiebung einzelner Volksmassen auslösen würde. Derlei Verschiebungen dürften infolge des keltischen Vorstosses offenbar auch in Transdanubien, im IV. vorchristl. Jahrhundert vor sich gegangen sein; deren Ausmass und Bedeutung für den hier besprochenen Fragenkomplex wird man aber erst dann richtig beurteilen können, wenn uns schon eine grössere Anzahl beglaubigter Funde aus dem V. Jahrhundert zur Verfügung stehen.

Die Heeresmacht der Eroberer dürfte nach den grossen Grabfeldern Transdanubiens und des linken Donaufers zu urteilen, recht ansehnlich gewesen sein; es lässt sich kein wesentlicher Zeitunterschied zwischen den früheren Gräbern dieser Grabfelder und dem Inhalt der im ersten Teil meiner Arbeit einzelweises angeführten frühen Grabstätten feststellen, woraus sich der Schluss ergibt, dass die Besetzung dieses Landesteiles ziemlich rasch durchgeführt wurde. Die Keltenherrschaft in Transdanubien und am linken Donauufer war bei Ende des IV. Jahrhunderts bereits ganz stabil, sie übernahm und befestigte auch wahrscheinlich von neuem die alten

⁵⁵ Szekszárd, Múzeumi és könyvt. Ért. (VI.) 1912. 34—35.

Festungswerke der Illyrer. Von den Illyren blieben untere Volksschichten offenbar auch weiter an ihren bisherigen Sitzen; einzelne Kunstformen, deren Erbsesshaftigkeit in diesen Gebieten garnicht bezweifelt werden kann, treten nämlich unter den Beigaben bereits der frühesten Keltengräber auf und auch Fälle der Feuerbestattung lassen sich bereits in ganz frühen Zeiten nachweisen. Auch das Bauen mächtiger Hügel war eine altillyrische Gepflogenheit; sie lässt sich noch spät nach der hier behandelten Zeit, zusammen mit sonstigen Denkmälern ihrer Kultur und ihres Weiterlebens, ganz bis zur Epoche der Römerherrschaft nachweisen. Anfangs sind die Erscheinungen einer Vermengung der illyrischen mit den keltischen Formen natürlich noch ziemlich spärlich. Erst später, nachdem wahrscheinlich schon eine gewisse Rassenmischung und vielleicht auch ein allmähliches Zurücksickern der Ausgewanderten den Prozess beschleunigte, nimmt die keltische Kultur immer mehr und mehr lokale Elemente, hauptsächlich zur Zeit des Auftretens von Mittelatlänneformen, in sich auf.

Unter die lokalen Elemente zählen wir auch jene skythische Formen, die das Keltentum entweder unter Vermittlung der Illyrer, oder aber unvermittelt von den Skythen selbst übernahm. Auf die Verbreitung der skythischen Formen in der Hallstattzeit gegen Westen zu im Kreise der Illyrer machte zuerst Hoernes aufmerksam; neuerdings lieferte aber Willvonseder wertvolle Daten zur Kenntnis des Westdranges der Skythen (W. P. Z. XIX. 25—38). Die Möglichkeit von Berührungen zwischen keltischer und skythischer Kultur hat aber Reinecke bereits früher in Form der Frage aufgeworfen, wo doch der Berührungspunkt dieser beiden Kulturen zu suchen sei. Das Gebiet Ungarns muss hier wohl in erster Linie in Betracht kommen. Die Kelten dürften im Laufe des IV. Jahrhunderts höchstwahrscheinlich die, die östlichen Landesteile beherrschenden, aber ihrer nomadisierenden Lebensweise entsprechend, wahrscheinlich beweglicheren Skythen noch hier gefunden haben. Vorläufig lassen sich noch wenige Spuren dieser Berührung nachweisen. In den Gräbern von Gyöngyös treten an Stelle der früheren Hallstatturnen Latännegefäße in Scheibentechnik, zwischen die Frühlatännefunde des Grabfeldes von Hatvanboldog mischen sich auch skythische Formen, u. zw. die in Kisköszeg bereits in einem hallstattischen Milieu auftretenden Schlangen-

spiralen ein. Zwischen den frühzeitlichen Funden des Grabfeldes von Kosd (im Museum von Vác, vgl. AÉ. 1897, S. 16, Abb. 5c) erscheint auch ein Analogexemplar des Armbandes mit Kugelendungen, wie wir solche aus dem skythischen Grabfund von Kisekemező und auch sonst aus mehreren frühskythischen Grabfunden kennen. Es sind dies lediglich sporadische Funde, deren Zahl mit der Zeit sicher noch bedeutend zunehmen dürfte; wichtiger, als dies, ist aber die Übernahme jener dekorativen Flächenkunst, die vom Kaukasus ganz bis Westeuropa zur Geltung kam und auf den entwickelteren Kunstdenkmälern der Skythen heimisch wurde.

Diese Flächenkunst bevölkert die grösseren Oberflächen der Tierkörper mit Tierfiguren und ornamentalen Motiven, wobei gleichzeitig die Augen und die Gelenke durch Rosetten und Triquetrummuster betont werden. Innerhalb unseres Denkmälerschatzes finden wir diesen Stil im Schatzfund von Dálja, auf der Oberfläche der Goldplatte in Tiergestalt vor. Unter dem Einfluss derartiger Objekte kam diese ornamentale Fertigkeit in den keltischen Formenschatz, so z. B. auf dem Mähnenkamm des Ebers — eines heiligen Tieres der Kelten — auf dem Exemplar von Bába; wahrscheinlich nahm dann diese Stilform durch ungarisches Gebiet ihren Weg zu den Erbgebieten des Keltentums, wo wir sie dann an der Tierfigur des Fragmentes von Levroux, das wir anlässlich der Besprechung der Perlen von Százard heranzogen, wiedersehen.

Noch nie wurden die vorzeitlichen Denkmäler Ungarns von dem Gesichtspunkt aus eingehender bearbeitet, ob wohl dieses überaus empfängliche und die fremden Einwirkungen in sich amalgamierende und weiterentwickelnde Gebiet seine, aus einer althergebrachten Formwelt und aus fremden Einwirkungen verwobene interessante Kultur zusammen, mit seinen Rohprodukten und hauptsächlich mit dem, zum Export solcher Kunstformen überaus geeigneten Gold und sonstigen Erzen, verbreitete? Der Vergleich des Schatzfundes von Michalkow mit unseren Goldfunden von Fokoru und Dálja, sowie mit dem Bronzefund von Ugra, der offenbar den Nachlass einer reichen Skythenkultur darstellt, spricht dafür, dass es sich hiebei um den Austausch von Kulturschätzen zweier verschiedener Gebiete handelt, wobei auch Ungarn einen würdigen Gegenwert für die übernommenen östlichen künstlerischen Einflüsse gab.

Dem Westdrang der sich im Fragment von

Levroux abgespielt, dürfte von dem Augenblick an, wo der keltische Vorstoss nach Osten einsetze, kaum mehr eine grössere Bedeutung zukommen. Angesichts eines derartigen feindlichen Massenvorstosses dürfte der freiliebende Handelsmann kaum aufgekommen sein, insolange der Vorstoss nicht zur Ruhe kam. Es finden sich tatsächlich nur hie und da einige sporadische Funde vor: einmal ein Astragalglied in einem Tumulus von Langenau. Die Nachwirkung der ungarischen Posamenteriefibel im selben Gebiete (Maegstüb, Schäffer, *Tertres* S. 142 und fig. 130 a—e, ferner Tafel XXVIII. k.); ein andermal wieder unter den Funden von Mendelfingen eine Doppelfibel, durch Ketten verbunden. Übrigens können diese Funde noch ebenso aus der Zeit vor dem Einsetzen der Kelteneroberung stammen, wie z. B. dies der Fall für die Verbreitung der ungarländischen Drahtfibel und überhaupt der bortenartigen Drahtverzierung ist. Die früh- und spätlatènezeitlichen Riemenhaken mit ihren barokken Konturen, diese unverkennbaren späten, schönen Ausläufer unserer Astragalgürtel, weisen darauf hin, dass die Verbindungen innerhalb der durch die Kelten besetzten Territorien sofort von neuem auflebten, sobald die wildbewegten Massen des Keltentums eine relative Erstarrung erfuhren. Auch die Frage dieser Verbindungen gehört zu den ihrer Klärung harrenden Problemen, wie denn unser Überblick der ungarländischen Frühlatenefunde vorerst noch vielmehr Probleme aufwirft, als sie zu lösen vermag. Die Klärung alldieser Fragen liegt vorderhand noch in den Grabfeldern und unterhalb der mächtigen Hügelbauten der transdanubischen Nekropolen unserer Eisenzeit.

*

Endlich möchte ich alljenen Instituten meinen Dank aussprechen, die, wie das British Museum, das Louvre, das Kunsthistorische und

das Naturhistorische Museum in Wien, das Museo di Papa Giulio in Rom, das Narodny Museum in Belgrad, das Schlesische Museum für Kunst und Altertümer und das Schweizer Historische Museum in Bern, Erlaubnis zur Veröffentlichung von Objekten gaben, die teils aus Ungarn in ihre Sammlungen gelangten, teils aber wohl auf ihrem eigenen Gebiet vorgefunden, doch ein Licht in die Herkunftsfrage der ungarländischen Funde brachten. Einen besonderen Dank verdienen auch die Provinzialsammlungen Ungarns, sowie die Privatsammlungen der Herren Josef Fleissig und Elemér v. Kund, die manche ihrer wertvollen Objekte mir zur Veröffentlichung überliessen.

Im Laufe meiner Arbeit musste ich mich des öfteren um Aufklärung, sowie um Daten an die ungarischen und ausländischen Fachgenossen wenden; viele derselben, die die Zielsetzungen und die Richtung meiner Forschungen kannten, unterstützten mich aus eigenem Antrieb mit wertvollen Hinweisen. Sollte ich an den betreffenden Stellen meines Werkes ihrer kollegialen Beihilfe nicht immer gedacht haben, zähle ich nun hier ihre Namen auf um ihnen öffentlich meinen Dank erweisen zu können; es sind das die Herren András Alföldi, Benedek Banner, János Banner, G. Behrens, E. Beninger, P. Bosch-Gimpera, Árpád Csák, József Csalogovits, F. Eichler, György Fejes, Nándor Fettich, M. Grbič, V. Hoffiller, Tibor Antal Horváth, R. Lentier, Z. le Rouzie, Arnold Marosi, G. v. Merhart, Hans Seger, R. A. Smith, Walther Schmid, R. Stefani, O. Tschumi, David Viollier und E. Vogt. Ihre gütige Beihilfe kam mir umso eher zustatten, da derzeit mehrere der wichtigsten ungarischen Provinzialsammlungen unter Neuordnung sind.

Der Mühe einer Übertragung meiner Arbeit ins Deutsche unterzog sich Herr Cand. phil. Erwin Supka aufs liebenswürdigste.

A TÁBLÁK MAGYARÁZATA

I. A kelta sírleletek elterjedése. Térkép.

II. Balról: lánc, végein fibulákkal Szebeszlőről, Turóc m. A Nemzeti Múzeumban. $\frac{1}{3}$ nagyság. — Jobbról: sodrony-fibula csörgőkkel Csurogról (ma Čuruk, Jugoszlávia) a belgrádi Múzeumban, valamivel a természetes nagyságon alul. 1—8. Fibulák és üveggyöngyök Szárazd-Gerenyás pusztai sírleletből a Nemzeti Múzeumban, cca természetes nagyság; 9—10. Fibulák Nagyvárad vidékéről, ugyanott, $\frac{1}{2}$ nagyság.

III. Balfi sírlelet a soproni múzeumban. 1. $\frac{1}{3}$, 2—4. $\frac{2}{3}$ nagyság; 5. természetes nagyság. Ez a tárgy kimaradt Bella közleményéből (AÉ. 1910. 39—43.).

IV. Fent: a II. táblán ábrázolt láncos ékszer fibulái cca kétszeres nagyításban, — Lent: bulák és övkapcsok Pusztatorondi sírleletből a Nemzeti Múzeumban; természetes nagyság.

— V. 1. Fibula-pár Csabrendekről, a Nemzeti Múzeumban. Természetes nagyság. 2—3. Fibulák litéri (Veszprém m.) csontvázsírból. Természetes nagyság.

VI. Fibulák: 1. Gyulajról (Tolna m.) a Nemzeti Múzeumban, 2. Kosdról a Kund gyűjteményben, 3—4. Velemről a Vas megyei Múzeumban, 5. Ismeretlen helyről a Nemzeti Múzeumban, 6. Csurogról a Belgrádi Múzeumban, 7. Sopronból, a Soproni Múzeumban. Valamennyi természetes nagyságban.

VII. Fibulák, jobbra a Nemzeti Múzeum régi állagából valók, ismeretlen lelőhelyű példányok. A 8. szám valószínűleg Litérről, a 7. 9. 13. 14. $\frac{2}{3}$, a többi természetes nagyságban.

VIII. 1—13. Püspökhatvana, csontvázsírból, 14—16. ismeretlen lelőhelyekről, 17. Óbudáról, 18—22. Nagyécsről (Győr m.). Valamennyi a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből, kb. $\frac{2}{3}$ nagyságban.

IX. 1. Ismeretlen lelőhelyről, a Nemzeti Múzeumban, kétharmad nagyság. 2. Békésgyuláról, a Nemzeti Múzeumban, természetes nagyság. 3. Miaváról (Nyitra m.) a Nemzeti Múzeumban, részlet csekély nagyításban. 4. Ugyanaz $\frac{1}{3}$

VERZEICHNIS DER TAFELN

I. Verbreitung der keltischen Grabfunde. Fundkarte.

II. Von links: Kette mit Fibeln an den beiden Enden, von Szebeszló (Kom. Turóc). MNM. $\frac{1}{3}$ der nat. Gr.; von rechts: Drahtfibel mit Schellen, von Csurog (jetzt: Čuruk, Jugoslawien). Museum von Beograd. Etwas unter der nat. Gr.; 1—8: Fibeln und Glasperlen aus dem Grabfund von Szárazd-Gerenyáspuszt (Kom. Tolna). MNM. nat. Gr.; 9—10: Fibeln aus der Umgebung Nagyvárad. MNM. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.

III. Grabfund aus Balf (Kom. Sopron). Museum von Sopron. 1: $\frac{1}{3}$ der nat. Gr.; 2—4: $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 5: nat. Gr. Dieses Objekt ist aus dem Bericht L. Bellas (AÉ, 1910, S. 39—43) ausgeblieben.

IV. Oben: die Fibeln des auf Taf. II abgebildeten, mit einer Kette versehenen Geschmiedes. Zweifache Gr. Unten: Fibeln und Gürtelspangen aus dem Grabfund von Pusztatorond (Kom. Fejér). MNM. Nat. Gr.

V. 1: Fibelpaar aus Csabrendek (Kom. Zala). MNM. Nat. Gr.; 2—3: Fibeln aus dem Skelettgrab von Litér (Kom. Veszprém). Nat. Gr.

VI. Fibeln 1: Gyulaj (Kom. Tolna). MNM.; 2: Kosd (Kom. Nógrád). Sammlung Kund.; 3—4: Velem (Kom. Vas). Museum von Szombat hely; 5. Von unbekanntem Fundorte MNM. 6: Csurog (Čuruk). Museum von Belgrad. 7: Sopron (Kom. Sopron). Museum von Sopron. Alle in nat. Gr.

VII. Fibeln, grössten Teils aus dem alten Bestand des MNM. Fundorte unbekannt. 8: wahrscheinlich von Litér (Kom. Veszprém); 7, 9, 13, 14 in $\frac{2}{3}$ der nat. Gr. Die übrigen in nat. Gr.

VIII. 1—13: Püspökhatvana (Kom. Pest-Pilis-Solt-Kiskun), Skelettgrabfund; 14—16: Von unbekanntem Fundorten; 17: Von Óbuda (Kom. Pest-Pilis-Solt-Kiskun); 18—22: Von Nagyécs (Kom. Győr). Alle im MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.

IX. 1: Von unbekanntem Fundort. MNM. $\frac{2}{3}$ Gr.; 2: Békésgyula (Kom. Békés). MNM. Nat. Gr.; 3: Miava (Kom. Nyitra). MNM. Detail-

nagyságban. 5. Hátszeg vidékéről, a Nemzeti Múzeumban, $\frac{2}{3}$ nagyságban. 6. Szekszárd-Jajdomb, Nemzeti Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyságban. 7. Gerenyáspuszta (Tolna m.), Nemzeti Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyság.

X. 1—2. Karperec-pár Rácalmás-Kulcstelepről (Fejér m.), 3. Kardhüvelypánt Nagyhörcsökről (Fejér m.), 4. Torques Lovasberényből (Fejér m.), 5. Torques Rácalmás-Kulcstelepről. Mindannyian a Székesfehérvári Múzeumban, $\frac{2}{3}$ nagyság. 6. Gyerk (Hont m.), Nemzeti Múzeum, $\frac{1}{2}$ nagyság. 7. Ismeretlen lelhely, Nemzeti Múzeum, $\frac{1}{2}$ nagyság. 8. Gyoma, Békéscsabai Múzeum, $\frac{1}{2}$ nagyság.

XI. 1—7. Gyoma, Békéscsabai Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyság, 8. Rákospalota, 9. Ismeretlen lelhely. 10. Dány (Pest m.), 11—12. Csongrád. 13—14. Tengelic (Tolna m.), 15. Litér (Veszprém m.) — 8—15. a Nemzeti Múzeumban, valamivel a természetes nagyságon alul.

XII. 1—3. 5. Gyoma, Csabai Múzeumban, természetes nagyság. 4. Nagygáj (Temes m., ma Jugoszlávia), a Nemzeti Múzeumban, $\frac{1}{2}$ nagyság. 4a. Nagyított részlet.

XIII. 1—2. Ismeretlen lelhelyről, Nemzeti Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyság. 3. Hangospuszta? (Tolna m.), Nemzeti Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyság. 4. Récse (Győr m.), Nemzeti Múzeum, természetes nagyság. 5. Simontornya (Tolna m.), Nemzeti Múzeum, $\frac{2}{3}$ nagyság. 6. Ismeretlen lelhely, Nemzeti Múzeum, valamivel a természetes nagyságon alul.

XIV. 1. Dinnyéspuszta (Fejér m.), Nemzeti Múzeum, természetes nagyság. 2. Szendrő (Borsod m.), Nemzeti Múzeum, természetes nagyság. 3. Laurion, Görögország, British Museum, valamivel a természetes nagyságon alul.

XV. 1. Ujvidék (ma Novisad, Jugoszlávia). 2. 5. 6. Szárazd (Tolna m.), 3. 4. 7. 9. Dunaszekcső (Tolna m.), 8. Wiss. Mitteil. aus Bosnien I. 79. I. fig. 50. ábrája után. Sarajevo Múzeumból. A többi tárgy a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. 1—6. $\frac{2}{3}$, 7. és 9. természetes nagyságban.

XVI. 1. Dél(?)magyarországi eredetű övlemez, a berni múzeumban. 2. Újvidékről származó övlemezpár részletei, az egyes darabok hossza megközelítőleg 1 m. Temesvárott az egykori Délmagyarországi Múzeumban. 3. Karperec rajza, Wiss. Mitt. aus Bosnien I. 34, fig. 78. ábrája után. 4. Ezüst övlemez Titelről a Nemzeti Múzeumban. h. 92 cm.

XVII. 1—9. Fibulák és kisebb ékszerek

aufnahme in geringer Vergrößerung; 4: Dasselbe. $\frac{1}{3}$ der nat. Gr.; 5: Umgebung von Hátszeg. MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 6: Szekszárd-Jajdomb (Kom. Tolna). MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 7: Gerenyáspuszta (Kom. Tolna). MNM. Nat. Gr.

X. 1—2: Armbandpaar aus Rácalmás-Kulcstelep (Kom. Fejér). $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 3: Ortband von Nagyhörcsök (Kom. Fejér). $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 4: Torques aus Lovasberény (Kom. Fejér). $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 5: Torques aus Rácalmás-Kulcstelep (Kom. Fejér). $\frac{2}{3}$ der nat. Gr. Alle im Museum von Székesfehérvár; 6: Gyerk (Kom. Hont). MNM. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.; 7: Von unbekanntem Fundort. MNM. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.; 8: Gyoma (Kom. Békés). Museum von Békéscsaba. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.

XI. 1—7: Gyoma (Kom. Békés), Museum von Békéscsaba, $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 8: Rákospalota (Kom. Pest-Pilis-Solt-Kiskun). MNM.; 9: Von unbekanntem Fundort. MNM.; 10: Dány (Kom. Pest-Pilis-Solt-Kiskun). MNM.; 11—12: Csongrád (Kom. Csongrád). MNM.; 13—14: Tengelic (Kom. Tolna). MNM.; 15: Litér (Kom. Veszprém). MNM. Alle etwas unter der nat. Gr.

XII. 1—3, 5: Gyoma (Kom. Békés). Museum von Békéscsaba. Nat. Gr.; 4: Nagygáj (Kom. Temes). MNM. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.; 4a: Vergrößerte Detailaufnahme von 4.

XIII. 1—2: Von unbekanntem Fundort. MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 3: Hangospuszta (Kom. Tolna). MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 4: Récse (Kom. Győr). MNM. Nat. Gr.; 5: Simontornya (Kom. Tolna). MNM. $\frac{2}{3}$ der nat. Gr. 6: Von unbekanntem Fundort. MNM. Etwas unter der nat. Gr.

XIV: 1: Dinnyéspuszta (Kom. Fehér). MNM. Nat. Gr.; 2: Szendrő (Kom. Borsod). MNM. Nat. Gr.; 3: Laurion (Griechenland), British Museum. Etwas unter der nat. Gr.

XV. 1: Ujvidék (jetzt: Novisad, Jugoslawien). MNM, $\frac{2}{3}$ der nat. Gr.; 2, 3, 5: Szárazd (K. Tolna); 3—4, 7, 9: Dunaszekcső (Kom. Tolna), MNM. 3—4 in $\frac{2}{3}$ der nat. Gr. 7 und 9: in nat. Gr.; 8: Nach Abb. 50 auf S. 79. Mitt. Bosn., I. Museum von Sarajevo.

XVI. 1: Gürtelblech aus dem südlichen (?) Ungarn. Museum von Bern; 2: Details eines Gürtelblechpaares aus Ujvidék. Länge (approximativ) 1 M. Im ehemaligen Südungarischen Museum in Temesvár 3: Abbildung eines Armbandes. Nach Wiss. Mitth. aus Bosnien Bd. I. 34 fig. 78.; Silbernes Gürtelblech von Titel, MNM. Länge 92 cm.

XVII. 1—9: Fibeln und kleinere Schmuck-

Kosdról, a Nemzeti Múzeumban, valamivel a természetes nagyságon alul. (Fettich, AÉ. 1923—25. 236 l. 71. kép után). Lent: Báta (Tolna m.), vadkan-szobrocska, Nemzeti Múzeum, természetes nagyság.

XVIII. 1. Alsópéli edény díszítményes részlete, Nemzeti Múzeum, természetes nagyság. 2. Pécs (Baranya m.), központi temető 52. sz. sírból. Pécsi Múzeum. Magassága: 31.7 cm. 3. Jászladány, csontvázsírból, 8 cm. magas. Nemzeti Múzeum. 4. Alsópéli edény, 40 cm. magas. Nemzeti Múzeum.

XIX. Alsópéli edényrészletek természetes nagyságban.

XX. 1—2. magassága 14.7, 3. magassága 31.2, 4. magassága 15.6, 5. magassága 9.7, átmérője 12, 6. magassága 18, 7. és 8. magassága 21, 9. magassága 10.4, 10. átmérője 20.5, 11. magassága 11, 12 magassága 27 cm. 1—4. és 6—12. lelhelye Kosd, Kund Elemér gyűjteményében. 5. lelhelye Kulcstelep, Székesfehérvári Múzeumban.

XXI. 1—2. Lelhely Nagyhörcsök, a Székesfehérvári Múzeumban. Magassága 26.6 cm.

XXII. 1., 1a. és 2. a XXI. táblán ábrázolt edény más nézetben. 3—4. Lelhely Nagyhörcsök, magassága 29.9 cm, a Székesfehérvári Múzeumban. 5. Lelhely Kupinovo, magassága 15.5, fülekkel 17.7 cm. Wien, Naturhist. Museum.

XXIII. 1a-b. Szombathely vidéke, magassága 14.5 cm. Fleissig József gyűjteményében. 2. Tolnatamási, magassága 20.5 cm. Szegszárdi Múzeum. 3a. és b. Kakasd (Tolna m.), magassága 15 cm. Szegszárdi Múzeum.

XXIV. 1. Velem, magassága 10.5 cm, Vas megyei Múzeum, 2. Tolnaudvari, magassága 27 cm, Szekszárdi Múzeum, 3. Velem, magassága 16 cm, Vas megyei Múzeum, 4. Borjád (Tolna m.), magassága 25 cm, Szekszárdi Múzeum.

XXV. 1—2. Velem, átmérője 12 cm, magassága füllel 14 cm, Vas megyei Múzeum.

XXVI. Töredékek nagy hallstatti urnából; omphalos-csésze, átmérője 21 cm, Keszthelyi Múzeum.

XXVII. 1. Hatvan, hossza a 11 cm. hosszú markolattal együtt 69 cm, Nemzeti Múzeum, 2. Jutasi kardrészlet gipszöntvényről fényképezve, eredetije a Veszprémi Múzeumban. Természetes nagyság. 3a és b: Lelhely Kosd, hossza 83.9 cm, Nemzeti Múzeum.

XXVIII. 1a. és b. Benei hydria. Pósta Béla után. Dolgozatok, Kolozsvár. Erdélyi Múzeum, Kolozsvár. 2. Szombathely vidéke, töredék, Fleis-

stücke von Kosd (Kom. Nógrád). (Nach Fettich, AÉ. 1923—25 S. 236. Abb. 71.) MNM. Etwas unter der nat. Gr.; unten: Báta (Kom. Tolna). Statuette eines Ebers. MNM. Nat. Gr.

XVIII. 1: Verziertes Detail von einem Gefäss aus Alsópél (Kom. Tolna). MNM. Nat. Gr. 2: Pécs (Kom. Baranya). Aus dem 52. Grab des Zentralfriedhofes. Museum von Pécs; 3: Jászladány (Kom. Szolnok). Skelettgrabfund. Höhe 8 cm. MNM. 4: Gefäss von Alsópél (Kom. Tolna). Höhe 40 cm. MNM.

XIX. Details von dem Gefäss von Alsópél (Kom. Tolna). Nat. Gr.

XX. 1—4 und 6—12: Kosd (Kom. Tolna). Sammlung Kund; 5: Kulcstelep (Kom. Fejér). Museum von Székesfehérvár. Höhe von 1—2: 14.7 cm; von 3: 31.2 cm; von 4: 15.6 cm; von 5: 9.7 cm, Durchmesser 12 cm; Höhe von 6: 18 cm; von 7—8: 21 cm; von 9: 10.4 cm, Durchmesser von 10: 20.5 cm; Höhe von 11: 11 cm; von 12: 27 cm.

XXI. 1—2: Nagyhörcsök (Kom. Fejér). Museum von Székesfehérvár. Höhe 26.6 cm.

XXII. 1, 1a und 2: das Gefäss von der Taf. XXI. in verschiedenen Aufrissen; 3—4: Nagyhörcsök (Kom. Fejér), Höhe 29.9 cm. Museum von Székesfehérvár; 5. Kupinovo (Jugoslavien). Höhe 15.5 cm; mit den Henkeln 17.7 cm. Wiener Naturhist. Museum.

XXIII. 1a und b: Umgebung von Szombathely (Kom. Vas). Höhe 14.5 cm. Sammlung Fleissig; 2: Tolnatamási (Kom. Tolna). Höhe 20.5 cm. Museum von Szekszárd; 3a und b: Kakasd (Kom. Tolna), Höhe 15 cm. Museum von Szekszárd.

XXIV. 1: Velem (Kom. Vas). Höhe 10.5 cm. Museum von Szombathely; 2: Tolnaudvari (Kom. Tolna), Höhe 27 cm. Museum von Szekszárd; 3: Velem (Kom. Vas), Höhe 16 cm. Museum von Szombathely; 4: Borjád (Kom. Tolna) Höhe 25 cm. Museum von Szekszárd.

XXV. 1—2: Velem (Kom. Vas). Durchmesser 12 cm, Höhe mit dem Henkel 14 cm. Museum von Szombathely.

XXVI. Bruchstücke aus einer hallstattzeitlichen Urne. Tátika (Kom. Zala). Schale mit Omphalosboden (ebenda). Durchmesser 24 cm. Museum von Keszthely.

XXVII. 1: Hatvan (Kom. Heves). Länge 11 cm, mit dem langen Griff zusammen 69 cm. MNM. 2: Detailaufnahme von einem Schwert von Jutas (Gipsabguss). Originalstück im Museum von Veszprém. Nat. Gr. 3a und b: Kosd

sig József gyűjteménye, $\frac{1}{2}$ nagyság. 3. Velem, Szombathelyi Múzeum, természetes nagyság. 4. Negotin, Bulgária, természetes nagyság.

XXIX. 1—8. Szárazd. 9: Regöly, természetes nagyság. 10—13: Ugyanazon tábla 6—9. számainak kétszeres nagyítása. Nemzeti Múzeum. 14. csörgő ékszer. Kymae, Aeolis, British Museum.

XXX. 1—2. Ugra (Bihar m.), természetes nagyság, a Nemzeti Múzeumban. 3. Vogelgesang, Szilézia, a Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift után. 4—5. Magyarország, kétszeres nagyítás, a Nemzeti Múzeumban. 6. Lelhely: Földvár (Marienburg), kb. $\frac{1}{3}$ nagyság. Wien, Kunsthistorisches Museum.

(Kom. Nógrád). Länge 83'9 cm. MNM.

XXVIII. 1a und b: Hydria von Bene (Kom. Szabolcs). Nach Pósta, Dolgozatok, Kolozsvár; Museum von Siebenbürgen, Kolozsvár (Cluj, Rumänien); 2: Umgebung von Szombathely (Kom. Vas), Bruchstück. Sammlung Fleissig. $\frac{1}{2}$ der nat. Gr.; 3: Velem (Kom. Vas). Museum von Szombathely. Nat. Gr.; 4: Negotin (Bulgarien). Nat. Gr.

XXIX. 1—8: Szárazd (Kom. Tolna). Nat. Gr.; 9: Regöly (Kom. Tolna). Nat. Gr.; 10—13: Taf. XXIX, 6—9 in zweifacher Gr. MNM. 14: Hängeschmuck, Aeolis (Griechenland). Nach Marshall, Catalogue of the Jewellery, British Museum fig. 1955.

XXX. 1—2: Ugra (Kom. Bihar). MNM. Nat. Gr. 3: Vogelgesang (Schlesien). Nach Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, N. F. IX, S. 13. Abb. 1. 4—5: Ungarn, zweifache Gr. MNM.; 6: Földvár.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE — VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

AÉ: Archaeologiai Értesítő;

AK: Archaeologiai Közlemények;

AUHV: Alterthümer unserer heidn. Vorzeit, Mainz;

Darnay: Darnay K., Sümeg vidékének őskora, AK XXII. kötet — (Darnay, Die Urzeiten der Stadt Sümeg und ihrer Umgebung, im XXII. Bd. des AK);

Kuzs.: Kuzsinszky B., A Balaton környékének archaeológiája, Budapest, 1920 — (Kuzsinszky, Die Archaeologie der Plattenseeegend, Budapest, 1920);

Milleker: Milleker B., Délmagyarország régészeti leletei a honfoglalás előtti időből, Temesvár, 1908. — (B. Milleker, Die vorzeitlichen archaeologischen Funde Südungarns, Temesvár, 1908.);

Mon.: Monográfia; mindig a vármegye nevével kapcsolatban, a Magyarország Városai és Vármegyéi című monográfiatorozatban megjelent monográfiákra utal — (Monographie; stets in Verbindung mit der Benennung des bezügl. Komitats. Das Zitat weist jeweils auf Monographien hin, die in der Monographienserie „Magyarország Városai és Vármegyéi“ erschienen sind);

Wos.: Wosinszky M., Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig, Budapest, II. kötet — (M. Wosinszky, Der Komitat Tolna von Urzeiten bis zur Landnahmezeit, Budapest, Bd. II);

MNM: Magyar Nemzeti Múzeum;

SzNM: Székely Nemzeti Múzeum;

W.P.Z.: Wiener Prähistorische Zeitschrift;

P.Z.: Praehistorische Zeitschrift.

TARTALOM

I. A kelta sírok elterjedése Magyarországon	7
II. A korai La Tène jellegű kelta formák	31
III. A magyarországi sajátos vaskori formák	66
1. Az asztragalosz-övek	69
2. A titeli ezüst övlemezek	76
3. A csuklós ezüstívfibula	81
4. A holdsarlós végű aranykarperecek	86
5. A szárazdi és regölyi aranyékszerek	90
6. Az állatalakos fibulák	95
7. A La Tène-kori keramika helyi alakjai	98
A táblák magyarázata	115
Rövidítések jegyzéke	119

INHALT

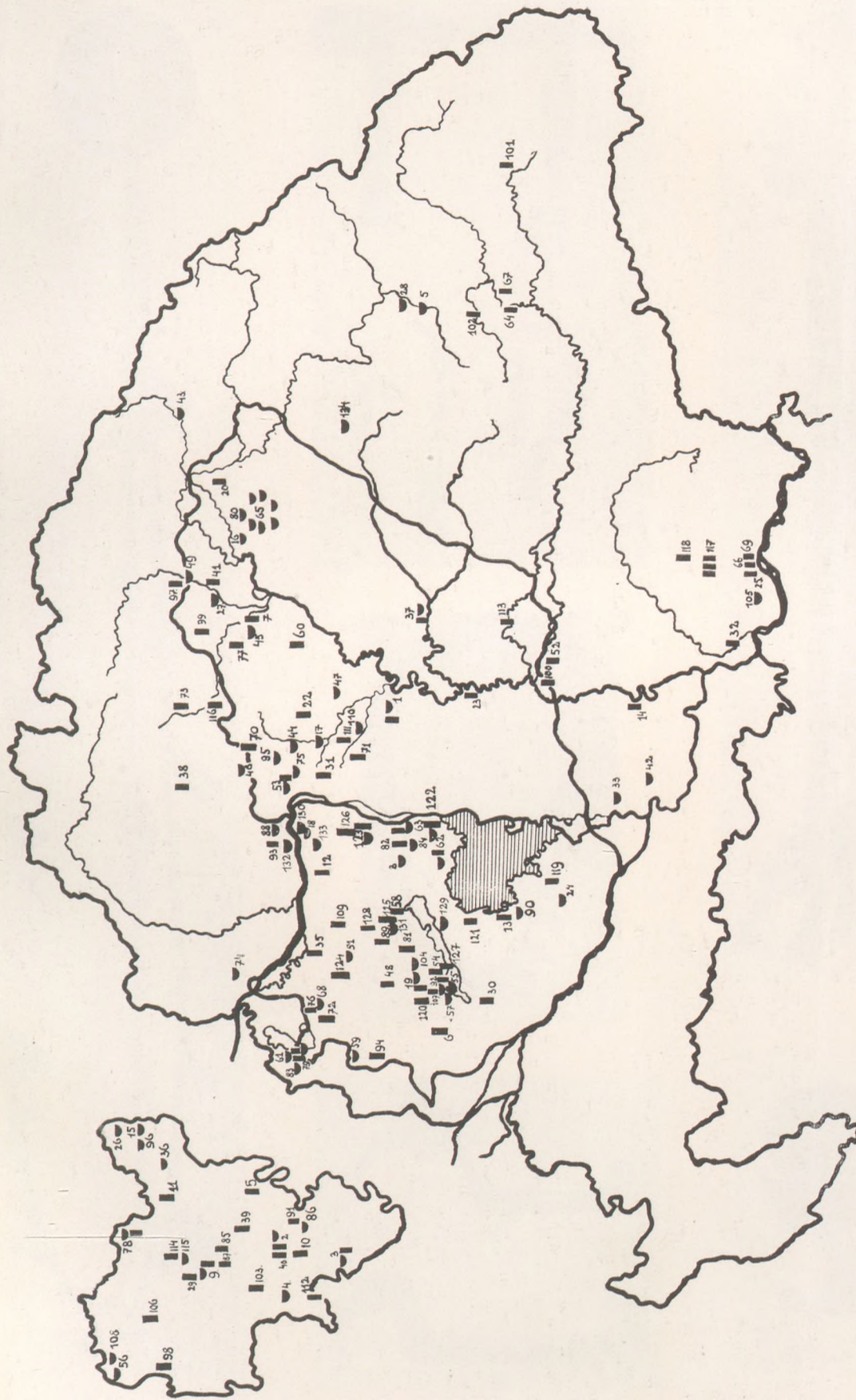
I. Die Verbreitung der Keltengräber in Ungarn	7
II. Keltische Formen des Frühlatène-Schema	31
III. Sonderformen der ungarischen Eisenzeit	66
1. Die Astragalgürtel	70
2. Die silbernen Gürtelbleche von Titel	78
3. Die silberne Scharnier-Bogenfibel	83
4. Die Armringe mit halbmondtörmigen Enden	90
5. Goldschmuck von Regöly und Szárazd	93
6. Fibelplatten in figuraler Form	101
7. Die Sonderformen der Keramik	103
Verzeichnis der Tafeln	115
Verzeichnis der Abkürzungen	119

TÁBLÁK — TAFELN

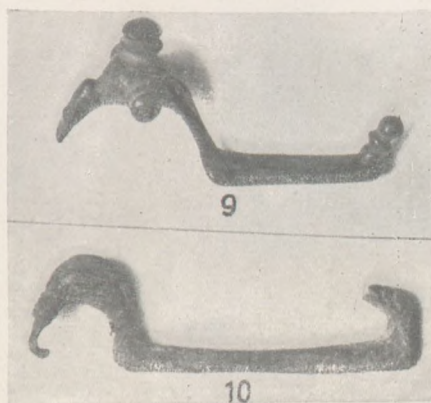
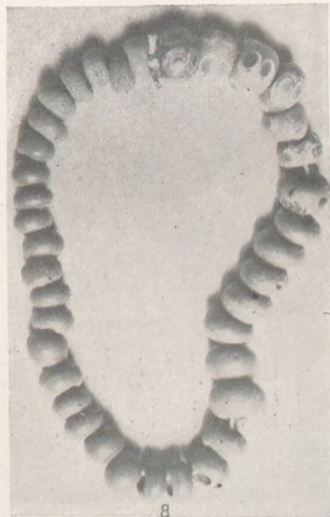
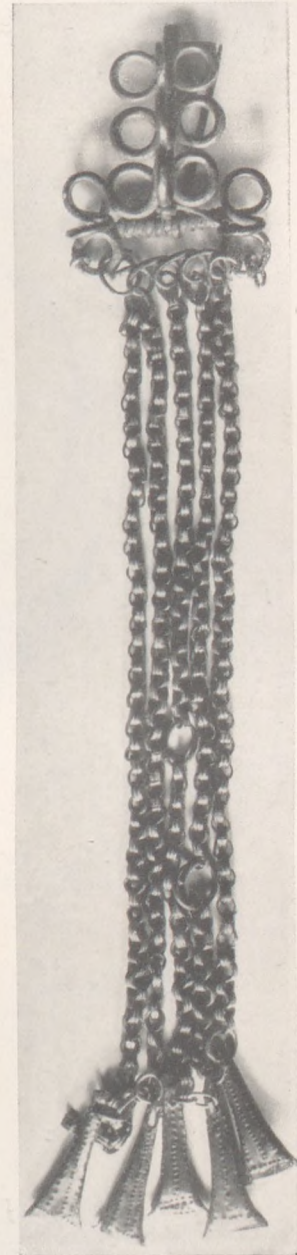
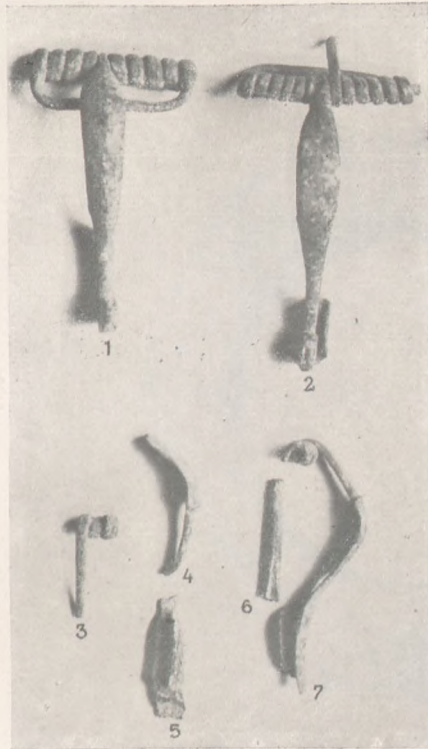
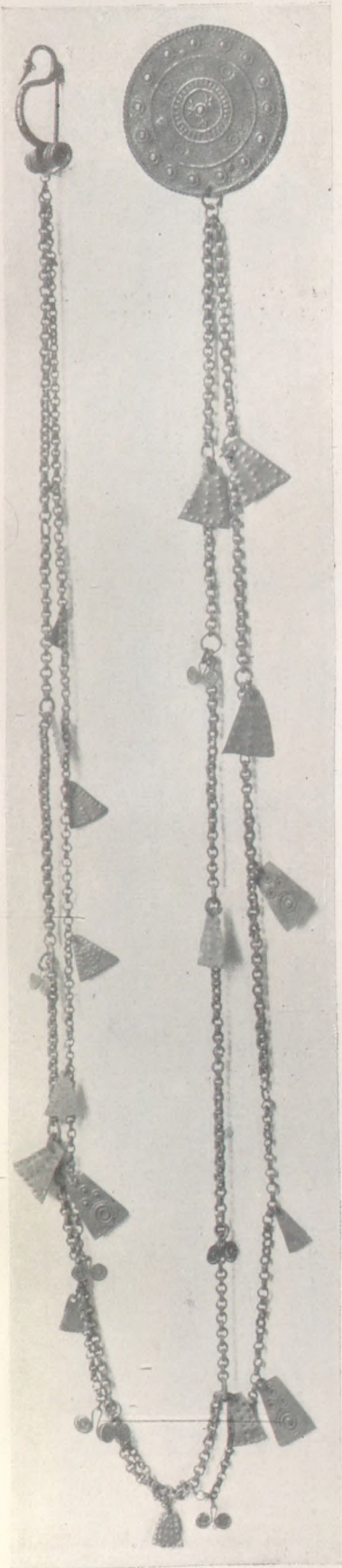

A La Tène-sírok elterjedése Magyarországon (elföldelés és hamvasztás) — Verbreitung der latènezeitlichen Gräber in Ungarn (Skelett- und Brandgräber)

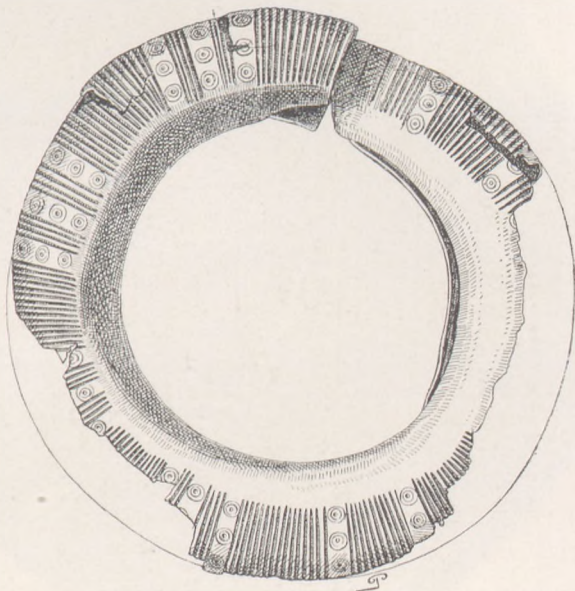

Balra — links : Szebeszló. Jobbra fenn — rechts oben : Csurog (Čuruk). Jobbra lenn — rechts unten : Tolna m.
1—8 : Szárazd. 9—10 : Nagyvárad vidéke — Umgebung von Grosswardein

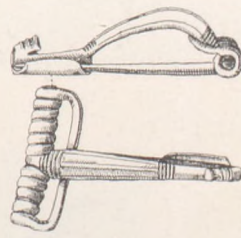
1

2

3

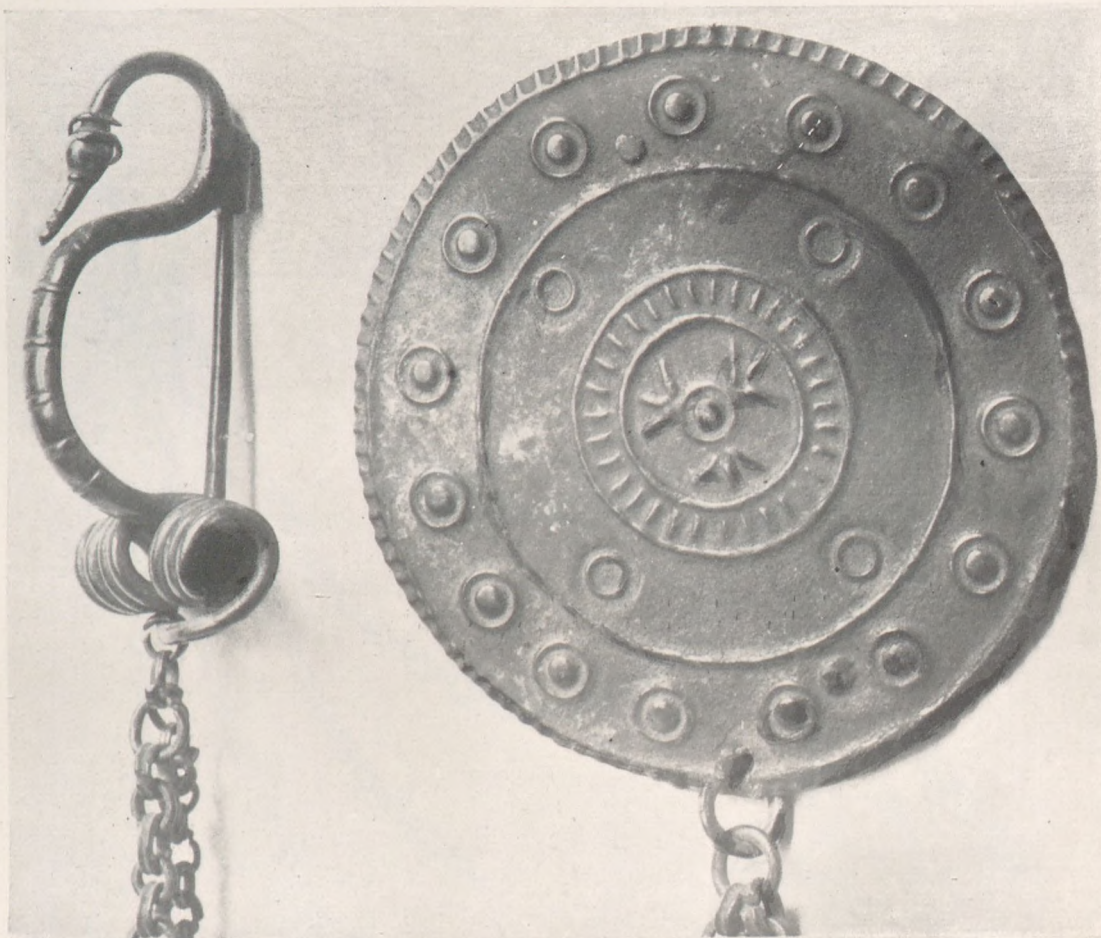
4

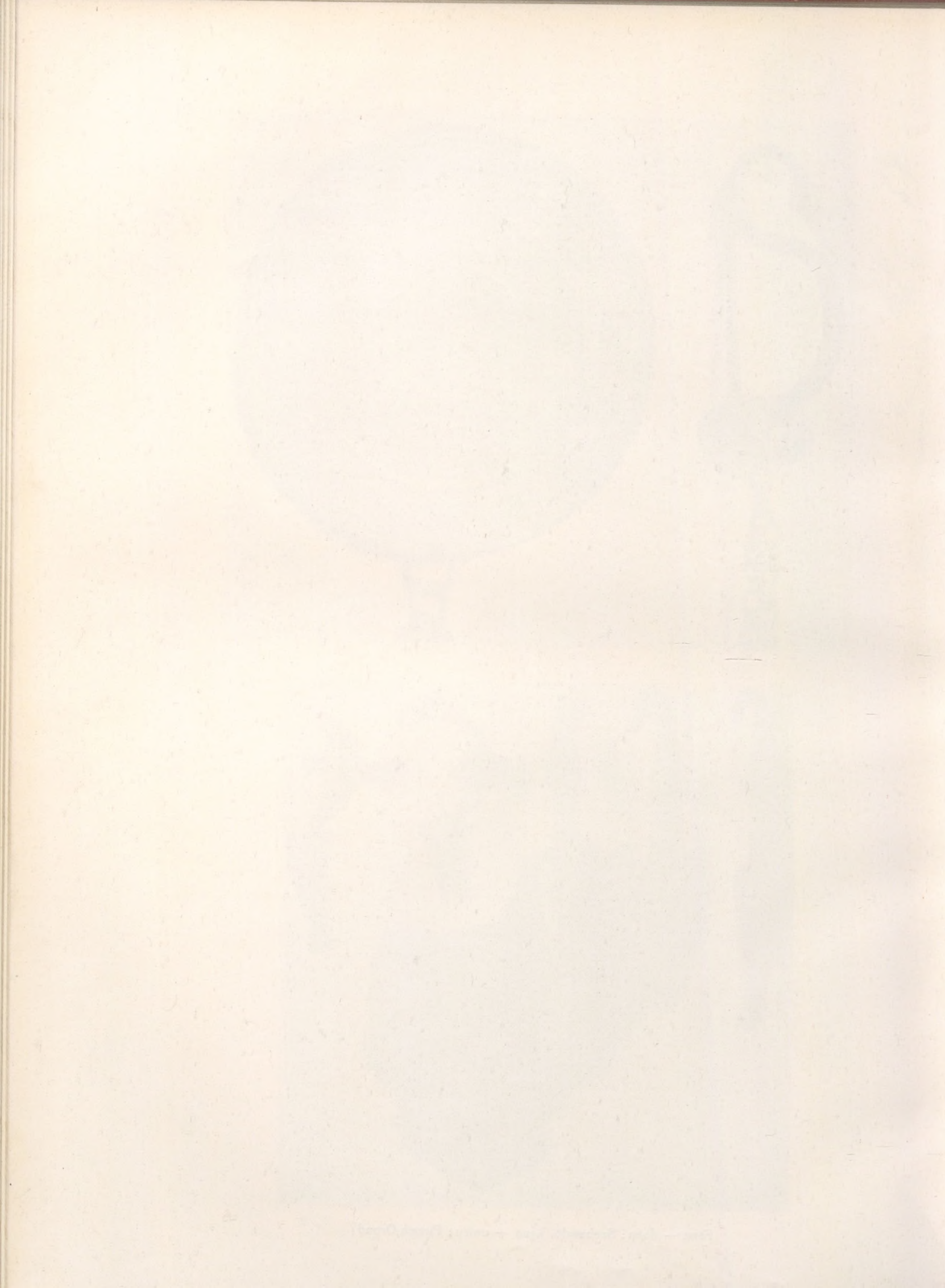
5

1-5: Balf

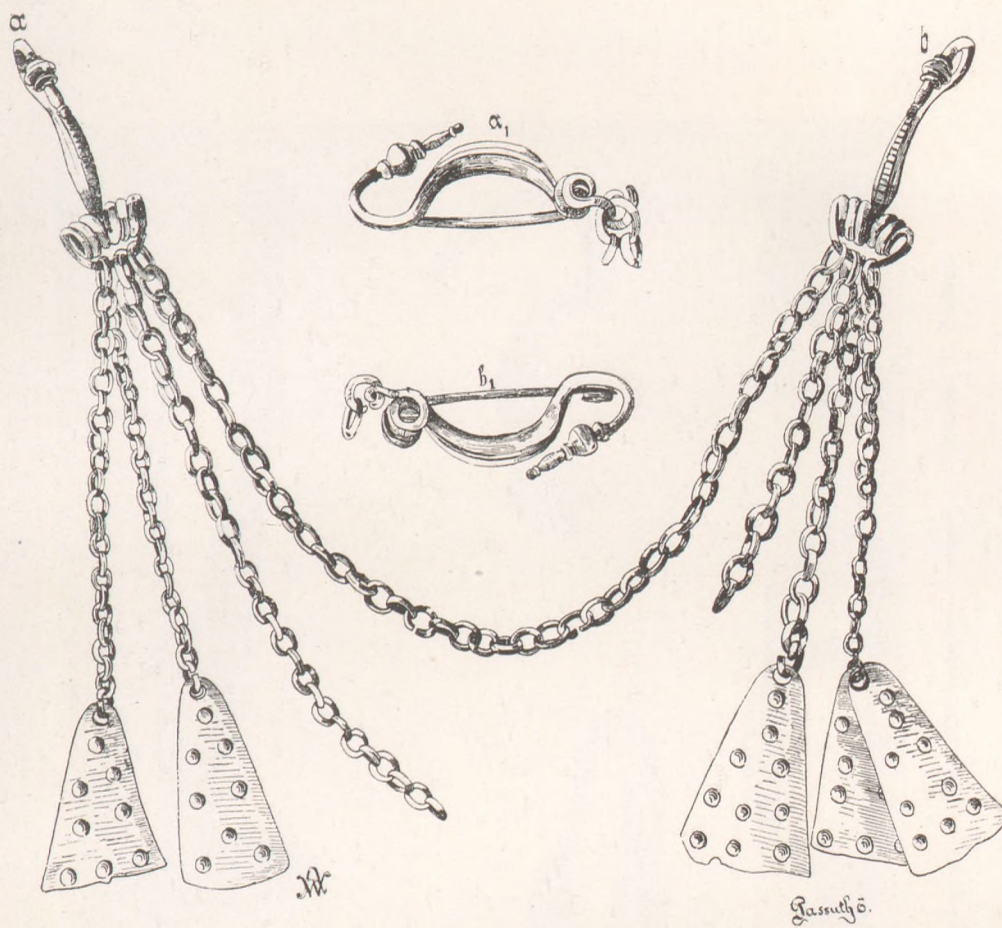

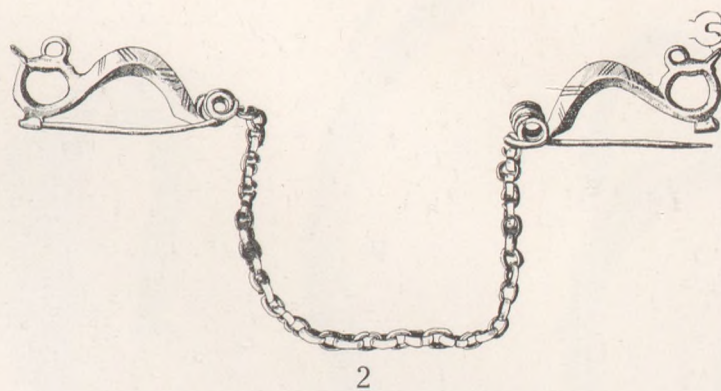
Fenn — oben : Szebeszló. Lenn — unten : Pusztá-Orond

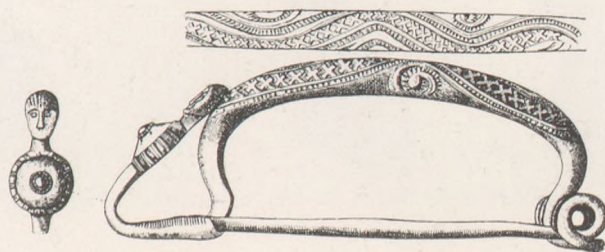

1

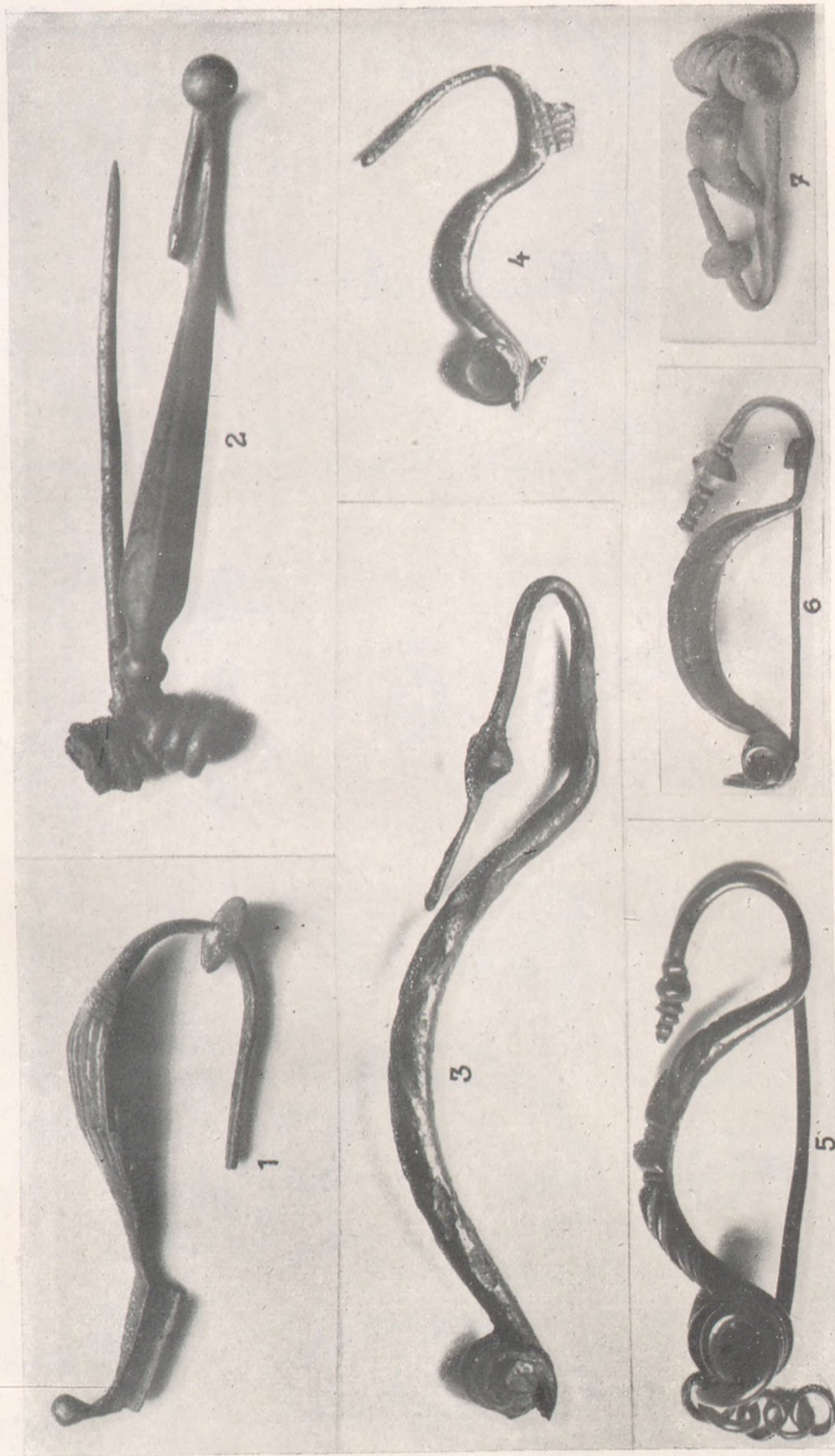
2

3

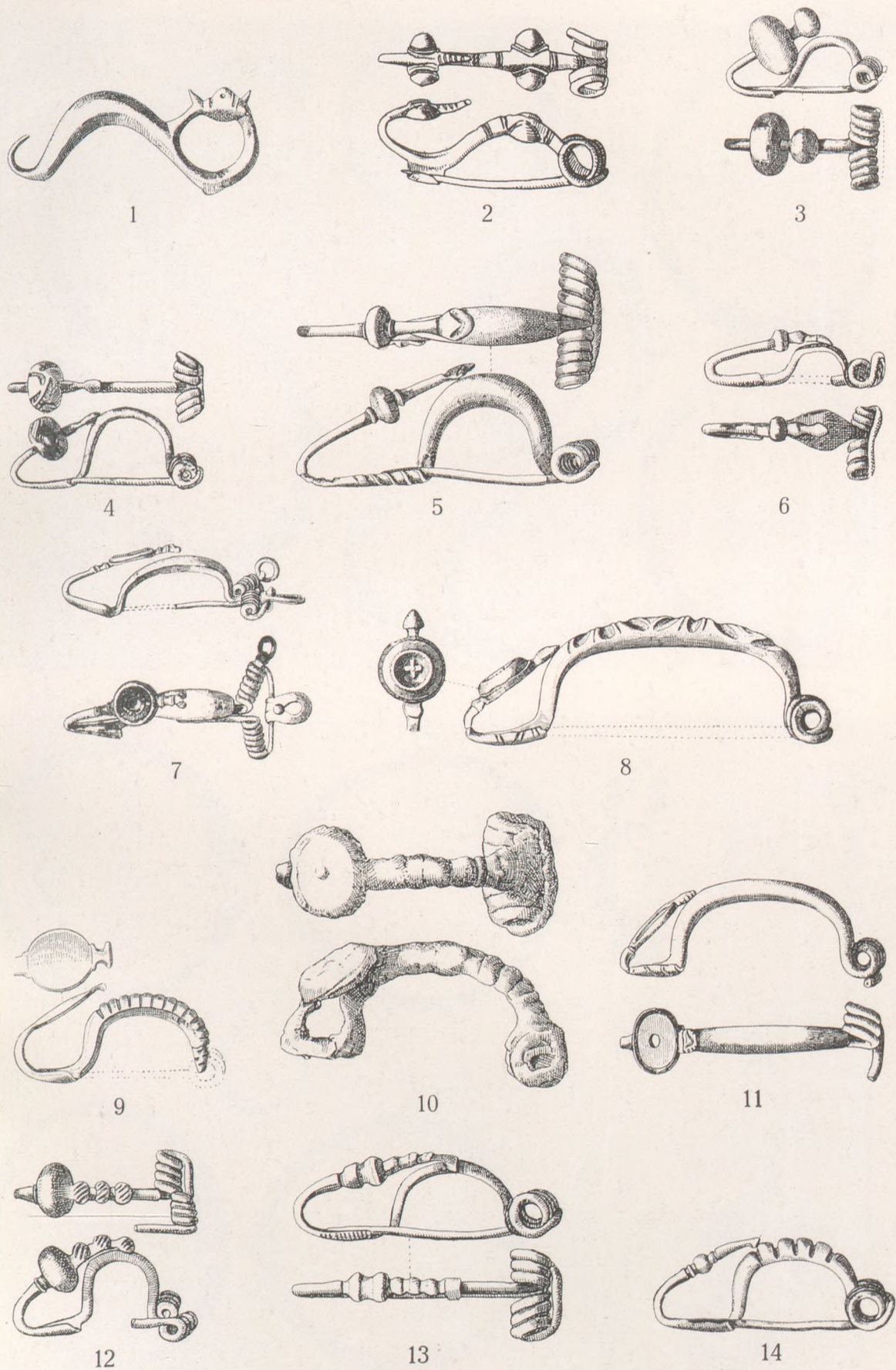
1: Csabrendek. 2-3: Litér

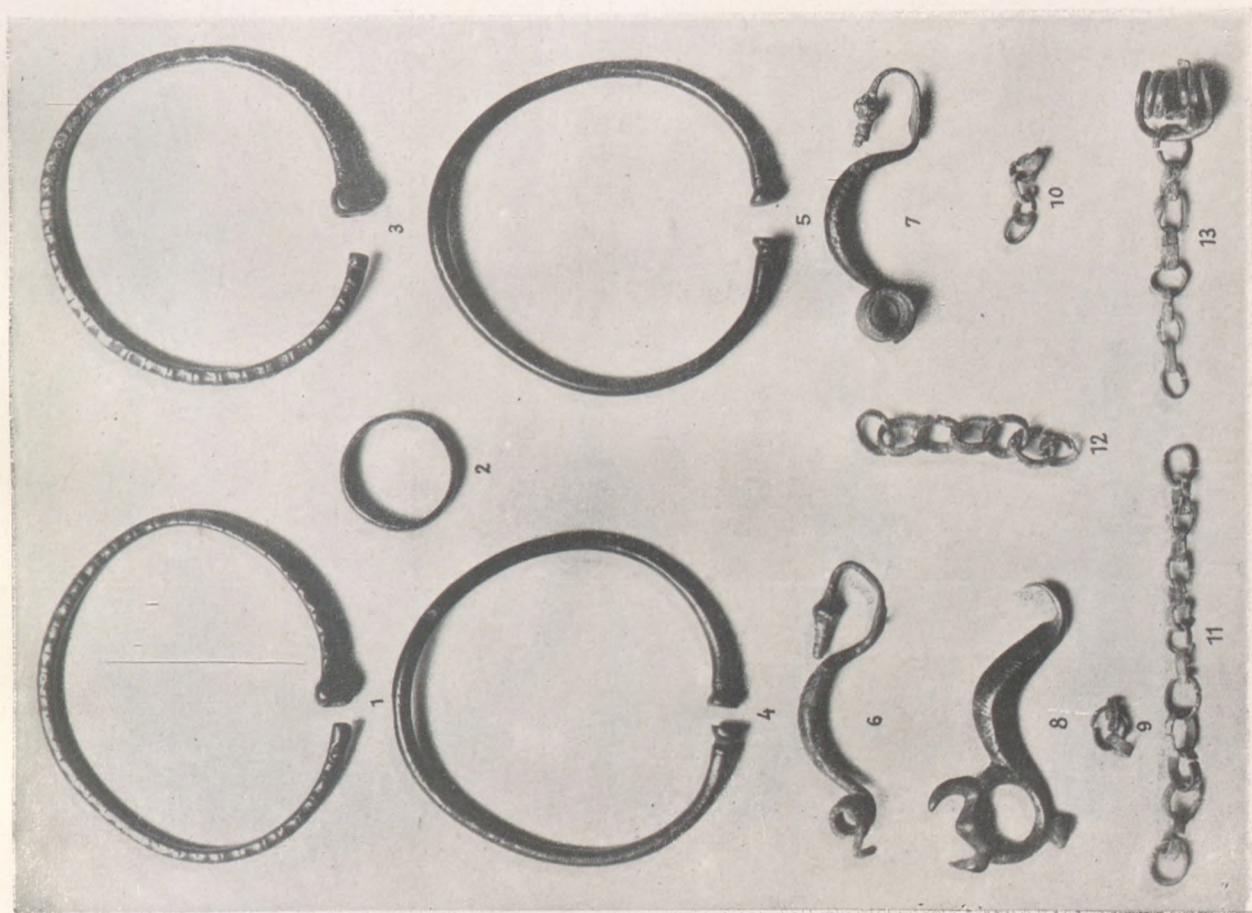
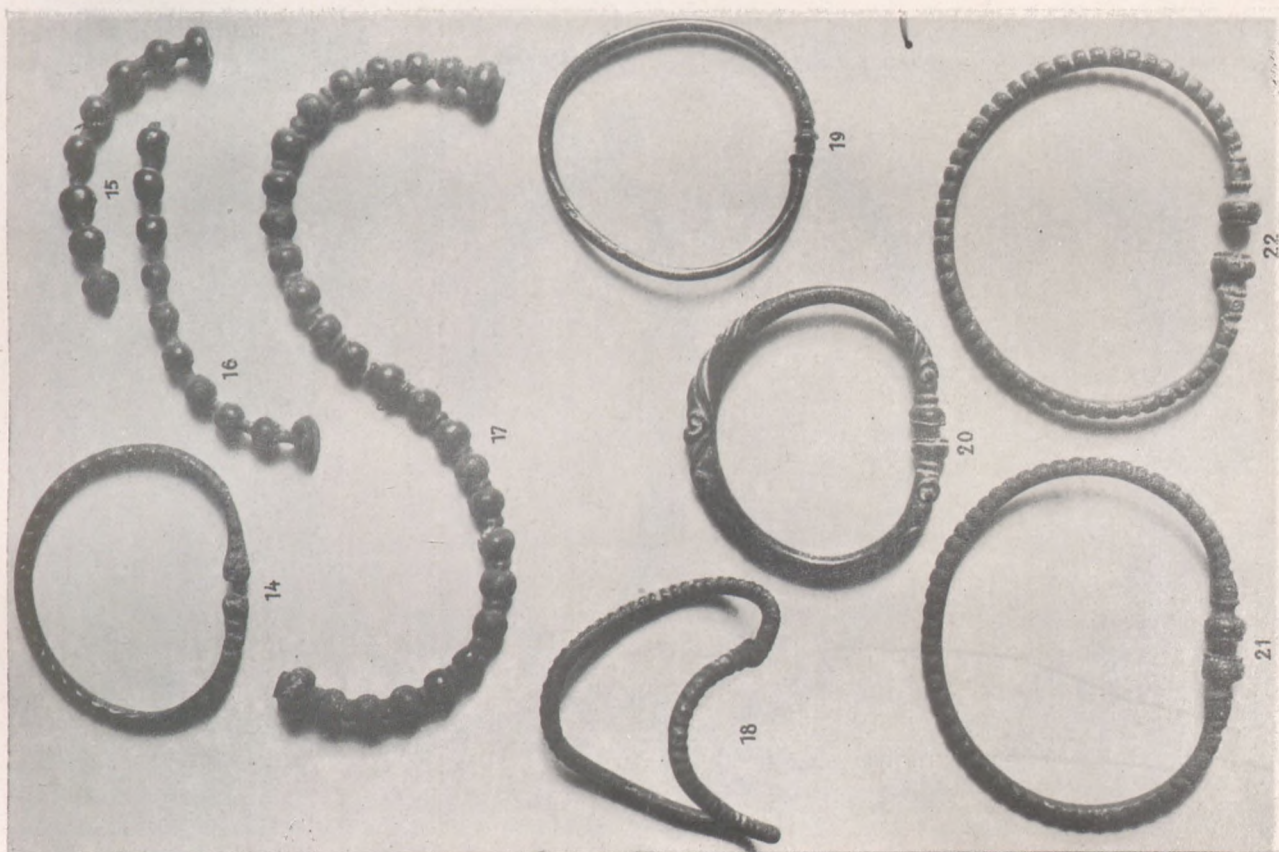
1 : Gyulaj. 2 : Kosd. 3—4 : Velem. 5 : Ismeretlen lelőhelyű — Von unbekanntem Fundort. 6 : Csurog. 7 : Sopron

1—14: Különböző hazai lelőhelyekről — Aus verschiedenen ungarischen Fundorten

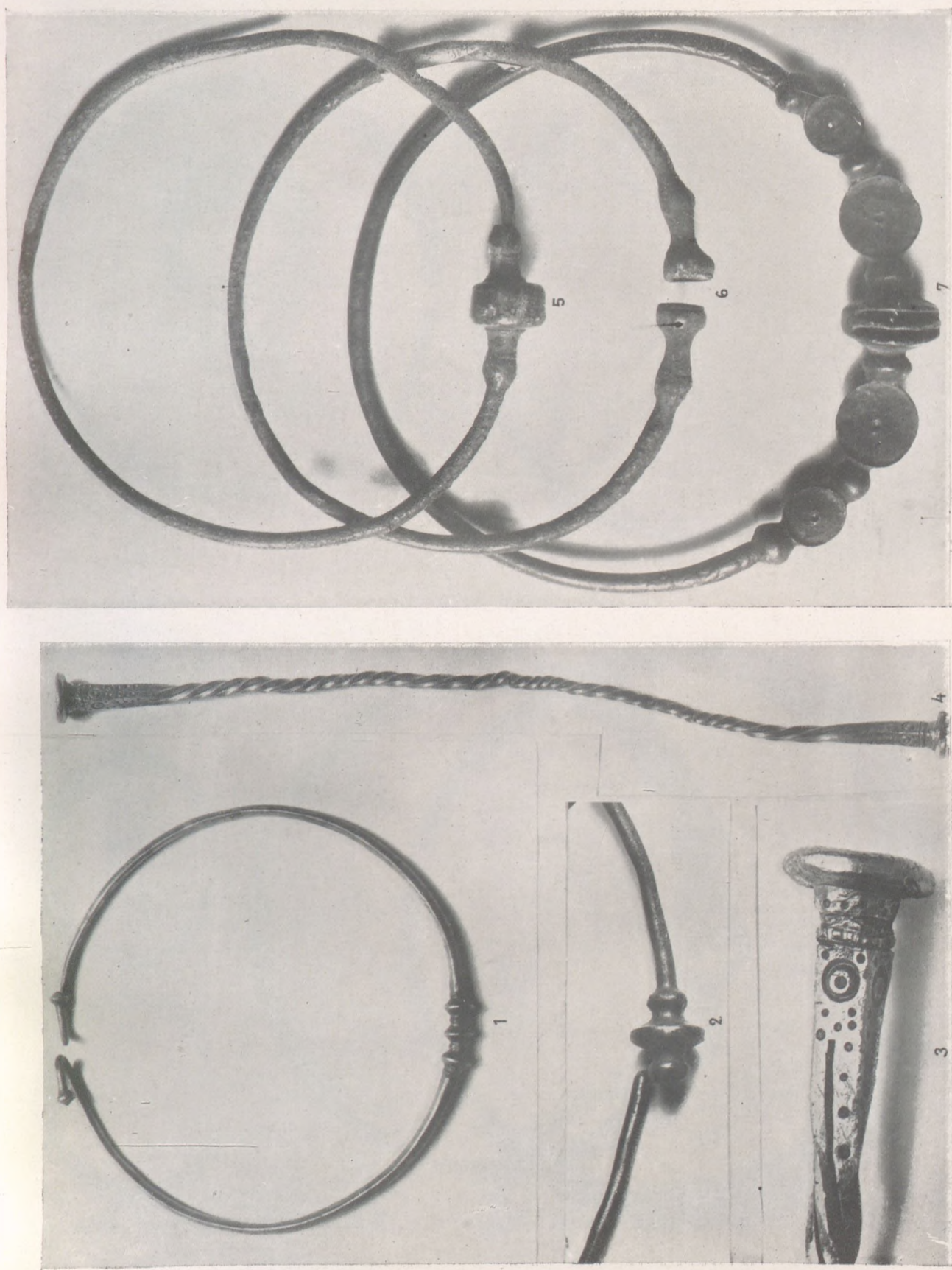

1—13: Püspökhátvanya. 14—16: Ismeretlen leőhelyű — Aus unbekanntem Fundort. 17: Óbuda. 18—22: Nagyécs

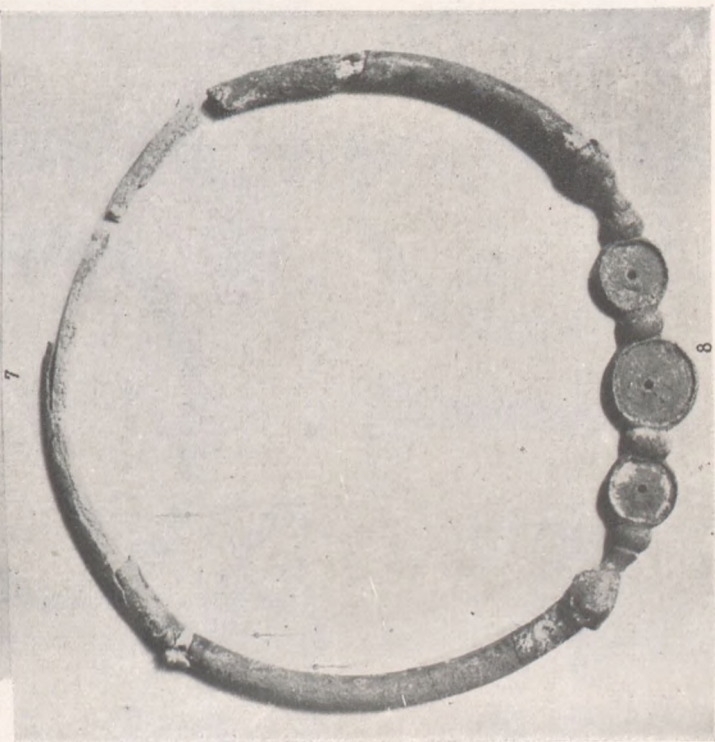
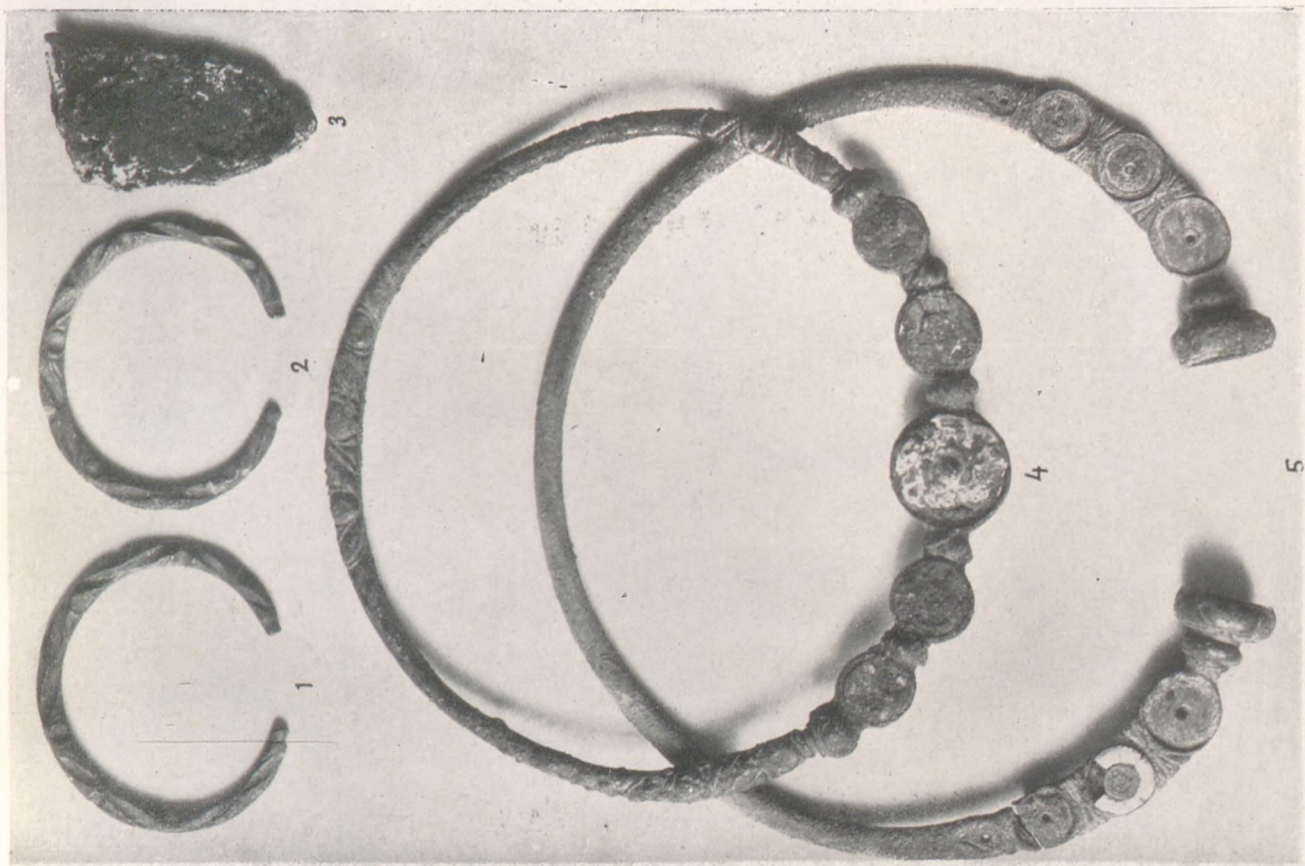

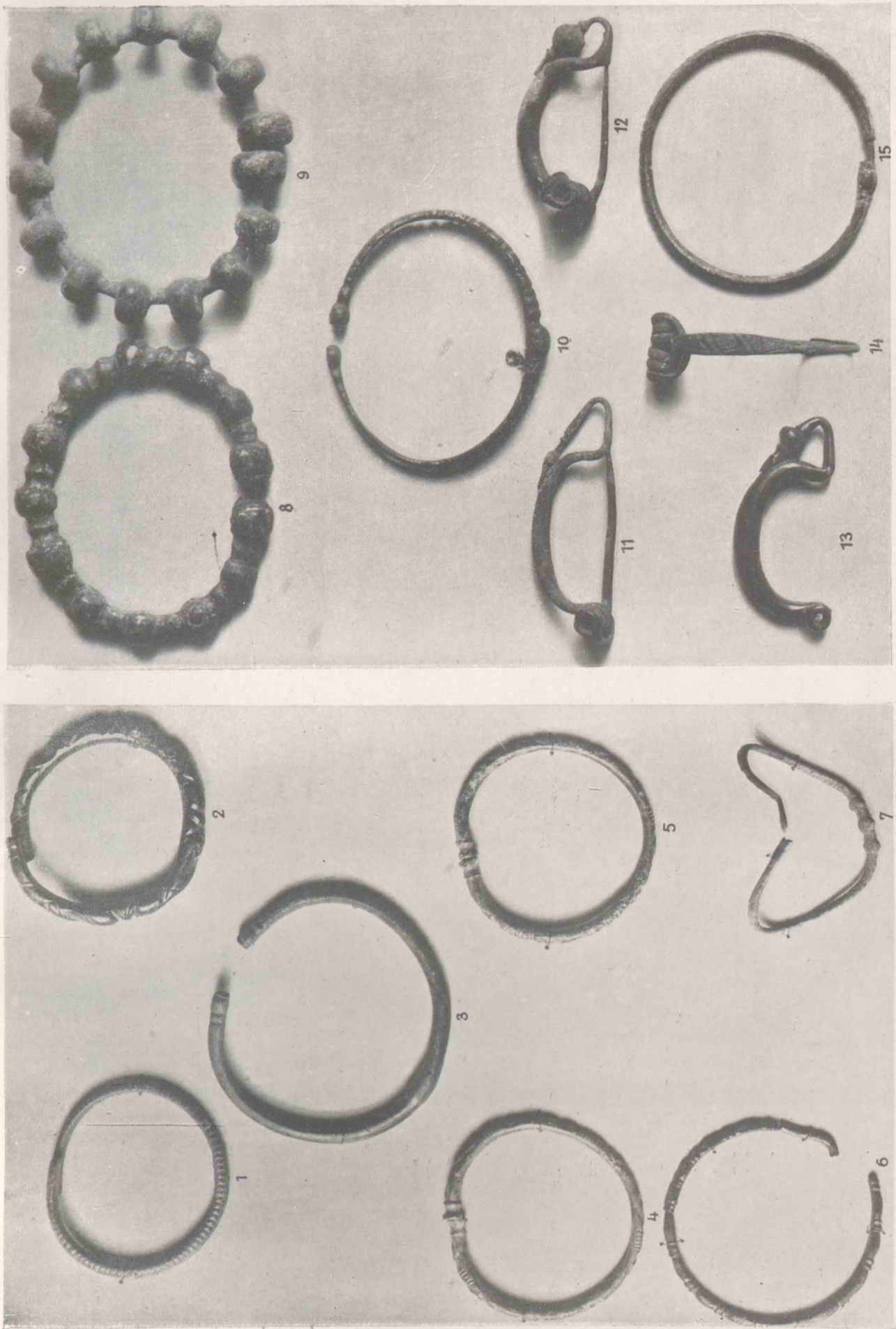
1: Ismeretlen lelőhelyű — Aus unbekanntem Fundort. 2: Békésgyula. 3—4: Míava. 5: Hátszeg vidéke — Umgebung von Hátszeg. 6: Szegszárd-Jajdomb. 7: Gerenyás puszta

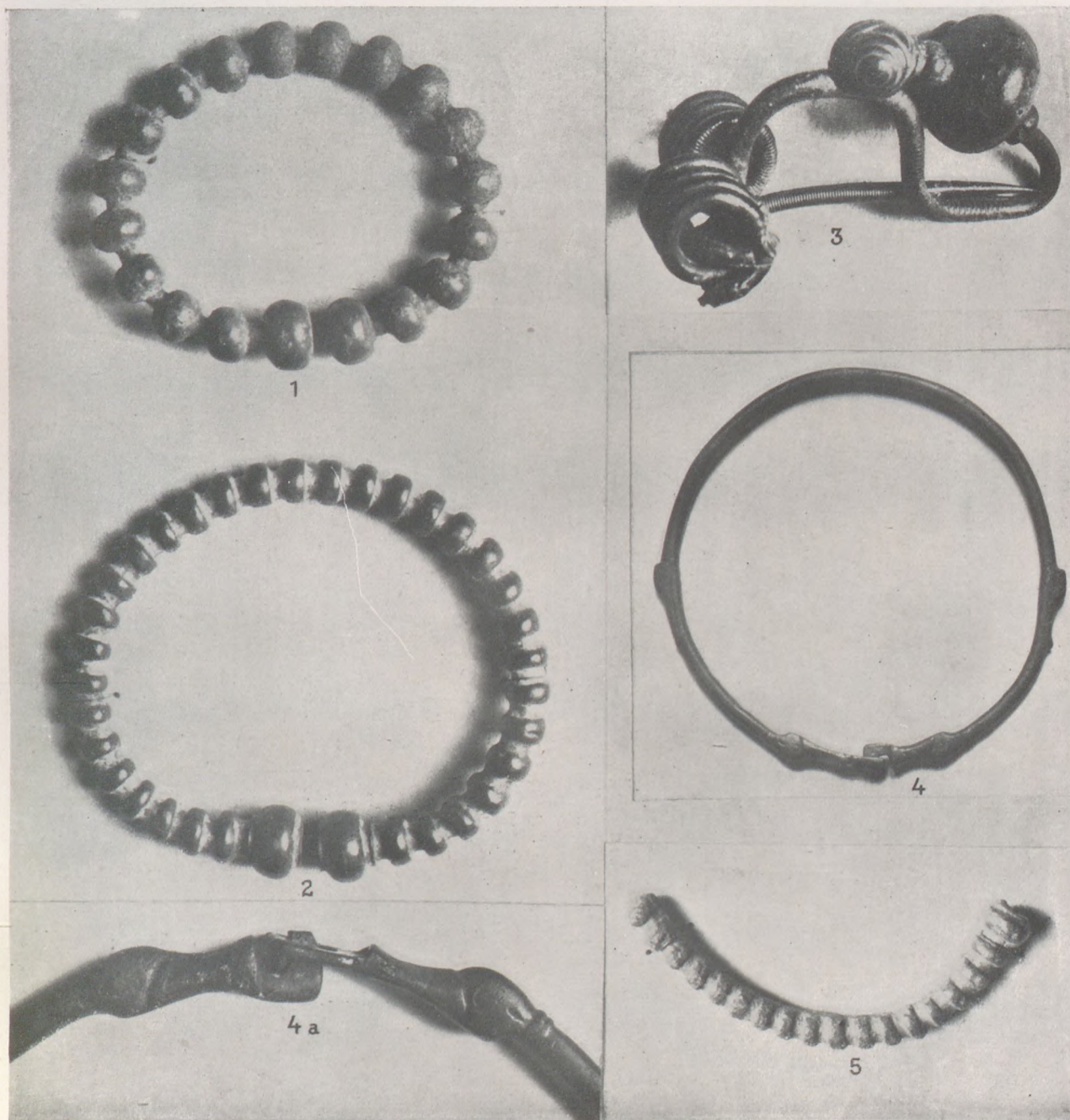
1—2: Rácalmás—Kulcstelep. 3: Nagyhöröcsök. 4: Lovasberény. 6: Gyerk. 7: Ismeretlen lelőhelyű — Aus unbekanntem Fundort. 8: Gyoma

1—7: Gyoma. 8: Rákospalota. 9: Ismeretlen lelőhelyű — Aus unbekanntem Fundort. 10: Dány. 11—12: Csongrád. 13—14: Tengelic. 15: Litér

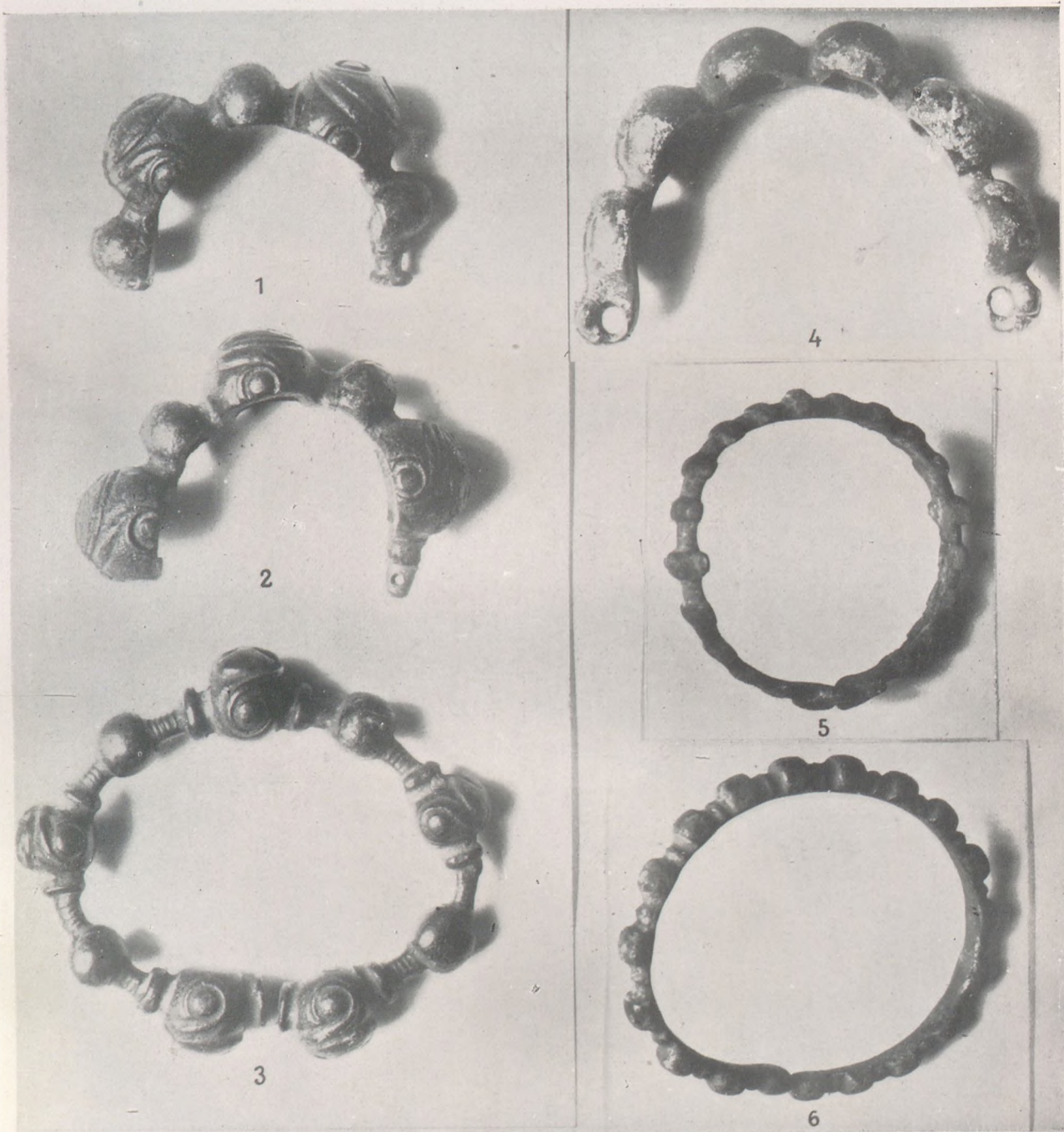

1—3, 5: Gyoma. 4: Nagygály

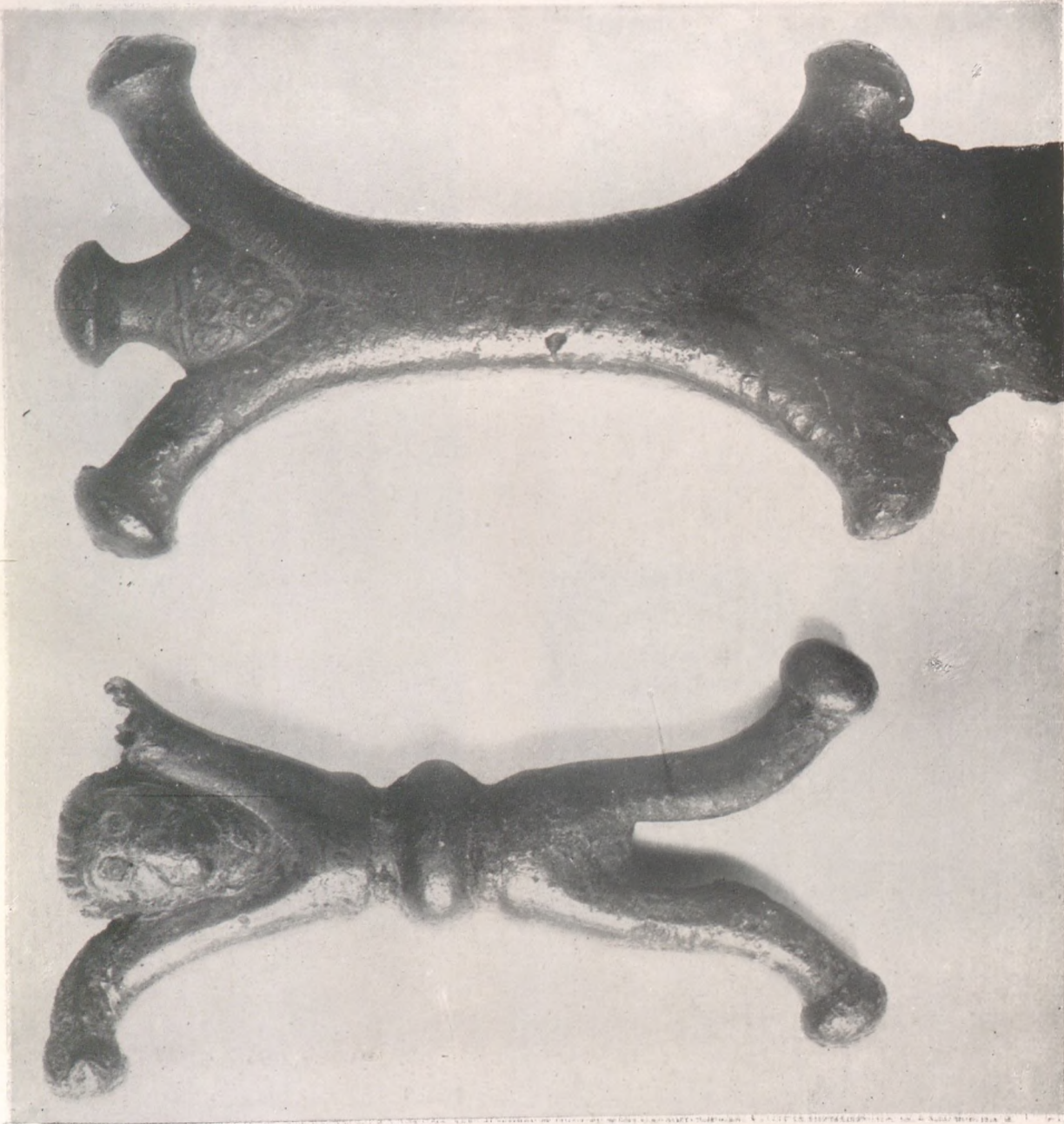

1, 2, 6: Ismeretlen lelőhelyű — Aus unbekanntem Fundort. 3. Hangos puszta? 4: Récse. 5. Simontornya

1

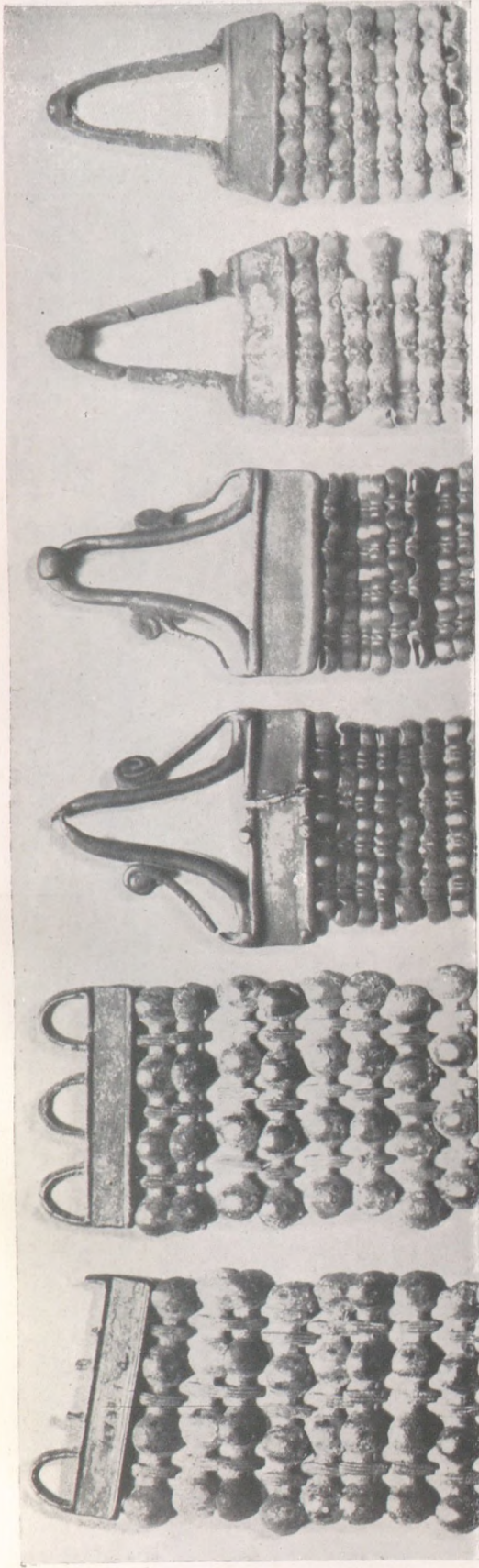

3

2

1 : Dinyés. 2 : Szendrő. 3 : Laurion (Görögország — Griechenland)

1

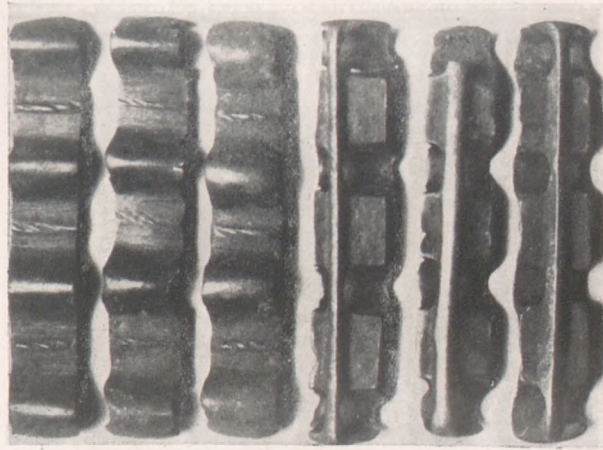
2

3

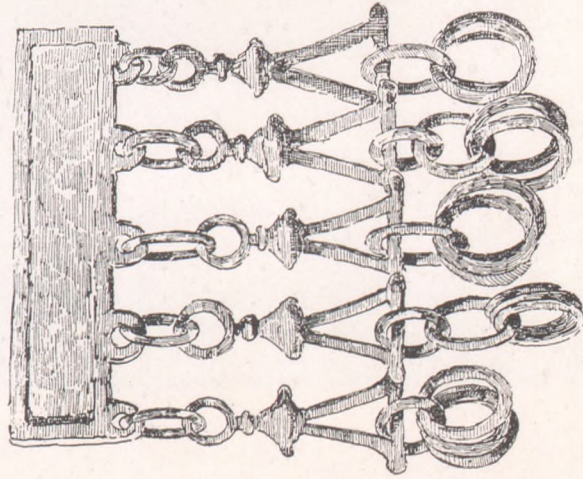
4

5

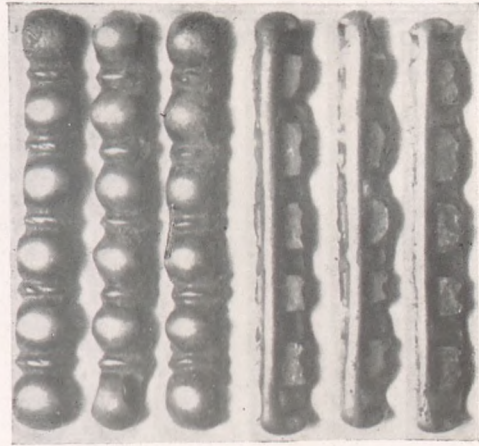
6

7

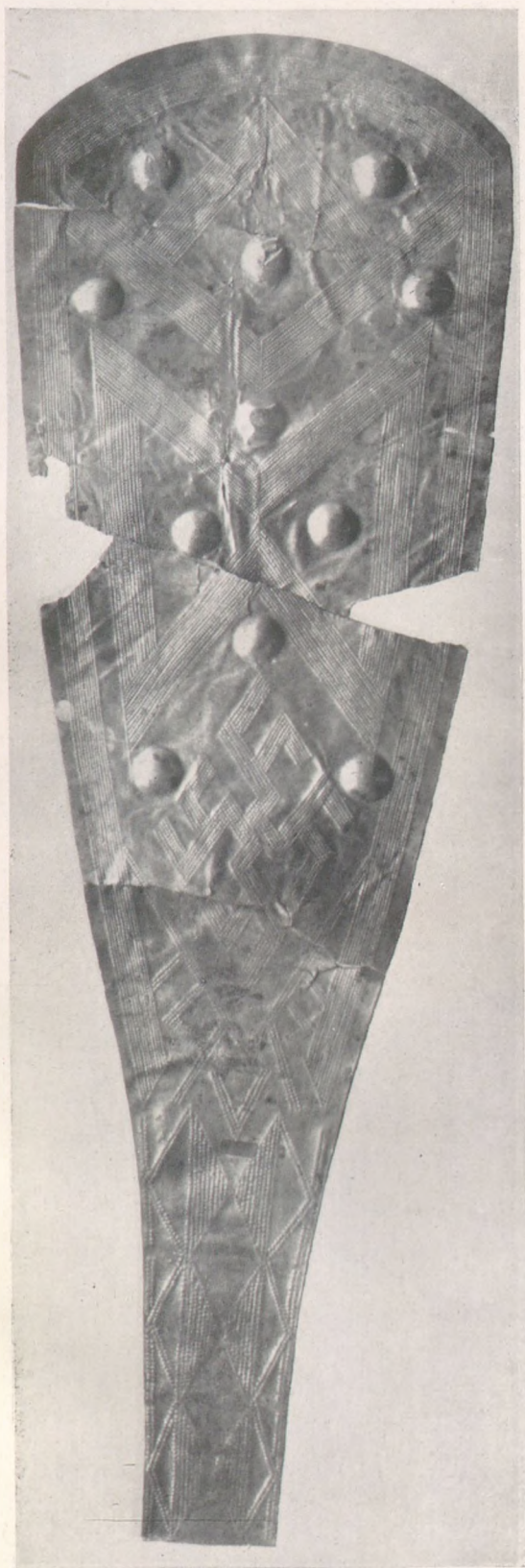
8

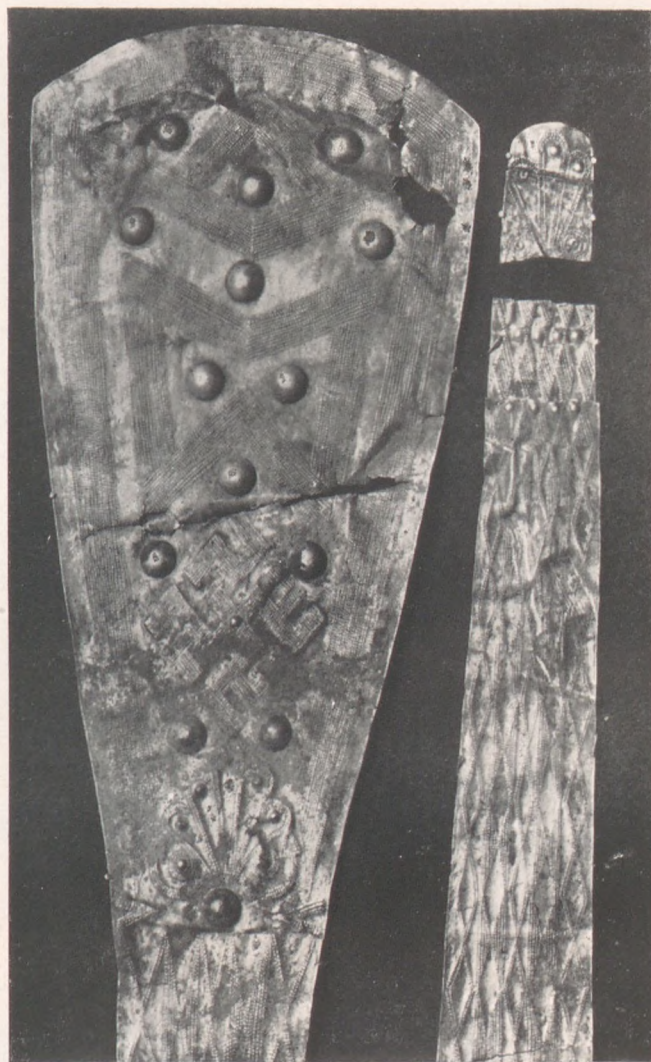
9

1: Ujvidék. 2: Szárazd. 3, 4, 7, 9: Dunaszekcső? 5-6: Regöly. 8: Glasinac (Bosznia — Bosnien)

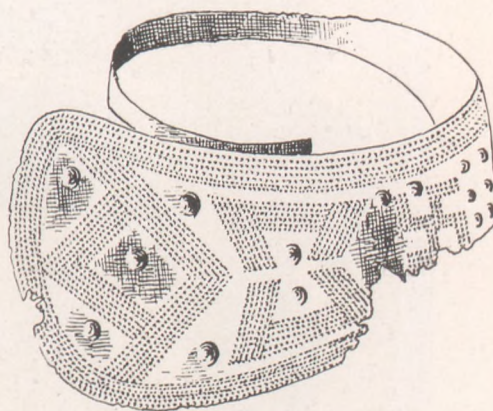

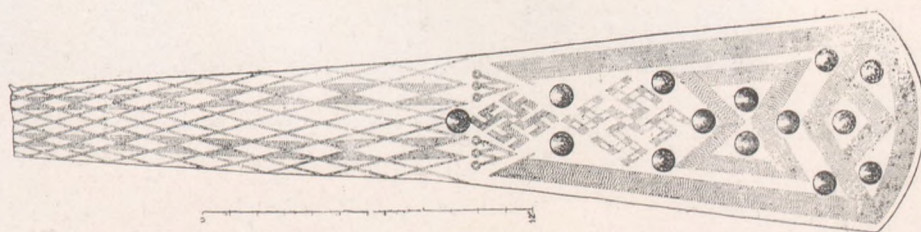
1

2

3

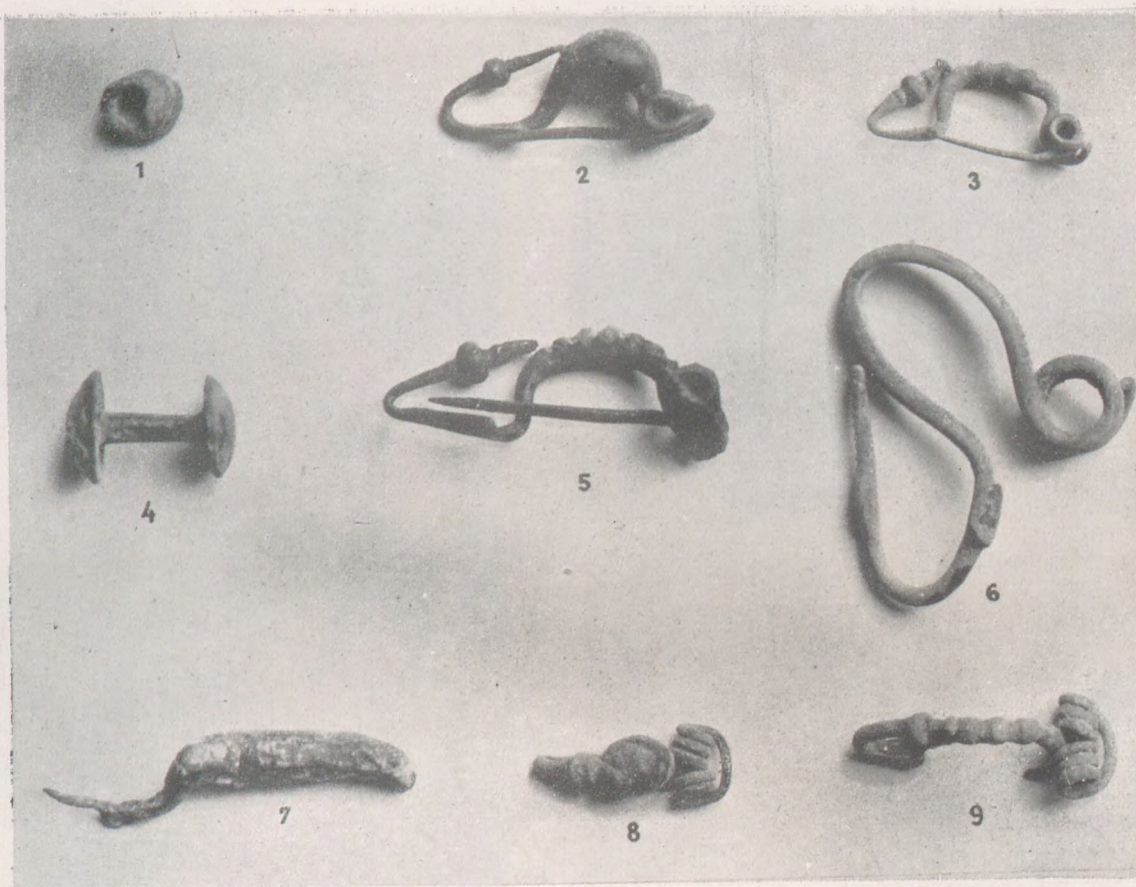

4

1—2: Dél-Magyarország — Süd-Ungarn. 3: Glasinac (Bosznia — Bosnien). 4: Titel

1-9 : Kosd. Lenn — unten : Bât

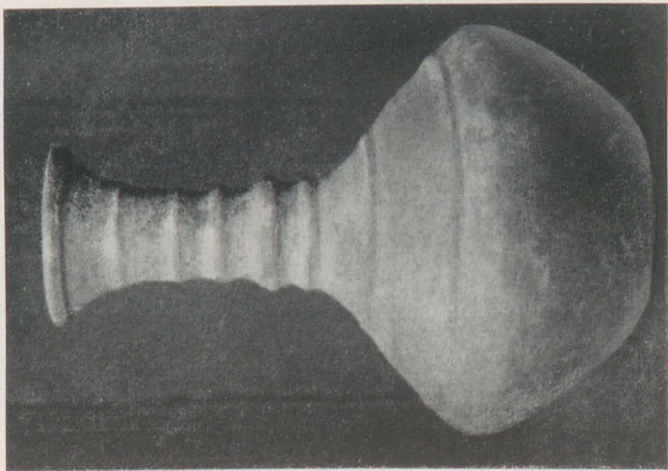
1

4

3

2

1, 4: Alsópél. 2: Baranya m. 3: Jaszladány

Alsópél

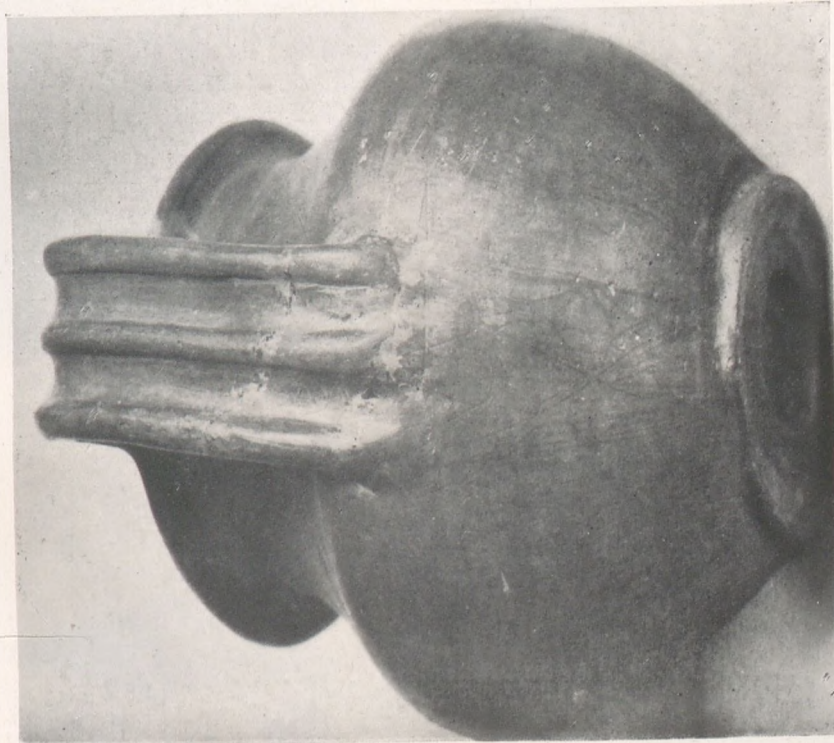

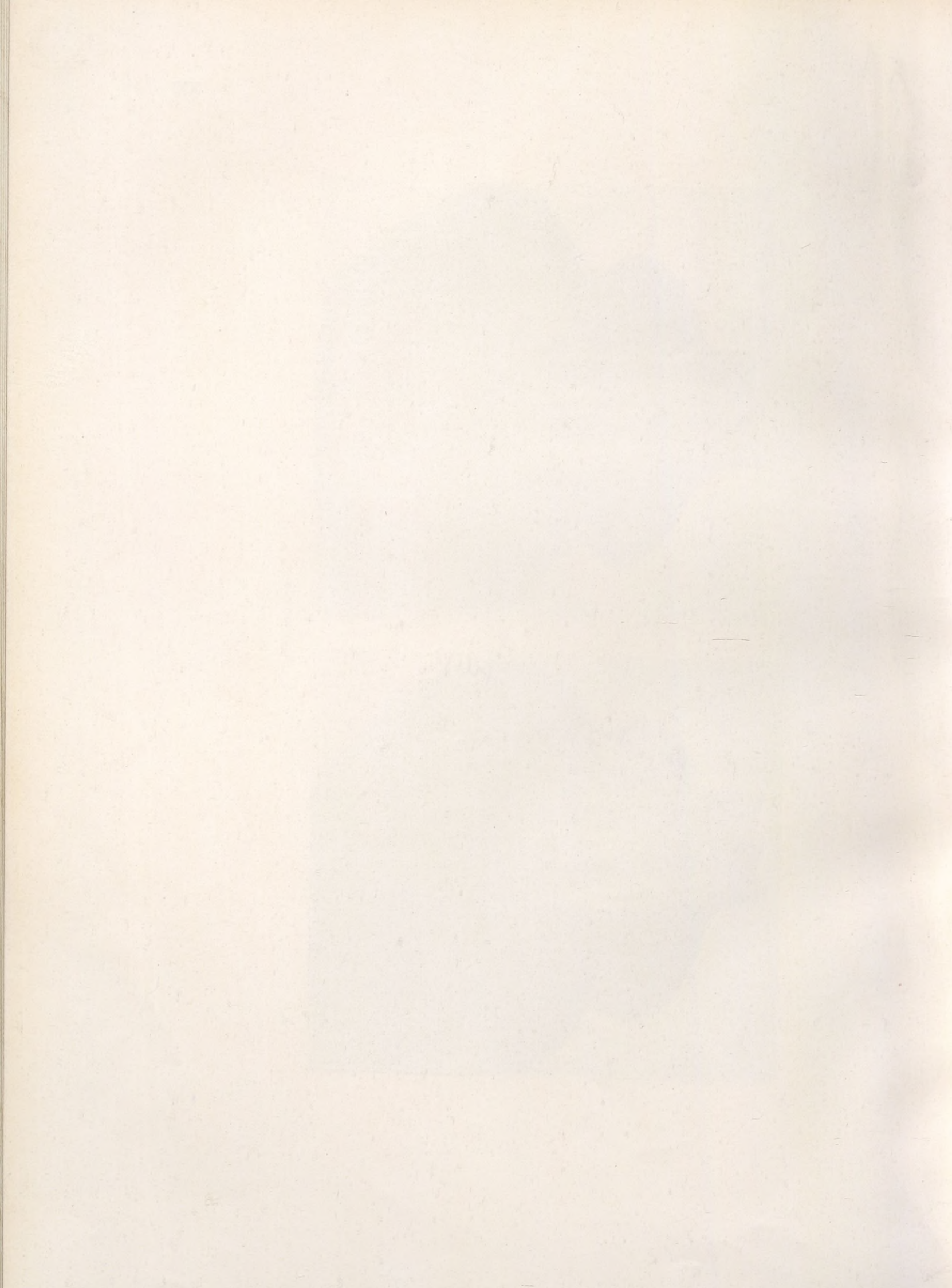
1—4, 6—12: Kosd. 5: Ráczalmás — Kulcstelep

Nagyhörcsök

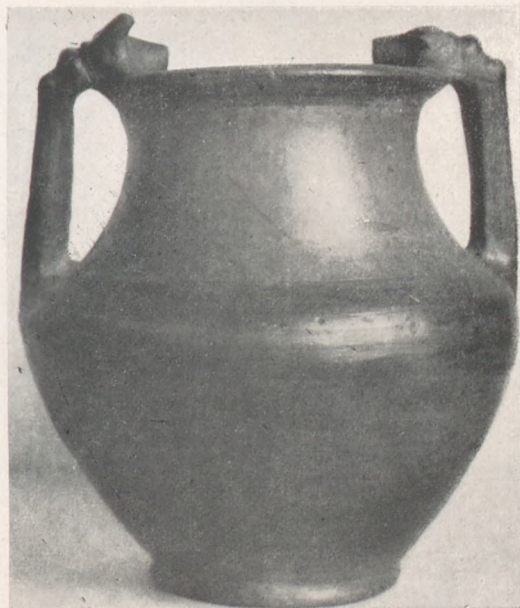
1

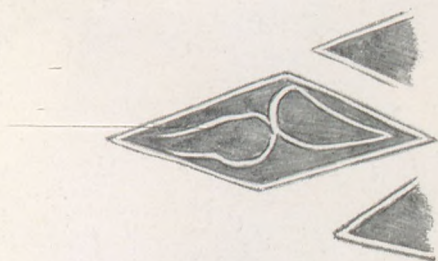
2

3

4

1a

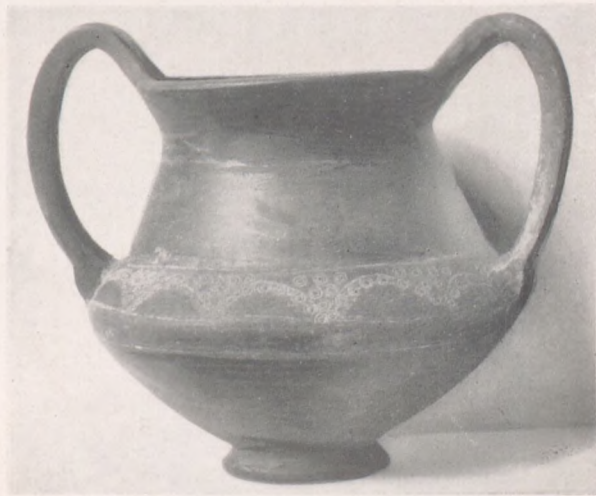
5

1-4: Nagyhörcsök. 5: Kupinovo, Jugoslavia

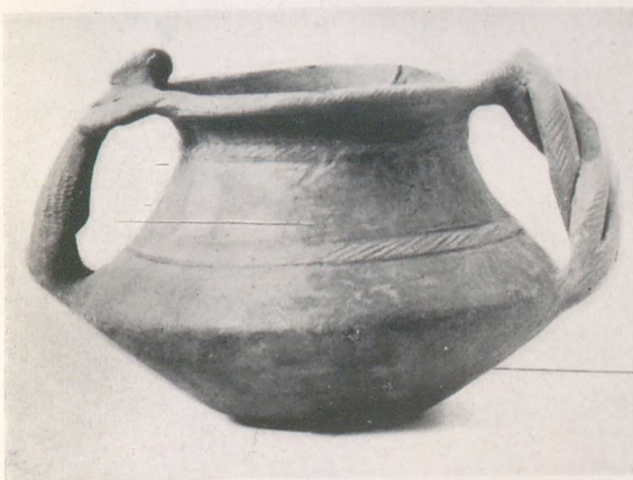
1a

1b

2

3a

3b

1: Szombathely vidéke. 2: Tolnatamási. 3: Kakasd

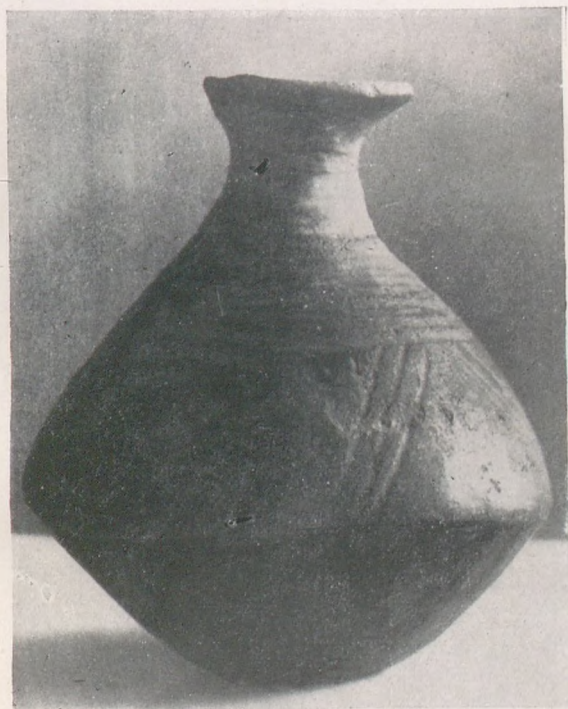

1

2

3

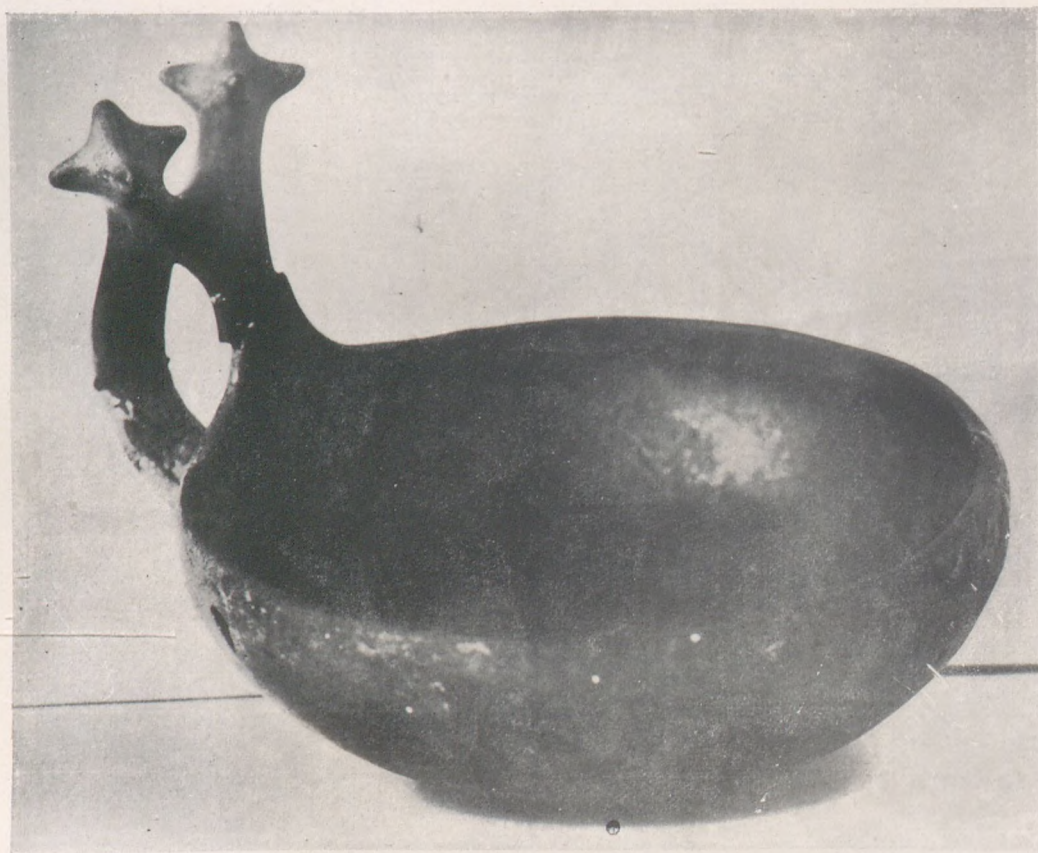

4

1, 3: Velem. 2: Tolnaudvari. 4: Borjád

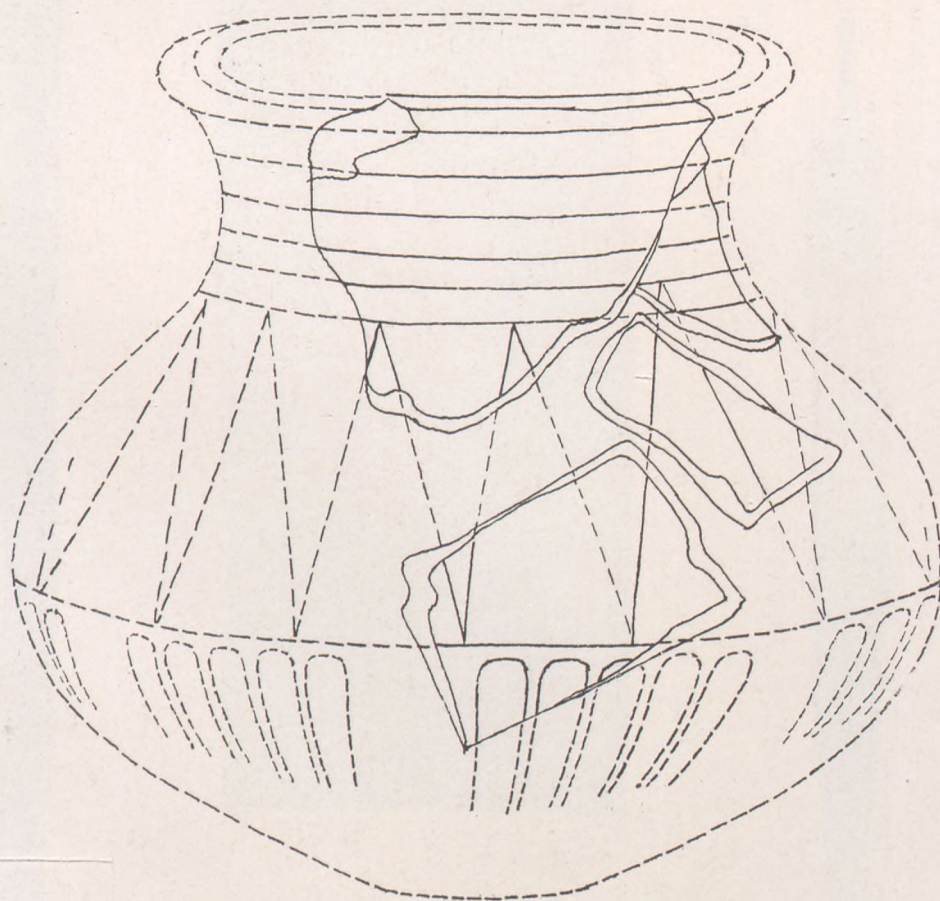

Szombathely vidéke — Szombathely, Umgebung

Tátika

1

2

3a

3b

1: Hatvan. 2: Jutas. 3: Kosd

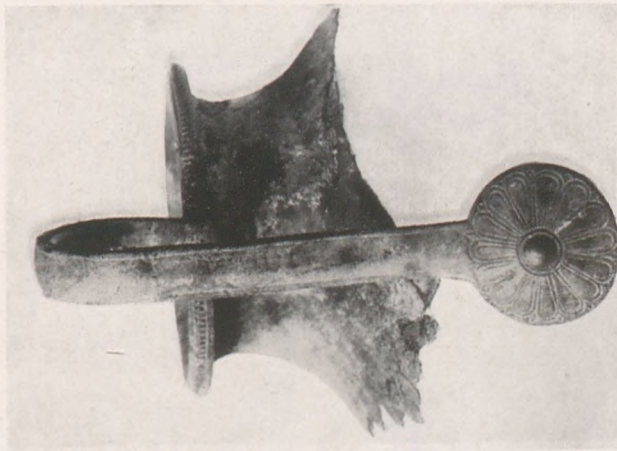
1a

1b

3

2

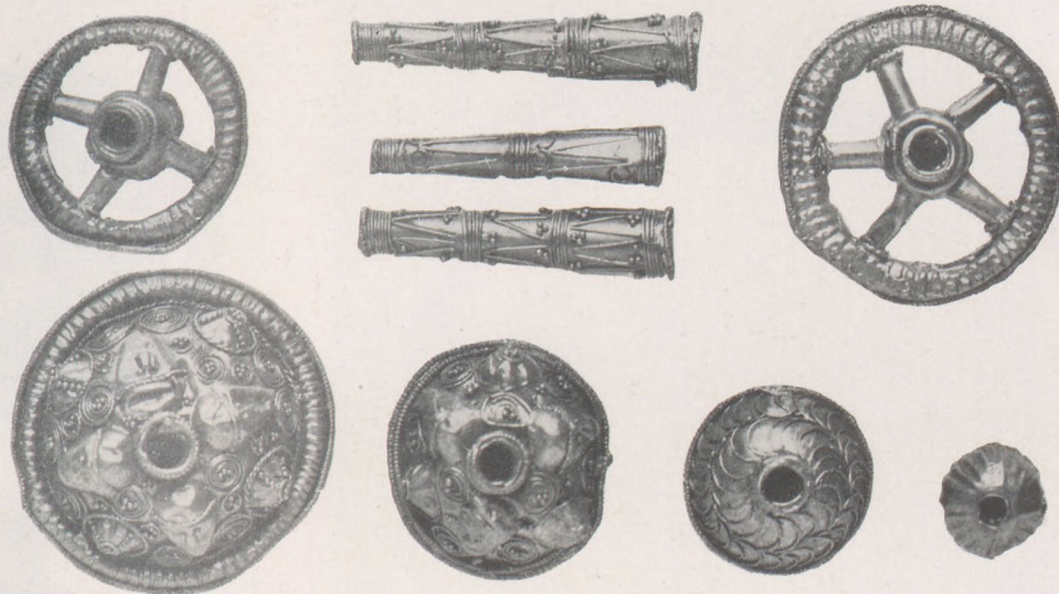

4

1: Bene. 2: Szombathely vidéke — Szombathely, Umgebung. 3: Velem. 4: Negotin (Bulgária)

1—9

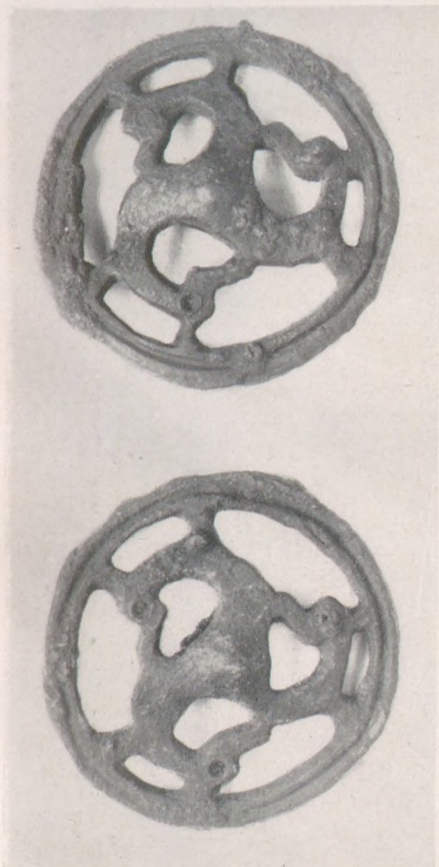
10—13

14

1—13: Szárazd. 14: Kymae (Aeolis)

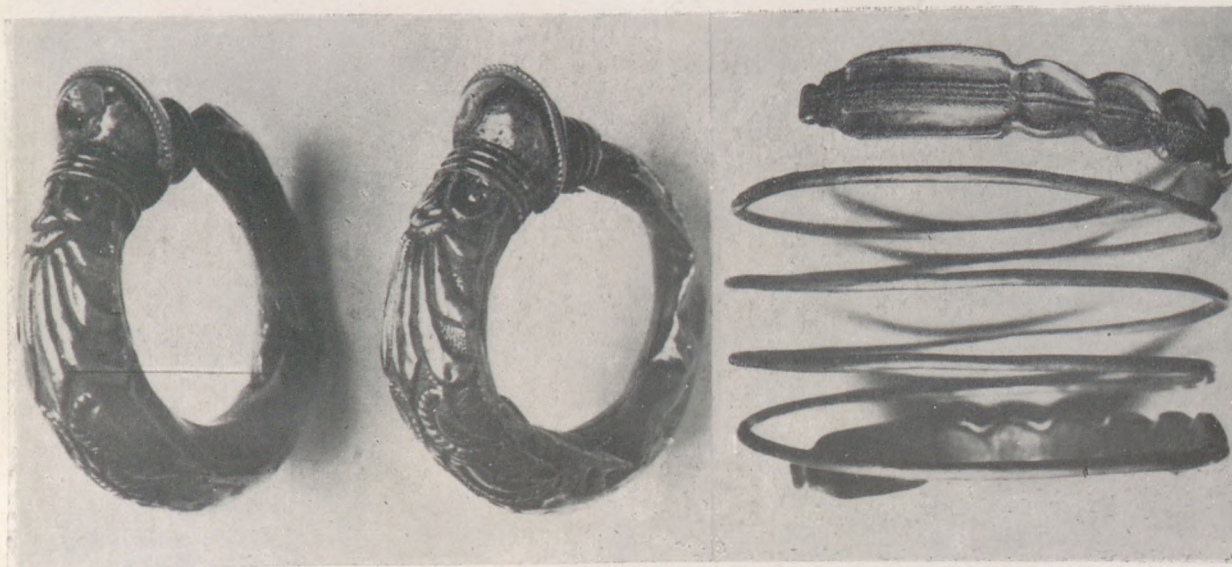

1—2

3

4

5

6

1—2: Ugra. 3: Vogelgesang (Szilázia — Schlesien). 4—5: Magyarország — Ungarn. 6: Földvár (Marienburg)

